

Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum
Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
Київський національний університет культури і мистецтв

S P O Ł E C Z E Ń S T W O I E D U K A C J A
Międzynarodowe Studia Humanistyczne

Nr 1/2013

International Humanist Studies

No. 1/2013

Czasopismo punktowane
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 6 pkt, poz. 2062

The magazine scored by
Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 6 points, pos. 2062

ISSN 1898-0171

Warszawa 2013

Lista recenzentów | List of reviewers:

Lista recenzentów znajduje się na stronie www.studiahumanistyczne.pl oraz na końcu numeru.

Redaktorzy tematyczni | Section Editors:

Jerzy Chorażuk, Dariusz Pater, Anna Wawrzonkiewicz-Słomska,
Edyta Łyszkowska, Maria Marinicova, Marek Żukowski

Rada Naukowa | Scientific Council:

Henryk Bednarski – **Przewodniczący / Chairman**
Paweł Czarnecki – **wiceprzewodniczący / vice-chairman**
Wojciech Słomski – **wiceprzewodniczący / vice-chairman**
Bazyli Nazaruk – **sekretarz naukowy / scientific secretary**

Członkowie | Members:

Jewgenij Babosov, Bronisław Burlikowski, Zbigniew Bereza, Józef Bryll, Pavol Dancak, Kazimierz
Doktór, Anatolij Drabowskij, Rudolf Dupkala, Józef Fraś, Sergiej Gawrow, Michał Gołoś, Vasilii Gricenko,
Tomasz Jablonsky, Mariusz Jędrzejko, Zygmunt Kazimierski, Jurij Kariagin, Natalia Kutuzowa, Ella Libanova,
Mariola Lemounier, Ramiro Delio Borges de Meneses, Ireneusz Michałków, František Mihina, Andrzej
Misiólek, Zdzisław Nowakowski, Walery Nowikow, Henryk Piliś, Michajło Popławskij, Olena Pierełomova,
Jan Puchalski, Jurij Reznik, Kiril Rozłogow, Wanda Rusiecka, Janusz Soboń, Aleksandr Stiepanow, Stanisław
Stolarik, Marek Storoška, Ireneusz Świtła, Maciej Tanaś, Walentyn Wandyszew, Anna Wawrzonkiewicz-
Słomska, Nonna Zinowiewa, Josef Suvada, Ivica Gulasova, Vladimir Krcmery.

Kolegium Redakcyjne | Editorial boards:

Paweł Stanisław Czarnecki – **Redaktor Naczelny / Editor**
Andrzej Goworski – **Sekretarz redakcji / Assistant editor**

Redaktorzy / Editors:

Ivan Balaž, Jerzy Chorażuk
Artur Brudnicki, Dariusz Pater, Adam Polkowski, Marek Żukowski

Redaktorzy językowi | Language Editors:

Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru
Ivan Balaž – język czeski i słowacki, balaz@ismposk
Ramiro Delio Borges de Meneses - język angielski, hiszpański i portugalski, borges272@gmail.com
Marcin Shaviel – język polski, marcin.szawiel@wp.pl
Martin Laczek – język angielski, martin.laczek@yahoo.co.uk
Jurij Kariagin – język ukraiński, yuriy.karyagin@gmail.com

Redaktor statystyczny i techniczny | Statistical Editor:

Adam Polkowski, apolkowski@vp.pl

Opracowanie graficzne, skład i łamanie | Graphic design:

Adam Polkowski

Adres redakcji i wydawcy | Publisher:

**Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum,
ul. Żłota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa
www.humanum.org.pl**

Printed in Poland © Copyright by The authors of individual texts

Wersja wydania papierowego
Społeczeństwa i Edukacja – Międzynarodowe Studia Humanistyczne jest wersją główną
www.studiahumanistyczne.pl

Spis treści

Spis treści	3
E.M. Бабосов	7
Проблема человека – сущностное ядро Философского постижения мира	
<i>The problem of individual as the essential core of world's philosophical understanding</i>	
Wiktor Balcer	27
Szkoła wyższa jako organizacja kreatywna. Analiza zagadnienia w podejściu mikro i makro	
<i>Higher education institutions as an creative organisations. Micro and macro approaches to the subject</i>	
Svitlana Bebko	37
The economic aspects of access to qualitative higher education for socially unprotected groups of people in China	
Юрий Бубнов.....	45
Исторические предпосылки взяточничества	
<i>Historical background of bribery</i>	
Artur Brudnicki.....	67
Les caractéristiques du marketing de la bancaire en Pologne dans le contexte de la crise économique. Les stratégies du marketing des banques d'entreprises, les modèles d'opération, marketing de services financiers	
<i>The characteristics of marketing strategies in Polish banking sector in the context of the financial crisis. The marketing strategies & business models for corporate banking business. The marketing of the financial services</i>	
Paweł Czarnecki	83
Social pedagogy. Basic definitions	
Małgorzata Dobrowolska	99
Peripheral staff loyalty	
Eva Dolinská, Mária Marinicová	115
Von der Konservativität zur schöpferischen Methodik. Lehrer beeinflussen die ganze Ewigkeit	
<i>From the conservatism of the creative methodology. Teachers influence the whole of eternity</i>	

Sandra Gwózdź.....	135
Dziennikarstwo – zawód czy profesja?	
<i>Journalism - occupation or profession?</i>	
Eva Hvizdová.....	149
Religious marketing and its impact on the development of business activities in tourism	
Miroslav Kmec.....	161
Post-modern society and youth subculture	
Victor Kaplun, Igor Litvine	175
Evaluation of reliability and corresponding financial implications of maintaining autonomous systems of energy supply	
Mirosław Matyja.....	185
Wpływ elit politycznych na integrację mniejszości muzułmańskiej w szwajcarskim społeczeństwie równoległym	
<i>The influence of political elites on the integration of muslim minorities in the swiss parallel society</i>	
Dagmar Marková-Stanislava, Lištiak Mandzáková.....	215
Želanie mať deti v partnerskom vzťahu: Eticko-deskriptívny výskum vybraných aspektov reprodukcie – slovensko-česká komparácia	
<i>Desire of having children in partnership: Ethical-descriptive research of chosen aspects of reproduction – Slovak-Czech comparison</i>	
Krystyna Teresa Panas.....	247
The level of emotional intelligence and the faces of emotional blackmail of girls at the Youth Detention Centre and the Young Offenders' Institution in in Warsaw Falenica	
Irena Piskorova.....	267
Jazyk moderní reklamy ve formování kultury	
<i>Language of modern advertising in the shaping of culture</i>	
Magdalena Popek.....	279
Dotychczasowe osiągnięcia w zakresie badań nad postawami studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu	
<i>Developments in research on Poznan university of economics students'</i>	
Maria de Fátima Ribeiro, Ramiro Délio Borges Meneses	293
À descoberta das origens da Violência do Génesis à parábola do Bom Samaritano (Lc 10,25-37): para uma leitura de antropologia religiosa	
<i>Discovering the origins of the violence of Genesis to the parable of the Good Samaritan (Luke 10:25-37) for a reading of religious anthropology</i>	

Д.О. Устрижицкая	317
Российский транзит и проблема перспектив	
<i>Russian transit problem and prospects</i>	
Ivana Butoracová Šindleryová.....	335
Regional, Legislative and Marketing Aspects of Education Need and Life Standard Quality within SMEs of the East-Slovakia Region	
<i>Regional, Legislative and Marketing Aspects of Education Need and Life Standard Quality within SMEs of the East-Slovakia Region</i>	
Zdzisław Sirojć	349
Крупные города преиндустриальной эры	
<i>Major cities pre-industrial era</i>	
Józef Zalewski	375
Место говора кубанских казаков в структуре смешанных языков и диалектов	
<i>The site says the Kuban Cossacks in the structure of mixed languages and dialects</i>	
Lista recenzentów.....	385

Е.М. Бабосов

National Academy of Sciences of Belarus

***Проблема человека – сущностное ядро
Философского постижения мира***

***The problem of individual as the essential
core of world's philosophical understanding***

Key words: *philosophical, man, social*

Наука начинается с постановки волнующей людей проблемы. Сталкиваясь с трудными для решения вопросами, человек задумывается, как можно эти вопросы решить. Вот здесь-то перед ним и возникает научная проблема. Именно она сама по себе, а также способы и методы ее решения составляют альфу и омегу научной деятельности, ее сущностное системообразующее ядро. Для социальной философии таким сущностным ядром выступает *проблема человека*. Важнейшее теоретико-методологическое значение имеет концептуализация понятия «человек». Чаще всего в социальной философии оно концептуализируется следующим образом: «Человек – это существо, наиболее известное самому себе в своей эмпирической фактичности и наиболее трудно уловимое в своей сущности». Если исходить из такого именно понимания, то рассматриваемая проблема человека, так же, как и сам человек,

является многогранной, многокомпонентной. Отдельные ее грани высвечиваются посредством совокупности множества определений человека. Выделим наиболее существенные из них.

Человек разумный – это определение исходит из того, что человек выделился из царства животных своей способностью логически мыслить, осознавать себя, свои потребности, стремления и цели, весь окружающий мир. Поэтому *Homo sapiens* стало стандартным обозначением человека.

Человек создающий – означает, что в отличие от животных, действующих в соответствии с программой, заданной инстинктом (например, пчела, выкладывающая геометрически красивые соты), человек способен творить нечто совершенно новое, до того не существовавшее по рациональным программам, созданным им самим. Очень хорошо это выразил писатель Александр Фадеев: «Сущность человека лучше всего, благороднее и совершеннее всего выражается через его деяния, через его труд и творчество».

Человек политический – термин политической антропологии и социологии, означающий доминанту человеческой деятельности, связанной с политикой и возникающей надежды на решение наиболее значимых проблем человеческого бытия.

Человек экономический – термин, обозначающий человека, руководимого экономическим интересом и утилитарной рациональностью и осуществляющего рыночное поведение, ориентированное на получение выгоды.

Человек социальный – термин, обозначающий человека, осуществляющего не только рыночное, но и не рыночное поведение, преследующее не столько выгоду, сколько интересы самоутверждения, саморазвития, взаимопонимания, завоевания признания и авторитета в обществе.

Человек религиозный – понятие, обозначающее человека, способного придавать окружающим явлениям и процессам священный

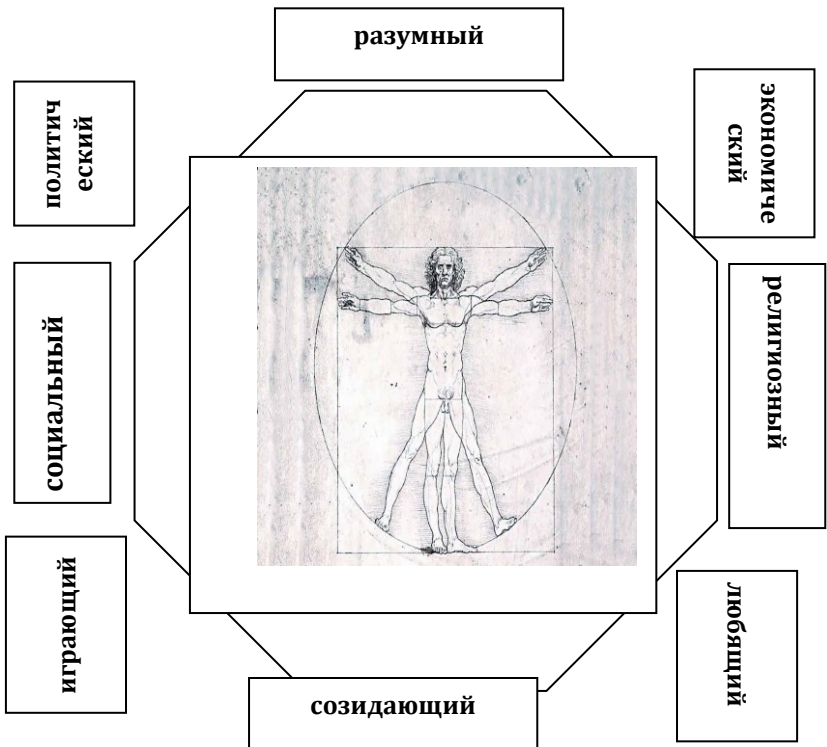
смысл, наделять их особым значением, верить в наличие сверхъестественного в мире.

Человек играющий – термин, обозначающий способность человека формировать и реализовывать фантазии, развивать воображение, создавать художественные ценности, творения, искусства.

Человек любящий – многомерное понятие, выражающее различные модификации и трансформации любви как специфического и важнейшего модуля человеческого бытия.

Система названных определений может быть представлена в виде восьмиугольника, изображенного на рисунке 1.

Рисунок 1.

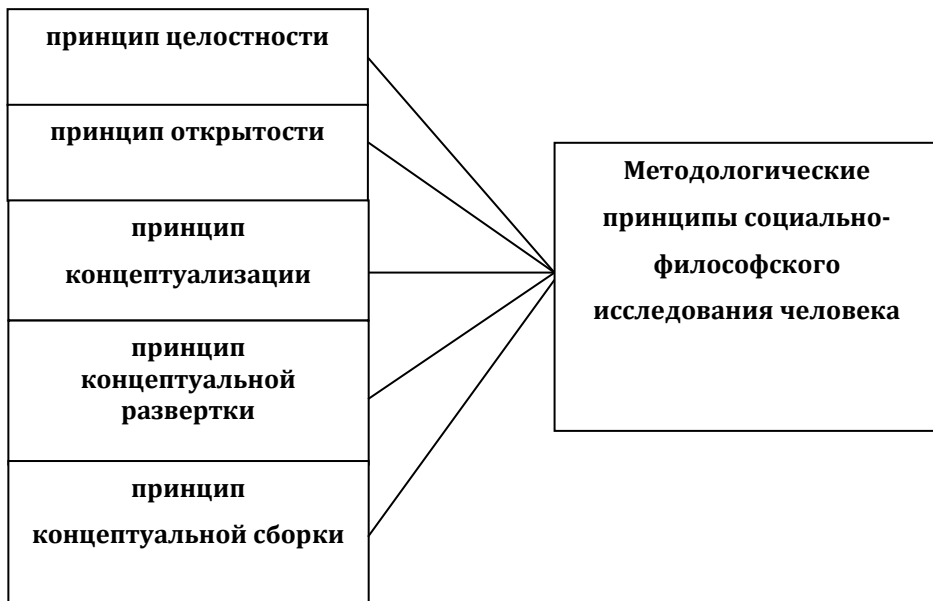

Поскольку именно человек является творцом и главным действующим лицом и политики, и экономики, и культуры и творческого созидания, короче – всех сфер общественного бытия, поскольку в соответствующих исследованиях этих областей реальности, осуществляемых различными научными дисциплинами социально-гуманитарного знания, постольку именно человеческий, человекомерный аспект всех типов социального творчества становится в каждой из них центром средоточения внимания и исследовательской деятельности. Но здесь кроется одна существенная опасность. Она заключается в том, что дефицит теоретической рефлексии над методологическими и парадигмальными основаниями прикладных психологических, культурологических, литературоведческих и иных исследований может привести к утрате человека как целостного и многомерного социального существа вследствие преобладающего аспектного характера его изучения. Дело в том, что ни одно из приведенных одномерных определений (человек разумный, человек политический, человек экономический и т.д.) действительно не в состоянии полностью выразить его многомерную и многоуровневую сущность. Поэтому различные определения человека и его интерпретации в различных науках социально-гуманитарного цикла, во-первых, не могут претендовать на универсальность предлагаемой модели, а, во-вторых, каждую из них необходимо принимать во внимание только в качестве взаимно дополняющих друг друга фрагментов единого проблемного поля: сложно иерархизированной, голографической, топологической модели многомерного социального существа, каковым является человек. А такую модель способна сконструировать обладающая высшей степенью абстракции, открывающей путь движения теоретической мысли от абстрактных определений к конкретной сущности, – социальная философия. Для решения столь грандиозной по своим масштабам и

значимости задачи социальная философия должна руководствоваться несколькими методологическими принципами. Наиболее важные из них таковы:

- принцип *целостности*, позволяющий рассматривать и интерпретировать человека во всем богатстве его взаимосвязанных сущностных определений;
- принцип *открытости*, характеризующий человека как открытую саморазвивающуюся систему, непрестанно взаимодействующую с окружающей природной и социальной средой;
- принцип *концептуализации*, позволяющий рассматривать объект конкретной исследовательской задачи с помощью специально подобранных абстракций;
- принцип *концептуальной развертки*, предполагающий отображение изучаемого объекта в различных мыслительных плоскостях и нахождение для него множества интервалов абстракции;
- принцип *концептуальной сборки*, – обладающий возможностью представить и выразить исследуемый объект – человека – в многомерном когнитивном пространстве путем установления логических связей и взаимопереходов между различными определениями, образующими единую сложно иерархизированную конфигурацию (см. рисунок 2).

Рисунок 2. Методологические принципы социально-философского исследования человека

Диалектически взаимосвязанное применение этих методологических принципов позволяет социальной философии свести противоречивое множество определений в целостное единство, в истинный синтез, представляющий не агрегат разнокачественных аналитических определений, а новое гармоничное образование, позволяющее выразить многомерную сущность человека в его всеобъемлющей социальности. Только такой синтез позволяет понять, почему человеческая созидательная деятельность необходимо по нелинейному, поливероятностному тренду, все возрастающей и усложняющейся социальной общности, где пространство и время налагают пределы на результаты и одновременно открывает новые, все более обширные горизонты

созидательного творчества в познавательной и практической деятельности человека и человечества.

Но чтобы индивид оказался вовлеченным в непрерывный процесс творчества, он должен в процессе социализации сформироваться как уникальная личность. Этот сложный процесс становления личности Макс Шелер выразил в кратком и многозначном афоризме: «Человек может лишь активно собрать себя в *личность*». В ходе развертывания данного процесса формируются такие важные воплощение сущности человека, каковыми являются социальные качества личности.

Социальные качества личности – это совокупность социально-психологических свойств и черт личности, определенным образом взаимосвязанных и обусловленных типом социального взаимодействия с другими людьми в конкретных социально-исторических условиях и обстоятельствах.

Первым из таких качеств является *самосознание*. Оно представляет собой выделение индивидом самого себя из окружающей социальной среды, чувствования себя субъектом своих физических и психических состояний, социальных ожиданий, стремлений и действий. Это означает осознание самого себя как «Я», противостоящего «другим» и вместе с тем неразрывно связанного с ними. Самосознание выражается в том, что личность воспринимает и понимает тождественность самой себе в прошедшем, настоящем и будущем, а чем органичнее связаны между собой эти три модуса бытия личности, тем социально развитее, богаче и интереснее для других становится данная личность. Оно выступает в единстве трех компонентов: познания самого себя, эмоционально-оценочного отношения к себе и саморегулирования. С самосознанием теснейшим образом связано самоуважение, степень схожести между тем «Я», какой Я есть теперь, и тем «Я», каким бы хотел быть.

Второй важнейший компонент социальных качеств личности составляет ее *самооценка*. Это – оценка личностью самой себя, своих

возможностей, способностей, места, занимаемого среди других людей. Самая важная и значимая функция самооценки – *регуляция поведения личности*. Весь опыт, все поступки и проступки, все окружавшее человека в течении его жизни суммируется, когда индивид пытается ответить на собственный вопрос: какой же Я? Ответить на этот вопрос не так уж и просто, да и не каждый отважится откровенно признаться в том, какой же он на самом деле и насколько отличается от того, каким хочет казаться другим. Но только таким путем можно решить жизненно важную проблему: каким нужно быть, а не казаться. А это означает: самооценка может и должна привести к *самокоррекции* своих поступков. Такое действие не проходит без сомнений и конфликтов с самим собой. Но если эти сомнения и конфликты преодолены, человек может с гордостью сказать о результате своего действия: «Это сделал Я». Но он же (в том случае, если не исправился сам собой) способен произнести с укором «Неужели это сделал Я?» или, еще горше – «Что же я наделал?», или: «Ах, зачем я это сделала?» Таким образом, самооценка – это своего рода проекция «Я» реального на «Я» идеальное с помощью образца, эталона, идеала и т.п.

Важным социальным качеством личности является ее *активность*, т.е. способность человека производить социально значимые действия, проявляющиеся в общении с другими, в совместных с ними (или отдельно от них совершаемых) делах, в творчестве. Самое концентрированное воплощение активность получает в так называемой *сверхнормативности*, т.е. в совершении деятельности, которая не рассматривается строго обязательной по существующим в обществе или группе (общности) нормам, но вытекает из понимания личностью своего долга, призвания и т.п. Выдающимся проявлением *сверхнормативности* является титанический четырехлетний труд выдающегося художника Эпохи Возрождения Леонардо да Винчи над портретом знаменитой Джоконды.

Важной социальной характеристикой личности являются ее *интересы*. Они выступают в качестве постоянного побудительного механизма познания и деятельности личности, подталкивающего личность к более глубокому ознакомлению с новыми фактами, событиями, теориями в какой-либо сфере действительности, к преобразованию последней в соответствии со своими потребностями, целями, представлениями.

Одно из существенных социальных качеств личности составляет *направленность*. Она представляет собой совокупность устойчивых мотивов, ориентирующие деятельность личности, независимо от социальных ситуаций, в которых она находится. Поступки человека как субъекта социальной деятельности всегда направлены на достижение вполне определенной цели. Если эта цель имеет принципиально важный для личности характер, она предопределяет ее активность в определенном направлении даже в тех случаях, когда социальная ситуация мешает достижению данной цели, вследствие чего приходится изменять ситуацию и преодолевать препятствия. Именно так происходило, когда И. Ньютон или Д.И. Менделеев совершали свои научные открытия.

Направленность личности теснейшим образом связана с ее убеждениями и установками. *Убеждения* представляют собой личностные социально-психологические потребности, в основе которых лежат определенные представления, идеи, принципы, существенно определяющие отношения человека к действительности и побуждающие его поступать в соответствии со своими идеалами, принципами, взглядами, мировоззрениями. Различаются нравственные, научные, религиозные и иные убеждения. Когда хотят охарактеризовать какого-либо человека, нередко говорят: «он – убежденный холостяк» или «Главное для него – его религиозные убеждения».

Установка – это такая социальная характеристика личности, которая выражает ее готовность к определенной социальной активности и действиям в определенной сфере деятельности, направленным на достижение поставленной цели. Например, установка Александра Македонского и Наполеона состояла в совершении завоевательных походов, на такой ориентации деятельности были сконцентрированы основные устремления и энергетический потенциал их личностей.

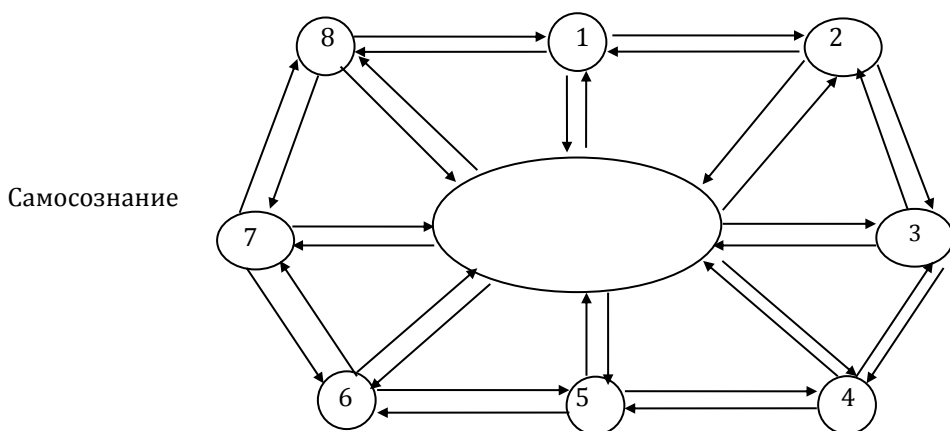
Установка и направленность личности воплощается в ее ценностных ориентациях. *Ценностная ориентация* – это совокупность социальных ценностей, выступающих в качестве целей жизни и основных средств их достижения и поэтому приобретающих функцию регуляторов социального поведения человека. В ценностных ориентациях находит выражение предрасположенность личности к определенному восприятию условий жизни и деятельности, а также к определенному поведению в долгосрочной перспективе. Поэтому они выполняют роль опорных пунктов в принятии личностью важных решений. Различают *целевые* ценностные ориентации, выражающие важнейшие цели, идеалы, смысложизненные ориентиры (счастье, здоровье, личная свобода и др.) и *инструментальные*, запечатлевающие одобряемые в обществе или социальной группе средства достижения целей (профессиональная подготовка, самообразование, удача и т.п.).

Наконец, еще одним чрезвычайно важным социальным качеством личности является ее идентичность. *Идентичность* – это такое социальное качество, которое является результатом сознательного и эмоционального самоотождествления индивида с другими людьми, социальной общностью или идеалом путем избирательного и внутренне согласованного движения потоков информации о нем самом как единстве личностного и одновременно социального взаимодействующего с другими личностями и общностями.

Идентичность выступает в качестве проявления и результата идентификации – процесса отождествления личностью самой себя с определенной этнической, политической, территориальной, языковой, религиозной и т.п. группой (Я – белорус, Я – студент, Я – минчанин, Я – православный и др.). Идентичность определяется как внутренними свойствами самой личности, так и ее социальным окружением, т.е. внешними влияниями.

Социальные качества личности представляют в своей совокупности сложную социальную структуру личности, в которой каждый компонент связан со всеми другими компонентами и находится с ними в постоянном взаимодействии. Нельзя себе, например, представить функционирование мировоззрения или ценностных ориентаций личности без ее самосознания. Взаимосвязь социальных качеств личности в ее многогранной социальной структуре выражена на рисунке 3.

Рисунок 3. Структурная взаимосвязь социальных качеств личности

- 1 Убеждения
- 2 Установка
- 3 Направленность
- 4 Активность
- 5 Интересы
- 6 Самооценка
- 7 Ценностные ориентации
- 8 Идентичность

Все охарактеризованные и иные социальные качества личности реализуются не разрозненно, а во взаимосвязи друг с другом. Поэтому и говорят, что личность есть *система* неразрывно связанных и взаимодействующих друг с другом социально-значимых качеств, характеризующих индивида как субъекта социальных отношений и социальной деятельности.

В зависимости от своеобразия проявления социальных качеств индивида и его личностных особенностей различаются несколько *типов личности*.

Пассионарный тип личности обладает жизненной энергией, гораздо большей, чем требуется для простого поддержания и удовлетворения жизненных потребностей т.н. «нормативной», «спокойной» жизни и свою «сверхнормативную» энергию использует

для активной целенаправленной деятельности, ориентированной на достижение высоких, часто идеальных социальных целей.

Базисный тип личности характеризует наиболее часто встречающийся в обществе на определенной стадии его развития социальный портрет индивидов, их личностные характеристики, формируемые господствующими в этом обществе типами культуры, мировоззрения, общественных оценок, социально-экономических условий. Базисный тип личности имеется в виду, когда говорят о типичном белорусе, американце или французе.

Модальный тип личности предполагает получение ответа на вопрос, каким критериям должен отвечать индивид, чтобы его деятельностный личный потенциал с наибольшим эффектом реализовался в социально зрелом и активном субъекте исторического процесса на определенном этапе социально-экономического, политического и социокультурного развития общества. Это своего рода эталон, идеал, к соответствию с которым должен стремиться сознательный и активный гражданин страны, не забывающий и о судьбах человечества. Такой личности свойственны духовная развитость, совестливость, богатство интеллектуальной и эмоциональной сферы, чуткость, отзывчивость, высокий профессионализм и т.п. Именно к такому типу личности относились академики А.Д. Сахаров и Д.С. Лихачев, воплощавшие во всей своей жизнедеятельности типичные черты «подлинного интеллектуала».

Маргинальный тип личности (от лат. *marginalis* – находящийся на краю) характеризует людей, поставленных развитием общества на грань двух культур, с первой из которых они уже порвали, а во вторую еще полностью не включились. Он возникает чаще всего при перемещении индивидов из одного социального слоя в другой, более низкий по статусу, из одного этнонационального региона в другой, из села в город и т.д. Основные признаки маргинального типа личности – нестабильность и неопределенность связей со своим

ближайшим социальным окружением, постоянная боязнь быть отвергнутым, одиночество и чрезмерная мнительность, излишнее беспокойство о будущем и боязнь любого рискованного действия. В крайних случаях маргиналы могут дойти до такой степени отчуждения от своего прежнего социального окружения и от самих себя, за которой наступает социальная деградация личности, ее деперсонализация.

Авторитарный тип личности характеризует человека, непреклонно верящего в социальную систему, в которой в качестве управляющих могут выступать только некоторые избранные, а к управляемым относятся все остальные люди, причем первые должны стоять над вторыми, командовать ими, отдавать распоряжения в форме беспрекословных указаний и приказов, единолично решать все принципиальные вопросы жизнедеятельности группы, общности, общества в целом.

Мафиозный тип личности характеризует людей, которые в погоне за высоким доходом и богатством готовы на любые нарушения моральных и правовых норм – казнокрадство, подкупы, взятки, шантаж, убийство и т.п. Чаще всего они действуют не в одиночку, а организуются в сплоченные, тайно, активно и жестоко действующие мафиозные группы.

Демократический тип личности характерен приоритетным значением прав и свобод человека, активностью и глубокой осознанностью социальной позиции, высокими критериями оценки деятельности как своей собственной, так и других людей, их групп, партий, движений и т.п., высокой целеустремленностью, социальной ответственностью в своих ценностных ориентациях и повседневной жизнедеятельности.

К *реактивному* типу личности относятся люди, целиком или в большой степени зависящие от обстоятельств или влияния других людей и действующие чаще всего по схеме «стимул – реакция». Такие

люди все свои неудачи и поражения списывают на обстоятельства или на чей-то злой умысел.

В противоположность им люди *проактивного* типа личности целенаправленно пользуются свободой выбора, всегда уверены в себе, готовы приложить максимум усилий, чтобы изменить обстоятельства к лучшему, активно преодолевают любые препятствия на пути к цели, трудности не пугают и не ослабляют их воли, а, напротив, мобилизуют и волю, и разум и имеющиеся средства и ресурсы для успешного решения возникающих проблем и задач. У такой личности между стимулом и реакцией появляются такие звенья, как способность к анализу и к самоанализу, воображение, независимая воля, активное целерациональное и ценностно-ориентированное действие, достаточное для того, чтобы действовать целеустремленно и эффективно.

В условиях существования рыночной экономики в обществе получает широкое распространение *рыночный* тип личности. Обладатели такого типа стремятся во всем и всегда получать от любого дела, от любых отношений меркантильную выгоду. Такая личность становится односторонней, во многом ущербной. Жизненный успех, в понимании такого индивида, зависит, главным образом, от того, как человек сумеет продать свою личность, поэтому он чувствует себя товаром, вернее, одновременно и товаром и продавцом, поскольку намеревается покупать для своих целей других людей. Люди такого типа не имеют даже стабильного Я, ибо их Я постоянно меняется в соответствии с жизненной установкой – «Я такой, какой Я вам нужен». Они избегают всех чувств, как положительных, так и отрицательных, потому что чувства, особенно глубокие, служат помехой для достижения главной цели рыночного характера – продажи и обмена всего, в том числе и самого себя.

Очень близок по своим характерным чертам к только что рассмотренному типу *стяжательский (накопительный)* тип

личности. Человек, руководствующийся стяжательской ориентацией, мало верит в то, что он может получить из внешнего мира нечто новое и ценное, его основная жизненная установка – стяжательство и экономия, а любую трату он рассматривает как угрозу своей безопасности. Его скупость, пишет Э. Фромм, распространяется как на деньги и материальные вещи, так и на чувства и мысли. Любовь для них – это, по существу, обладание. «Они не способны отдавать любовь, но стараются получить ее, завладевая «любимым»».

В совокупности типов личности, отличающихся негативным отношением к окружающей среде, специфическое место занимает *деструктивный* тип. Характеризуя этот тип личности, Э. Фромм отмечал, что такой личности свойственна страсть к абсолютному господству над другим существом и желание разрушать ради разрушения и ненавидеть ради ненависти.

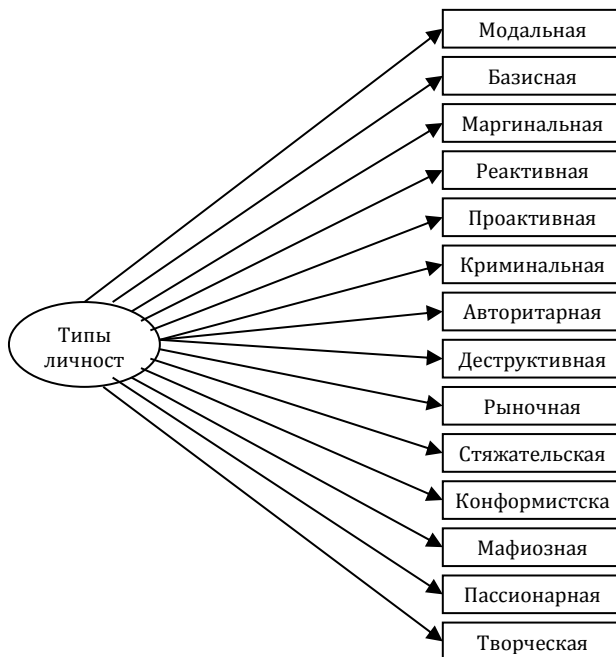
В различных типах обществ, в том числе и в современном белорусском, достаточно широкое распространение получил *конформистский* тип личности. Конформизм проявляется как некритическое принятие индивидом и пассивное следование господствующим в группе, толпе, сообществе мнениям и стандартам поведения. Люди, обладающие таким типом характера, живут в плену иллюзий, будто бы они следуют собственным мыслям и склонностям, что они пришли к какому-то мнению или решению в результате собственных размышлений. Но для них совершенно непонятно, как получилось что их точка зрения совпала с позицией большинства. Характерная особенность этого типа личности состоит в стремлении «быть как все», ничем не выделяться от остальных людей.

В типологии личности особое место принадлежит *преступному (криминальному)* типу. Под преступным типом личности понимается совокупность социально-психологических особенностей, характерных для лиц, совершающих преступления, т.е. общественно опасные деяния, за которые законом установлена уголовная

ответственность. В обобщающей модели противоправного поведения ведущая роль отводится дефектам правосознания, ценностно-нормативных ориентаций, специфической структуре мотивационных конструктов, а также некоторым психологическим качествам – агрессивности, импульсивности, низкому уровню интеллектуального и нравственного развития, личностной упрощенности, алкоголизации и наркотизации. Определенное сочетание названных особенностей в совокупности с деструктивным влиянием ближайшего социального окружения приводит к совершению определенными лицами насильственных, серийных и иных преступлений.

К самому интересному типу личности относятся люди творческие. Причем они встречаются не только среди ученых, писателей, композиторов, художников, но и среди предпринимателей, политиков, рабочих, хлеборобов. Люди *творческого типа* всегда стремятся найти свое призвание и реализовать это призвание в своей деятельности. Занимаясь своим любимым делом, они преодолевают все трудности на пути к избранной цели. В любых ситуациях они способны принимать правильные решения, осуществлять хорошо продуманные, рационально ориентированные целенаправленные действия, а проявляя независимость по отношению к кумирам, остаются самими собой. Высшим проявлением творческой личности А. Маслоу считал самоактуализацию.

Каждый тип личности формируется на взаимопересечении социальных качеств личности и характерных для нее личностных черт и оказываются органично интегрированными с целостной и динамично развивающейся системой личности. Именно в личностной системе, инвариантной по отношению к каждому индивиду в своих сущностных определениях, но своеобразной для каждого из них в своих конкретных проявлениях, выражается и реализуется социальный тип личности (см. рисунок 5.)

Рисунок 5. Социальные типы личности

В процессе философско-логического анализа мы рассмотрели по отдельности различные социально-качественные и социально-типологические компоненты проблемы человека. Но этот основной и основополагающий объект социальной философии нельзя разложить по отдельным полочкам. Можно расчленить на части человеческое тело, но невозможно разъять его душу, его сознание, его совесть. Очень точно и кратко сущность этого удивительного социального феномена выразил Антуан де Сент-Экзюпери: «Надо много пережить, чтобы стать человеком». А это значит, чтобы определить сущностное ядро проблемы человека, необходимо множество его аналитических определений рассмотреть в их сжатом (в гегелевском понимании

данного понятия) виде, в многомерном и многогранном диалектическом синтезе, что и составляет квинтэссенцию социальной философии.

Summary

The problem of man is presented as the quintessence of philosophical understanding of the world. Conceptualization of the basic concepts that reveal the essence of the problem is carried out. Methodological principles of research of this problem are formulated. The social qualities of its basic types are characterized. It is emphasized that in the modern deeply technical globalizing world creative person is becoming the most demanded.

Литература

- [1] Бабосов, Е.М. 2012. *Философские проблемы бытия, познания, веры и культуры. Раздел 1. Философское осмысление человеческого бытия* / Е.М. Бабосов // Философские проблемы бытия, познания, веры и культуры. Изд. РИВШ. – Минск, С. 7-52.
- [2] Бабосов, Е.М. 2011. *Социологические очерки устойчивого развития современной Беларуси. Раздел 12. Социальная деятельность и социальная энтропия в параметрах устойчивости и неустойчивости развития страны* / Е.М. Бабосов. Изд. РИВШ. – Минск, С. 158-170.
- [3] Бабосов, Е.М. 2011. *Социология. Гл. 7. Личность как уникальная социальная система* / Е.М. Бабосов // Социология. Изд. Тетрасистемс. – Минск 2011.

Wiktor Balcer

Instytut Politologii, Uniwersytet Opolski

***Szkoła wyższa jako organizacja kreatywna.
Analiza zagadnienia w podejściu mikro i makro***

***Higher education institutions as an creative organisations.
Micro and macro approaches to the subject***

Key words: *higer education, education, university, organization*

Wstęp

Rozważania intelektualne nad kreatywnością uczelni warto zacząć od definicyjnego uściślenia czym jest kreatywność. Niestety w psychologii – skąd ten termin został zaczerpnięty do powszechnego stosowania – nie panuje zgodności co do tego jak należy jednoznacznie ten termin rozumieć. Gdy sięgniemy do *Słownika wyrazów obcych* z 1995 roku to dowiemy się jedynie, że w kontekście, który nas interesuje kreatywny to tyle co twórczy [*Słownik wyrazów obcych*, 1995: 609]. Jak dodaje autor hasła termin ten stosuje się przede wszystkim w odniesieniu do działalności artystycznej, a kreacjonizm to opieranie się w twórczości artystycznej na własnej fantazji, a nie na obserwacji życia. Najnowsze internetowe wydanie tego słownika w zasadzie nic nie zmienia w rozumieniu tego terminu, ponieważ rozszyfrowuje go jako tworzenie czegoś nowego i oryginalnego [<http://>

sjp.pwn.pl/slownik/2564882/kreatywny [dostęp: 22.03.2012]]. Trochę więcej do tematu wnosi hasło w internetowej *Wikipedii* (choć oczywiście ze względu na nisko poziom rzetelności trudno to akurat źródło uznać, za dobry punkt wyjścia w artykule naukowym; warto jednak uznać *Wikipedię* za uzupełnienie obrazu danego hasła) które ma następującą egzemplifikację:

Kreatywność – (postawa twórcza; od łac. *creatus* czyli *twórczy*) proces umysłowy pociągający za sobą powstawanie nowych idei, koncepcji, lub nowych skojarzeń, powiązań z istniejącymi już ideami i koncepcjami. Myślenie kreatywne, to myślenie prowadzące do uzyskania oryginalnych i stosownych rozwiązań. Alternatywna, bardziej codzienna definicja kreatywności mówi, że jest to po prostu zdolność tworzenia czegoś nowego [http://pl.wikipedia.org/wiki/Kreatywno%C5%9B%C4%87 [dostęp: 22.03.2012]].

Ta definicja zasadniczo pogłębia nam perspektywę i pozwala odnieść się do kreatywności w kontekście uczelni wyższych. W potocznym myśleniu najczęściej mówi się o kreatywności jako cesze jednostki. Naukowe podejście (które stoi w opozycji do podejścia potocznego, zdroworozsądkowego) rozszerza katalog interpretacji na instytucje. Uczelnia może być kreatywna, o ile spełnia warunki takie jak: nieskrępowane poznanie naukowe, stawianie sobie intelektualnych i artystycznych wyzwań, otwartość na otoczenie, mobilizowanie członków instytucji do twórczego życia, tworzenie i inicjowanie centrów nieskrępowanego wyrażania artystycznych poglądów. Te tylko kilka cech pozwala na określenie instytucji mianem kreatywnej.

Kreatywność uczelni wyższych można rozpatrywać w dwóch aspektach. Pierwszy, czyli podejście mikro opisuje mechanizmy wykształcania nawyków intelektualnych na podstawowym poziomie uczelni, czyli relacji student-wykładowca. Drugi, czyli poziom makro, to działania instytucjonalne jakie odgórnie realizuje uczelnia, aby być kreatywną. Niniejszy artykuł będzie zawierał opis każdej z tych perspektyw wraz z uzupełnieniem obrazującym główne błędy w propagowaniu kreatywności.

Szkoły wyższe jako organizacje kreatywne - podejście mikro

Świadomość, że się coś odkryło w humanistyce często wynika z nieoczytania. Ta myśl niech będzie punktem wyjścia do rozważań o wolności umysłowej, a więc podstawy kreatywnego myślenia. Często bowiem, kiedy człowiekowi wydaje się, że coś odkrył, to okazuje się, że starożytni filozofowie już o tym dawno napisali.

Uczelnia, niezależnie czy humanistyczna, czy techniczna aby być kreatywną musi stwarzać warunki do wolności umysłowej. Piewcą nieskrępowanego myślenia był Sokrates, który to jak wyłożył Platon w *Obronie Sokratesa* szukał mądrości i demaskował głupotę. „Ja jeszcze i dziś chodzę i szukam tego i myszkuję jak Bóg nakazuje i między mieszczanami naszymi i między obcymi, jeśli mi się ktoś mądry wydaje. A jak mi się któryś wydaje, to zaraz bogu pomagam i dowodzę takiemu, że nie jest mądry” [Platon, 2008: 29]. Takie też zadanie stoi przed uczelniami wyższymi. Aby były kreatywne muszą usuwać bariery myślowe, bo tylko umysł wolny od stereotypów, potocznego pojmowania świata i nienaukowego podejścia jest w stanie działać kreatywnie. Zadaniem uczelni wyższych jest zatem kształtować otwarte umysły.

Inny aspekt na który warto zwrócić uwagę, to różnorodne podejście do przedmiotu badań. Wykładowca, który prowadzi zajęcia najczęściej na pierwszych zajęciach w semestrze podaje dostępną literaturę przedmiotu. Jeśli proponowany katalog jest szeroki i pokazuje różnorodne podejście do tematu, to student dostaje żywy przykład kreatywnego myślenia zarówno ze strony autorów publikacji jak i prowadzącego zajęcia, ponieważ nie zamyka się on tylko i wyłącznie w kręgu ulubionej interpretacji zjawiska. Biorąc za przykład teorie socjologiczne można dojść do wniosku, że jedno zdarzenie społeczne może być interpretowane przez różne podejścia, szkoły i tendencje. Podział władzy inaczej zinterpretuje dialektyczny materialnym, inaczej interakcjonizm, a z pewnością nową interpretację dołoży *gender studies*. Gdy prowadzący zajęcia zamknie się tylko na wybraną in-

terpretacje to uczy umysłowego lenistwa i sprawia, że jego zajęcia stają się nudne, a nic tak skutecznie nie zniechęca do kreatywnego podejście jak nuda.

Stworzenie warunków intelektualnych do kreatywnego myślenia to jeden aspekt sprawy. Drugi to mobilizowanie studentów do twórczego myślenia. Same warunki nie gwarantują jednak sukcesu. Jeśli student nie dostanie do realizacji zadań które nauczą go twórczego myślenia, które wyrobiją w nim odpowiednie nawyki intelektualne to nie wiele z tego wyniknie.

Istotną rolę do odegrania mają tutaj nauczyciele akademicy, których zadaniem jest pobudzanie intelektualne studentów do działania. Nie wiele w tej kwestii wniosą odtwórcze referaty i prezentacje wygłaszane przez studentów, które ci nagminnie pobierają z Internetu. Taka forma aktywności (a w zasadzie bierności) sprawia, że przyszli absolwenci nie uczą się kreatywnego myślenia, a odtwarzania schematów. Dlatego wyjściem z takiej sytuacji są różnorodne techniki pracy ze studentami. Chodzi tutaj na przykład o burzę mózgów, zadania problemowe, czy pracę projektową w grupach. Ta ostatnia technika polega na zawiązywaniu zespołu do zrealizowania konkretnego zadania. Studenci zamiast pisać referaty mogliby na czas trwania przedmiotu zawiązywać zespoły zadaniowe, do opracowania konkretnego działu, przygotowania tekstu, przeprowadzenia doświadczenia, czy ułożenia kwestionariusza ankiety. Takie podjęcie rozkłada prace na cały zespół, pokazuje uczestnikom jakie rolę zespołowe im przypadają, uczy cennych zachowań grupowych oraz działań z jakimi będą się stykać w pracy zawodowej. Co najważniejsze rodzi umiejętności kreatywnego myślenia

Inna wspomniana technika to burza mózgów. W jej istotę wpisana jest zasada swobodnej wymiany myśli, czy propozycji intelektualnych. W praktyce uczestnicy tej techniki wymieniają propozycje rozwiązania problemu nie oceniając na wstępie ich użyteczności, poprawności, czy słuszności. Zostaje odrzucony schemat myślenia, stereotyp, czy skrót, bo w burzy mó-

zgów każda propozycja jest dobra. Gdy już zebrany jest katalog pomysłów, to można zabrać się za ich ocenianie i wybór. Takiej podejście powoduje, że studenci uczą się kreatywnego podejścia do problemu i odrzucają skostniałe schematy.

Szkoły wyższe jako organizacje kreatywne - podejście makro

Uczelnie wyższe, niezależnie czy to prywatne, czy państwowe stoją obecnie przed nie lada problemem. Rynek edukacyjny rozrósł się do sporych rozmiarów, powstało wiele szkół prywatnych, a państwowe uniwersytety, politechniki i akademie rozrosły się często do ogromnych rozmiarów. Tak przygotowana infrastruktura, kadra oraz administracja muszą sobie teraz poradzić z niżem demograficznym. Studentów jest najzwyczajniej mniej niż jeszcze 10 lat temu. Rozpoczęła się zatem ostra rywalizacja o studenta. Władze zarządzające zabiegając o studenta muszą wykazać się kreatywnością. Trochę łatwiej mają stare, zasłużone uniwersytety, do których przyciąga często sama reputacja, a nie innowacyjne działania władz, czy ciekawa oferta studiów. Uczelnie prywatne stoją przed dylematem, czy stawiać na wyszukane formy promocji, czy raczej rywalizować jak najniższą stawką czesnego.

Na czym zatem będzie polegało kreatywne myślenie w instytucji takiej jak uczelnia wyższa? Przede wszystkim na plastycznym podejściu do wymagań rynkowych. Jak pisał Kazimierz Dedek, przedstawiciele UNESCO uważają, że konieczne jest posiadanie nowej wizji szkolnictwa wyższego, łączącego uniwersyteckie wymogi doskonalszego kształcenia zgodnego z wymaganiami społecznymi [Danek, 2011: 79]. Działanie kreatywne w tym przypadku to uruchamianie nowych kierunków nauczania, które są odpowiedzią zarówno na zapotrzebowanie rynku pracy jak i na zmieniający się kanon wiedzy niezbędnej do życia w z informatyzowanym społeczeństwie. Uczelnie kreatywne kształcą na studiach międzywydziałowych, uczą przyszłych menadżerów zarządzających mediami, kształcą w kierunkach np. *public relations*, a zarzucają kształcenie specjalistów od marketingu

i zarządzania. Takie decyzje zależą od zarządzających uczelnią, a tutaj jak pokazuje praktyka często występują problemy, np. z powodu centralizacji decyzji [Orzechowski, 1999: 75].

Uczelnia kreatywna to taka, która dba o odpowiednią promocję swojej oferty edukacyjnej, a także świadomie buduje swój wizerunek. Działy promocji to już powszechności na uczelniach, ale specjaliści PR wciąż jeszcze nie. Szkoły wyższe wychodzą ze swych ram i zaczynają kształcić, tam gdzie jeszcze wiele lat temu nie byłby to do pomyślenia. Dziś na politechnice można uczyć się europeistyki, czy wychowania fizycznego. Okazuje się, że kreatywność, to także skuteczne zabieganie o studenta i kuszenie go swoją ofertą edukacyjną. Te szkoły, które postawią na niecodzienną, niesztampową i skuteczną reklamę i promocje są w stanie skupić uwagę przyszłego studenta i przekonać do wyboru swojej placówki jako miejsca zdobywania wyższego wykształcenia. Kluczem jest zatem zrozumienie kreatywności jako innowacyjnych działań podejmowanych przez uczelnie w celu przyciągnięcia studenta.

Jednym z argumentów jaki może trafiać do przyszłych studentów jest bogata oferta możliwości rozwoju poza przedmiotem nauczania. Kreatywne podejście do zarządzania uczelnią to również zagwarantowanie możliwości twórczego (a więc i kreatywnego) wyrażania siebie. Elementem który to umożliwia są wszelkiego rodzaju studenckie centra kultury. Już Arystoteles w *Polityce* pisał o niezwyklej roli jaką odgrywa muzyka w kształtowaniu duszy młodego człowieka. Filozof zauważył, że muzyka służy do szlachetnego wypełniania spoczynku [Arystoteles, 2008: 216]. Realizowanie artystycznych wizji w miejscu do tego przeznaczonym i temu sprzyjającym daje studentom możliwości kreatywnego podejścia do wielu problemów i sytuacji. Takie centra kultury, gdzie istnieje możliwość uczestniczenia w warsztatach, kursach, wernisażach, spotkaniach autorskich, premierach teatralnych czy wszelkich innych formach działalności artystycznej uczy ludzi obcowania z różnorodnością intelektualną i ze

swoboda wyrażania siebie. Pokazuje, równocześnie, że jest inny świat spełnień niż tylko Internet, czy telewizja.

Brak kreatywności

Szkoły wyższe można podzielić wedle różnych kategorii. Jedną z nich stawia linię podziału pomiędzy państwowością a prywatnością szkoły. Pomijając cały katalog różnic jaki stwarza ów podział, warto zaznaczyć w kontekście wywodu pewną tendencję, która dotyczy wielu szkół prywatnych, a także niektórych państwowych uniwersytetów, politechnik, czy akademii.

Mowa tutaj o tymczasowości istnienia i biznesowym podejściu do edukacji. Ten ostatni czynnik dotyczy przede wszystkim uczelni prywatnych, których w ostatnim dwudziestolecu powstało bardzo wiele. Polska od lat 90-tych przeżywa istny bum edukacyjny. Główny Urząd Statystyczny podaje, że współczynnik skolaryzacji w Polsce w 1990 roku wynosił 12,9 (brutto), a w 2009 53,7 (brutto). W roku 2000 w Polsce istniało ponad 310 szkół wyższych (uczyło się w nich ponad 1,5 mln studentów), a 10 lat później już 467 uczelni (uczyło się w nich ponad 1,9 mln studentów) [http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/e_not_nt_szkol_wyzszych_w_Polsce.pdf [dostęp:18.01.2014]].

Co wydaje się logiczne, te zmiany pociągnęły za sobą dużo większe zapotrzebowanie na nauczycieli akademickich. W debacie publicznej pojawiały się głosy, że często praca wykładowców pracujących na wielu uczelniach pozostawiała wiele do życzenia.

Inny aspekt odnosi się również do poziomu intelektualnego ludzi trafiających na uczelnie. Upowszechnienie nauczania wyższego pociągnęło za sobą obniżenie wymagań wobec abiturientów. Do wielu uczelni trafiali maturzyści słabo przygotowani. Prawdą jest, że kreatywność i uczenie jej musi trafić też na podatny grunt, a bum edukacyjny sprawił, że mówiąc metaforycznie, gleba nie była żyzna. W dużej mierze uczelnie prywatne były i są nastawione na ilość studentów, a nie na ich jakość. Wy tłumacze-

niem jest tutaj czynnik ekonomiczny. Ten sam problem zaczyna powoli dotyczyć państwowe uniwersytety, akademie i politechniki, które wobec niżu demograficznego muszą walczyć o każdego studenta. Jakoś jego wiedzy i kompetencji znów schodzi na dalszy plan. W tym przypadku znacznie trudniej o wykrzesanie kreatywności, bo często nie ma ku temu intelektualnych możliwości.

Kolejny aspekt, który może odmawiać uczelni określenia: kreatywna, to skostniałe struktury administracyjne. W powszechnym doświadczeniu dotyka on przede wszystkim państwowe uczelnie. Uniwersytet, czy politechnika są zazwyczaj potężnymi organizacjami o rozbudowanej administracji. Biurokracja jaka w takim przypadku musi się narodzić, często rzuca pod nogi kłody tym którzy chcieliby wykazać się kreatywnością, innowacyjnym podejściem, czy choćby zwykłą aktywnością w akademickim obszarze. Podejście kreatywne zainicjowane przez studenta, doktoranta, czy wykładowcę jeśli będzie obwarowane stosem wniosków, dokumentów, pieczętek i okupione godzinny stanem w kolejkach do odpowiedniego okienka zrodzić może dużą niechęć.

Gwoli sprawiedliwości trzeba jeszcze nadmienić, że uczelnią wyższym często brakuje podejścia kreatywnego z prostego powodu. Bycie kreatywnym kosztuje i wymaga wysiłku. Koszty mogą mieć różny charakter: finansowy, czasowy, intelektualny. Nie wszyscy też czują potrzebę zarówno bycia kreatywnym jak i propagowania kreatywności. Utrwalony stan rzeczy jest mniej kosztowny i nie wymaga wysiłku.

Wnioski

Jak już na wstępie zostało powiedziane to filozofia jest świetną szkołą kreatywnego myślenia. To filozofia daje poczucie perspektywy, szerokich horyzontów, pozwala znaleźć intelektualny oddech. Nie bez powodu jej podstaw uczy się też na uczelniach technicznych. I tam dostrzeżono konieczność rozwijania wśród młodych ludzi wrażliwości filozoficznej, bo ta często daje umysłowe narzędzia do kreatywnego myślenia. Stanisław Os-

sowski w jednym ze swoich listów pisał do żony, że filozofia, to pewien stosunek do treści, można być filozofem zajmując się Bazyliką Św. Piotra albo rzeźbą grecka, albo czerwonymi ciałkami krwi. Obcowanie z faktami ma jeszcze jedną wielką doniosłość: uczy szukać [Ossowscy, 2002: 191]. Bycie kreatywnym to poszukiwanie, najlepiej zatem poszukiwać z filozofią. Takich nawyków powinni uczyć kreatywni naukowcy, pedagodzy. Sama uczelnia jeśli chce być kreatywna powinna zawiązywać nowe kierunki kształcenia, które odpowiadałyby by potrzebą rynkowym, oraz intelektualnym zmieniającego się świata. Ważne jest też tworzenie miejsc, ośrodków artystycznego wyrażania siebie i dbania o jakość kultury, tak aby studenci nie zadowalali się tylko telewizyjną, czy internetową rozrywką.

Uczelnia jest świetnym miejscem do działań kreatywnych, pod warunkiem, że ma ku temu możliwości i chce być kreatywna. Nowoczesna uczelnia powinna być kuźnią ludzi kreatywnych, bo tacy są cenieni na rynku, takim łatwiej znaleźć pracę i często właśnie tacy wiedzą lepsze życie.

Summary

Higher education institutions in Poland are in their essential moment. Public institutions have to oscillate between profitability and maintaining the intellectual fundamentals building universities or technical universities. Private higher education institutions take part in the competition for economic survival. Higher education institutions are more and more to demonstrate creativity as to micr- as well as macro approach. The article contains descriptions of each of these perspectives along with an supplement to illustrate the major mistakes in promoting creativity in higher education institutions in Poland.

Bibliografia:

- [1] Arystoteles. 2008. *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- [2] Denek, K. 2011. *Uniwersytet w perspektywie społeczeństwa wiedzy. Dydaktyka akademicka i jej efekty*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu, Poznań.
- [3] Orzechowski, E. 1999. *Wokół zarządzania kulturą, edukacją, mediami*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- [4] Ossowscy, M. i S. 2002. *Intymny portret uczonych*, Wydawnictwo SIC!, Warszawa.
- [5] Platon. 2008. *Obrona Sokratesa*, Wydawnictwo Hachette, Kraków.
- [6] *Słownik wyrazów obcych*, red. E. Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.

Strony internetowe:

- [1] <http://sjp.pwn.pl/slownik/2564882/kreatywny>
- [2] <http://pl.wikipedia.org/wiki/Kreatywno%C5%9B%C4%87>
- [3] <http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/dane-statystyczne-o-szkolnictwie-wyzszym/>

Svitlana Bebko

Kyiv National University of Technologies and Design

***The economic aspects of access to qualitative
higher education for socially
unprotected groups of people in china***

Key words: *equal access to higher education, disabled people, low-income students, distance learning, state allocations, social programs*

Introduction. Higher education is the way of social mobility in modern information society. It takes part in further social differentiation of its participants. Higher education as the social institute is one of so-called “social elevators” as it enables changes for citizens among social classes. For this reason, one of the priority assignments of Ukrainian education system is to provide the equal access to qualitative higher education of all groups of people, including the socially unprotected ones. In order to fulfill this task, Ukraine should use the experience of other countries.

Nowadays China is very popular on the world arena. For the last years it has experienced rapid economic development. It remains the second largest world economy by nominal GDP after the USA. Since initiating reforms in 1949, living standard of urban population grew by 7 times, of rural citizens – by 5 times.

Chinese higher education system is also developing rapidly now. It provides the national economy with highly skilled specialists, who are able

to be creative professionals, to use modern information technologies and new knowledge.

The state authorities of China pay much attention to the development of higher education system, aiming higher education institutions (HEI) at satisfying economic needs. Only the most talented applicants can enter universities. University entrance is the real holiday for young people.

Such problem as equal access to qualitative higher education of socially unprotected people is the relevant issue in China today. For this reason, studying and generalizing the Chinese experience in providing the equal access to qualitative higher education of socially unprotected groups of people is very topical for Ukraine.

The analysis of recent research and publications. The problems of higher education development are considered by such Ukrainian and foreign scientists as I. Gryshchenko, I. Kalenyuk, V. Kremen, Zh. Minwei etc. But the problems of equal access to higher education for socially unprotected groups have not been studied profoundly yet.

The objective of our research is to study the economic aspects of access to higher education of socially unprotected groups of people in China and the elements of Chinese experience in the process of forming and realizing the state policy of supporting the socially unprotected groups of people.

The main body. For the last years the Chinese government has taken measures in providing rights for such socially unprotected group as disabled people. At the international level, the Chinese government is one of the parties of Convention on the Rights of the Child and the International Pact on Economic, Social and Cultural Rights, which confirm the equal rights of all people, including disabled people. At the national level, there had been adopted the Law on the Protection of Persons with Disabilities which deals with regulations and rights of disabled people.

Chinese legislation also protects the right of disabled people to education. There is a number of laws which guarantee the equal access of

all groups of people to education. The Article 38 of Education Law of the People's Republic of China states: "The state, society, schools and other educational institutions shall organize education in consideration of the physical and mental characteristics and requirements of disabled people and offer them assistance and convenience" (Education Law of the People's Republic of China). Higher Education Law of the People's Republic of China also guarantees the equal access of disabled people to higher education. The Article 9 of the Law says that higher education institutions shall enroll disabled students who are up to the admission qualifications prescribed by the State; they may not refuse to enroll them on account of their disability (Higher Education Law of the People's Republic of China). The disabled people are guaranteed to get higher education irrespective of their illness (with the exception of hard mental disorder).

Currently 1655 of Chinese HEIs provide the education services to disabled students. Almost 365 thousand disabled students can study there. Besides, there are 1029 of education centers and 2898 courses which prepare them for entering universities.

Chinese authorities pledged to increase funding for disabled students education and cancel some school payments to make their access to education easier. Additionally, one of the peculiarities of Chinese higher education system of financing is donations from beneficial organizations.

But still there are some difficulties in practice. According to Human Rights Watch Report, above 40% of Chinese disabled people are illiterate and live under the poverty line [Human Rights Watch Report, 2013].

One of the challenges is the medical examination for applicants before entrance. The results of the medical examination are sent to HEIs. In such a way, disabled applicants should declare about their disability what they would not like to do. Some HEIs restrict or even prohibit entrance for people with some physical and mental "defects". Thus, contrary to valid laws, while entering universities, there is discrimination for disabled students.

The next problem is the lack of special equipment. For instance, the blind students cannot enter the mainstream HEIs as the Government usually fails to provide Braille or electronic versions of entrance exams. But even if they manage to enter, they have to focus on studying professions that are traditional for disabled people, for instance, massage therapy for the blind students [Human Rights Watch Report, 2013]. Students who aspire to get other professions usually face a plenty of challenges.

There are special education institutions for disabled people in China, including HEIs. The Central government supports such institutions with additional funding. The institutions possess appropriate equipment and special teachers. But the problem is that these special establishments separate disabled students from ordinary people and in many cases that is not their wish.

One of the positive moments of Chinese experience is promoting HEIs of distance learning. It is known that distance learning is one of the most efficient ways of obtaining education for disabled people.

Chinese national network of television and radio universities was founded in 1979. Since that time distance learning is developing rapidly. The main means are radio and television programs. The Internet is also being used widely nowadays. There has been suggested to develop distance learning by means of satellite television. Today the Chinese government also confesses the importance of such universities [Kalenyuk, 2012].

As the state authorities actively support obtaining higher education via TV, radio, the Internet and other communication means, the number of distance learning students is increasing annually [Educational Statistical Yearbook of China, 2011]. In 2011 the number of distance learning students amounted to 492 thousand people (table 1.1).

Table 1. Distribution of education services consumers at HEIs in China by tuition level (without higher vocational colleges)

Indicators	Thousand people
Regular program students	3113,1
Short-cycle program students	3248,1
Education for adults	2020,7
Doctoral programs	132,4
Graduate programs	463,3
Distance learning	492,0
Preparatory courses	67,1
Foreign students	147,5

The Department of Educational Statistics of the People's Republic of China

In July 2010 China's National Plan for Medium and Long-Term Education Reform and Development (2010-2020) was promulgated. It distinctly formulates the goals to be reached till 2010. It proposes a lot of innovative ideas for higher education improvement. According to this Plan, Chinese Government provides for using innovations, information technologies and facilitating the distance learning [China's National Plan for Medium and Long-Term Education Reform and Development, 2010].

While entering HEIs, there is a system of benefits for such socially unprotected group of people as orphans and children from low-income families. There is a number of state programs for financial assistance to students with financial difficulties. These are grants, scholarships, subsidies and even exemption from tuition fee. Besides, HEIs students are allowed to combine their tuition with part-time job if it does not hinder them in their efforts to study.

One of the financial assistance programs for students is the social program "Hope". It was founded in 1989 by the Foundation of Development of Young People in China. Since 2007 the program has initiated the new stage

of its activity. Nowadays it provides much more possibilities for socially unprotected people who want to get profound higher education [Minwei, 2012].

For the last years the system of state financial support has been constantly improving. In 2011 the state allocated near 73.2 billion RMB for student credits, grants, subsidies and scholarships. In future the allocations are planned to be increased. Government allocations are mainly used for financial support of low-income students. Some HEIs also allocate money for students with financial difficulties.

Conclusions and prospects of further research. Providing the equal access to qualitative higher education for socially unprotected groups of people is one of the priorities today. For this reason, the experience of other countries can be useful for Ukraine. There are some positive points in Chinese experience of providing equal access to higher education for disabled and low income people. These are: the improvement of distance learning, the efficient system of benefits for students with financial difficulties, variety of social programs. Still, the problem has not been absolutely solved and has to be further studied.

Summary

The article features the economic aspects of access to qualitative higher education for socially unprotected groups of people in China. There has been considered the advantages and disadvantages of access to higher education for disabled and low-income students.

Bibliography

- [1] China's New National Education Plan Aims to Build A Country with Rich Human Resources // http://www.moe.gov.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2862/201010/109031.html
- [2] Education Law of the People's Republic of China as of March 18, 1995 // http://www.moe.edu.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2803/200905/48457.html

-
- [3] Educational Statistics Yearbook of China 2011./ Ministry of Education. – Beijing: People’s Education Press. – 2013. – 700 p.
- [4] Higher Education Law of the People’s Republic of China as of August 29, 1998 // http://www.moe.edu.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2803/200905/48454.html
- [5] Human Rights Watch Report// <http://www.hrw.org/reports/2013/07/15/long-they-let-us-stay-class-0>
- [6] *Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні [колективна монографія]* / І.М.Грищенко, С.В.Захарін, Д.Г.Кучеренко та ін. / за ред. чл.-кор. НАПН України І. М. Грищенка. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 478 с.
- [7] Каленюк, І.С., Куклін, О.В. 2012. *Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія* / І.С. Каленюк, О.В. Куклін. – К.: Знання.
- [8] Система вищого дистанційного образования // <http://abirus.ru/content/564/623/629/730.html>
- [9] Чжоу Минвэй. Китай. – Пекин: ООО «Издательство литературы на иностранных языках», 2012. – 228 с.

Юрий Бубнов

Российской академии наук

Исторические предпосылки взяточничества

Historical background of bribery

Key words: *History, bribery*

То, что мы сегодня называем взяточничеством, довольно долго в человеческой истории представляло собой один из основных способов взаимодействия людей. В догосударственную эпоху обмен дарами в любом сочетании: дар на дар или дар за услугу, дар за покорность или за защиту, за искомое действие или выгодное бездействие составлял суть возмездного взаимоотношения людей. Даже богам наши предки, как, впрочем, и наши верующие современники, делали и продолжают делать подношения, предваряя ими свои просьбы о прощении или благодеянии. Такой возмездный обмен дарами между отдельными людьми и целыми народами представлял собой способ самоорганизации и составлял несущую конструкцию модели нетоварной экономики и социального взаимодействия первобытного общества. Дарами скреплялись отношения родства, братства, вассальной зависимости и господства. Причём вассал, поднося дары своему господину в знак своей преданности, мог рассчитывать на ответные дары, порою,

превышающие по материальной ценности свои подношения, как это практиковалось, например, в Древнем Китае. Зачастую дар в большей степени характеризовал не столько того, кому он подносился, сколько щедрость и благородство самого дарителя.

Социально значимой проблема взяточничества стала в связи и по мере укрепления централизованного государства. Причём характер взаимосвязи между степенью централизации государства и распространением взяточничества представляет особый интерес. Дело в том, что одной из прокламируемых причин усиления централизованного характера государства зачастую называлась как раз борьба со злоупотреблениями богатых и сильных против бедных и убогих. Однако одним из неизбежных результатов такой борьбы всегда оказывалось лишь усиление всевластия чиновничества и усугубление их злоупотреблений. Об этом свидетельствуют многочисленные факты мировой и отечественной истории. Например, в древнейшей на Земле письменной истории Шумерского государства явственно просматривается такая закономерность. Так, однажды в XXIV веке до нашей эры жители шумерского города-государства Лагаша восстали, возмущённые произволом чиновников, которые нещадно повышали налоги, вводили бесчисленные новые подати и даже посягали на собственность храмов. Воцарившийся в результате успешного восстания новый правитель Урукагана гордо сообщил на нетленных глиняных табличках, что он принёс правосудие и свободу многострадальным гражданам, расправился с ненасытными и жестокими чиновниками, положил конец несправедливостям, защитил сирот и вдов. Однако через 400 лет всё, похоже, вернулось на стези своя, поскольку основатель следующей царственной династии Ур-Намму был вынужден с новой силой бороться с вымогателями и взяточниками, *захватывающими быков, овец и ослов у граждан* [Крамер, 1991: 63], для чего и создал самый древний из известных на Земле письменный свод законов. Во

вступительной части этого свода законов Ур-Намму высокопарно говорит о том, что именно он избавил народ от злоупотреблений чиновников, урегулировал систему мер и весов, позаботился о вдовах, сиротах и бедняках, запретив обманывать и обижать их. Но прошло ещё 200 лет, и уже следующий правитель Шумерского царства Липит-Иштар в собственном своде законов похвалялся тем, что только он установил на земле правосудие и устранил всякий повод для жалоб на вымогателей [Крамер, 1991: 115]. Стоит ли говорить о том, что и все последующие века, вплоть до самого последнего времени продолжается неустанная борьба высших государственных лиц против произвола своих же служащих. Исход этой бесконечной борьбы, несмотря на масштабность и видимую суровость мер, складывается далеко не в пользу радетелей антикоррупционной чистоты чиновничьих нравов. Очевидная парадоксальность ситуации легко разгадывается, стоит лишь вспомнить о том, что главными борцами с коррупцией издревле и до сих пор оставались сами чиновники. В лучшем случае *хорошие* чиновники боролись против *плохих* своих собратьев по бюрократическому цеху. Чаше же борьба государства с коррупцией напоминает танец борющихся нанайцев, исполняемый одним ловким танцором. И чем больше прав и полномочий оказывалось волею монарха или законодателя у *хороших парней*, призванных бороться с порчей в своих рядах, тем быстрее они сами превращались в злостных взяточников. Немало примеров тому мы найдём и в истории российской борьбы с коррупцией.

Истари на Руси различали многообразные формы взяточничества, что уже само по себе свидетельствует о широкой распространённости коррупционной практики в российском обществе. В народном сознании эта практика закрепилась в виде коррупционно ориентированных пословиц и поговорок: *казённая палата от мужиков богата, перед богом ставь свечку, перед судьёю – мешок, не*

подмажешь – не поедешь, золотой ключик любые двери откроет, возьми на калачи, да только с делом не волочи, ты – мне, я – тебе, руки для того, чтобы брать, люди ссорятся, а воеводы кормятся, дьяк у места, что кошка у теста [Аникина, 1985: 351-352] и многих других, большая часть из которых актуальна по сию пору. В Толковом словаре живого великорусского языка взятка имеет немало синонимов, свидетельствующих о развитости корыстных взаимоотношений *государевых людей* и простых граждан. Там взятка трактуется как *срыв, поборы, приношения, дары, гостинцы, приносы, пешкеш, бакшиш, хабар, магарыч, плата или подарок должностному лицу во избежание стеснений или подкуп его на незаконное дело* [Даль, 1989-1991: 197]. Ниже мы убедимся в том, что это далеко не полный список синонимов взяточничества.

Стоит обратить внимание на обилие терминов, обозначающих действия, ныне подпадающие под понятие *взятка*, явно восточного происхождения. Очевидно, что это обусловлено влиянием татаро-монгольского владычества на Руси. Монголы если и не выполняли на славянских землях прямых административных функций, то уж во всяком случае, активно торговали правами местных правителей на княжение. Успех того или иного претендента на власть, как правило, определялся количеством и качеством привезённых им подарков. Получившие ярлык на княжение местные правители, разумеется, распространяли этот принцип и на подначальное население. Постепенно такой порядок стал всеобщим на славянских землях и вошёл в базовые структуры социо-нормативной системы российского общества.

Косвенным свидетельством татаро-монгольского влияния на распространение того, что мы сегодня называем коррупционными отношениями, является то, что термины, синонимичные понятию *взятка*, упоминаются в русских летописях с XIV века, когда уже успели укорениться в общественной практике нормы, привнесённые

восточными завоевателями. Однако возмездные отношения на русских землях существовали задолго до каких бы то ни было завоевателей, составляя первичную форму экономических отношений в примитивном обществе. Поэтому винить татаро-монголов можно разве что в привнесении практики купли-продажи ярлыков – права на княжение теми или иными русскими княжествами, когда взятки в виде подарков стали основным условием получения власти князьями.

В социальной практике наших далёких предков использовались различные формы обменных операций материальных ценностей на статусы, льготы и привилегии, получаемые от власть предержащих и их подручных. Понятием, синонимичным мздоимству, тогда была почесть. «Почесть» не была напрямую связана с каким-либо конкретным обязательством начальника. Она подносилась для-ради уважения к *большому* человеку, дабы тот не обиделся и сам, в свою очередь, не обидел при случае. Потенциальные челобитчики пользовались любым поводом для подношения *почести*: престольным праздником, именинами *начального* человека. На этом этапе мздоимных отношений ценилась не столько сама вещь, сколько оказание внимания, *чести* служилому человеку. Поэтому в качестве *почести* подносились вещи, как правило, не обладавшие большой материальной стоимостью. Чаще всего ограничивались съестным набором, привычным для тогдашнего обывателя: пирогами, калачами, рыбой, винами и прочей снедью. Лучшим подарком *нужному человеку*, как и сейчас, были духовные ценности. Особенно ценились подношения от монастырских монахов, которые также были не прочь задобрить мирских правителей иконами, церковными книгами, утварью, посудой. Почесть не считалась взяткой в современном смысле этого слова и поэтому не была предосудительна. Напротив, игнорирование, к примеру, именин любого более-менее значимого представителя государства вызывало

не только обиду самого именинника, но и моральное осуждение всего социального окружения невежи. *Почетъ* практикуется нашими современниками и по сей день, хотя они свои подношения так и не называют. По результатам опроса 594 взрослых жителей Могилёвщины, проведённого в 2003 году Могилёвским институтом региональных социально-политических исследований, 8,1% наших земляков одаривают чиновников в связи с какими-нибудь личными или общественными праздниками не за какие-то их непосредственные услуги, а просто так, для поддержания хороших отношений впрок. При этом, правда, не стоит упускать из виду, что вовремя поднесённый подарок влиятельному человеку со временем, как правило, окупался сторицей его вниманием к нуждам дарителя. Этот принцип сегодня так же безотказно работает, как и много веков назад.

Не считалось в те времена взяткой и то, что приказным приносили челобитчики за конкретную работу по оформлению документов. По аналогии с нынешними временами, такая форма возмездных отношений соответствует платным услугам в бюджетных организациях и учреждениях. Довольно продолжительное время эти доходы служилого люда официально учитывались властями, которые даже стремились уменьшить жалование, если в приказе было много дел, но, порою, и, наоборот, повышали его в случае их скудости. Плата за ведение дел могла в 5-10 раз превышать размер официального жалования чиновника. Бюджетные финансовые трудности на Руси в середине XVII века привели к тому, что каждый четвёртый государев человек перестал получать жалование вообще [Куракин, 2002: 39], живя исключительно за счёт подношений, Ясно, что в этих тяжёлых материальных условиях вся надежда у служилых людей оставалась только на просителей, которые, радея о собственных интересах, способствовали благосостоянию государева сословия. При этом никого не могла удивить прямая зависимость

между скоростью прохождения дела через многочисленные уже тогда бюрократические препоны и величиной подношения просителя. В тамошних условиях это была плата за работу чиновного человека, связанная с оформлением им конкретных дел просителей.

По понятиям допетровской Руси, собственно взятками в современном смысле этого слова были только *посулы* [Демидова, 1987: 141-146], которые, как правило, имели значительную материальную ценность, чем и окупали риски чиновников за нарушение закона. Впервые понятие *посул* употребляется в смысле взятки, начиная с Псковской Судной грамоты 1397 года [Куракин, 2002: 35-48]. Посул давался за конкретное дело, которое чиновник обещал исполнить, невзирая на закон. Такой рисковый взяточник именовался лихоимцем. Именно с посулами и повело борьбу российское государство. Причины неприятия посулов центральными властями понятны. Они объективно переориентируют чиновников с государевых установлений на частные гражданские интересы, с чем центральная власть согласиться, конечно же, не могла. Разнообразные формы взяточничества, обеспечивающие *кормление* служилого люда, делали его материально зависимым от подопечного населения. А это входило в противоречие с интересами центрального правительства, всё больше нуждающегося в безукоризненно работающем чиновничьем аппарате. Чем более централизованным становилось российское государство, тем в большей степени оно испытывало потребность в зависимом только от него административном аппарате. Поэтому тяготеющие к самодержавию российские государи стали предпринимать всё больше усилий для того, чтобы избавить чиновничество хотя бы от наиболее коррупционных форм экономической зависимости от частных лиц.

Первое на Руси законодательное ограничение взяточничества в государственном аппарате принадлежит Ивану III. Его внук – Иван Грозный впервые *de-facto* ввёл смертную казнь за чрезмерные

взятки. Он приказал казнить дьяка, принявшего в качестве посула начинённого монетами жареного гуся [Куракин, 2002: 37]. Алчность дьяка явно превысила пределы дозволенного обычая, за что тот и поплатился головой. Действия Ивана Грозного отличались аффективной противоречивостью как в частных, так и в государственных делах. Однако в его спорадических поступках отразилась общая тенденция, характерная для российской государственности того времени. Эта тенденция, в реализации которой он, в конце концов, объективно добился немалых успехов, выразилась в дальнейшей административной централизации всей общественной жизни в стране. Правда, практическое осуществление основной административной идеи Ивана Грозного в виде опричнины привела к омертвлению гражданской жизни в стране и вымиранию целых волостей. Да и *смуту* начала XVII века, когда объектом коррупции стала сама царская власть, многие историки считают закономерным *эхом* административного *перегиба* Ивана Грозного. Для нас важно зафиксировать усиление при Иване Грозном влияния чиновничества в ходе централизации государственной власти и повышение в связи с этим коррупционных рисков.

Век спустя, Пётр Великий завершил дело административной централизации Руси. Правда, сделал он это на принципиально новой основе. Не по-восточному, а, правда, только косметически, – на западный, европейский манер. В интересующем нас контексте это означало официальный запрет *кормления* служилых людей от своих дел. В 1714 году Пётр издаёт Указ *О воспрещении взяток и посулов*, которым было отменено поместное обеспечение чиновников и повышено их денежное содержание. Тем самым царь попытался ликвидировать коррупционную зависимость чиновничества от местного населения и поставить его под собственный экономический контроль. При этом он прекрасно понимал, что даже повышенное жалование не могло полностью компенсировать коррупционные

доходы чиновничьего сословия, монополю отпавлявшего административные функции. Монополия, как известно, всегда приносит сверхдоходы. И никакое государственное жалование не в состоянии компенсировать преимущества монополии. Поэтому царь Пётр одной рукой давал своим чиновникам повышенное жалование, а второй – ввёл беспрецедентный механизм контроля над деятельностью должностных лиц. Он учредил своим Указом должность фискалов, которые от имени государя негласно надзирали над чиновным людом. Деятельность тайных надзирателей и доносчиков поощрялась материально в размере каждого четвёртого рубля от штрафов за раскрытые взятки. А сами они были законодательно защищены от наказания даже за ложные доносы. Великий царь-реформатор подключил к борьбе с взяточничеством даже простой люда. Это был один из первых примеров внесловного законодательства, доселе немислимый в разделённом сословными привилегиями обществе. Царь Пётр разрешил всем своим подданным, независимо от чина, доносить лично ему о лихоимстве чиновников. Информатор за справедливый донос получал *богатство того преступника, движимое и недвижимое...* [Куракин, 2002: 40]. Подобных по радикальности мер в борьбе с коррупцией не знала не только предыдущая, но и вся последующая история Российского государства. Однако, невзирая на эти строжайшие Указы (а, скорее всего, благодаря им), эпоха Петра славна не только военными победами, но и небывалым расцветом коррупции. Абсолютным рекордсменом по взяточничеству стал ближайший сподвижник монарха-антикоррупционера – светлейший князь А.Д. Меншиков, который сумел сколотить состояние, в три раза превышавшее бюджет всей Российской Империи [Куракин, 2002: 40]. После смерти Петра I у опального князя было изъято 4 млн. наличной монетой, 9 миллионов рублей, вложенных в банки Голландии и Англии, бриллиантов и драгоценностей на 1 млн. рублей. Кроме того, у

Меньшикова было конфисковано 90 тыс. крестьянских душ и отобрано 8 городов, полученных им незаконно. Надо полагать, ближайший сподвижник Петра Великого был его правой рукой и в борьбе с взяточничеством. История не сохранила достоверных данных относительно прироста имущества фискалов в период отправления ими своих антикоррупционных функций. Но вряд ли стоит сомневаться в том, что оно прирастало не только из официальных источников. Большие полномочия, как правило, дороже и продаются. Не случайно после смерти Петра в 1726 году фискалитет был отменён по причине, как бы мы сейчас сказали контрпродуктивности. Более того, в 1727 году нехватка средств заставила правительство вернуться к прежней системе материального обеспечения чиновничества, предусматривающей работу канцелярских служащих в городах без жалования с позволением *брать акциденцию от дел*. Этим актом фактически была восстановлена система средневекового *кормления* служилых людей от просителей. Лишь в начале 60-х годов XVIII века это правило было формально отменено окончательно. Однако сама социальная практика, укоренившаяся в народной традиции ходить к *начальному человеку* не с пустыми руками, осталась и до сих пор, в чём мы ещё успеем убедиться на материалах социологических опросов наших современников. А пока вернёмся к перипетиям вечной борьбы российского государства с взятками в чиновничьей среде.

Один из самых просвещённых и прогрессивных правителей России Александр I в погоне за европейской чиновничьей неподкупностью издал специальный антикоррупционный Указ *О воспрещении приносить подарки начальникам губерний и другим чиновникам*. Однако, несмотря на строгий указ царя, взяточничество среди государственных служащих продолжало расцветать пышным цветом. В царствование Николая Первого чиновничество обирало население и казну с не меньшим размахом, чем их коллеги из века XVIII, в связи

с чем Сенат по воле императора в 1832 году издал очередной суровый Указ *О воспреещении начальствующим лицам принимать приношения от общества*. О том, насколько начальствующие лица испугались указа строгого царя, не случайно прозванного Палкиным, свидетельствует тот факт, что уже в 1845 году возникла настоятельная потребность включить в новом Уложении *О наказаниях уголовных и исправительных* специальную главу *О мздоимстве и лихоимстве*. Согласно этому Уложению, под *мздоимством* понималось получение государственным служащим имущественной выгоды от частных лиц в виде денег, ценных бумаг, вещей и т.п. за действие или бездействие в интересах взяткодателей, но без нарушения чиновниками их служебных обязанностей. *Лихоимство* трактовалось как принятие служащими каких-либо даров от посетителей для решения того или иного дела в их пользу с нарушением законов и норм государственной службы. В соответствии с Уложением Николая Первого, мздоимство наказывалось штрафом в сумме двойной цены подарка или снятием с должности. Лихоимство же квалифицировалось как злоупотребление властью и наказывалось в уголовном порядке [Мельников, Нечипоренко, 2000: 125]. Насколько мы понимаем, Уложение Николая Первого впервые в юридических терминах квалифицировало мздоимство как особый повод для административного преследования и определило для него конкретные меры наказания, отличающиеся от санкций за другую разновидность взяточничества – лихоимство. Такая дифференциация позволила юридически вывести мздоимство из сферы традиционной повседневности в разряд правонарушений.

Впрочем, правовые новации юристов никак не сказались на социальной практике мздоимства, тематически вошедшего в золотой фонд российской литературной классики в произведениях М. Е. Салтыкова-Щедрина, пьесах Н. В. Гоголя, поэмах Н. А. Некрасова.

Литература, как зеркало русской действительности, по-прежнему демонстрировала миру алчное естество российского чиновничества.

Однако это были ещё цветочки. Настоящий расцвет массового мздоимства пришёлся на советский период. Поначалу молодое социалистическое государство рьяно взялось за искоренение буржуазного пережитка – взяточничества. Но использовало при этом те же средства, что и их незадачливые предшественники, – командно-административные методы. Новоявленные чиновники пролетарского происхождения призваны были искоренять коррупцию в рядах старорежимных бюрократов. И делали они это, порою, с суровой простотой революционного сознания, а именно, ставили к стенке пойманных с поличным мздоимцев. Однако с приходом мирного времени, суровость нравов пошла на убыль, а вместе с нею – и неподкупность вчерашних революционеров, постепенно пригревшихся в тёплых чиновничьих креслах. Высшие партийные иерархи могли позволить себе не думать о мелких бытовых проблемах, поскольку состояли на полном государственном обеспечении. А вот рядовые *винтики* и *шестерёнки* созданной большевиками огромной административной машины должны были сами заботиться о достойном материальном снабжении своих чад, жён и любовниц. Низкая эффективность и нечувствительность социалистической экономики к потребностям потребительского рынка делали заботы о хлебе насущном постоянной и трудно разрешимой проблемой не только для простых граждан, но и для государственных служащих. Отчасти эту задачу решали специальные магазины-распределители, где некоторым категориям партийных и советских чиновников за бесценок продавались дефицитные материальные блага. Однако основная масса советского чиновничества пребывала *в чёрном теле*. А государственных служащих становилось всё больше и больше. Это было обусловлено самой природой социализма в ленинско-сталинской, да и в

хрущёвско-брежневской редакциях, опиравшихся на государственную собственность средств производства. Роль и влияние государства в советском обществе постоянно увеличивались, проникая во все сферы жизнедеятельности гражданского общества, включая науку, культуру, спорт даже частную жизнь людей. Государственный аппарат неудержимо разрастался функционально и количественно. Вместе с ним росли и социальные болезни, характерные для бюрократии, среди которых наиболее опасной, конечно же, была коррупция в форме взяточничества.

В итоге, тотально бюрократизированное социалистическое государство породило систему столь же всеобщего бытового взяточничества. Питательной почвой для массового мздоимства в советский период стал дефицит почти всех товаров повседневного спроса, включая продукты питания. Было бы заманчиво увидеть в существовании беспросветного на протяжении всей советской истории дефицита проявление целенаправленной сознательной воли бюрократического класса. Однако, скорее всего, причиной дефицита стала банальная бестолковость чиновничества как такового, неспособного организовать сложную жизнь большого общественного организма. А как же ещё можно истолковать интеллектуальные и организационные способности социального слоя, утратившего власть в стране в условиях мирного времени при отсутствии сколько-нибудь заметных природных или политических катаклизмов? Но вернёмся к ситуации дефицита во времена СССР. Иностранцев поражал советский потребительский парадокс: прилавки магазинов были пусты, а холодильники граждан – полны. Чужаки не могли понять, откуда советские люди берут продукты, если их нет в торговой сети. А они их *доставали*! Существовал такой термин, понять который дети рыночной экономики не в состоянии. *Достать* – означало воспользоваться неформальными связями, неважно были ли это родственные, дружеские или взаимно обязывающие

партнёрские отношения, для приобретения *из-под полы* необходимой вещи, услуги или статуса, доступ к которым официально был затруднён. То есть товары и услуги формально отсутствовали в продаже, однако для *своих людей* за определённую мзду они исправно поставлялись. *Доставали* в те времена всё, начиная с банки индийского кофе и кончая билетом на *Лебединое озеро* или местом в престижном вузе. Другим расхожим понятием эпохи дефицита был *блат*. Блат был основным средством решения проблемы дефицита. Блатом называли особые отношения между родственниками, друзьями и просто хорошими знакомыми, которые обязывали их на компенсаторной основе помогать друг другу в приобретении дефицитных товаров, услуг или статусов. Коррупционная природа *блата* достаточно очевидна для того, чтобы не останавливаться на нём более подробно. Следует сказать лишь то, что блат почти полностью подменил собою товарно-денежную систему в советском обществе, переводя товарный обмен из режима деперсонифицированных официальных отношений в формат межличностных вещных связей на обоюдно компенсационной основе. В этих взаимных расчетах участников *блатных* обменных операций активно использовались ресурсы государственных предприятий, учреждений и организаций, на которых работали практически все трудоспособные граждане советской страны. Всё это представляло собой широчайшую социальную базу для тотальной коррупции почти всех сфер жизнедеятельности советского общества. Исключение могли составлять разве что те отрасли народного хозяйства, которые были строго ориентированы на конкретные результаты: космос, КГБ, некоторые звенья военно-промышленного комплекса.

Честные граждане, не желающие участвовать в вынужденном тотальном мздоимстве, конечно же, в советской стране были. Однако очень сомнительно, чтобы кто бы то ни было смог избежать

практики неофициальных льгот, основанных на родственных, приятельских или корпоративных отношениях при решении самых простых бытовых проблем. Там же, где эти льготы были официальными, например, спецполиклиники, спецмагазины или спецсанатории, речь может идти о системной коррупции, закрепившей привилегии всей партийно-советской номенклатуры как отдельного сословия.

При рассмотрении особенностей коррупционной практики в советский период важно понять, что функционально специализированные государственные служащие из различных социальных институтов дополняли друг друга на мздоимной основе. Так, например, товаровед, распорядившийся государственными торговыми ресурсами, пользовался ими для получения в обход легального конкурса места в вузе для своего отпрыска. А преподаватели государственных вузов, спекулируя своими полномочиями в приёмной комиссии или на экзамене, обеспечивали себя посредством студенческой mzды дефицитными продуктами питания. А обе эти категории работников использовали своё общественное положение для того, чтобы получить лечение вне очереди, отблагодарив медицинского работника числящимся за ними государственными благами. Ясно, что сфера «блата» высокопоставленного чиновника, в особенности, принадлежавшего к партийной иерархии, была неизмеримо большей, чем у рядового товароведа, преподавателя или врача. В итоге каждый функционер гигантской государственной машины фактически эксплуатировал в личных целях тот «винтик» бюрократического механизма, который он персонифицировал. Учитывая тот факт, что практически все сферы общественной жизнедеятельности были почти полностью огосударствленными, в практику кругового мздоимства оказалось вовлечённым большинство взрослого населения Советского Союза. Правда, формы и размеры бытовой mzды чаще всего были весьма

непритязательными. Денежные знаки граждане использовать в качестве мзды избегали. Во-первых, потому что радужные купюры и в те времена ассоциировались с взяткой, криминальный риск которой оставался высоким. А во-вторых, деньги ещё нужно было *отovarивать*, что представляло собой по причине всеобщего дефицита особую проблему. Поэтому обычно *нужному человеку* приносили спиртные напитки, продукты питания и книги. Впрочем, каждый гражданин использовал для расчётов за блат то, чем распоряжался по долгу службы, по сути, приватизировав ту часть государственного механизма, функцию которой он отправлял. Ясно, что в различных слоях советского общества размеры и материальные формы мзды были различными. Если социальные *низы* обходились водкой и продуктами питания, а интеллигенция – книгами, то элита советского общества коллекционировала картины и бриллианты. Бытовое мздоимство служило социальной базой для распространения криминальной формы взяточничества – лихоимства. Закрытый характер социалистического строя долгое время позволял скрывать даже от собственных граждан истинные масштабы коррупции во всех слоях советского общества. Некоторые наиболее одиозные фигуры взяточников стали появляться на всеобщее обозрение в средствах массовой информации лишь в условиях провозглашённой М.С.Горбачёвым в середине 80-х годов гласности как рупора перестройки. Однако это были лишь небольшие проявления ржавчины глубинной коррупционной коррозии, разъедавшей изнутри все поры советского общественного организма.

Массовое мздоимство во всех слоях советского общества не могло не сказаться губительным образом на природе и судьбе самого социалистического строя. Широкая социальная практика бытового и криминального взяточничества приносила элемент личной заинтересованности и внутренней мотивации в социальное

поведение людей, включённых в систему деперсонифицированных формальных отношений тоталитарного государства. Социальная плоть прорастала сквозь холодные остовы государственной машины спорами мздоимства, в конце концов, разъевшими его несущие конструкции. Чем шире распространялась в советском обществе практика мздоимства, тем больше сбоек стал давать государственный механизм, поскольку взяточничество существенным образом деформирует управленческие импульсы, снижая их эффективность, а также искажает сигналы «обратной связи», позволяющие политической элите адекватно оценивать реальное положение вещей в стране. Механизм тоталитарного государства, поражённый всеобщим мздоимством, перестал правильно реагировать на изменяющуюся внутреннюю и международную ситуацию и рухнул буквально на ровном месте, без каких бы то ни было серьёзных внешних воздействий на него. Ссылки на фатальные последствия афганской войны для страны, выдержавшей атаку германского фашизма, выглядят смешными. Действительные причины развала великой страны, следует искать внутри самой советской системы. Одной из таких причин стала безысходная продажность большинства *шестерёнок* и *винтиков* тоталитарной государственной машины социалистического общества. Коррупционная ржа разъела советский строй и стала одним из гвоздей в его гробу.

Появившиеся на развалинах Советского Союза независимые государства встали на путь рыночных отношений. В их числе была и Беларусь. Она унаследовала от СССР не только экономические активы, но и все его социальные болезни, в том числе и коррумпированное чиновничество. Справедливости ради следует сказать, что Беларусь всегда имела репутацию самой «чистой», с точки зрения взяточничества, республики Советского Союза. Впрочем, эту репутацию относительной коррупционной невинности

в условиях рыночной вседозволенности начала 90-х годов она берегла недолго. К сожалению, наша страна в рейтинге Международной организации Transparency International занимает отнюдь не почётное место. Например, в 2009 году международные эксперты отвели Беларуси только 139 место. Репутация наших западных соседей оказалась намного лучше: Латвия заняла 56 строчку в рейтинге, Литва – 52, а Польша – 49 место. Вряд ли повысит нашу самооценку тот факт, что у наших восточных соседей дела с коррупцией обстоят ещё хуже: Россия и Украина оказались на 146 месте.

Соблазны свободного рынка, помноженные на монопольные возможности сохранившейся от СССР административно-командной системы, смели все моральные и правовые барьеры на пути чиновничества к накоплению первоначального капитала. Особенно рьяно этот процесс пошёл в России, где общенародная социалистическая собственность была буквально растащена вчерашними *слугами народа*. В Беларуси государство даже в период *бурных 90-х* не выпустило из своих рук экономику в свободное рыночное плавание, оставив основные средства производства под контролем руководства страны. Белорусское чиновничество, в отличие от российского, не трансформировалось в олигархат, посягающий на политическую власть. Служилый люд остался всего лишь инструментом в руках политического руководства. У отечественной бюрократии лишь поменялся сюзерен. Если раньше это была коммунистическая партия, то ныне чиновничество полностью подчиняется президентской вертикали. Однако роль и значение государственных служащих в жизни белорусского общества принципиальным образом не изменились. Чиновничество по-прежнему остаётся самым влиятельным после политического руководства страны социальным слоем в Беларуси. Государственно-административный аппарат по-прежнему контролирует львиную

долю экономики страны, всю жилищно-коммунальную систему, образование и здравоохранение, спорт, науку и культуру. В нашей, относительно небольшой, стране ныне функционируют 25 министерств, а также обладающие правами министерств 9 государственных комитетов и 6 концернов, в России, превосходящей Беларусь по территории в 81,3 раза, а по численности населения почти в 14,5 раз, учреждено всего 16 федеральных министерств. В Польше, с населением, почти в четыре раза превышающим белорусское, их всего 15. В соседней Литве о 3,4 миллионном народе заботятся лишь 13 министерств. А в Швеции, сопоставимой с нашей страной по численности населения, а по площади в два раза большей, насчитывается только 12 министерств. Причём управляют немногочисленные шведские министерства своей страной настолько эффективнее белорусских чиновников, насколько выше уровень жизни у тамошних шведов по сравнению с нашими соотечественниками. Выходит, счастье народа отнюдь не в большом количестве начальников, якобы пекущихся о благосостоянии людей. Скорее, наоборот: чем меньше чиновников в той или иной стране, тем лучше живёт её народ. А чем меньше чиновников и, соответственно, чем меньше у них полномочий, тем ниже коррупционные риски. Тесная взаимосвязь между уровнем коррупции и благосостоянием граждан настолько очевидна, что не требует особых доказательств. Достаточно сопоставить место страны в коррупционном рейтинге с её индексом развития человеческого потенциала. Поэтому противодействие коррупции является одним из важнейших условий процветания страны и её населения.

Summary

What we today call bribery, long enough in human history represents one of the main ways people interact. In pre-statist era exchange of gifts in any combination: the gift the gift or a gift for the service, for the gift of obedience or protection, for the desired action or inaction was beneficial relationship between people are compensated. Even the gods of our ancestors, for that matter, and our faithful contemporaries have done and continue to make offerings, anticipating them their request for forgiveness or beneficence. Such compensatory exchange of gifts between individuals and entire nations was a way to organize and was the pillar of the model of non-market economy and the social interaction of primitive society. Gifts fastened kinship relations, brotherhood, vassalage and domination. And vassal, bringing gifts to his master as a sign of devotion, could count on responses gifts, sometimes in excess of material value to their offerings, as was the case, for example, in ancient China. Often the gift largely characterized not so much by the person to whom he raised as generosity and nobility of the donor.

- [1] Крамер, С. Н. 1991. *История начинается в Шумере*. 2-е изд., измен. Пер. с англ. Ф.Л.Мендельсона. Предисл., пер. шумерских поэтических текстов и коммент. В.К.Афанасьевой. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы.
- [2] *Русский фольклор* / Сост. и примеч. В.Аникина. – М.: Худож. лит., 1985.
- [3] Даль, В. 1989-1991. *Толковый словарь живого великорусского языка*: В 4 т. Т. 1.
- [4] Куракин, А.В. 2002. *Административно-правовые средства предупреждения и пресечения коррупции в системе государственной службы (история и современность)*. // Государство и право. № 9.
- [5] Демидова, Н.Ф. 1987. *Служила бюрократия в России и её роль в формировании абсолютизма*.
- [6] *Псковская Судная грамота* // Российское законодательство X-XX веков. Т. 1. М., 1984. Цит. по: Куракин А.В. Административно-

- правовые средства предупреждения и пресечения коррупции в системе государственной службы (история и современность). // Государство и право. 2002. № 9. С. 35-48.
- [7] Куракин, А.В. 2002. *Административно-правовые средства предупреждения и пресечения коррупции в системе государственной службы (история и современность)*. // Государство и право. № 9.
- [8] *Полное собрание законодательства Российской Империи*. Т. V. № 2726. Цит. по: Куракин, А.В. 2002. *Административно-правовые средства предупреждения и пресечения коррупции в системе государственной службы (история и современность)*. // Государство и право. № 9.
- [9] *Чистые руки*. 1999. № 2. С. 42. Цит. по: Куракин, А.В. 2002. *Административно-правовые средства предупреждения и пресечения коррупции в системе государственной службы (история и современность)*. // Государство и право. 2002. № 9.
- [10] Мельников, В.П., Нечипоренко, В.С. 2000. *Государственная служба в России: отечественный опыт организации и современность*. Ч. I. М. Цит. по: Куракин А.В. *Административно-правовые средства предупреждения и пресечения коррупции в системе государственной службы (история и современность)*. // Государство и право. 2002. № 9.

Artur Brudnicki

ISM Slovakia

Les caractéristiques du marketing de la bancaire en Pologne dans le contexte de la crise économique. Les stratégies du marketing des banques d'entreprises, les modèles d'opération, marketing de services financiers

The characteristics of marketing strategies in Polish banking sector in the context of the financial crisis. The marketing strategies & business models for corporate banking business. The marketing of the financial services

Key words: *Brand management, banking, financial services marketing, banking marketing, advertising campaign, image, corporate banking, ATL, brand communication, marketing B2B.*

Les caractéristiques du marketing de la bancaire d'entreprise en Pologne dans le contexte de la crise économique. Les stratégies du marketing des banques, les modèles d'opération, marketing de services financiers.

À la fin d'Octobre 2008, l'économie mondiale a été secouée par les nouvelles de l'effondrement du système financier mondial. La crise financière actuelle est la plus importante depuis la Grande Dépression dans les années trente du siècle dernier. Les raisons de ceci sont vus, entre

autres, en actions crédits sans restriction dans le secteur bancaire, à la fois sur le marché de détail, d'investissement et institutionnel. Dans le sillage de l'information de la crise économique s'est commencée une avalanche de résultats économiques de ce message. À son tour, la détérioration des indicateurs économiques, une perte de confiance dans les banques, la baisse des prix des valeurs mobilières et les changements dynamiques des taux de change - a contribué à la forte dévaluation des instruments financiers. Crédit est devenu plus cher, les actions crédits ont été interrompues, la dépréciation totale de la valeur des contrats d'option et une baisse importante de la valeur des sociétés cotées.

Dans ce contexte d'affaires, les banques opèrent dans le monde entier. Sans aucun doute, l'image de ces organisations a été affectée significativement. Les banques comme des institutions de la confiance du public ont perdu la confiance, qui est nécessaire pour le fonctionnement de ce marché. Les banques prennent des mesures correctives, principalement la restructuration. Une partie importante de ces stratégies de crise, en plus de l'optimisation des coûts, devrait être déterminer les efforts de marketing visant de reconstruire l'image de la banque et d'informer le marché sur la solidité financière et la résistance aux tendances mondiales. Et dans le sillage de cette - une redéfinition importante des groupes cibles et leurs besoins affectant la modification de la communication de l'image et du produit sur le marché bancaire.

Le but de cet article est de définir les spécificités des activités de marketing dans le marché de la banque de financement au creux de la crise économique en montrant la pertinence de la communication de l'image de marque de la banque. Élément du mix promotionnel sur ce marché le plus affectant la sensibilisation et promotion de l'image de la marque est la publicité. L'Analyse de cet outil est donc au cœur de la présente étude. La publicité utilisée de manière intégrée avec des actions directes (BTL) contribue de manière significative à la réussite de la communication de la marque.

En tenant compte la spécificité du marketing bancaire sur le marché institutionnel, il semble que la communication ATL ne soit pas l'élément important du mix promotionnel sur ce marché. En effet, des campagnes des marques d'entreprise sont diffusées dans les médias beaucoup moins fréquemment et ont moins d'intensité que dans les marchés de détail. Grâce au marché limité les medias utilisés pour les campagnes sont plus fines et sélectifs, et des activités publicitaires sont complétées par une gamme d'activités qui sont plus directes et relationnelles. Le besoin de communication de masse sur le marché est dicté par la spécificité de la banque en tant qu'institution de la confiance du public. De plus une banque, comme chaque entreprise, a besoin de faire connaître leur marque et leur image souhaitée, et ceci est réalisé le plus efficacement par des activités d'ATL.

Le caractéristique de marketing du marché bancaire en Pologne

Le marché de la banque de financement en Pologne existe parallèlement avec le marché de la banque de détail. La majorité des banques polonaises sont les banques de détail universelles, qui n'oublent pas, cependant, de groupe très rentable de clients institutionnels. La distinction entre les clients de détail et aux entreprises est le critère de base pour la segmentation dans le secteur bancaire. Le client (destinataire de services) différencie les activités de commercialisation des produits, et parfois même les marques des banques – d'où les différents modèles d'affaires des banques. La plupart des banques en Pologne sont des banques universelles qui dirigent son offre à la fois aux clients d'institutionnels et de détail. Cependant la plupart des banques ne choisissent pas de spécialisation clair dans ce contexte et elles peuvent être divisées entre celles qui fournissent principalement des services aux clients de détail et la bancaire de l'entreprise ne représente qu'une partie marginale du business, ainsi que celles dans lesquelles cette relation est inversée. L'Universalisme reste visible dans l'offre de produits de base, il est difficile de trouver une

banque, dans laquelle l'activité de base sont les plus simples produits d'acquisition de masse, comme le compte courant. Les grandes banques universelles utilisent donc des stratégies sélectives, en concentrant son offre sur des groupes de clients ou ces catégories de produits (secteurs) qui génèrent le plus de profit, tout en préservant l'offre globale des produits simples (moins cher) conférant un caractère universel de la banque. Par exemple, BRE Bank SA opère sur le marché de la banque de financement et son universalité reste sous la marque de mBank, fournissant des simples, pas cher et modernes (en-ligne) services bancaires pour les particuliers. Pour les clients individuels plus exigeants et micro BRE Bank offre des produits de MultiBank, alors qu'il soi-même soutient les entreprises du secteur des PME, les grandes entreprises et les sociétés. Un autre exemple serait une banque Pekao SA, qui est un chef de file dans le secteur bancaire hypothécaire ou Getin Banque principalement comme une banque de voiture (financement de l'achat de véhicules automobiles). La spécialisation informelle des banques (comme Pekao et Getin) dépend des tendances économiques et du marché, ce qui signifie que dans l'avenir cette caractérisation est susceptible d'être mis à jour.

Le modèle le plus populaire sur le marché bancaire est la marque mère de la banque (banque de détail en général) pour les autres entreprises/banques spécialisées – le nom et le logo de la banque principale ours toutes les entreprises. En Pologne modèle monolithique est caractéristique de la dite banques «neuf», qui ont été sélectionnées à partir de la structure de la monobanque NBP (banque centrale polonaise) après la chute du communisme en Pologne. Il est principalement PKO, Pekao, BRE, BZ WBK, BGZ etc. Ledit modèle, dans sa forme négative caractérise les plus grandes banques en Pologne, les plus grandes sociétés cotées à la Bourse de Varsovie, n'est pas à jour et même s'il crée aussi une forte autonomie des entreprises individuelles il n'est pas propice à la synergie dans le groupe. Il semble que les entreprises individuelles aient été créés dans une manière aléatoire et incompatible avec la marque – mère. Au monde c'est une

modèle d'affaires le plus populaire entre des institutions financières, le critère de base de la réussite est la cohérence - logos, slogans, CI, etc. comme ING, Citi, UBS. Le deuxième plus cher, mais plus prestigieux modèle d'affaires est un modèle de multi-marques indépendantes, individuelles, sans lien. Un exemple pourrait être Getin Holding, dont une partie est constituée de Getin Banque, Noble Bank, Dom Bank, Open Finance etc. Un autre exemple serait le Groupe de la Banque BRE, qui fonctionne sur le principe de deux ledit modèles - le marque mère et marques séparées (dédiées), le composé modèle consiste de la marque ombrelle: BRE Bank SA (propriétaire de la Banque du Groupe), BRE Leasing, BRE Hipoteczny, BRE Locum, Dom Inwestycyjny BRE Banku SA, BRE Asset Management, BRE Wealth Management SA. Dans le cadre du modèle fait partie distincte du groupe BRE comprend: mBank, MultiBank, Aspiro, Ceri, Polfactor et la société autrichienne acquis par BRE Bank - Intermarket Bank AG (la plus grande banque autrichienne affacturage).

Sur le marché des services bancaires aux entreprises en Pologne, nous pouvons distinguer les 10 joueurs les plus importants: PKO BP, Pekao SA, BRE Bank SA, Raiffeisen, Citi Handlowy, ING Bank Slaski, Bank BGZ, BZ WBK. En outre, on peut indiquer les banque qui soutient des micro et petites entreprises: MultiBank, mBank, Getin Bank, Millennium. En raison de la concurrence accrue, ainsi que les exigences de la clientèle d'entreprises, les banques se concurrencent dans la fourniture de services bancaires innovants. Le cœur de l'innovation, cependant, se concentre sur les services supplémentaires, non-financières, telles que la communication avec la banque. Il est maintenant beaucoup moins d'importantes innovations dans le marché des services financiers. Dans le cadre de la normalisation des services bancaires (clients PME), une forte concurrence et un haut degré de complexité des produits bancaires aux entreprises (grandes entreprises) très importants dans ce marché sont la commercialisation des banques et construit image d'une marque.

La base de produit sur le marché sont des solutions des systèmes

modernes en-ligne, paiement et de règlement, la manipulation commerce extérieur, l'investissement et les opérations de financement actuelles. Très important est aussi la gestion des excédents financière et des risques financiers de leurs clients, ce qui peut donner à l'entreprise une source supplémentaire de profit hors exploitation.

Marketing de services financiers pour les entreprises

En termes quantitatifs, la banque de financement est une part de marché beaucoup plus petit que les services financiers de détail. Le marché des entreprises en Pologne est de 3 636 000 entités, mais chacune des entités juridiques en Pologne doit avoir un compte d'affaires à la banque, de sorte que chaque entité est en fait un client de la banque. Donc c'est un marché où il n'existe pas de demande potentielle. Du point de vue de la banque, il est un aspect à la fois positif et négatif. Positif parce que les règlements prévoient des banques auprès des entreprises, négative car l'assurance d'un marché génère une grande concurrence. La grande majorité des entreprises utilisent les services de plusieurs banques - il s'implique à la fois avec la nécessité de la diversification de la répartition du capital pour la sécurité (placement de l'excédent) et les conditions de concurrence dans le financement des entreprises (prêts). Habituellement, cependant, une entreprise est associée très fort à des banques et il est difficile de déplacer les services d'une banque à l'autre. Un exemple peut être des prêts qui lient la société avec la banque jusqu'à ce que le prêt est remboursé, aussi par la nécessité d'avoir des comptes courants et de comptabilité pour le décaissement du prêt, les banques offrent habituellement des produits supplémentaires et des instruments financiers. A cet égard la coopération avec la banque est une décision stratégique pour l'entreprise. Dans le cas des branches polonaises de sociétés internationales est aussi une recommandation de haut en bas du siège de la coopération avec la banque qui opère le client à l'échelle mondial (les clients *crossborder*).

Le marché cible des entreprises est très diverse et complexe. Les entreprises ont des besoins différents en fonction de la taille du marché dans lequel ils opèrent, la coopération internationale, la situation financière, d'investissement et de développement etc. Ils diffèrent à la fin les gens qui les dirigent à la fois dans le contexte des caractéristiques psychographiques et le niveau de compétence et de l'éducation (pas seulement financière, mais aussi de gestion), la propension au risque etc. Il est donc très difficile la segmentation du marché en fonction de critères autres que financiers. Création donc le dit panier de caractéristiques (*insights*) qui aurait caractérisé et isolé des segments est extrêmement difficile. Par conséquent, il est difficile de créer une communication efficace, tels que la planification de campagnes publicitaires.

Il est donc un marché très difficile de mener des activités de marketing efficace par les banques. La plus grande difficulté est juste des capacités cognitives très limitées du groupe cible. Pas de possibilité de la création d'une segmentation non-financière du marché, entraîne des difficultés à atteindre de nouveaux clients de la banque, et il faut se rappeler que, à la tête de toute entreprise est une personne qui perçoit la marque de la banque dans un sens, même inconsciemment, détail.

Par conséquent, étant donné l'importance de la marque sur ce marché, ceci conduit directement à la question de l'images des banques. Les banques universelles créent dans l'esprit des clients la connaissance de la marque et de son image à travers des campagnes de produits de détail, il est un modèle le plus populaire et rentable. L'Offre pour les entreprises est communiqué beaucoup moins et la base de cette communication est plutôt le produit. Il n'y a aucune importance de niveau de complexité des produits – les produits présentés sont simples et de base, en laissant l'employé de banque à présenter des produits complexes directement au client. Ainsi, l'image de la banque construite à travers des campagnes de masse de produits de détail a un impact direct sur la propension des achats des services bancaires par des entreprises. Le défi est tout avant que les

banques spécialisées dans les services aux entreprises. Le meilleur exemple peut-être le BRE Bank, qui fonctionne selon le modèle des marques individuelles – la bancaire de détail mBank et MultiBank, la bancaire aux entreprises - BRE Bank (la seule banque d'affaires en Pologne au sens strict). Les vastes campagnes sur le marché de détail n'ont pas d'influence sur l'image, la notoriété ou l'acquisition de clients de BRE Bank. À son tour, la communication de masse de BRE Bank soi-même, en raison d'un public restreint n'est pas rentable. Cela ne signifie pas qu'il n'y en a pas.

Tant la banque de détail et des entreprises doit communiquer en masse au marché en raison de la nature de l'entreprise, la banque en tant qu'institution de la confiance du public par la présence dans les médias de masse donne au client un signal qui est en bonne situation financière, qui est le garant de la sécurité, en coopération avec la banque. Cette thèse confirment les résultats de l'étude de marché bancaire fait par GfK Polonia «Le Marché bancaire pour les entreprises 2008»:

«Le fait que la banque n'est pas visible décourage de nombreuses entreprises à profiter de ses services. Le manque de publicité et de points de vente est associée à une petite dynamique bancaires et le manque d'intérêt pour les nouveaux clients. La présence dans les médias de masse les répondants se traduisent par la taille de la banque et un vaste réseau de succursales associé avec la grande dynamique de l'entreprise».

Les campagnes publicitaires sont donc un outil essentiel pour la sensibilisation de la marque et de son image. Ils sont essentiels à la banque pour qu'elle soit connue parmi les clients – qu'elle soit envisagée par eux. Indépendamment de la façon dont les banques des entreprises sont en train de construire la conscience de l'image de marque – individuellement ou par l'activité dans le marché de détail – chacun d'eux mène également une action directe, relationnelle, plus individualisée. L'activité relationnelle des banques suppose que, dans le business ce qui est le plus important, ce soit le contact personnel avec des clients. Cela se manifeste à la fois par les

activités des événements de la banque, la commandite d'événements culturels par la banque, factuelle, scientifique, mais aussi par le type de distribution des services – par le banquier, le conseiller. Très important est aussi la visualisation de branches bancaires où les clients sont soutenus. Chacun des susmentionné outils du marketing affecte la construction de l'image de la banque.

Les stratégies de marketing des banques

La stratégie de marketing est le résultat direct de la stratégie de l'entreprise qui est mise en œuvre dans le cadre de leur activité. Elle aide à réaliser ses objectifs, tout en reflétant les éléments contenus dans la mission, qui est guidé par la société [P.Kotler, *Marketing*]. La stratégie de marketing est donc fonctionnel par rapport à la stratégie de l'entreprise. Généralement elle montre à l'entreprise comment et quoi faire dans le domaine du service du marché à des conditions données pour atteindre la satisfaction maximale du client.

Le défi, à partir duquel se commence la conception des stratégies, ou plus – la gestion d'un entreprise de services – est de concevoir une offre de produits attractive. Il faut qu'elle réponde efficacement aux attentes des clients. Les gestionnaires doivent être absolument sûr des attributs avec lesquels leur marque peut réussir dans le marché. Les clients peuvent profiter de la marque de la banque pour certaines fonctionnalités ne faisant pas nécessairement le cœur du produit. Les incitations peuvent être des heures prolonges de l'ouverture des branches, la proximité de l'installation, un éventail plus large de services ou de baisse des prix. Par Frances X. Frei « (...) *La stratégie est un choix de ce que l'organisation ne fera pas. Dans le domaine des services, la société décide de ce qu'elle ne doit pas faire bien. Pour créer une gamme de services (et donc les services bancaires) donnant une garantie de succès, les dirigeants d'entreprise doivent déterminer lequel de ses attributs devrait finalement devenir son point le plus fort, et quels auront un niveau inférieur* » [Frei, 2008 : 82].

Cette déclaration semble très pertinente dans le contexte du marché bancaire. Comme il a été indiqué précédemment, chaque banque choisit le domaine dans lequel elle se spécialise "en négligeant" à la fois d'autres secteurs d'activité. Un exemple du monde peut être Commerce Bank, une des banques les plus dynamiques aux États-Unis. Bien que les éléments de base de l'offre (comme les taux d'intérêt sur les dépôts et les conditions des prêts) sont les moins attrayants sur le marché, il génère augmentation rare dans la base de clientèle de détail. Commerce met l'accent sur les clients qui dépendent de régler les questions dans une branche à proximité. La commodité du client est la caractéristique principale de la marque Commerce Bank. En deuxième place est une attitude joyeuse à la clientèle - tout le monde peut être sûr qu'ils seraient bien soutenus par un employé de la banque. Dans ce domaine la banque est le leader absolu sur le marché américain, et en termes d'attributs qui ont moins d'intérêt pour les clients de Commerce Bank - comme le prix et une large gamme de produits - la banque donne volontiers l'avant-garde de la concurrence. Un exemple similaire du marché polonais peut être mBank.

La stratégie de marketing est directement dépendante du modèle d'affaires adopté par la banque. La Banque universelle, qui utilise une marque pour tous les domaines de la banque agit de facto comme une seule entité - une banque offrant des produits différents, pour différents groupes de clients. Le modèle des marques individuelles crée des entités distinctes pour les différents groupes de clients - indépendamment du fait qu'ils soient des entités juridiques distinctes, ou seule des marques opérants dans le groupe, comme BRE Bank, Getin Holding.

La sélection d'une des stratégies mentionnées ci-dessus génère d'énormes différences dans les activités de marketing des banques à l'avenir:

1. Aspect du coût de chaque modèle: garder une marque par rapport à plusieurs marques; formation de plusieurs départements de marketing,

services de l'entreprise, etc; des coûts beaucoup plus élevés d'activités de marketing pour le deuxième modèle.

2. Aspect de la communication: pour le premier modèle on utilise une seule communication cohérente de marketing pour tous les secteurs d'activité; dans le cas du second modèle – des plusieurs communications distinctes.

3. Aspect de la gestion de la marque: une seule marque réduit significativement des coûts de commercialisation, augmente la couverture médiatique et la fréquence de la communication, construit l'universalisme et la taille de la banque; la modèle de marques individuelles augmente considérablement le coût des opérations en relation aux effets, mais elle permet de régler le style de communication à un plus selectives groupes cibles, elle communique l'individualisme – par exemple une banque pour les entrepreneurs, private banking etc. Avec plusieurs marques opérant dans le marché – par exemple MultiBank mBank – on réduit le risque de concurrence, par exemple un client qui, pour une raison quelconque, n'est pas convaincu a MultiBank peut considère mBank, donc quelque soit la marque qu'il choisit, il devient enfin un client de la Group BRE.

4. Aspect de produit: le modèle des plusieurs marques individuelles permet la spécialisation de la banque, qui augmente le crédibilité en tant qu'expert, pionnier etc, par exemple, BRE Bank, Noble Bank, mBank. Cela se traduit directement donc a potentiellement plus puissante l'image de la banque – à condition que la communication soit cohérente et à long terme d'une intensité suffisante.

L'expertise de la banque dans le domaine particulier est un fait pour chaque banque universelle sur le marché polonais. Il n'est pas nécessaire de construire une nouvelle marque pour qu'on soit considéré comme un spécialiste tel que la banque hypothécaire, ou la banque de financement. Ni Millennium Bank, ni Raiffeisen ne sont pas le hypothéquer ou banque pour des entreprises, et tels sont leurs images. C'est, bien sûr, grâce à la communication que lesdites banques utilisent. In ne faut pas oublier

cependant que la stratégie évolue avec l'évolution du marché. Les spécialisations des banques décrits, dans un proche avenir, ne seront probablement pas à jour.

En formulant une stratégie de marketing la banque sélectionne certain marché ou des aspects du marché sur lesquels la banque souhaite marquer sa présence. Cela est nécessaire en raison de la forte concurrence dans le secteur bancaire. Un exemple serait HSBC Bank Polska, qui crée son image à travers un réseau international auquel il appartient - "Le monde de la banque internationale" et *World's local bank*. Citi Bank, à son tour, communique le confort et la flexibilité, par exemple grâce à un service d'augmenter la limite de crédit par un SMS - à tout moment, jour et nuit (*Citi never sleeps*). Cependant, il existe des produits offerts par les banques universelles, quelle que soit la spécialisation (parfois artificielle) ont envisagée, dont la plupart se caractérise par la saisonnalité. La saisonnalité est un résultat du comportement des clients sur le marché, la situation économique etc. Par exemple au début de l'année la plupart des banques communique très fortement des prêts à la consommation, à l'automne des dépôts, et à la fin de l'année encore une fois des prêts dans le cadre de la prochaine Noël. À son tour, le boom dans le marché de l'immobilier a entraîné dans la communication intense des prêts hypothécaires et la crise économique actuelle - des offres des dépôts à court terme. Les actions tactiques à collecter des dépôts sur le marché de détail sont à son tour exécutés principalement dans le milieu du mois - avant la période de paiement des salaires des clients etc.

La Distribution

Une autre décision stratégique pour la banque est le choix du modèle de service à la clientèle. Sur le marché il existe plusieurs solutions. Les Banques ouvrent des réseaux de branches, bureaux, agences etc., une autre option est la banque en ligne, qui omet des branches. Dans cette voie on limite significativement les coûts d'exploitation et le client éprouve cette

différence par la baisse des prix des produits, la gestion de compte gratuit, transferts gratuits etc. Ledit modèle caractérise mBank dans ses premières années de l'activité (la première banque en ligne en Pologne). Actuellement mBank introduit deux types d'établissements: les kiosques financiers et les centres financiers. La Banque adapte au groupe cible - jeune, instruit, actif, multimédia - l'installation de mBank est donc très moderne, équipée avec les derniers équipements d'ordinateur et bancaires. Les Kiosques financiers sont situés dans des galeries marchandes dans les grandes villes à travers le tout pays, les centres financiers sont les plus grandes établissements situées dans les principaux points de villes polonaises. mBank a décidé d'introduire le modèle traditionnel de services (dans un ensemble multimédia moderne, amical) en raison de la thèse soutenue par la recherche et la pratique des affaires que l'Internet ne soit pas le principal moyen pour l'achat de produits financiers difficiles (comme les fonds communs de placement, des prêts hypothécaires). Les Branches de mBank ne ressemblent pas aux vieilles branches bancaires classiques dans lequel le client a été reçu comme un suppliant. Les installations modernes dans le modèle de service traditionnel se produisent déjà plus souvent dans la plupart des banques polonaises.

Le troisième modèle de service existant simultanément avec le second modèle est un conseiller dédié de service. Le Banquier personnel a été emprunté comme une bonne pratique de marché des banques opérant dans les pays d'Europe occidentale. Initialement, il était disponible uniquement dans le cadre des services de private banking, puis dans le cadre de services bancaires aux entreprises. Comme les premiers, conseillers personnels dans le segment des clients PME, ont été introduites par BRE Bank, Raiffeisen Bank puis, plus récemment, dans la banque de détail à ses clients un conseiller dédié introduit MultiBank et Alior Bank.

Les modèles mentionnés ci-dessus de service à la clientèle - en particulier l'Internet et d'un conseiller dédié, ne se produisent pas dans

toutes les banques polonaises. Le conseiller en services dans la bancaires aux entreprises récemment est devenu le standard du marché. Les services el ligne ne sont pas disponibles dans toutes les banques. Et il ne s'agit pas de l'accès aux comptes en ligne, de la perspective d'un client d'entreprise la réelle facilitation sont des services de bureau-banking (ou - comme une catégorie - *iBanking*). Le système fournit aux entreprises une complète service bancaire gérée de la niveau du département de finances d'un client d'entreprise. Quant aux banques de détail il est rare de trouver le service d'un conseiller dédié a un client, jusqu'à présent il est le domaine des services bancaires aux entreprises et de private banking. L'exception est MultiBank et Alior Banque qui offrent à ses clients un conseiller personnel pour toutes les questions liées à la banque.

Résumé

La stratégie de marketing de la banque définit directement la communication de la marque. Publicité sous la forme d'une campagne de publicité traditionnelle dans les médias de masse reste l'outil le plus puissant de la communication et de l'image de la marque. Les tendances mondiales indiquent un besoin d'utiliser le marketing interactif – alors ces outils et activités de marketing qui imposent une réaction spécifique chez le receveur. Il consiste à engager de l'acquéreur de la publicité dans un processus qui, à la perception d'un client potentiel, accroît le plus fortement la sensibilisation de la marque ou va créer l'image souhaitée. Un exemple de ce type d'action peut être les *ambient media*.

Indépendamment de l'efficacité de ces outils ils font une fonction secondaire par rapport à la publicité dans les médias de masse – ils peuvent interagir efficacement à la vente de produits et de services quand la marque est déjà connu sur le marché. Seulement ayant la conscience de marque et l'image construit, nous pouvons prendre les action du marketing directe, interactif, qui influencent de manière très efficace la mémorisation de la marque par les consommateurs.

La banque doit donc appliquer une vaste communication avec le marché pour plusieurs raisons. Il faut construire la notoriété de la marque et de créer une image positive, renforçant ainsi la confiance. Grâce à un vaste communication une banque support ses conseillers dans les activités d'acquisition. La nécessité d'une large communication est dictée par la forte concurrence sur le marché bancaire et le fait que la majorité des banques offrent des services à des clients particuliers et institutionnels sous une seule marque.

Summary

The characteristics of marketing strategies in Polish banking sector in the context of the financial crisis. The marketing strategies & business models for corporate banking business. The marketing of the financial services.

The article concerns the specifics of communicating the image of the retail and corporate bank to the market. It also shows the general characteristics of marketing activities in the banking market, with particular emphasis on the separateness of corporate banking market - both marketing and product. The specificity of marketing activities in this market stems from three areas - financial services marketing, banking marketing and the crucial - the specifics of business in the institutional market. Characteristics takes into account the impact of the current financial crisis as the main factor affecting the strategies of banks on the Polish market.

- [1] Frei, F. X. 2008. «Les quatre piliers de la réussite d'une entreprise de service», Harvard Business Review Polska, Octobre.

Paweł Czarnecki

ISM Slovakia

Social pedagogy. Basic definitions

Key words: *social pedagogy, pedagogy*

Social pedagogy constitutes a part of general pedagogy, so, in order to understand what this particular branch of pedagogy is, one ought first of all to clarify the meaning of the notion “pedagogy”. The concept has two basic meanings: “theoretical” one and “practical” one. In the “theoretical” sense, it means the theory of upbringing and thus the science of education, whose purpose is understanding the process of upbringing as well as the factors which influence that process. In the “practical” sense, what we understand by “pedagogy” is to sum total of all the educative activities employed for the purpose of steering the process of education in the desired direction. Speaking about pedagogical activities, we do not, of course, deal with activities from the field of education theory, as that would be contradiction in terms, but with the body of practical skills employed in everyday work by practical pedagogues. This distinction implies that also among professionals in the field of social pedagogy one can make a division into theoreticians, that is scientists specializing in research in the area of education science, and practitioners. Into the second group, apart from the pedagogues employed in various educational institutions one can count also teachers, as it is the teachers who via schools have important influ-

ence on the functioning of children and youths in social environment. Basic information about the subject, goals, function and methods of social pedagogy can be found in the following works [Radlińska, 1961]; [Kamiński, 1982]; [Pilch, Lepalczyk, 1995]; [Śliwerski 2006].

It is worth noticing that sometimes one can encounter a definition of pedagogy describing this discipline as a practical science (This how pedagogy was defined among others by H. Radlińska). According to this approach, this field differs from other sciences as well as from other pedagogical disciplines exactly in its praxeological factor, oriented not only onto knowing the particular aspects of social reality but also onto their conscious and purposeful shaping. This formulation does not mean that pedagogy as science does not pose as its main goal the understanding of the process of upbringing, it points, however, to the fact that education is a practical activity, and the knowledge of upbringing constitutes the basis of exactly this activity. Pedagogy is not exceptional in this respect, as this "practical" dimension of this kind is present in all the sciences which deal with human actions (e.g. economy).

Social pedagogy as scientific discipline is by no means a homogeneous field. Just like in every science, so in this area, there is a meeting point of different ideas concerning particular issues, as well as the essence of social pedagogy itself, its subject, its methods and goals. This pluralism without doubt makes it harder to employ the concepts worked out by theoreticians on practical ground, and the practitioner, willing to put to practice new pedagogical theories, must choose from many ideas and approaches, of which each one has both its supporters and opponents [Frąckowia, 1996].

One should also remember that in social pedagogy as a science, there is continuous progress, springing on one side from the development of this very science and affiliated sciences (that is, from the emergence of new theories and research results), and on the other from changes occurring in society itself, which also have to be taken into account by pedagogy [Cichosz, 2006]; [Pilch, Lepalczyk, 1995].

There is also another, higher understanding of social pedagogy, according to which this field is identical with the theory of social work. This definition seems inasmuch justified, as social work can be treated as the sum total of activities aiming at the change of the way of functioning of individuals or groups in a specific social environment, and thus *de facto* as a kind of educational activities. Also in this meaning, we preserve the distinction between social pedagogy as theory and as practice. On the other hand, social pedagogy in a broader sense also aims at the change of social functioning of individuals and groups, although it takes into consideration all kinds of problems connected with the functioning in society, not just social problems. Social work theory can thus be treated as one of elements of social pedagogy in general sense. Into thus understood social pedagogy one should also count these fields of pedagogy which deal with specific kinds of problems in social functioning, so, e.g. resocialisation pedagogy, or family pedagogy [Murynowicz-Hętko, 1998].

The subject of social pedagogy as science is social environment and the mechanisms by which it affects the development of an individual. Thus, not every aspect of the functioning of a social group is an object of interest for a social pedagogue, but only those aspects which influence the process of education. In view of the fact that the age group that is most sensitive to educational actions are children and youths, social pedagogy devotes a lot of attention to those very groups, being interested first of all in the functioning of children and youths in out-of-the-school environment. Social pedagogy treats this environment as one of the basic educational factors, at the same time taking the assumption that it is possible to steer the stimuli coming from this environment in a rational, planned way. Educational success or failure it finds dependent on the influence of this environment, that is why its purpose remains to be the levelling down of negative impact, preventing the emergence of educational difficulties caused by negative environmental influences and strengthening positive stimuli coming from the environment. According to the classical definition of

R. Wroczyński, „social pedagogy, basing on empirical research, that is on empiria, analyses educational influences whose source is the environment and establishes the principles of environment organisation from the point of view of the needs of upbringing” [Wroczyński, 1966: 46].

The fact that social pedagogy puts so much weight on the education of children and youth does not mean that it does not take into account the possibility of influencing adults as well. Quite the contrary, pedagogy tries to approach the process of education and the possibilities of influencing that process in the perspective of a man's entire life. This perspective is especially important in those activities of social pedagogy (e.g. the theory of social work) whose subject of interest is the possibility of care and support to the people who are unable to function in society in a proper way. This in turn makes one of the tasks of social pedagogy to be the analysis of changes occurring in different spheres of social life, for without the knowledge about the real causes of difficulties in social functioning it is impossible to bring efficient help. About relationships of social pedagogy and the current state of society [Rodziewicz-Winnicki, 2008].

The first step in research on social environment is thus to isolate within this environment particular factors affecting the educational process and typical situations which are important from the point of view of education. What we mean here are mainly typical factors, because individual situations are not, to such an extent as repetitive ones, liable to control. One should emphasise, however, that some events of individual nature can also have large impact on the development of an individual, especially those which are negative (death of a close relative, parents' divorce, participation in some disaster etc.). The task of social pedagogy is thus also to study the possibilities of compensation of this type of events and to employ the achieved results in practice.

Because the knowledge in the area of social pedagogy is supposed to serve practical purposes, and such goals can be realised in a systematic way only on institutional basis, it necessitates the existence of educational

institutions working on the basis of pedagogical knowledge. Apart from schools, there are all kinds of care institutions, like children's homes, foster families, care emergencies and correction houses, day care rooms, playgrounds, as well as health care institutions. One ought to emphasise that those institutions do not aim at replacing the educational functions of social environment (family, peer group), besides, they would not be able to compensate for those functions in a sufficient degree. Their task is to support the wards in their development and to assist them in the case of educational difficulties. It does not mean, however, that pedagogy can cope with every possible educational difficulty and solve every problem. About the limits of the possibilities of social pedagogy, [Pilch, 2003]; [Surzykiewicz, 2003].

As it has been mentioned here, social pedagogy is one of the disciplines belonging to the realm of general pedagogy. Whence, then, the need to bring it forth as a separate sub-discipline and how does it differ from other pedagogical subdisciplines? One of the causes is doubtlessly the praxeological character of social pedagogy. This field concentrates on problems in social functioning, and theoretical knowledge is treated as a tool, which allows to efficiently solve those problems.

Such an approach suggests, however, that the remaining branches of pedagogy do not aim at practical goals or that those goals play a secondary role. However, this is not the case, and such areas of pedagogy as foster (care) pedagogy [Dąbrowski, 2006], work pedagogy, resocialisation pedagogy [Czapów, Jedlewski, 1971]; [Pytka, 2001], special pedagogy [Dykcik, 2001] etc. also treat active modelling of education process as their superior goal. It appears therefore that within the frames of pedagogy one can separate two kinds of theoretical research: general pedagogy, whose subject is the process of upbringing as such, and detailed pedagogy, dealing with particular aspects of the process of upbringing or with specific kinds of educational difficulties.

Social pedagogy belongs to the realm of particular pedagogy, its subject is social environment and its influence on the process of upbringing. One can also classify those fields further, with more detail, depending on the degree of detailedness of a particular subject of pedagogy. One can for example differentiate military pedagogy [Szczerba, 1996], touristic pedagogy [Matuszyk, 2008]; [Turos, 1999: 95] and even museum pedagogy.

Social pedagogy, just like other domains of pedagogy, is not a self-standing discipline in the sense that to a large extent it bases on the results of other sciences, first of all of psychology and sociology, as well as other social and humanist, or even biological sciences. It means also that the research conducted within the frames of social pedagogy often requires cooperation of specialists in different disciplines. Not all the fields of psychology or sociology have the same kind of importance to social pedagogy. For example, psychoanalysis seems to bring very little into the modern pedagogical discussion, whereas social psychology yields observations and generalisations which are directly applicable in the process of education. It is so because social psychology also deals with the study of individuals' behaviour in social contacts, however it undertakes exclusively theoretical tasks, without attempting to work on methods of changing those behaviours in the desired direction [Aronson, 1997: 23]. Various discoveries and theories of social psychology do find practical application, yet in this respect this discipline does not differ from all the other fields of science, which also, as opposed to pedagogy, do not regard the methods of influencing individual behaviour as the subject of their interest. Among the problems dealt with by social psychology there are, e. g. the question of images, expectations and emotions emerging in social contacts, the question of the behaviour of the individual surrounded by other individuals (aggression, conformism, trust etc.), the question of the behaviour of bigger social groups, the influence of mass media on social behaviour, the emergence and role of stereotypes etc.

Besides, social pedagogy bases on specific assumptions as to the social nature of man, which it is not able to justify by the use of empirical methods. These assumptions belong to the sphere of philosophy, in which they are subject to endless contention, and thus it is possible to classify pedagogical ideas depending on the philosophical assumptions which lie at the bases of the given ideas and concepts. It is also worth noticing that certain issues concerning social life are regarded by pedagogy (as well as other social sciences) from different perspectives: whereas the sciences are trying first of all to study the actual state of society, to define the objectively existing, unsatisfied needs and to seek the possibilities of satisfying them, philosophy asks mainly what society should be like, what kinds of social relationship lie within human "nature", where one should delineate a border between the interests of individuals and the interests of the community etc.

The need to distinguish social pedagogy as a separate subdiscipline within general pedagogy springs from the fact that social environment affects man in different ways and conditions his development in a different way than immediate impact of the pedagogue onto his ward. Willing thus to understand the mechanisms by which social environment affects man's development, one ought to use different research methods than those applied in general pedagogy.

The purpose of social pedagogy as practice is to shape the individual in such a way that he or she is able to live in the society, and thus to establish correct social bonds and to satisfy his or her needs without getting into conflict with the values accepted by this society. In order to reach that goal, in the process of education the individual should appropriate a given set of moral values and principles, of accepted ways of conduct, should learn efficient group communication, acquire a particular *Weltanschauung*, acquire the goal-achieving skills etc. In relation to the above, there springs the question about the subject, which could decide which ethical and life standard values should become the goal of education, which kind of

a Weltanschauung is possibly accepted in the process of upbringing, and which should be considered harmful etc. Even the most open and tolerant society is not able to accept the existence of educational institutions which would inculcate children with e.g. nazist views, teach them hate, cruelty or the like. That means that social pedagogy cannot be indifferent to the goals of education and although it is not the only discipline entitled to define those goals, yet it must not remain neutral to the problems of values and principles inculcated during the education process.

Social pedagogy as science employs the very same methods (research methods and methods of diagnosis in social pedagogy shall be discussed in detail in one of the following chapters) which are employed also by other areas of pedagogy as well as social sciences, and thus: poll study, participating observation, interview and document study. One sometimes comes across charges at pedagogy, accusing it of having no uniform, universally accepted research methodology, and the same terms in different publications appear often in different senses. This objection seems right with the assumption that a lack of a strictly formulated methodology decides of the weakness of a given discipline, however such a thesis evokes many doubts. One should also notice that also other social sciences do not have a uniform methodology, which is far from proving their results worthless.

One of the methods used in social pedagogy is the monography method. According to A. Kamiński's definition, this method consists in describing the educational institution, where by an educational institution we mean an institution endowed with formal structure. Among the methods that are often used in social pedagogy there are also: psychological experiment, the method of individual cases, text analysis etc. Some authors differentiate between research methods from research techniques, and there is no consent about what is a method and what is a technique. Usually, into the techniques one counts: poll research, interview, observation, projection techniques etc. [Wroczyński, Pilch, 1974]; [Łobocki, 2006].

Also social pedagogy as practice uses methods of work which are characteristic for this very field. Its purpose is solving a specific kind of problems, so, one should rather speak about pedagogical diagnostics than about a research method. Also in this case, this differentiation has conventional character, because in practice pedagogues employ usually the same methods which are also used in theoretical research, thus: interview, poll, etc. [Lepalczyk, Badura, 1987]; [Jarosz, Wysocka, 2006.]

Social pedagogy does not actually have a conceptual apparatus which would be separate from general pedagogy, besides, some basic terms which it employs are also present in the language of other social sciences. It is so exactly because pedagogy bases on what those sciences have established as concerns matters as basic as the psycho-physical development of the individual, the emergence of social bonds, emotional reactions etc. Those issues are not the subject of pedagogical research (even less – of social pedagogy research), and, basing on the concepts of such disciplines as psychology and sociology, pedagogy appropriates also the conceptual apparatus of those sciences, perhaps adapting it to its own needs.

The basic notion in social pedagogy (just as in every other branch of pedagogy) is the notion of **education**, by which one should understand conscious and purposeful educational impact of the person who educates on the person who is being educated. „Most often – R. Wroczyński writes – in the literature on the subject, education is understood as a process aiming at achieving particular effects or as the effect of those actions and efforts” [Wroczyński, 1966: 75]. However in colloquial language one can encounter the term “education” as denoting all the possible social influences affecting the development of an individual, such a definition of education appears too broad. Only such impact on the development of an individual can be thus called education, which is accompanied by the consciousness of possible effects which using definite educational methods has on the development of the educated individual.

The notion of education entails two other basic notions: of **the educated**, that is the individual who is supposed to be shaped in a certain way, and **educator**, who himself has already reached a definite stage of development, and whose goal is in such a way to direct the development of the educated person, so that also he or she is able to achieve that stage. The educator, that is the subject who knows in what direction the development of the individual should go, and the person undergoing the process of education, who is not able to direct his or her own development, are bound together by a special kind of relationship, known as the relationship of education.

There is an important ethical issue connected with the notion of education as a purposed influencing the development of an individual, as one should answer the question of the moral right of the educator to impose his own goals, his own system of values, opinions and views. That's why education should not be treated as a kind of violence done by the family or educational institutions to the person in their care, but at the most as a certain proposition or a set of chances, from which the person may take advantage but then they may not. As it is observed among others by A. Tchorzewski: „education is the educators' continuous proposition to the educated one, who can either accept or reject the proposition, which is at the same time a token of acceptance of the subject's right to freedom, autonomy, respect” [Danilewicz, Izdebska, Krzesińska- Żach, 1995: 14].

Another important notion is the concept of „**social environment**” (problems connected with the differentiation of social environments shall be discussed closer in one of the following chapters.). In the literature on the subject one can find many definitions of social environment as well as a number of terms of similar meaning, such as local environment or local society. Such terms have no strictly established meaning, yet generally speaking they refer to the nearest social environment of the individual. One should understand by them the social group or groups to which the individual belongs, together with the relations between the group's mem-

bers. Different authors put more or less emphasis on the cohesion of so understood social environment, its relative isolation from the external environment, the cultural norms and values which are valid in this environment, the degree of inner variety (economical, cultural, religious) etc. There are different heterogeneous groups, to which man belongs during his life, such as family or peer group, from which he can, voluntarily or involuntarily, be excluded.

However, resigning from his belonging to specific social groups, one does not resign from his belonging to social environment, within which he or she exists.

In social pedagogy there are many, more or less detailed, classifications of social environments. These classifications are based on criteria such as: the age of the group members (children, youth etc.), place of the group's functioning (city, village), the degree of internal organisation (groups created on purpose, groups which came into being by themselves), the kind of occupation (physical workers, intellectuals) etc.. Some of these criteria can be applied at the same time to one and the same group (eg. education centre for children in a village).

Generally speaking, the most typical social environments in Poland is city and village. One can therefore ask which of these environments is more beneficial to man's development, and which does not foster this development or even hampers it. The answer depends, of course, on what elements of human life we consider important. Both countryside environment as city environment are characterised by particular features which, depending on the assumed criteria of evaluation, we can consider beneficial or harmful to individual development. Urban environment is characterised by an abundance of institutions and groups in one can participate, richness of possibilities of career development and social promotion, greater openness and tolerance towards otherness, lack of rigorous control, yet at the same time social bonds tend to be superficial, practically oriented and anonymous, through which the sense of belonging to a given

place grows weaker, the role of authorities (in the sense of people having more experience and wisdom) decreases, the impact of family on individual life lessens, also neighbourhood ties disappear, being replaced by bonds established in the place of work. The village environment in turn is a small group, relatively closed down and isolated from external surroundings, of relatively little diversity. In spite of unquestionable influence of mass media on the consciousness of the inhabitants of countryside, in village environments there is a still greater role of traditional authorities, there is less tolerance towards otherness, social bonds still remain strong, an important role in the functioning of environments is played by various kinds of conflicts, and local educational and care institutions play a far more important role than in the city.

Those differences do not imply the necessity for social pedagogy to employ different research methods or use different methods of diagnosis in the cases of both those environments. Besides, the features of those environments favour the emergence of specific kinds of problems, which should be taken into consideration when planning educational institutions active in the city and in the village (On the problems typical for different kinds of social environments [Grzędzińska, Majdzińska, Sulowska-Bramasole, 2010]).

A particularly important notion in social pedagogy is the notion of the **family**. The family constitutes man's closest environment, and thus it plays a decisive role in the education process. It is family that introduces the child into the world of social bonds, that teaches him or her to establish close contacts, gives him the basic information about social world, last but not least, constitutes a kind of a link between the child and the adult world. No educational institution is able to replace the educational function of the family, and social pedagogy can at the most seek methods of partial compensation of educational lacks springing from faulty functioning of the family [Łapińska, 1996: 139].

Another important term is the notion of **socialization** [Łobocki, 2008: 41]. It means the process of establishing social bonds, appropriation of social patterns of communication, values and norms. This process happens partly in an unconscious way, through internalization (that is accepting particular values, norms, attitudes and beliefs as one's own), and partly consciously, through learning. The stimuli that affect the process of socialization are called social influences. One can divide them into individual influences (that is, people of special significance to the individual, e.g. parents), institutional influences (institutions and organizations called into being in order to assist the individual in his or her development) as well as cultural influences (values, norms, traditions, stereotypes, images, beliefs etc, accepted in a given social group).

This division corresponds more or less with the differentiation between social environment (the impact of individuals and institutions) and cultural environment (the impact of ideas). H. Radlińska described these influences (together with the individual's ability to succumb to them in a definite way) as creative forces.

Another important definition is **educational method**. The method to a certain extent depends on the purpose of education. Other methods should be applied when you want to raise individuals who will be able to sacrifice themselves for the benefit of the collective, and other ones – when you wish your ward to become in the future an assertive individualist, interested primarily with satisfying his or her own needs. Among other factors influencing the choice of the method one should mention: the developmental age of the ward, the level of competences he or she has learnt, the social environment in which he or she is developing, the kind of positive and negative stimuli affecting his or her development etc.

Another term to be mentioned is the notion of **compensation**, that is reducing the negative environmental stimuli by suitable educational actions.

Summary

Social pedagogy constitutes a part of general pedagogy, so, in order to understand what this particular branch of pedagogy is, one ought first of all to clarify the meaning of the notion "pedagogy". The concept has two basic meanings: "theoretical" one and "practical" one. In the "theoretical" sense, it means the theory of upbringing and thus the science of education, whose purpose is understanding the process of upbringing as well as the factors which influence that process. In the "practical" sense, what we understand by "pedagogy" is to sum total of all the educative activities employed for the purpose of steering the process of education in the desired direction. Speaking about pedagogical activities, we do not, of course, deal with activities from the field of education theory, as that would be contradiction in terms, but with the body of practical skills employed in everyday work by practical pedagogues.

- [1] Aronson, E. 1997. *Człowiek, istota społeczna*, PWN, Warszawa.
- [2] Cichosz, M. 2006. *Pedagogika społeczna w latach 1945-2005. Rozwój, obszary refleksji i badań, koncepcje*, Toruń.
- [3] Czapów, Cz., Jedlewski, S. 1971. *Pedagogika resocjalizacyjna*, PWN Warszawa.
- [4] Dąbrowski, Z. 2006. *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, UMW, Olsztyn.
- [5] Danilewicz, W. Izdebska, J. Krzesińska-Żach, B. 1995. *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok.
- [6] *Elementy diagnostyki pedagogicznej*, ed. by I. Lepalczyk and J. Badura, PWN, Warszawa 1987.
- [7] Jarosz, E. Wysocka, E. 2006. *Diagnoza psychopedagogiczna*, Wydawnictwo Żak, Warszawa.
- [8] Kamiński, A. 1982. *Funkcje pedagogiki społecznej*, PWN, Warszawa.
- [9] *Koncepcje pedagogiki społecznej*, ed. by T. Frąckowiak, Poznań 1996.
- [10] Łapińska, R. 1966. *Psychologia wieku dorostania*, PWN, Warszawa.
- [11] Łobocki, M. 2006. *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Impuls, Warszawa.

-
- [12] Łobocki, M. 2008. *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- [13] Matuszyk, A. 2008. *Pedagogika turystyki*, in: *Turystyka w naukach humanistycznych*, ed. R. Winiarski, PWN, Warszawa.
- [14] *Metodologia pedagogiki społecznej*, ed. by R. Wroczyński and T. Pilch, Ossolineum, Wrocław 1974.
- [15] *Pedagogika specjalna*, ed. By W. Dykcik, UAM, Poznań 2001.
- [16] *Pedagogika społeczna i praca socjalna: przegląd stanowisk i komentarze*, pod red. E. Murynowicz-Hętko, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998.
- [17] *Pedagogika społeczna*, ed. T. Pilch and I. Lepalczyk, Wydawnictwo Żak, Warszawa.
- [18] *Pedagogika społeczna: człowiek w zmieniającym się świecie*, ed. by T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995.
- [19] Pilch, T. 2003. *Bezradność pedagogiki wobec rzeczywistego świata*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 3;
- [20] Pytka, L. 2001. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, WAPS Warszawa.
- [21] Radlińska, H. 1961. *Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- [22] Rodziewicz-Winnicki, A. 2008. *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- [23] Śliwerski, B. 2006. *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu, vol. 1 and 2*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- [24] Surzykiewicz, J. 2003. *Człowiek w sytuacjach kryzysowych w aspekcie zadań i granic pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, „Problemy Opiekuńczo-wychowawcze” nr 4.
- [25] Szczerba, W. 1966. *Pedagogika wojskowa*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- [26] Tuross, L. 1999. *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- [27] *Ubóstwo i wykluczenie. Wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny*, ed. A. Grzędzińska, K. Majdzińska and A. Sulowska-Bramasole, Warszawa 2010.
- [28] Wroczyński, R. 1966. *Pedagogika społeczna*, PWN, Warszawa.

Małgorzata Dobrowolska

Uniwersytet Śląski

Peripheral staff loyalty

Key words: *Loyalty, flexible forms of employment, peripheral crew*

Introduction. A few words on the loyalty

Loyalty in dictionaries and encyclopaedias is defined as accuracy and fairness in the relationship with something or someone, fidelity in meeting obligations, compliance with rules of honour and righteousness, and is related to sacrifice for the sake of objects or ideas. A loyal person is firm, reliable, honourable, faithful, committed, consistent in his/her relations with others [Borkowski, Dyrda, Kanarski, Rokicki, 2000].

In the times of feudalism loyalty was linked with serfdom and sovereignty. The first Oxford definitions imply that loyalty is "dedication and fidelity to duties, love and obligations; obsequiousness, commitment to a rightful sovereign, to the government of one's country" [Hill, 2003: 26 -27].

Rosmus (2012) carried out synthesis of approaches to loyalty, highlighting three perspectives of research in loyalty: analysis of a market and characteristics of its functioning, such as factors enhancing loyalty to brand of products or services, possibility to use loyalty mechanisms with respect to consumers' decisions or political choices; analysis of behaviour in organizations, with an emphasis on themes, styles of loyalty behaviour, behaviour related to power, functioning of groups; analysis of the meaning of

loyalty in interpersonal relationships, attachment and its forms, giving support, behaviour in difficult situations or crisis situations. On the one hand, loyalty is understood as fidelity, trust, dedication and putting needs of other people on the same level as one's own needs or even putting them first, on the other, loyalty is related to numerous influences that are not related to ethics, morality or nobleness. Negative effects of loyalty are, for instance, loyal submission to principles, people, organizations and ideas that violate universally applicable moral principles. Such situations can be found in marketing influences aiming at benefits of business, religious or military character military. Loyalty is linked to a measurable profit of a organization and gains a particular significance in long-term relationships, making decisions on a change of membership impossible. Loyalty may contribute to betrayal of ideals in crisis situations, especially in the context of a potential overcoming of the said situations. Loyalty promotes altruistic behaviour, deferred acceptance, perseverance and engagement in acknowledged good that requires protection or sacrifice. Loyalty in business relations is a tactics of increasing profits, thus investing in inducing loyalty and adherence to loyalty principles [after: Rosmus, 2012: 106-107].

Employee loyalty models were modified, in accordance with the evolving forms of employment. The original, traditional model of loyalty was based on a stable long-term relationship and evolved toward a transcendent, labile, variable and temporary one. It stands to reason to ask a question concerning loyalty, because the meaning of this construct for flexibility of employment is exactly the same as in the case of the traditional formulas - for each form of employment is about the effect of identification with an organisation and its successes, co-creation and co-attendance, building a mutual trust and forming bonds. Short-term employment raises competition in continuing employment in juxtaposition with uncertainty of employment and does not contribute to building a relationship, which is a significant risk for experiencing loyalty to employers.

Rosmus claims [Rosmus, 2012: 107-109] that the main source of loyalty is a interpersonal relation based on social bonds, a sustainable social system, which allows one to have an influence on behaviour, in terms of acceptance of aims and values cherished by these communities (Aube, Rousseau, 2005). Commitment and loyalty assume particular importance in crisis situations, requiring increased activities in order to support a system, make changes or modify a system [Hirschman, 1995]. Loyalty is about making decisions that do not conform with aims and needs of a person, activities requiring dedication and self-discipline, validating a concept or an object of loyalty as more valuable as one's own needs and benefits. Category of loyalty behaviour is based on freedom of choice, and is a situation in which a subject of behaviour may proceed differently, and for some specific reasons it behaves in a loyal way. This does not apply, of course, to integration behaviour aiming at use others. Hirschman (ibid) defines loyalty as postponing a moment of breaking bonds, in spite of discontent, due to emerging bad conscience. A loyal behaviour is a behaviour against one's own will, awareness of alternative solutions, internalisation of beliefs, which contribute to bad conscience when the beliefs are shaken. Van Vugt, Hart (2004) provide us with a slightly different definition of loyalty, which is made up of emotions, cognition and behaviour. They emphasize its three aspects: behavioural, cognitive and emotional one. Loyalty allows to experience strong, positive emotions in relation to an object - joy, satisfaction, empathy, and a sense of emotional connection to the object, and the experience of trust and optimism in assessment of the effectiveness of the object, care for welfare of the object - be it a group or a community. Summing up, loyalty is a behaviour resulting from the process of socialisation [according to Hirschman, 1970] and an attitude toward an object (Van Vugt, Hart, 2004). Loyalty is also an aspect of attachment, and like the latter, it takes many forms and has different sources. Ainsworth lists three styles of attachment (1983): secure, ambivalent/resistant and avoidant one. As far as their disclosure is concerned, early childhood experience with objects of

attachment are of importance, that is behavioural responses in earlier interpersonal relationships. Triple model of commitment to an organization is presented by Allen, Mayer (1996) and Bańka and colleagues (2002). A form of attachments is: affective, based on emotions and identification; permanent, as a result of fear, anxiety to leave the object of attachment; normative, as the result of the process of socialisation. Accordingly it creates affiliate, permanent and normative attachment. These factors may also apply to loyal behaviour. Cohen (1993) distinguishes between: a level of affiliation, identification and moral commitment. Probability of occurrence of loyalty behaviour grows along the level of affiliation, identification and moral commitment. Friedman, Harvey (1986) point at loyalty to relationship; responsibility for the bond; intention of actions, effort in favour of a relationship and faith in the idea of a relationship. Friedman, Harvey (1986) distinguish between two factors: attitude toward a bond, relationship, and an intention of behaviour in favour of this relationship. Loyalty is positive opinions, defence of an image, actions in favour of relationships. Porter, Smith (1970) describing attachment use the following components: attitude as beliefs in fairness of ideas, aims of a relationship; desire of belonging to an object; readiness for sacrifice, effort, spending resources in favour of an object. A loyal person is a person who speaks positively on an object, demonstrates attachment, gets involved in actions in favour of an object and its welfare, continues to be in a relationship in spite of costs related to it.

At this point it is worthwhile to return to the difference between loyalty and devotion. By dedication one understands acceptance of loss of one's own good for higher purpose. Willingness to sacrifice is caused by assimilation of an attitude of fidelity and responsibility as well as a declared system of values. Bigger loyalty is achieved, when an organization has a similar system of values resulting from organizational culture [Urban, Siemieniako, 2008]. Smyczek (2001) believes that loyalty is an attitude towards an employer, due to the bond of a socio-psychological contract,

especially in a situation where competition offers better salary and social conditions. An employee is gaining confidence when he is convinced that intentions of his employer are valid. It is also a process embedded in time. Smyczek (2001) claims that loyalty and trust at work are strongly related.

An important factor of inducing loyalty is commitment and habit, since repeatability of behaviour becomes a habit. There are three types of loyalty: informed, involved and partner one. The first one is about following common sense, there is only trust involved. This type is disclosed most often at the beginning of a cooperation with an employer, when expectations of an employee start to be met. Apart from trust, economic benefits are involved here as the major determinants of building loyalty mechanisms. As the result of a positive commitment and trust another phase of built - commitment loyalty, that is about close relationship and positive emotions, identified with values represented by one's employer, a true co-participation and full participation begin here. Another type - partnership loyalty, apart from trust and a positive commitment includes an element of a habit, a strong identification with a company, the deepest level of loyalty, despite potential cases of disagreement employees are virtually immune to an impact of a competition. There is yet another type of loyalty, namely a routine one. Here a dominant factor is habit, deprived of trust. It is about a neutral attitude to an employer, based mainly on economic benefits. Unacceptable loyalty with its roots in coercion is observed, when an employee exhibits a negative commitment and lack of trust for an employer, and a cooperation with an employer is limited by external reasons, an employee feels forced to behave in a loyal way, sometimes his behaviour is accompanied by apathy and helplessness, an employee is not able to work, and has no prospects for other job due to for example loyalty monopoly, he expresses negative opinions on his employer. Indulgent loyalty is another type of loyalty that characterises persons with negative commitment combined with trust and habit. This is the loyalty that plays a key role; an employee is not interested in other job offers, and he does not utter negative

statements concerning his employer. The last type of loyalty is a conditional loyalty, which is similar to the indulgent one, however a negative commitment causes as the result loss of a job, unless an employee is given an elementary chance to participate [Urban, Siemieniako, 20008, cf. Wojciszke, 2002].

Konieczko (2006) carries out a synthesis of a definition of loyalty as: a bond, emotional attachment to an organization (Rudawska, 2005); desire to be a part of an organization and identification with it, a tendency make sacrifices for the sake of improvement of a situation in an organisation, putting interests of an organisation first, commitment to fate of an organisation [Świątek-Barylska, 2005]; fidelity and trust, willingness to sacrifice for the sake of an organization, management and people working in it [Śmid, 2000]; involvement of employees in achieving success in an organization, valuing work in a given organization as one of the most important values [Gill, 2011]. A high level of commitment, as one of the components of loyalty, promotes actions meant to improve functioning of an organization and has an impact on economic results [Bugdol, 2008]. In the process of building loyalty employer's image and his comprehensive conduct plays an important role, including elementary ethical code; recruitment process, knowledge of his competence and decent acceptance is the beginning of confidence-building; management style, as the one that deepens confidence, fair play, open communication; proper information flow in the organization, accuracy of operations, decision-making process; creating conditions against absenteeism and loss of employees, observance of ergonomic standards, observance of the rights and obligations [Narra, 2009, Konieczko, 2006].

Dick, Basu (1994) developed typology of loyalty, although related to consumption and relationship with customers, but the typology itself seems to be more universal. They divided loyalty into the following sub-categories: real one - in which a customer has a positive attitude to market proposals, exhibits a minimal, if any, tendency to look for alternatives,

where customers are prepared to forgive a company minor mistakes; and a hidden one - in which a customer prefers products of a given company, but due to certain factors he buys them rarely; false one - when a customer buys the products of a specific brand, but cannot see any difference between them and alternative ones; and finally - a total lack of loyalty - when a customer cannot see any differences between alternative products at all and often changes brands he is buying. Olivier (1999) divided loyalty into four phases, each with a specific degree of commitment of a customer to a company. The first one is a cognitive loyalty; loyalty, in this phase trust for a brand is acquired, loyalty is still weak, and in case of competitive counteroffers it is easy to change a brand. The second phase, being the result of fascination - a customer's attitude to a company and a degree of satisfaction with contracts so far, at this stage commitment can be observed, another phase is loyalty resulting from a conviction to stay with a company, a customer grows his certainty to stay with a company, he manifests his commitment and dedication. The last type of loyalty is loyalty of action - here one finds motivation from the previous phase and readiness to act, even against obstacles or difficulties emerging while a service is provided. In a sense this loyalty is irrational, as it occurs in spite of better offers of competition.

The issue of loyalty, as shown in the above review of literature, generates many methodological problems. Additional complication, is intuitive understanding of the term. For this reason it was decided to measure the global loyalty rate among persons employed in flexible forms of employment.

Presentation of the author's research

Psychological variable of loyalty is categorised as a subject-and- organizational determinant of behaviour of employees in a situation of a non-traditional employment. This attitude is characterised by observance of law, procedures of a given organisation, support for measures taken by

management and fidelity to managers combined with mutual trust, fairness in interpersonal relations, caring for organisation, accuracy and fairness in relations with an organization [Borkowski, Dyrda, Kanarski, Rokicki, 2000].

This variable has been diagnosed by two questions - statements: = 1. I believe I am a loyal employee, 2. I care about my workplace, and the scale for respondents was from 1 (I do not agree) to 5 (I agree completely). The vast majority of responders agreed with these statements. 89% of the responders considers themselves to be loyal employees, including 63% who expressed this view quite strongly. Moreover, 86% of the responders believes they care for their workplace, including 51% who expressed this view quite strongly.

Research was made on $n=2118$ employees with flexible forms of employment including: teleworking, replacement (substitute) work, temporary work, seasonal work, employment under civil law agreements, commercial contracts for a specified period of time, part-time work, in the social economy, self-employment.

The sum for the first question ("I believe I am a loyal employee") is 9416, the average is 4.45 and the median is 5. Whereas the sum of results for the second question ("I care about my workplace") is 9108, the average is 4.3 and the median is 5. While analysing the responses to the above questions, taking into account their forms of employment, one can see a statistically significant correlation between these variables. Analysis of a correlation using Kramer's V showed a statistically significant correlation between a form of employment and answers to the question "I believe I am a loyal employee". Value of the factor is 0.093 and indicates weak correlation.

The highest percentage of responders, who consider themselves to be loyal employees were observed in the following groups: the self-employed, employees working part-time and working for a specific period of time. Whereas the lowest percentage of individuals claiming to be loyal employ-

ees is observed in the following groups: working as substitute employees, working on a contract and seasonal workers, which for sure, both in the case of higher and lower results, may be due to characteristics of the employment conditions (favourable v. unfavourable for building loyalty behaviour). Self-employment, a fixed term contract and a part-time employment exhibit to the biggest extent signs of traditional forms of employment and among all nine chosen forms of employment are the longest contracts. Whereas a replacement agreement, orders and seasonal work, are their opposite extreme, and in the case of the two latter, they do not provide social security benefits, or privileges resulting from labour law. Apart from a short period of employment, which makes building strong loyalty ties difficult, their content do not support behaviour based on retaliation, dedication and sacrifice.

Analysis of the answer to the second question concerning loyalty is similar - "I care about my workplace". In this case there is also a statistically significant relationship between a form of employment and the answers provided. Kramer's V was 0.088, therefore the relationship is weak. The highest percentages of responders, who consider themselves to care for their workplace has been observed among the self-employed and those working part-time. Whereas the lowest interest of individuals claiming to be loyal workers have been reported in the following groups: employed under a replacement agreement, temporary workers and seasonal workers. The results obtained for the second statement are an analogy described in the analysis of the results of the first one.

Variable loyalty was diagnosed, as mentioned above, by the two statements, in the case of the first one; "I believe I am a loyal employee ", a significant correlation with gender, age, education and marital status has been demonstrated. There is no relation with the other social-and-demographic variables.

Correlation analysis has shown that there is a relationship between a sense of loyalty ("I believe I am a loyal employee") and gender. Kramer's V

is 0.095; $p < 0.01$. Percentage of the respondents who consider themselves loyal was higher among men (89.8 %) than among women (87.6 %). Also, age significantly differentiates responses concerning loyalty Kramer's $V = 0.116$; $p < 0.01$. Percentage of people who consider themselves loyal employees increases with age. In the age group 18-30 years the percentage is 86.6 %; in the age group 31-40 years = 88.8 %, and in the age group 41-65 years = 91.3 %. Education affects the sense of loyalty, too; Kramer's $V = 0.160$; $p < 0, 001$. The higher education, the higher the rate of responders considering themselves loyal. In the group of the respondents with education below secondary school the percentage of individuals claiming to be loyal employees is 83.4 %. In the group of the respondents with secondary education the percentage is 85.8 %, and in group of people with a university degree = 91.6 %. There were also statistically significant differences in the responses to the question on loyalty in terms of the respondents' marital status, Kramer's $V = 0.109$, $p < 0.05$. Married respondents consider themselves loyal more often than singles and the divorced/the widowed. The percentage is as follows: 89.9 % among married people; / 88.2 % in the group of singles and 83.3% in group of the divorced/the widowed.

Loyalty characterises mainly men, it increases with age and the level of education, and is typical for the married.

In the statement: I care about my workplace, relationship with the following variables has been identified: gender, age, education, profession, industry, place of residence, marital status.

Correlation analysis has shown that there is a relationship between a sense of loyalty, caring for one's workplace and gender. Kramer's V is 0.100; $p < 0.01$. Percentage of the respondents who believe they care for their workplace was higher among men (86.4%) than among women (85,5%). Age significantly differentiates responses concerning loyalty as well; Kramer's $V = 0.126$; $p < 0.01$. Percentage of people who believe they care for their workplace grows with age. In the age group 18-30 years the percentage is 82.0%; in the age group 31-40 years = 86.1%, and in the age

group 41-65 years = 89.9%. Education affects the sense of caring for one's workplace, too; Kramer's $V = 0.157$; $p < 0,001$. The higher education, the higher the rate of responders considering themselves careful for their workplace. In the group of the respondents with education below secondary school the percentage of individuals claiming to be careful for their workplace is 75.6%. In the group of the respondents with secondary education the percentage is 86.1%, and in group of people with a university degree = 87.9%. There was also a statistically important correlation between profession and a sense of caring for a workplace, Kramer's $V = 0.150$; $p < 0.001$. The lowest percentage of people claiming they care for their workplace was in the group workers (79.5 %). In the other groups percentage of such persons is between 85% and 88% (in the group of professionals and freelancers). Also, age significantly differentiates responses concerning carefulness for one's workplace; Kramer's $V = 0.164$; $p < 0.001$. The highest percentage of persons caring for their workplace occurred in other industries (90.2 %), in public administration (87.7 %) and industry (87,3 %). Slightly lower percentage has been obtained in industries such as services (84.8 %) and trade (82.2 %). Place of residence also significantly affects carefulness for one's workplace, Kramer's $V = 0.117$; $p < 0.001$. Rural residents care for their workplaces more often (88.4 %) than city dwellers (85.6% in small towns and 85.7% in large cities). Marital status also significantly affects the responses concerning carefulness for one's workplace; Kramer's $V = 0.128$; $p < 0.001$. Persons who are married care for their workplaces more often than singles (87.6% the former, 83 -84 % the latter).

Summing up, carefulness for one's workplace is declared more often by men, people with a university degree, working on higher posts in the organizational structure and persons employed in administration, living in the country and the married. Carefulness for one's workplace is not influenced by the following variables: industry sector, length of service, number of previous employers, duration of a contract, number of children.

Conclusion

Loyalty behaviour is affected by both demographic data and a form of employment. Changes observable on the market, in particular fixed percentage of flexible forms of employment in modern HR solutions change perspective of looking at loyalty of employees permanently. Moreover, shift of contracts from psychological to formal ones contribute to the fact that loyalty attitudes of employees begin to arise unnecessary fears.

For employee loyalty models, regardless their modifications due to changing forms of employment, tend to have the same descriptions. The original, traditional model of loyalty based on a stable long-term relationship and evolves toward a transcendent, labile, variable and temporary one. Questions concerning loyalty, the importance of this construct for flexibility of employment is exactly the same as in the traditional work formulas. It is about the effect of identification with an organisation, its successes, co-creation and co-participation, confidence and relation-building. Short-term employment combined with with uncertainty of work may be negative for relation-building and become a significant threat for experience of loyalty towards an employer. However, the need of identification with an organisation, experience of a sense of belonging, is independent of short-term and non-standard forms of employment. Loyalty behaviour is to be found in flexible forms of employment in various degrees, depending on their form and, what follows, conditions and characteristics of work.

Summary

This article presents the results of research among persons employed in nine flexible forms of employment: teleworking, replacement work, temporary work, seasonal work, employment under civil law agreements, contracts for a defined period of time, employment on part-time basis, in social economy, self-employment. The psychological variable chosen for the analysis was loyalty. The issue of loyalty, as shown in the review of literature, generates

many methodological problems. Additional setback is intuitive understanding of the term. For this reason it was decided to measure the global loyalty rate among persons employed in flexible forms of employment. The most important results are described in the second part of the article.

References

- [1] Ainsworth, M. D. S. (1983). Patterns of infant – mother attachment as related to maternal care: Their early history and their contribution to continuity. W: D. Magnusson, V. Allen (red.), *Human development: An interactional perspective*, New York, Academic Press.
- [2] Allen, N.J., Meyer, J.P. (1996). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: An examination of construct validity. *Journal of Vocational Behavior*, 49, 252-276.
- [3] Aube, C., Rousseau, V. (2005). *Team Goal Commitment and Team Effectiveness: The Role of Task Interdependence and Supportive Behaviours*. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 9(3), 189-204.
- [4] Bańka, A. (2002a). *Psychologia pracy*. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Tom 3. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, (s.283-320). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- [5] Bańka, A. (2002b). *Spoleczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- [6] Becker, H.S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-42.
- [7] Borkowski, J., Dyrda, M., Kanarski, L., Rokicki, B. (2000). *Słownik terminów z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej Instytut Nauk Humanistycznych.
- [8] Bowlby, J. (1978). Uwagi o kontekście historycznym teorii przywiązania. W: R. Zazzo (red.). *Przywiązanie*. Warszawa: PWN.
- [9] Bugdol, M. (2008). Zaangażowanie pracowników a doskonalenie jakości. W: T. Borys, P. Rogala (red.), *Zarządzanie personelem jako kryterium doskonałości. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* (nr 31, s. 357). Wrocław.
- [10] Cohen, A. (1993). Work commitment in relation to withdrawal intention and union effectiveness. *Journal of Business Research*, 26, 75-90.

- [11] Dick, A.S., Basu, K. (1994). Customer loyalty: toward an integrated conceptual framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22, 99-113.
- [12] Friedman, L., Haevey, R. J. (1986). Factors of Union Commitment: The Case for a Lower Dimensionality, *Journey of Applied Psychology*, Vol. 86, No. 4, 585-598
- [13] Fullager, C. (1986). A Factor Analytic Study on the Validity of a Union Commitment Scale. *Journal of Applied Psychology*, 71(1), 129-136.
- [14] Gill, R. (2011). Using Storytelling to Maintain Employee Loyalty during Change. *International Journal of Business and Social Science*, 2(15), 25.
- [15] Hill, N., Alexander, J. (2003). *Pomiar satysfakcji i lojalności klientów*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- [16] Hirschman, A. O. (1995), *Lojalność, krytyka, rozstanie. Reakcja na kryzys państwa, organizacji i przedsiębiorstwa*, Warszawa, Wydawnictwo Znak.
- [17] Konieczko, A. (2006a). Elastyczność zatrudnienia w kontekście kształtowania lojalności pracowniczej. W: J. Skalik (red.), *Zmiana warunkiem sukcesu: dynamika zmian w organizacji – ewolucja czy rewolucja* (s. 265-271). Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu nr 1141. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- [18] Konieczko, A. (2006b). Lojalność pracownicza w organizacjach międzynarodowych – studium przypadku. W: T. Listwan, S.A. Witkowski (red.), *Sukces w zarządzaniu kadrami, kapitał ludzki w organizacjach międzynarodowych* (s. 119-128). Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- [19] Li, X. R., Petrick, J.F. (2010). Towards an Integrative Model of Loyalty Formatio: The Role of Quality and Value. *Leisure Sciences*, 32, 201-221.
- [20] Morrow, P.C. (1993). *The theory and measurement of work commitment*. Greenwich, CT: JAI Press.
- [21] Narra, V. (2009). Ergonomics: a key differentiator to employee loyalty. *Journal of Management Research*, 8(9), 67-78.
- [22] Olivier, R.L. (1999). *Whence Consumer Loyalty?* *Journal of Marketing*, 63, 33-44.

-
- [23] Olson-Buchaman, J.B., Boswell, W.R. (2002). The role of Employee Loyalty and Formality in Voicing Discontent. *Journal of Applied Psychology*, 87(6), 1167-1174.
- [24] Porter, L.W., Smith, F.J. (1970). The etiology of organizational commitment: A longitudinal study of the initial stages of employee-organizational reaction. Unpublished manuscript, Graduate School of Administration, University of California Testing an Integrative Framework. *Psychological Bulletin*, 131(2), 241-259.
- [25] Rosmus, R. (2012). Lojalność osób przedsiębiorczych. Postawa czy taktyka. W: Z. Ratajczak (red.), *Przedsiębiorczość – źródła i uwarunkowania psychologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- [26] Rudawska, E. (2005). *Lojalność klientów*. Warszawa: PWE.
- [27] Šmid, W. (2000). *Leksykon menedżera*. Kraków: Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- [28] Soylu S. (2011). Creating a Family or Loyalty-Based Framework: The Effects of Paternalistic Leadership on Workplace Bullying, *Journal of Business Ethics*, 99(1), 217-231
- [29] Urban, W., Siemieniako, D. (2008). *Lojalność klientów. Modele, motywacja i pomiar*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- [30] Valenzuela, L.M., Mulki, J.P., Jaramillo, J.F. (2010). Impact of Customer Orientation, Inducements and Ethics on Loyalty to the Firm: Customers' Perspective. *Journal of Business Ethics*, 93, 277-291.
- [31] Van Vugt, M., Hart, C.M. (2004). Social Identity as Social Glue: The Origins of Group Loyalty. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(4), 585-598.
- [32] Wojciszke, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Eva Dolinská, Mária Marinicová

ISM Slovakia Presov

***Von der Konservativität
zur schöpferischen Methodik.
Lehrer beeinflussen die ganze Ewigkeit***

***From the conservatism of the creative methodology.
Teachers influence the whole of eternity***

Key words: *conservatism, methodology, teacher, eternity*

Die Akzeptation der Persönlichkeit des Schülers bedeutet für uns, allen die gleiche Chance zur Entwicklung zu gewährleisten. Da jeder Schüler anders ist, bedeutet das Angeführte, dass diese Chancengleichheit nicht dadurch realisiert werden kann, dass für alle Schüler die gleichen Bedingungen im Lernprozess geschaffen werden. Die Chancengleichheit besteht in der Auswahlmöglichkeit, wie die eigenen Entwicklungsbedürfnisse auf individuelle Art und Weise befriedigen werden können.

In der Praxis bedeutet das die Umwandlung von der frontal geführten Unterrichtung, die mit dem inaktiven Empfang der Informationen begleitet wird, zur Unterrichtung, in der verschiedene Methoden und Arten der Arbeit vorherrschen, dadurch der Schüler selbst kreativ arbeitet – er bildet sein Wissen und in den sozialen Interaktionen gestaltet er seine Einstellungen, emotionelle, moralische und Willensqualitäten und Kommunikati-

onsfähigkeiten. Wenn wir das erreichen wollen, sollten wir für unsere Schüler solche Lehraufgaben vorbereiten, bei deren Lösung sie die Möglichkeit bekommen, folgende Rollen auf sich zu nehmen:

- **aktiver Zuhörer**

er kann seine Aufmerksamkeit an den konzentrieren, wer gerade spricht, ist emphatisch, denkt über das Gehörte nach, nimmt eigene Stellung zum Gehörten ein, kann entsprechend dem Gehörten reagieren;

- **initiativer Kommunikator**

er lernt, seine Gedanken und Einstellungen verständlicher Weise, deutlich und klar ausdrücken, reagiert empfindungsfähig und entsprechend den Anlässen, kommuniziert initiativ seine Entwürfe der möglichen Methoden bei der Lösung der Probleme, knüpft positive soziale und emotionale Bindungen mit den Mitschülern durch aktive Eingliederung in die Kommunikationsbeziehungen an;

- **aufmerksamer Schriftführer**

er ist empfindlich zu sich selbst und zu seiner Umgebung und benutzt die schriftliche Äußerung als Instrument zur Aufnahme seiner Eindrücke, Gedanken und Meinungen, damit er sie auf diese Art und Weise für sich selbst und für andere vermitteln kann;

- **Freund und Partner**

bei seiner Entscheidung zieht er die Meinungen der anderen in Betracht, ist bereit zu helfen und Hilfe anzunehmen, hat den Kreis der Mitschüler, denen er vertraut, zeigt aktives Interesse für die anderen, kann den anderen Würdigung äußern, kann mitarbeiten;

- **effektiver Organisator**

er kann weiterdenken, plant seine Tätigkeiten, kann zweckmäßig seine Zeit organisieren, lernt Verantwortung für seine Entscheidungen übernehmen;

- **besinnlicher Denker**

er denkt darüber nach, wie er an die Lösung der Aufgaben herangeht, sucht die Substanz der darin versteckten Dinge, bildet aktiv sein Wissen durch die Verbindug von neuen Kenntnissen und mit denen schon angeeigneten, denkt über die Dinge und Ereignisse in seiner Umgebung nach, „philosophiert“;

- **konstruktiver Problemlöser**

er schafft alternative Lösungen der Aufgaben, kann die Sachen aus mehreren Hinsichten beurteilen, experimentiert, hat keine Angst bei der Prüfung der neuen Verfahren und Tätigkeiten zu riskieren, Probleme bedeuten Chancen, wie etwas Neues zu erlernen, Fehler stellen keine Hindernisse dar, sondern sind sie ein Mittel der Entwicklung der Tätigkeit.

Seit langem waren wir gewöhnt, dass Lehrer der ist, wer der wichtige und praktisch einzige Akteur in der Klasse ist. Die Schüler waren mehr oder weniger in die Lage der passiven Beobachter „der Produktion des Lehrers“ gestellt. Dank der Aufweitung der Kenntnis- und Erfahrungsbasis der Menschheit wissen wir jedoch immer mehr und mehr darüber, was und wie im Innern des Menschenwesens funktioniert, welche Struktur und Funktionen die menschliche Psychik im Prozess der Formung der Individualität in der menschlichen Gesellschaft hat. Heutzutage wissen wir viel mehr als vorher auch darüber, wie die Prozesse des Empfangs, der Speicherung und Verarbeitung der Informationen im Menschengehirn verlaufen, auch darüber, wie diese kognitiven Vorgänge durch die Charaktereigenschaften und emotionellen Zustände der Einzelnen, sowie der sozialen Bedingungen, im Rahmen deren diese Prozesse verlaufen, beeinflusst werden. Heute ist es uns schon bekannt, dass jeder Mensch auf seine individuelle Art und Weise auf denselben Anreiz reagiert. Jeder von uns hat sein individuelles Persönlichkeitsprofil, das uns im Prozess des Lernens, der Schöpfung und sozialen Beziehungen charakterisiert.

Wenn wir als Lehrer darüber nachdenken, wie möglichst optimalen Bedingungen für unsere Schüler für ihr aktives Lernen und Erlernen von

neuen Erkenntnissen, Einstellungen, Fähigkeiten und Fertigkeiten zu schaffen, sollten wir solche Aufgaben überlegen, dank deren die Schüler in der aktiven Tätigkeit zustande kommen, welche sie sich aufgrund der Präferenzen gewählt, die sich aus ihrem Persönlichkeitsprofil ergeben.

Dazu, dass es so einen Zustand gibt, müssen wir neben den richtig gewählten Lehraufgaben auch die Voraussetzungen für das „Wollen“ der Schüler schaffen, diese Aufgaben mit Lust und Interesse zu lösen. Wir sollten also wissen, was dieses „Wollen“, also die innere Motivation, bei den Schülern hervorruft. Es gibt viele Meinungen und praktische Verfahren, wie dazu kommen. In unserer Schulpraxis wird meistens das System der Belohnung und Bestrafung benutzt. Dieses während vieler Jahre erprobte System geht von der Vorstellung aus, dass das Benehmen der Schüler davon abhängig ist, welche von ihren Äußerungen von den Erwachsenen unterstützt, also belohnt, werden, und welche unterdrückt, also bestraft, werden. Als Mittel der Belohnung und Bestrafung wurde in der Schule meistens eine Note verbreitet. Uns handelt es sich aber darum, dass der Schüler zu diesem Wollen nicht gezwungen ist, sondern dass es von seinem eigenen Inneren ausgeht, dass er die Lösung solcher Aufgaben als Prozess der eigenen Selbstverwirklichung empfindet, als etwas, was mit dem Gefühl eines angenehmen Erlebnisses verbunden ist. Dazu, dass es so einen Zustand gibt, sollten die folgenden Bedingungen erfüllt werden:

- **aktivierende Lehraufgaben**

Es ist wichtig, dass die Aufgaben für die Schüler interessant sind, dass sie als ein Problem erstellt werden. Dass die Lösung dieses Problems nicht nur auf der traditionellen Reproduktion des Gelernten gegründet ist, sondern auf der Produktion von etwas, worüber die Schüler sagen können, dass sie dazu durch ihre aktive Tätigkeit beitragen. Dass die Aufgaben nicht nur in den Bereich der Kenntnisse gezielt werden, sondern dass die Schüler dadurch auch schöpferisch zu denken lernen und sich vielfältige Verfahren aneignen. Das Element der Rätselhaftigkeit, der gespannten Erwartung des Ergebnisses, worüber wir im Voraus nicht wissen wie es

wird, das ist der beste Weg, wie die Aufmerksamkeit der Schüler zuzuwenden und die Schüler heranzuziehen.

- **positive soziale und emotionelle Atmosphäre**

Dazu, dass die Schüler das Lernen für ein Erlebnis halten, müssen wir einen entsprechenden sozialen und emotionalen Rahmen schaffen. In der Atmosphäre der Befürchtungen (zum Beispiel, dass jeder Fehler sofort mit einer schlechten Note bestraft wird, oder dass jeder Kontakt mit dem Mitschüler als eine unberechtigte Hilfe vom Lehrer bewertet wird u. ä.) von dem Versagen und der Unmöglichkeit über irgendwas zu entscheiden, kann nur schwierig die Situation entstehen, dass die Schüler sich genug emotionell sicher dazu fühlen werden, dass sie sich spontan und authentisch zeigen können. Deswegen sollten wir bei dem Nachdenken über die Lehraufgaben auch die Tatsache in Erwägung ziehen, in welcher Atmosphäre diese Aufgaben im Unterricht realisiert werden. Eine positive emotionelle Atmosphäre und die Möglichkeit der reichen und positiven sozialen Beziehungen unter den Schülern zu schaffen, sollte ein der wichtigen Ziele der Unterrichtung sein, worüber Lehrer systematisch nachdenken sollte.

- **die Möglichkeit, den Erfolg und positive Würdigung zu erleben**

Unser Wollen etwas zu machen, immer mehr zu erreichen und damit quasi sich selbst zu überschreiten, wird auch dadurch unterstützt, wie wir in bestimmten Situationen sich selbst wahrnehmen. Zur Schaffung des positiven Selbstbildes trägt in nicht geringerem Maße auch die Tatsache bei, wie wir von unserer Umgebung wahrgenommen werden, wie wir von unserer Umgebung akzeptiert werden und wie uns unsere Umgebung die Rückwirkung über unsere Taten, Einstellungen und Fähigkeiten gewährt. Gerade aus diesem Grunde ist es nötig, dass Lehrer jedem Schüler die Möglichkeit gibt, den Erfolg im Lernprozess zu erleben und dass im Schüler das Gefühl dominiert, dass er für seine Mitschüler und seinen Lehrer wichtig und gewürdigt als Mithelfer, Partner und Freund ist.

- **berechtigte große Erwartungen**

Die positive Atmosphäre in der Klasse zu schaffen und den Schülern zu ermöglichen, den individuellen Erfolg zu erleben, bedeutet natürlich nicht, dass die Ansprüche nachgegeben werden, damit jeder von den Schülern sein persönliches Maximum im Lernprozess erreichen kann. Wir müssen gleichzeitig bewusst sein, dass jeder Schüler dieses Maximum nur im Falle erreichen kann, wenn er bei seiner Mühe die zuständige Hilfe von seinen Mitschülern und seinem Lehrer bekommt. Gleichmaßen ist auch die Bedingung wichtig, dass jedem Schüler die Möglichkeit geboten wird, mit dem Fehler als Lernmittel arbeiten zu können.

Literarische Erziehung *„wird Vergnügung nur im Falle, wenn sie die Schöpfungskraft, die Leistungsfähigkeit des Schülers ins Spiel einbezieht, wenn Text und Unterricht die Chance diesen Fähigkeiten anbieten, wenn die Unterrichtung mit Hilfe des Textes diese Fähigkeiten des Schülers aufsperrt. Das Ziel des Lesens ist es, nicht nur mit dem bestimmten Inhalt, Thema, Gegenstand des Werkes sich vertraut zu machen... sondern die Erweckung bestimmter Fähigkeiten, die Anregung des Bewusstseins, nicht an der letzten Stelle die Anregung der Fähigkeit, die Realität, sich selbst zu reflektieren, Probleme zu formulieren, Fragen auszusprechen, die Fähigkeit, Wahrheit zu produzieren“* [Šabík, 1988: 155].

Der Erziehungsprozess des Kinderlesers zum Erlebnislesen in den Schulen ist bei weitem nicht beendet. Noch immer treffen wir uns öfters mit der schematischen als mit der schöpferischen Interpretation der literarischen Texte (und zwar in den Grund- und Mittelschulen). Die literarische Erziehung (vor allem auf der ersten Stufe der Grundschule) sollte nicht *„nur auf die Gewinnung oder Erwerbung der technischen Lesefertigkeit beschränkt werden, sondern sollte sie auch auf die Interpretation des Gelesenen, auf die Aussuchung und Entdeckung der Darstellungen, Meinungen, Fakten oder Probleme im Rahmen des gelesenen Textes auch außerhalb dessen gezielt werden.“* [Obert, 1998: 24].

Im Zusammenhang mit der Lesung muss man deswegen nicht nur auf die kognitive, sondern auch auf die emotionelle Seite achten und gleichzeitig mit der Ausbildung nicht nur den Vernunftbereich des Kindes, sondern auch den Gefühlsbereich entwickeln. Dazu können bedeutend neue schöpferische Interpretationsmethoden und nonverbale Tätigkeiten (Illustrationen, Gesang, Instrumentenspiel, Tanz u. a.) beitragen, die in vollem Maße die Benutzung der Beziehungen zwischen den Lehrfächern, der literarischen Erziehung, hauptsächlich mit der Musikerziehung und bildenden Erziehung ermöglichen.

Auf der anderen Seite, laut B. Šimonová (2001, S. 206) „*Methoden der Erlebnisunterrichtung können den Lehrern bei der Arbeit mit dem Text helfen und die Stufe der Perzeption des literarischen Werkes erhöhen*“. In diesem Zusammenhang sagt B. Šimonová über die Reflexion des literarischen Werkes als über einen Bestandteil der Interpretationsvorgänge und der in den Stunden der literarischen Erziehung angewandten Arbeitsmethoden, und führt vier Formen der Reflexion an: **spontan, geführt, verbal** und **nonverbal** (kinetische, bildende und musikalische Reflexion).

Als einen Ausweg aus der Uniformität in der Schule bietet L. Bekéniová, I. Kovalčíková [1996: 3] einige Grundsätze der Bewegung neuer Erziehung nach F. Singule:

1. *Neue Stellung zum Kind* – Akzeptanz des Kindes so, wie es ist, Respektierung, Liebe, Verständnis. Die Kindheit ist nach der neuen Erziehung die wichtigste Etappe des Menschenlebens, deshalb sollte dessen Erleben so viel wie möglich vertiefen und intensivieren.
2. *Lebendigkeit der Erziehung* – das Kind soll tätig sein und sich gut benehmen nicht deswegen, dass es jemandem anderen gehorcht, sondern deswegen, dass es selbst diese Art des Benehmens für erwünscht hält.
3. *Aktivität* – das Kind soll möglichst oft tätig sein, selbst die Lösungen der Probleme suchen und sie nicht von den Lehrern bekommen.

4. *Orientierung auf die Tätigkeit* – dem einseitigen Intellektualismus entgegen orientiert sich die neue Schule auf die manuelle, technische und künstlerische Tätigkeit.
5. *Entwicklung der Spontaneität, Phantasie, Sensitivität und Kreativität der Kinder* – es ist von großer Bedeutung, den Kindern die Gelegenheit zur kontrollierten emotionalen Entspannung anzubieten, jedem Kind den Raum für Selbstdarstellung in der Kunst (literarische Erziehung, bildende Erziehung, Musikerziehung) zu gewähren, die schöpferische Vorstellungskraft des Kindes zu unterstützen und führen, den Kindern die Erfahrung des selbstständigen Denkens und der Äußerung der eigenen Gedanken ohne Angst sicherzustellen.

J. Valenta [1990: 78] gliedert die Methoden der Arbeit mit dem Text als eine relativ separate Gruppe der Methoden aus und führt zwei elementare Formen der Textinterpretation an:

1. *reproduktiv* – der Schüler lernt die im Text umfassten Informationen,
2. *produktiv* – der Text unterstützt die kreative Tätigkeit des Schülers (durch seinen Inhalt, die Lösung der Probleme, Bewertung des Textes aus der Sicht der Struktur, Form, sprachstilistischen Ebene).

Außerdem betont J. Valenta, dass die Grundlage des Unterrichtsprozesses die **Dialogmethoden** sind (Gespräch, Diskussion), die „*die Sprachinteraktion zwischen dem Lehren und den Schülern voraussetzen*“ [1990: 79], und deren Varianten:

- *heuristisches Gespräch* – sein Hauptziel ist es, die Schüler zu erlernen, die Probleme zu lösen und ihr Denken und ihre schöpferischen Kräfte zu entwickeln;
- *Lehrgespräch* – hat reproduktiven Charakter, knüpft an die Darlegung an und wir können uns damit in der Form des erklärenden Gespräches oder „zusammenfassenden“ Gespräches begegnen;

- „mittelalterlicher Disput“ – im Rahmen dieser Methode haben die Schüler die Möglichkeit, eine bestimmte Idee zu verteidigen oder widerlegen (z. B. die Handlung der Gestalten im literarischen Werk, ihre Charakteristik vom Autor oder von einer anderen Gestalt des Werkes);
- „Konferenz“ – ein Schüler bereitet sich eine selbständige Vorstellung nach einem bestimmten literarischen Thema vor, die anderen haben die Möglichkeit, zu diskutieren, widerlegen oder zuzustimmen;
- *Brainstorming* – der Schwerpunkt dieser Dialogmethode beruht auf der freien Schöpfung und zugleich auf der großen Produktion der Ideen, wobei ihre Qualität oder Sachlichkeit nicht in Betracht gezogen wird. Der Dialog wird durch die grundlegende Problemfrage geführt, z. B. Wie würden Sie Daniel Hevier helfen, sein letztes Buch zu werben? Die Ideen der Schüler werden später ausführlicher analysiert und die konkreten Ausführungsprojekte der einzelnen Antworten werden ausgefertigt.

Der experimentale Zutritt zur Unterrichtung – zur Auffassung, Beobachtung und ihrer Dokumentation, zur Bewertung der Ergebnisse und deren Verwendung ändert grundsätzlich die Strategie der Unterrichtung vor allem durch ihre Aufrichtigkeit und Notwendigkeit, die Fragen zu stellen, unterstützt die Systemklassierung der auf diese Art und Weise gemachten Erfahrungen, die von den persönlichen Erfahrungen des Schülers ausgehen, regt auch seine praktischen Entscheidungstätigkeiten an, was durch keine Erklärung ersetzt werden kann, und steht aus diesem Grunde im Vergleich mit der Erklärung und den klassischen Formen der Unterrichtung auf höherer Ebene [Porubský, 2002]. Die sozialen Interaktionen unter den Schülern können im Laufe des Unterrichtsprozesses verschiedene Formen und Charakter. Oft passiert es, dass die Schüler in der Position der Gegner stehen und es gibt den Wettbewerb, welcher Schüler eine bessere Leistung, ein besseres Ergebnis erreichen kann. Die Lehrer, mit der positiven Absicht, die Schüler zu den besten Leistungen zu motivieren, unter-

stützen vielmals solche Wettbewerblust, sogar bauen darauf zielbewusst ihre Strategien der Unterrichtung. Obwohl man nicht eindeutig behaupten kann, dass es schädlich ist, ist es in vielen Fällen mindestens wenig effektiv. Aus diesem Grunde ist es geeigneter, solche Strategien der Unterrichtung anzuwenden, die auf der positiven sozialen Interaktion, Zusammenarbeit und Kooperation beruhen.

Damit wir höheres Engagement der Schüler für die Arbeit mit dem Text erreichen und ihr schöpferisches und kritisches Denken stärken, führen wir mit ihnen Dialog, der aus diesen Phasen besteht:

- die deskriptive Phase gezielt auf die Auffassung und Erklärung des Textes,
- die Phase der persönlichen Interpretation, die Schüler werden aufgefordert, über eigenes Leben nachzudenken, um ihrer Verschiedenheit, Ähnlichkeit mit der Hauptgestalt sich bewusst zu werden,
- die emotionell-kritische Phase, in der die Fragen die unmittelbare Realität überschreiten,
- die schöpferische Phase – derartigen Fragen wie z. B., auf welche Art und Weise kann ihr Leben gefüllter und kultivierter werden, was möchten die Schüler in ihrem Leben ändern.

Die Stimulierung der Denkprozesse der Schüler, ihrer Vorstellungskraft und Schöpfungskraft wird durch die Fragen gestärkt, die die Schüler zur Interpretation, Synthese, Analyse, Bewertung und Anwendung der Informationen führen. Diese Art der Fragen führt die Schüler zum selbständigen Denken, bereichert ihren Wortschatz, Äußerung und Formulierung der neuen Ansichten:

Umschreibende Fragen – sind gezielt auf das Rückbewusstsein und Beschreibung der vorigen Tätigkeit: Was taten die Gestalten, warum handelten sie so wie sie handelten, wie sprachen sie untereinander?

Kausale Fragen – sind gezielt auf eine ausführlichere Analyse des literarischen Werkes: Warum handelte die Gestalt so wie sie handelte? Was führte sie dazu? Was beeinflusste ihre Handlung?

Entscheidungsfragen – sie reizen zur Suche nach anderen effektiveren und kreativeren Tätigkeiten an: Wie würde ich in ähnlichen Situationen handeln? Was erfordert das?

Der kreative Dialog geht von der Idee aus, dass der Inhalt des Gelesenen vor allem im Falle für den Schüler sinnvoll wird, wenn er darin die Möglichkeiten findet, diesen Inhalt mit den vorigen Erlebnissen und Erfahrungen zu verbinden, wenn dieser Text bestimmte Gefühle und Eindrücke in ihm erregt und wenn er die Möglichkeit hat, sie innezuwerden. Der Schüler nähert sich dem Inhalt des Textes an und durch verschiedene Interaktionen, die zwischen ihm und dem Lehrer, sowie unter den Schülern einander verlaufen, formt er ihn weiter um.

Unterrichtsstrategien, die die Kreativität im Lernprozess unterstützen, bevorzugen die **offene Kommunikation** zwischen dem Lehrer und dem Schüler, sowie unter den Schülern einander, entwickeln kritisches Denken, d. h. die Fähigkeit die Informationen zu selektieren, sie in den Kontext eingliedern zu können, ihnen die Bedeutung zuzurechnen und irrelevante und ungültige Informationen zu verweigern, führen zur konstruktiven Lösung der Probleme, d. h. unterstützen die Selbständigkeit im Denken, führen zur selbständigen Arbeitsorganisation und zur Aneignung der Präsentationsfähigkeit. Das Lernen (und zwar nicht nur in den Stunden der literarischen Erziehung) wird in der Klasse auf einer Seite im Bereich der Kommunikation des Lehrers mit den Schülern, auf der anderen Seite auch im Bereich der Tätigkeiten, die sich in der Klasse abspielen, präsentiert. Heutzutage besteht noch immer die dominante Stellung des Lehrers in der Klasse. Mercer (1995, S. 44, in Straková, 2003, S. 51) beschreibt einige Grundsätze, die vom Schüler während der Kommunikation in der Klasse eingehalten werden müssen:

- lange monologische Reden des Lehrers zuzuhören,
- wenn der Lehrer aufhört zu reden, sich um das Äußerungsrecht zu melden, was oftmals die Risiken dessen ausgleicht, dass der Lehrer

den Schüler nicht wahrnimmt und dessen, dass er ihn als einen zu aktiven ignorieren wird,

- die Fragen zu beantworten, deren die Wichtigkeit und Richtigkeit der Lehrer beurteilt, der nicht strebt festzustellen, was der Schüler kann, sondern ob er das weiß, was er (Lehrer) hören möchte,
- sich mit der Tatsache abzufinden, dass Lehrer die Antwort von jemandem anderen aus der Klasse für einen Beweis dafür halten wird, dass alle den Lehrstoff verstehen oder nicht verstehen, was eigentlich bedeutet, dass Lehrer oftmals wiederum das erklärt, was der Schüler schon versteht und geht den Lehrstoff durch, der dem Schüler nicht klar ist,
- die Tatsache zu akzeptieren, dass das, was der Schüler schon über das Thema weiß, während der Stunden den Lehrer wahrscheinlich nicht interessieren wird, solange es nicht mit seinem Plan und seiner Vorstellung übereinstimmt.

Harmer [1991: 49, in: Straková, 2003: 51] definierte sehr präzise die Grundsätze, die bei der Unterrichtung angewandt werden können, wenn sie die Merkmale der richtigen Kommunikation zwischen dem Lehren und den Schülern zeigen soll:

- die Schüler haben den Willen zu kommunizieren, so haben sie das Interesse daran, dass sie in die Kommunikation persönlich eingegliedert werden,
- die Schüler haben einen Grund zur Kommunikation, also fassen sie den Sinn dessen auf, warum sie an der Kommunikation teilgenommen werden,
- die Sprachmittel, die sie zur Kommunikation benutzen, sind verschiedener Art, nicht nur Elemente einer grammatischen Struktur,
- Lehrer greift nicht durch die Korrektur der Fehler ein (wenn schon, so nur sehr empfindlich), Lehrer reagiert eher auf den Inhalt der Rede vom Schüler,

- die Schüler haben die Möglichkeit, mit verschiedenen Texten (nicht nur mit den künstlerischen) zu arbeiten und verschiedenem Lehrmaterial, nicht nur mit dem Lesebuch und Lehrbuch, denn gerade solches Stereotyp kann ein Blocker der nicht nur Interpretationsfähigkeiten der Schüler, sondern auch der Kommunikation in der Klasse selbst werden.

Der Grund dafür, warum es nötig ist, sich mit der Qualität der Kommunikation in der Klasse zu beschäftigen, ist die Tatsache, dass diese in hohem Maße den Lernprozess, die Art und Weise beim Lernen der Schüler, aber auch ihre Aktivität beeinflusst. Lehrer kann sie durch seine Anlässe entweder ermöglichen oder umgekehrt zurückhalten. Wichtig ist es vor allem, dass die Kommunikation in der Klasse die Selbständigkeit, Aktivität bei den Schülern unterstützt und dass sie für die Schüler sinnvoll ist, den Prozess der Aneignung der neuen Kenntnisse anregt und dem Anknüpfen an die schon angeeigneten Kenntnisse nachhilft. Die üblichen von den Lehrern für diese Zwecke benutzten Techniken sind verschiedene **Fragen** oder **Erklärungen**, dadurch den Schülern ermöglicht wird, mit unserer Behauptung nicht zuzustimmen, und mit der Argumentation gelangen sie zu eigenen Abschlüssen, die weitere Technik ist **Unterbrechung der Erklärung** an strategischen Stellen, wobei Lehrer eine Weile wartet und lässt die Schüler die Information ergänzen, eine nicht weniger wichtige Technik ist die Ermöglichung und **Stimulierung der Schüler dazu, dass sie selbst Fragen stellen**, manchmal können auch Verwirrung oder Unklarheiten bei der Aneignung des Lehrstoffes den Raum für die Schüler dazu schaffen, damit sie aktiv Lösungen suchen. Von großer Bedeutung sind auch die Eingangsinformationen zur Aufgabe, denn sie führen den Schüler zur selbständigen Kombination seiner eigenen Erfahrungen. Die Unterrichtung wird auf diese Art und Weise die Gelegenheit dazu, dass die neuen Erfahrungen und Kenntnisse an die vorigen anknüpfen können und dass sie von den Schülern aktiv benutzt und geübt werden.

Hilfshand können wir den Schülern in der Form der Eingliederung der reflexiven Blöcke reichen. Z. Straková führt in ihrer Monografie *Vedíeme žiakov k samostatnosti* (2003) drei Arten der Reflexionen an, nämlich **strukturiert, halbstrukturiert und unstrukturiert**. Die strukturierte Reflexion (Fragen wie: charakterisiere, beschreibe, nenne, bestimme usw) verengt den Raum für die Verwirklichung des Idiolektes des Lesers durch die programmierten Anweisungen der Aufnahme, aber vor allem durch die Erzwingung des konventionellen Bildes der Klassik u. ä. Nach unserer Untersuchung in einer Mittelschule passt für die Unterrichtung der Literatur am besten **die halbstrukturierte Reflexion und unstrukturierte Reflexion**. Bei **der halbstrukturierten Reflexion** kann Lehrer den Schülern nur bestimmte Bereiche geben, darauf sie nach eigenem Einblick reagieren können. Bei der Arbeit mit dem bekannten Text können wir für die Schüler eine „Angebotsliste“ der Fragen erstellen, die sie beantworten sollten.

Bei der **unstrukturierten Reflexion** äußern sich die Schüler dazu, was sie selbst für passend halten. Diese Form der Reflexion ist es geeignet anzuwenden, wenn die Schüler schon genug Erfahrungen mit der halbstrukturierten Reflexion machten. Auch in diesem Fall kann Lehrer auf die Erwägung der Schüler lassen, ob sie schriftlich oder mündlich reflektieren, z. B. in Form der Diskussion oder auf den Papierabrisse, die folglich an die Wandzeitung angeheftet werden können, damit die anderen darauf reagieren können. Es ist geeignet, wenn Lehrer den Schülern ermöglicht, ihre Gefühle und Erfahrungen mit dem Lehrprozess zu teilen, denn die Schüler gewinnen Vertrauen ins Kollektiv, lernen sich untereinander zuhören und gleichzeitig sich helfen und die Lösungen der Probleme gemeinsam suchen und bieten. Lehrer kann auch die Wahl den Schülern geben, ob sie ihre Meinungen ihren Mitschülern teilen wollen.

Eine andere Form kann auch die Notierung ins **Merkbuch** sein, in das der Schüler seine Gefühle und eigene Auffassung des künstlerischen Werkes aufzeichnet. Lehrer kann, vor allem zu Beginn, den Schülern mit manchen Orientierungszeichen helfen, daran die Schüler sich orientieren soll-

ten. Die Schüler können sich in diesen Merkbüchern aufschreiben, was Neues sie lasen, womit sie Probleme hatten, was interessierte sie im Werk, wie sie das Werk aus der axiologischen Hinsicht bewerten u. ä. Die Bedeutung der Notierung in Merkbüchern besteht darin, dass die Schüler darüber nachdenken, was sie lesen, was für eine Bedeutung es für sie hat und sie legen sich auch die ersten Ziele fest, wozu sie dann zurückkehren können und so können sie ihr eigenes Maß des Leseerfolgs bewerten. Die Merkbücher sollten nicht das Bewertungsmittel Lehrers werden, sondern sollten sie den Schülern bei der Entwicklung der Interpretationsfähigkeiten und nicht zuletzt als Selbstreflexion bei der Lesung dienen. Es kommt auch auf das Klima in der Klasse und die Vertrauensstufe zwischen den Lehrern und den Schülern an – manchmal ist es möglich, diese Merkbücher als die Vorbereitung auf **die Gruppenübungen der Reflexion**, bzw. für die Konsultation zwischen Lehrer und Schüler zu benutzen. Nicht weniger wichtig ist jedoch auch die Kommunikation unter den Schülern einander, die meistens während der Gruppenarbeit ausgeübt wird.

Die Erfahrungen aus **der Gruppenarbeit** werden wichtig als Inhalt des Lehrstoffs und der Tätigkeit, die von der Gruppe ausgeführt wird [Frühaufová, 2005: 195]. Die Gruppenarbeit bietet dem Schüler die Möglichkeit, seine Fähigkeiten individuell in der Position anzuwenden, die er sich vorher freiwillig wählte. Die Fähigkeit der Gruppenarbeit ist eine der meist erforderten Schlüsselkompetenzen in der lebenslangen Praxis. Die einzelnen Gruppen informieren sich einander über die Ergebnisse ihrer Arbeit, am besten ist es, wenn die Inhalte ihrer Arbeit untereinander verbunden sind und ihre Ergebnisse in die Gesamtheit der Klasse letztendlich münden. Der Schüler, der an der Gruppenarbeit beteiligt wird, sollte nicht geprüft werden, ob er die strikt gestellten Anforderungen bewältigte, sondern sollte Lehrer seinen Weg mit dem Nachdruck auf die Sinnvolligkeit und den Zusammenhang seiner einzelnen Schritte beobachten. Auf diese Art und Weise lernt der Schüler, die Verantwortung für seine selbständige Bildung zu übernehmen und kreativ dazu zuzutreten, seine eigenen Be-

dürfnisse in Betracht ziehend, genau so, wie es von ihm lebenslang erfordert wird. Dadurch lernen die Schüler nicht nur ihr Benehmen, Einstellungen und Interessen den Bedürfnissen der Gruppe, in der sie arbeiten, anzupassen, sondern lernen sie auch das, wie ihre Meinungen, Einstellungen im Rahmen der Gruppe auf asertive Art und Weise durchzusetzen und ihre individuellen Bedürfnisse zu befriedigen. Nicht jede Arbeit in der Gruppe erfordert die Kooperation. Zur Kooperation kommt es nämlich nur im Falle, wenn die Aufgabe, die von der Gruppe gelöst werden soll, ist so konzipiert, dass keine Einzelperson die Chance hat, sie allein zu lösen. Jede kooperative Aufgabe hat zwei Seiten. Es ist die Lehrseite, dank deren die Schüler neue Kenntnisse und deren kreative Ausnutzung lernen, die andere Seite ist sozial-emotionell, dank deren die Schüler im Laufe der Lösung von Lehraufgaben neue soziale Fertigkeiten gewinnen (sich einander zu kennen, zu vertrauen, offen zu kommunizieren, andere zu akzeptieren, aktiv zuzuhören, sich einander zu helfen, Konfliktsituationen zu lösen u.ä.).

Damit wir die Vorteile der kooperativen Unterrichtung effektiv ausnutzen, ist es nötig, dass die Schüler zur Lösung der Aufgabe und der Situationen in der Gruppe genug Zeit, Autonomie (Unabhängigkeit von der befehlungsüchtigen Kontrolle Lehrers) und bestimmte Freiheit der Wahl eigener Strategien haben, und vor allem solcher Strategie, die im Kontext der Zusammenarbeit funktioniert, die Schüler stark zum Lehren motiviert und mündliches Auftreten der Schüler verbessert. Die Schüler /sie arbeiten zuerst paarweise, dann gruppenweise/ widmen sich ihrer Problematik, sammeln, verarbeiten Informationen über ihr Problem, bereiten sich auf die Präsentation vor, analytisch und kritisch bewerten die Informationen und Meinungen der Gegenposition, bewerten deren Beweise, suchen nach Verschlüssen, Lösungsentwürfen, die in eine Position münden. Ihre Schlüsse können sie auch in schriftlicher Form verarbeiten, die vom Lehrer aus der Inhalts- und Formseite bewertet wird.

V. Oberta [1998: 39] betont im Zusammenhang mit der Analyse des literarischen Werkes, dass „*die Analyse am Anfang der literarischen Ausbildung*

einen entgegenkommenden Charakter in Bezug auf verschiedene Textausführungen haben soll, die der Kinderpsyche nahe stehen“. In diesem Zusammenhang können wir den Schülern die Wahl anbieten, in welcher kreativen Tätigkeit sie sich bei der Präsentation entfalten werden, und vor allem in Bezug auf die Art der Intelligenz, darüber sie verfügen. In diesem Kontext der Formen, Aktivitäten und Methoden der Arbeit mit dem Text ist es wichtig, solchen künstlerischen Text auszuwählen, in dem sich fast alle Kunstarten (Wortkunst, bildende Kunst und Tonkunst) vermischen würden, und so mit den individuellen Interpretationsfähigkeiten der Schüler korrespondieren würde. Einzelne Arten von Intelligenz und anschließend die mit der Interpretation des Textes zusammenhängenden Aufgaben könnte man folgenderweise zusammenfassen:

1. **Bewegungsintelligenz** – die Schüler bevorzugen bei dem Lehren die Bewegung und manuellen Kontakt mit der Sprache. Ihr Gedächtnis wird angeregt, wenn sie direkt in Tätigkeit eingesetzt sind. Bei der Interpretation des Textes sind für sie nutzbar die Aktivitäten wie Dramatisierung, Rollenaufgaben, Behandeln vom Text durch Karten, Bilder u.ä.

2. **Linguistische Intelligenz** – die Schüler haben keine Probleme mit der Verarbeitung des gelesenen oder gehörten Textes, bilden auch gern die Texte, ihre Sprachäußerung ist fließend, mit dem umfangreichen Wortschatz, lesen gern und haben gern Literatur, Schreiben, schöpferisches Schreiben, Lesen, Geschichte u.ä.

3. **Visuelle Raumintelligenz** – die Schüler sind gute Beobachter und haben guten Sinn für Orientierung, merken sich besser sprachliche Zusammenhänge, wenn sie visuell gestützt sind, haben Sinn für Imagination und in den Stunden arbeiten sie gern mit den Bildern, dem Film, den Plakaten u. ä. Sie haben es gern, wenn die Sachen farbig unterschieden sind.

4. **Musikintelligenz** – die Schüler haben musikalisches Gehör und den Sinn für Rhythmus. Sie singen gern, bei dem Merken helfen ihnen Gesänge.

5. **Intrapersonelle Intelligenz** – die Schüler sind empfänglich zu eigenen starken und schwachen Seiten, haben interessante und originelle Ideen, verfügen über genug Selbstvertrauen, sind unabhängig und selbstständig. Für diese Schüler ist die Projektarbeit oder schöpferisches Schreiben geeignet.

6. **Interpersonelle Intelligenz** – die Schüler sind empfänglich zu den Bedürfnissen und Gefühlen der Leute umher, haben stark entwickelte Empathie und können aufmerksame Zuhörer sein. Sie arbeiten gern gruppenweise und in der Gesellschaft anderer. Sie können sich in Diskussionen, Interviews, Rollenspielen u. ä. durchsetzen.

Die Methode des Dialogs hat auch einen anderen wesentlichen Vorteil – motivierend. Nichts anderes motiviert die Schüler mehr als das Gefühl der inneren Befriedigung und das Gefühl des Erfolgs. Die Methode der Fragestellung motiviert sie nicht nur darum, dass sie für sich interessant ist, sondern vor allem deshalb, dass ihr Bemühen sofort gewürdigt und ihr Erfolg vorgemacht wird. Obwohl diese Methode zeitaufwendig ist, hat sie mehrere Vorteile:

- bildet anwendbare Kenntnisse,
- führt nicht zum mechanischen Merken, sondern zum Verstehen des Textes,
- bietet sofortiges Feedback /für Lehrer und Schüler/,
- vertieft Kenntnisse, übt den Wortschatz,
- setzt aktiv die Schüler in den Lehrprozess ein.

Schöpferische und Erlebnismethoden der Interpretation bieten den Schülern zweifellos einen großen Raum für Selbstentfaltung, Entwicklung der Vorstellungsfähigkeit, Phantasie und nicht zuletzt stellen sie die Quelle von einer Menge der Informationen und Unterhaltung dar. Musikalische und bildende Tätigkeiten „inkarniert“ in der literarischen Erziehung stellen eine der Formen dar, dadurch das Kind die Realität herum, die materielle Welt entlehnt und die Zusammenhänge und Beziehungen unter den Menschen und Sachen aufklärt.

Der mit einem Spiel angereicherte Erkennungsprozess ist für das Kind sehr wichtig, denn die gewonnenen Kenntnisse, Fertigkeiten und Angewohnheiten werden in andere Bereiche der Kindererkennung und – Schulung übertragen, können praktisch lebenslang nützlich werden. Die Kinder untersuchen natürlicherweise ihre Umgebung, von der sie umgeben sind. Sie streben danach, die Welt so zu verstehen, dass sie sie beobachten, die Gegenstände handhaben und damit experimentieren. Die natürliche Kinderneugier führt zum Lernen, worauf schon J.A. Komenský hinwies.

Summary

The acceptance of the personality of the student means for us to ensure that all have an equal chance to develop. Since each student is different, it means Cited that these opportunities can not be realized by the fact that for all students the same conditions are managed in the learning process. Equality of opportunity is the choice, as its own development needs can be satisfied in an individual way.

In practice, this means the conversion of the frontal out information that is accompanied with the inactive receipt of the information, to inform, to prevail in various methods and types of work, thus the student works themselves creatively - he makes his knowledge and in the social interactions to design his settings, emotional, moral, and will qualities and communication skills.

- [1] Frůhaufová, E. 2005. *Didaktické aspekty vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka*, in: *Jezyk i literatura slowacka w perspektywie slowianskiej*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellockiego.
- [2] Handzelová, J. 2002. *Výstupné materiály*. Írsko: FÁS Internacional Consulting Ltd.
- [3] Kovalčíková, I. – Bekéniová, L. 1996. *Škola plná zážitkov 2*. Prešov: F, s. Orte.

-
- [4] Krafčíková, M. – Bekéniová, L. 2000. *Regionálne prvky v literárnej výchove*. Prešov: Metodické centrum.
- [5] Obert, V. 1998. *Detská literatúra a čitateľský rozvoj dieťaťa*. Bratislava: Litera.
- [6] Obert, V. 1998. *Komunikatívnosť v čitateľskej recepcii a interpretácii*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- [7] Porubský, Š. 2002. *Výstupné materiály*. Írsko: FÁS Internacional Consulting Ltd.
- [8] Sedlák, F. a kol. 1985. *Didaktika hudební výchovy*. Praha: SPN.
- [9] Sedláková, M. 2006. *Miesto učebnice pri zlepšovaní čitateľskej gramotnosti žiakov*, Pedagogické spektrum, roč. XV, č. 9-10.
- [10] Sedláková, M. 2008. *Hra na prvom stupni základnej školy*. In: Slovo a obraz v komunikaci s dětmi. Ostrava: Pedagogická fakulta.
- [11] Sedláková, M. 2007. *Podporme školskou komunikáciou prirodzenú komunikáciu*. In: Slovo o slove. Roč. 13. Red. L. Liptáková, L. Sičáková. Prešov: PF PU.
- [12] Sláviková, Z. 2000. *Učiteľ hudby na prahu 21. storočia*. Prešov: Matúš music.
- [13] Sláviková, Z. 2000A: *Vidím-počujem*. In: Hudobný život, roč. XXXII, č. 5.
- [14] Straková, Z. 2003. *Vedíme žiakov k samostatnosti*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum.
- [15] Šabík, V. 1986. *Čriečky do portrétu Vincenta Šikulu*. In: Romboid, roč. 21, č. 10.
- [16] Šabík, V. 1998. *Literatúra pre súčasníkov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- [17] Vališová, A., Valenta, J., Singule, F. 1990. *Didaktika pedagogiky*. FF UK, Praha.

Sandra Gwóźdź

Uniwersytet Opolski

Dziennikarstwo – zawód czy profesja?

Journalism - occupation or profession?

Key words: *journalism, profession, job, mission, social role, polemic*

Wprowadzenie

Poniższy artykuł poświęcony zostanie rozważaniom na temat pracy oraz roli, jaką odgrywają dziennikarze w społeczeństwach demokratycznych. Polemika wielu autorów dotyczyć będą tego, czy dziennikarstwo można zaliczyć do grupy zawodów, które określa się mianem **profesji**. Stanowisko jednych głosi, że dziennikarstwo jest zawodem, drugich, że jest czymś więcej, że powinno być zakwalifikowane do grupy **wolnych zawodów**, ponieważ związane jest z misją społeczną żurnalistów. Pisząc o misji oraz społecznej odpowiedzialności dziennikarzy, na początku należy uświadomić sobie czym tak naprawdę jest dziennikarstwo, w jaki sposób można je zdefiniować oraz jakie są jego płaszczyzny.

Dziennikarstwo – zakres definicyjny

Encyklopedia wiedzy o prasie wydana pod redakcją Juliana Maślanki definiuje dziennikarstwo na trzy sposoby. Po pierwsze jako: „dziedzinę działalności intelektualnej w prasie, radiu, telewizji i innych środkach komuni-

kowania masowego, której celem jest przygotowanie i upowszechnianie aktualnych materiałów informacyjnych i publicystycznych, a także umiejętność wykonywania zawodu dziennikarskiego”, po drugie jako: „ogół dziennikarzy”, po trzecie natomiast jako: „naukę o dziennikarstwie” [Maślanka 1976: 72].

Z definicją zwracającą uwagę na inne aspekty spotkać się można w *Leksykonie komunikacji medialnej* wydanym pod redakcją Wacława Smida. Autor pisze, że: „Dziennikarstwo to działalność na polu opinii społecznej, której przedmiotem jest historyczna teraźniejszość, wartka rzeka naszych codziennych wydarzeń”. Dodaje także, że to dziennikarz z tego niekończącego się strumienia wybiera te wydarzenia, które warte są uwagi publicznej. Co więcej robi to wszystko w imieniu społeczeństwa, którego sam jest integralną częścią, z przekonaniem, że dostarczone przez niego wiadomości stanowią dla społeczeństwa istotne sygnały jak sterować zachodzącymi w nim procesami [Smid, 2010: 33].

Na uwagę zasługują także definicje dziennikarstwa jakie znalazły się w książce pt.: *Wprowadzenie do nauki o publicystyce i komunikowaniu* pod redakcją Michaela Kunczika i Astrid Zipfel. Dziennikarstwo potraktowane jest tutaj jako: „główny lub dodatkowy zawód wykonywany przez osoby zajmujące się gromadzeniem, segregowaniem, sprawdzaniem i rozpowszechnianiem wiadomości bądź też komentowaniem aktualnych wydarzeń”. Autorzy zauważają jednak, że definicja ta pozbawiona jest aspektu rozrywki, który wydaje się być istotny w definiowaniu dziennikarstwa, dlatego dodają kolejną definicję, w której dziennikarstwo to: „zawodowa działalność osób, które w mediach masowych związane są z gromadzeniem, sprawdzaniem, doborem, obróbką oraz rozpowszechnianiem informacji, komentarzy, a także materiałów rozrywkowych” [Kunczik, Zipfel 2000: 68].

Warto zwrócić także uwagę na rozważania Stanisława Mocka, który doszukuje się podobieństwa podziału dziennikarstwa i kultury w społeczeństwie. Uważa on, że dziennikarstwo podobnie jak kulturę podzielić można

na **niskie** i **wysokie**. Dziennikarstwo wysokie to takie; (...) „które wyrasta z literatury faktu, to pogłębione dziennikarstwo reporterskie oraz dziennikarstwo publicystyczne podejmujące problemy wymagające społecznego zaangażowania”. Niskie dziennikarstwo natomiast to; „dziennikarstwo informacyjno-sprawozdawcze stosujące uproszczoną wizję świata i splotoną formułę przekazu na wzór współczesnego pisma obrazkowego, czego przykładem jest prasa tabloidalna”. (Mocek 2006: 20-21)

Powyższe przykłady wskazują na brak jednorodnej definicji dziennikarstwa, a poruszane w nich aspekty mogą dotyczyć: kategorii zawodowej, misji społecznej, rozrywki czy dziedziny intelektualnej.

Fazy rozwoju dziennikarstwa

Pisząc o współczesnym dziennikarstwie jako o zawodzie należy zapoznać czytelnika z wcześniejszymi okresami jego kształtowania. Podążając za Markiem Jachimowskim wyodrębnić można cztery fazy w historii tego zawodu:

- okres przeddziennikarski- nowinkarzy i komunikatorów;
- okres prymitywnego dziennikarstwa korespondencyjnego;
- okres dziennikarstwa publicystycznego/ literackiego;
- okres dziennikarstwa redakcyjnego [Jachimowski, 2006: 31].

Pierwszy okres trwający do połowy XVI wieku charakteryzował się sporadycznym, niefachowym, często przypadkowym zbieraniem informacji przez nowinkarzy lub urzędowych komunikatorów. Podstawą początku dziennikarstwa był wzrost komunikacji publicznej, który nastąpił dzięki rozpowszechnianiu się technik powielania, czyli druku oraz za pomocą wykształcenia się oficjalnego języka, zrozumiałego w szerszych kręgach społeczeństw. Drugi okres, w którym rozwijało się prymitywne dziennikarstwo korespondencyjne trwał od połowy XVI do pierwszej dekady XVIII wieku. Rolę dziennikarzy w tym okresie odgrywali drukarze, wydawcy bądź poczmistrze, którzy zarabiali zaczęli przez publikowanie historii zaślyszanych od przejezdnych kupców czy poselstw z odległych stron. Cha-

rakterystyczne w tym okresie jest to, że nikt nie sprawdzał wiarygodności zamieszczonych informacji, a źródła ich pochodzenia często były anonimowe. Okres trzeci, w którym występowało dziennikarstwo publicystyczno-literackie zrodził się i rozwijał od końca XVIII wieku, a trwał do lat 30. wieku XIX. W tym okresie charakterystyczne stały się gazety o charakterze relacyjnym oraz pisma **moralne** czyli tzw. periodyki, które zaczęły zawierać poglądy wydawców. Wiek XVIII to także okres, w którym dziennikarstwo zaczęło być postrzegane jako instytucja społeczna. Zaczęto podnosić wielowymiarowe, problemowe wątki w periodycznych pismach, co przyczyniło się do powstania nowych form dziennikarskich społecznie i politycznie istotnych. Można więc powiedzieć, że jest to początek dziennikarstwa w jego społecznym wydaniu [Jachimowski, 2006: 31-33].

Na szczególną uwagę zasługuje okres czwarty określony jako dziennikarstwo redakcyjne, z którym wiąże się zawodowość dziennikarstwa. Dochodzi tutaj do pełnego połączenia dziennikarstwa korespondencyjnego z publicystycznym oraz następuje jego instytucjonalizacja. Redakcja staje się miejscem organizacji pracy zawodowej dziennikarzy. Zaczyna ona odpowiadać za stworzone i opublikowane artykuły poszczególnych żurnalistów, od których wymaga szczególnej staranności i rzetelności w zbieraniu i przygotowywaniu informacji [Jachimowski, 2006: 33].

To rodzaj dziennikarstwa, który występuje do chwili obecnej. Jednak szybko narastające zmiany technologiczne, jakie pojawiają się w mediach inicjują kolejne etapy rozwoju dziennikarstwa.

Płaszczyzny dziennikarstwa

Podążając za Stanisławem Michalczykiem wyodrębnić można trzy płaszczyzny (poziomy) funkcjonowania dziennikarstwa tj.: mikroplaszczynę, mezopłaszczyznę oraz makroplaszczynę [Michalczyk, 2006: 50].

Mikroplaszczyna określa dziennikarstwo w kategoriach działania indywidualnego. Zauważa się tu przede wszystkim jednostkę, a więc poszczególnych redaktorów, którzy przeprowadzają wywiady oraz kontaktu-

ją się z instytucjami publicznymi. Nie skupia ona uwagi na całym środowisku, ale na konkretnych ludziach, ich pracy, a także rolach, jakie wypełniają w społeczeństwie. Mezopłaszczyzna dotyczy dziennikarstwa jako organizacji. Zajmuje się relacjami, jakie zachodzą w jej wnętrzu. W odróżnieniu od mikro-płaszczyzny nie koncentruje uwagi na działaniach poszczególnych osób, tylko na strukturach organizacyjnych, w których ci ludzie funkcjonują czyli np.: na całe redakcje czy przedsiębiorstwa medialne. To poziom, na którym znajduje się hierarchia zawodowa oraz proces podejmowania decyzji. Makropłaszczyzna dotyczy natomiast związków dziennikarstwa z całością społeczeństwa, które nierzadko powiązane są skomplikowanymi więzami. Szczególnie istotne jest występowanie korelacji dziennikarstwa z polityką, ekonomią czy technologią. Dodać tutaj należy, że związki ze społeczeństwem zacieśniają się w procesach zmian cywilizacyjnych oraz ze względu na pojawienie się **społeczeństwa czasu wolnego**. [Michalczyk, 2006: 50-51].

Zawód czy profesja?

Po zapoznaniu się z różnymi płaszczyznami funkcjonowania dziennikarstwa nadszedł czas na polemikę: czym jest dziennikarstwo - profesją czy zawodem? Na początku należy zdefiniować poszczególne kategorie. Otóż według Krystyny Wojtczak: „zawodem jest osobiste wykonywanie wewnętrznie spójnego zbioru czynności (zadań), wymagających określonych kwalifikacji (wiedzy i/ lub umiejętności), systematycznie i odpłatnie na podstawie i w granicach obowiązującego porządku prawnego” [Sobczak, 2004: 10].

Jeżeli chodzi o profesję to za przykład posłużą rozważania Tomasza Płonkowskiego, który zwraca uwagę na różnice w definiowaniu tego terminu. Otóż w *Słowniku języka polskiego* słowo **profesja** oznacza: „pracę zawodową, stałe zatrudnienie, zajęcie, fach, zawód” [Szymczak, 1994: 929]. Tymczasem jak zauważa Płonkowski w krajach anglosaskich profesja jest uważana za coś więcej niż zwykłe zajęcie czy zawód i odpowiada ona za-

pożyczonemu z języka francuskiego terminowi **wolny zawód (profession liberte)** [Płonkowski, 1995: 158].

Dlatego w literaturze polskiej spotykamy się z próbą odróżnienia zawodu od profesji. Jak czytamy we *Wprowadzeniu do nauki o publicystyce i komunikowaniu* profesję możemy określić zawód:

- który wymaga wysoko wyspecjalizowanej wiedzy, uzyskanej w trakcie długiej, mającej wysoki komponent teoretyczny nauki;
- do którego dostęp podlega kontroli, a wykonujące go osoby muszą przestrzegać określonych reguł postępowania;
- w którym interesy osób go uprawiających reprezentowane są na zewnątrz przez istniejącą w jego ramach organizację, której głównym zadaniem jest podkreślanie doniosłości tego zawodu. [Kunczik, Zipfel, 2000: 83-84].

Granica oddzielająca profesję od zawodu jest płynna i niejednoznaczna. Na pewno czynnikami wyróżniającymi profesję jest ekspercka wiedza oraz odpowiedzialność wobec odpowiedniej klienteli. Profesja charakteryzuje się także prestiżem oraz jest względnie autonomiczna, co oznacza, że ma utrwalone mechanizmy autoregulacji i jest wolna od hierarchicznych struktur kontroli zewnętrznej [Kunczik, Zipfel, 2000: 84].

O trudnościach w zdefiniowaniu tych dwóch kategorii pisze także Jacek Sobczak w artykule *Dziennikarstwo - zawód, misja czy powołanie?*. Według niego problem w zdefiniowaniu zawodu pogłębia fakt, że oprócz zawodu egzystuje także pojęcie **wolnego zawodu**, które jest wysoce kontrowersyjne, ponieważ nie posiada ono legalnej definicji, inaczej definicji ustawowej. W umowach, które zawiera polski rząd z rządami innych państw, w sprawach unikania podwójnego opodatkowania i zapobiegania uchylaniu się od opodatkowania w zakresie podatków od dochodu i majątku, stwierdza się, że: „wolny zawód obejmuje w szczególności samodzielnie wykonywaną działalność naukową, literacką, artystyczną, wychowawczą, lub oświatową, jak również samodzielnie wykonywaną działalność lekarzy, prawników, architektów oraz księgowych” [Sobczak, 2004: 11].

W literaturze podkreśla się, że cechą charakterystyczną wolnego zawodu jest fakt, iż wykonywany jest on osobiście, systematycznie oraz że stanowi zespół czynności o charakterze umysłowym (intelektualnym). Osoby, które wykonują wolny zawód muszą posiadać odpowiednie kwalifikacje, jak zauważa Sobczak, niekoniecznie muszą to być studia wyższe. Natomiast zawód ten ma stanowić podstawę ich utrzymania, a wykonywane przez nich czynności muszą być społecznie użyteczne czyli mają wypełniać misję społeczną oraz chronić wartości z zakresu interesu publicznego. Sobczak w swojej charakterystyce wolnego zawodu zwraca uwagę na kwestię, która wcześniej nie była poruszana, a więc na misję społeczną, jaką ma sprawować osoba go wykonująca [Sobczak, 2004: 11].

Na misję czy inaczej służbę społeczną dziennikarstwa zwrócił uwagę także Tadeusz Kupis, który sformułował **społeczną definicję zawodu dziennikarskiego**, zawierającą cztery charakterystyczne cechy. Po pierwsze jest to zawód **twórczy**, który wymaga samodzielności, poszerzania horyzontów myślowych, kreatywności oraz umiejętności łączenia różnych faktów. Codzienne życie dostarcza ogrom zdarzeń, z pośród których dziennikarz musi wybrać te, które jego zdaniem są najważniejsze dla obywatela. Po drugie mówi on, że zawód dziennikarza jest **polityczny** za sprawą możliwości selekcji treści i tematów przez redakcje i dziennikarzy. Stopień autonomii i niezależności pozostawiony redakcji, to podstawowy element polityki informacji, która prowadzona jest przez dysponenta medium. Wszystko to ma wpływ na kształtowanie się dziennikarskiej niezależności. Trzecia cecha mówi, że jest to zawód poddany działaniu **stałych napięć i sytuacji konfliktowych**. Dziennikarz nie wykonuje swojej pracy w jakimś abstrakcyjnym społeczeństwie, tylko kieruje ją do określonych grup obywateli, a to zawsze rodzi konflikty, nie tylko w samej redakcji czy środowisku dziennikarskim, ale przede wszystkim w otoczeniu zewnętrznym. Ostatnia cecha wyróżniona przez Kupisa mówi, że dziennikarstwo jest zawodem **otwartym**, czyli takim do którego inteligencja twórcza (muzycy, plastycy, literaci, pracownicy naukowcy) może wejść nie legitymując się

dyplomem określonych studiów. Mówi on, że baza rekrutacyjna zwołu dziennikarskiego nie jest określona żadnymi wyznacznikami formalnymi w przeciwieństwie do większości zawodów inteligenckich [Jachimowski, 2006: 38-43].

Właśnie ten element, czyli brak ukończenia określonych studiów wyższych, a co za tym idzie brak barier wejścia do zawodu jest najczęściej używanym argumentem przez przeciwników określania dziennikarstwa jako profesji. W literaturze nie ustają dyskusje dotyczące tego, w jakiej mierze sukces zawodowy zależy od talentu, a w jakiej od wykształcenia i praktyki zawodowej. Stanisław Bortnowski w *Warsztatach dziennikarskich* stwierdza, że: „tego zawodu trzeba i nie trzeba się uczyć”. Zwraca uwagę na fakt, że w zawodzie tym bardzo ważna jest intuicja i talent, dlatego świetnymi dziennikarzami są absolwenci innych kierunków studiów od polonistyki zaczynając, poprzez socjologię, ekonomię, prawo na medycynie kończąc. Uważa on, że wszystkiego można się nauczyć czerpiąc wskazówki z pracy innych dziennikarzy, w związku z czym niekoniecznie trzeba ukończyć studia dziennikarskie [Bortnowski, 1999: 11].

W literaturze spotykamy się z dwoma przeciwstawnymi koncepcjami dotyczącymi pracy dziennikarzy czyli z **talentyzmem** i **formalizmem**. Pierwsza z nich zakłada, że nieważne są kwalifikacje zawodowe czy moralne, liczy się talent, jako cecha nieuchwytna, niemierzalna, którą albo się posiada albo nie. Występuje jednak wiele wątpliwości związanych z tą koncepcją, ponieważ prawo do oceny takiego talentu u danej osoby usurpują sobie redaktorzy naczelni oraz wydawcy. Problem polega na tym, że nie informują oni samych zainteresowanych, ani nikogo innego, jakimi kryteriami się kierują i czy kryteria takie w ogóle funkcjonują. Przeciwstawną koncepcją jest formalizm, który zakłada, że prawo do wykonywania zawodu dziennikarza ma przysługiwać osobą legitymującym się wyższym wykształceniem i zakończoną egzaminem aplikacją dziennikarską, jednak nie spotkała się ona z aprobatą samych środowisk dziennikarskich. [Sobczak, 2004: 18-19].

Kwestii talentyzmu poświęcił uwagę Andrzej Magdoń w książce *Reporter i jego warsztat*, w której pisze: „skrajny pogląd głosi, że dziennikarzem trzeba się urodzić”. Magdoń przytoczył nazwiska i krótkie notki biograficzne dziennikarzy, jego zdaniem **wyróżniających się piór**, na podstawie, których pokazał, co obecnie jest cenione u żurnalistów i w jaki sposób można odnieść sukces. Zwrócił on uwagę na to, że dobry dziennikarz musi wykazywać się ciekawością i znajomością świata oraz, że powinna towarzyszyć mu odwaga w zdobywaniu i przekazywaniu informacji. Ważne jest również doświadczenie życiowe, związane z pracą w innych zawodach. To cechy, które prowadziły do sukcesu nie tylko w czasach przełomu, ale są także cenione w okresie stabilizacji [Magdoń, 2000: 160-164].

O cechach i umiejętnościach, potencjalnego dziennikarza pisze także Teresa Sasińska-Klas w artykule *Dziennikarstwo - zawód czy wyzwanie?*. Autorka zaznacza, że osoba taka musi posiadać sprawność w pisaniu i mówieniu, że powinna być produktywna, a więc wykonywać więcej i lepiej niż jest to od niej wymagane oraz, że powinna być wytrwała w dążeniu do zdobycia informacji. Ponadto musi posiadać kontrolę nad stresem i presją związaną z terminowym wykonaniem pracy. Ważne jest też, aby była to osoba ciekawa świata, by wykazywała inicjatywę podjęcia trudnych tematów oraz aby posiadała umiejętności adaptacyjne. W pracy dziennikarza konieczna jest współpraca z innymi ludźmi, która wymaga godnego i uczciwego zachowania wobec tych osób, bez względu na to czy się zgadza z ich poglądami. Dziennikarz musi posiadać również ogólną wiedzę na temat faktów i aktualnych wydarzeń. Autorka podsumowując te cechy pisze, że: (...) „ponieważ media stają się coraz bardziej wpływowe, wręcz władcze, to profesjonalizm w zawodach medialnych staje się obowiązującą zasadą”. Jednak nie sposób nie zauważyć, że profesjonalizm w jej rozumieniu nie ma nic wspólnego z ukończeniem studiów wyższych, a już na pewno studiów dziennikarskich, przez pretendenta do tego zawodu [Sasińska-Klas, 1999: 356-357].

Daniel Hallin i Paolo Mancini pisząc o profesjonalizmie dziennikarzy, wskazują na kwestię **odrębnych norm zawodowych**. Wiąże się ona z tym, że przedstawiciele wolnych zawodów przyjmują określony styl życia oraz kodeksy etyczne, że określają bariery wejścia osobom spoza swojego grona oraz, że są świadomi własnej, odrębnej tożsamości. Jeżeli chodzi o dziennikarstwo to istnieje *Kodeks etyki dziennikarskiej* oraz występują ogólnie przyjęte standardy **wartości informacji**, które powinny być stosowane przez wszystkich dziennikarzy niezależnie od orientacji politycznej. Wyrazem profesjonalizacji dziennikarstwa jest również cecha związana z przekonaniem, że w wolnych zawodach obowiązuje **etyka służby publicznej**, a w dziennikarstwie służbie publicznej przywiązuje się szczególnie znaczenie [Sztot, 2009: 198-199].

Należy jednak zauważyć, że nawet w odniesieniu do powyższych wyznaczników kwalifikujących dziennikarstwo do profesji spotkać się można w literaturze z licznymi wątpliwościami, zwłaszcza dotyczącymi autonomii i odrębności zawodu, na którą Hallin i Mancini również zwrócili uwagę.

Zgodnie z ideą służby publicznej żurnalista przede wszystkim powinien mieć na uwadze dobrze pojęty interes społeczny, interes odbiorcy. Jednak interes ten często schodzi na drugi plan, co spowodowane jest zasadą **aktualności informacji**, ponieważ jeżeli dobrą i przynoszącą zysk informacją jest ta możliwie najświeższa, to bardzo trudne dla dziennikarza staje się staranne zaplanowanie przekazu informacji oparte na rzetelnym pogłębieniu wiadomości [Kunczik, Zipfel, 2000: 85].

Wątpliwa zdaje się także być kwestia związana z odrębnością i autonomią środowiska dziennikarskiego. Na otoczenie dziennikarzy składają się: odbiorcy niezorganizowani, którzy są słabi i mają niewielką możliwość oddziaływania oraz odbiorcy zorganizowani, którzy mają dużo większą siłę oddziaływania. Odbiorcy zorganizowani reprezentują interesy poszczególnych grup, mogą to być: partie polityczne, kościoły, związki zawodowe oraz różne stowarzyszenia. Działania dziennikarzy ciągle są kontrolowane przez te grupy, ponieważ nie chcą one niewygodnych dla siebie

informacji, a wręcz przeciwnie chcą realizować za pomocą mediów własne interesy, a media bardzo często uzależnione są finansowo od poszczególnych grup. (Kunczik i Zipfel 2000: 79-80) Ponadto występuje brak ustanowionych barier wejścia do zawodu. Dochodzi do tego jeszcze fakt, że dziennikarze nie są najczęściej autonomicznymi pracownikami. Zatrudniają ich powiązane ze światem biznesu i reklamy przedsiębiorstwa medialne.

Jacek Sobczak zwraca również uwagę na fakt, że dziennikarze w polskich warunkach nie posiadają własnej korporacji czyli samorządu, który pozwoliłby na kontrolowanie sposobu wykonywania pracy oraz przestrzeganie etycznych zasad mówiących o przystąpieniu i wykluczeniu z zawodu. Píše on także, że istnieje obecnie wiele stowarzyszeń dziennikarzy, pomiędzy którymi niejednokrotnie dochodzi do konfliktów. Sobczak podkreśla również, że stworzenie samorządu zawodowego nie może być dziennikarzom narzucone przez polityków, uczonych czy przez określone stowarzyszenia. Chęć jego założenia musi wypływać oddolnie, od nich samych [Sobczak, 2004: 22-23].

Wątpliwości, co do tego czy osiągnięcie przez dziennikarstwo pełnej profesjonalizacji jest w ogóle możliwe wyraża Tomasz Płonkowski. W książce *Amerykańska koncepcja społecznej odpowiedzialności dziennikarzy* píše, że dziennikarstwo jako zawód nie spełnia podstawowych warunków stawianych profesji. Po pierwsze nie posiada ściśle określonych reguł postępowania, po drugie brak mu sprecyzowanej teoretycznej wiedzy, a po trzecie wejście do tego zawodu nie jest obwarowane żadnymi szczególnymi zasadami. Od dziennikarzy nie żąda się ukończenia określonego kierunku studiów, ani nawet zaliczenia określonej praktyki. Ponadto dziennikarstwo nie spełnia warunków stawianych klasycznemu pojęciu profesji, a więc w większości dziennikarze nie są własnymi pracodawcami [Płonkowski, 1995: 138].

Z odmiennymi poglądami czytelnik spotka się w książce Marka Chylińskiego i Stephana Russ-Mohla *Dziennikarstwo*. Autorzy uważają, że można dostrzec pozytywne symptomy zjawiska profesjonalizacji dziennikarzy,

przejawiające się w ustanawianiu ogólnie obowiązujących reguł, standardów, a co za tym idzie w pewnym ujednoczeniu działań. Amerykański dziennikarz i znawca mediów Donald Shaw mówi o błyskawicznym konsensusie osiąganym przez dziennikarzy przy ocenie niektórych faktów. Autorzy zwracają również uwagę na to, że zawód wykonywany przez żurnalistów w ostatnich latach coraz bardziej podlega specjalizacji co także wiąże się z jego profesjonalizacją. Obecnie można spotkać się np. z dziennikarstwem ekonomicznym, sportowym lub muzycznym [Chyliński, Russ-Mohl, 2007: 47-48].

Wilbur Schramm uważa, że dziennikarstwo spełnia jedynie te warunki bycia profesją, które związane są ze swoistą misją czy inaczej służbą wobec społeczeństwa. Po pierwsze służy ono publicznej potrzebie bycia poinformowanym, a po drugie dziennikarze są w pewnym stosunku wzajemnego zaufania z własnymi źródłami informacji oraz czytelnikami [Płonkowski, 1995: 138].

Zakończenie

Podsumowując rozważania dotyczące zakwalifikowania dziennikarstwa do grupy zawodów określanych jako profesja, trafne wydają się być spostrzeżenia Jacka Sobczaka, który twierdzi, że dziennikarstwo często uważane jest za wolny zawód pretendujący do roli zaufania społecznego jednak w chwili obecnej roli tej nie spełnia. Jest to wynikiem dwóch kwestii. Po pierwsze dziennikarze nie posiadają i w większości nie chcą posiadać samorządu zawodowego, a po drugie ani nieistniejący samorząd, ani sami dziennikarze nie starają się o możliwość decydowania o tym, kto może wykonywać ten zawód oraz w jaki sposób powinno się to kontrolować. [Sobczak, 2004: 23].

W przytoczonej już książce *Dziennikarstwo* autorzy stwierdzają, że: „W obliczu rosnącej konkurencji między różnymi mediami dziennikarstwo w ostatnich dziesięcioleciach sprofesjonalizowało się, choć nie można go

zaliczyć do zawodów w ścisłym tego słowa znaczeniu” [Chyliński, Russ-Mohl, 2007: 47].

Nie ulega wątpliwości, że dziennikarstwo posiada wiele cech będących wyznacznikami profesji, ale jest także szereg tych, które wymagają głębokiej reformy. Brak wymogu odpowiedniego wykształcenia, brak barier wejścia do zawodu, brak samorządu zawodowego to kwestie, które oddalają zakwalifikowanie dziennikarstwa podobnie jak medycyny czy prawa do grupy wolnych zawodów.

Dziennikarstwo można określić jedynie jako zawód noszący znamiona profesji, jako zawód pretendujący do bycia profesją. Tomasz Płonkowski pisze, że powinno się go określać mianem **niepełnej profesjonalizacji**, gdzie szczególną rolę w dążeniach do uznania go jako profesji powinna odgrywać koncepcja **społecznej odpowiedzialności dziennikarzy**. Wzór odpowiedzialnego dziennikarstwa zaszczerpiany powinien być w absolwentach przez uczelnie wyższe oraz czerpany od poprzedników. Uważa on, że próby profesjonalizacji dziennikarstwa służą jednocześnie zwiększeniu poczucia misji czy służby społecznej, jaka spoczywa na żurnalistach [Płonkowski, 1995: 140].

Summary

An article Journalism – an occupation or profession shows the polemic about the problem whether to qualify journalism as profession. Author points the reasons for and against treating journalism as the profession. The author is especially focuses on the role and social mission associated with journalists. The first parts of the article concern the range of definitions of journalism as well as the areas and phases of its development. The following parts define the terms of occupation and profession and are the attempt to qualify journalism to one of those categories. Basing on the analysis of the literature, author claims that journalism do not fulfill the criteria to be qualified as profession. Author analyses the matter in order to show the society and the

journalists environment, what actions should be undertaken to make the rank of journalism higher and make it more professional.

Literatura

- [1] Bortnowski, S. 1999. *Warsztaty dziennikarskie*, Warszawa.
- [2] Chyliński, M., Russ-Mohl, S. 2007. *Dziennikarstwo*, Warszawa.
- [3] Jachimowski, M. 2006. *Cechy zawodu dziennikarskiego i jego wyznaczniki strukturalne*, w: *Współczesny dziennikarz i nadawca*, red. M. Gieruła, Sosnowiec.
- [4] Kunczik, M., Zipfel, A. 2000. *Wprowadzenie do nauki o dziennikarstwie i komunikowaniu*, Warszawa.
- [5] Magdoń, A. 2000. *Reporter i jego warsztat*, Kraków.
- [6] Maślanka, J. 1976. *Encyklopedia wiedzy o prasie*, Wrocław.
- [7] Michalczyk, S. 2006. *Dziennikarstwo jako przedmiot refleksji naukowej*, w: *Współczesny dziennikarz i nadawca*, red. M. Gieruła, Sosnowiec.
- [8] Mocek, S. 2006. *Dziennikarze po komunizmie: elita mediów w świetle badań społecznych*, Warszawa.
- [9] Płonkowski, T. 1995. *A amerykańska koncepcja społecznej odpowiedzialności dziennikarzy*, Warszawa.
- [10] Sasińska-Klas, T. 1999. *Dziennikarstwo- zawód czy wyzwanie*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków.
- [11] Smid, W. 2010. *Leksykon komunikacji medialnej*, Kraków.
- [12] Sobczak, J. 2004. *Dziennikarstwo- zawód, misja czy powołanie?*, w: *Media i dziennikarstwo na przełomie stuleci- wybrane zagadnienia*, red. W. Cisak, Poznań.
- [13] Szot, L. 2009. *Profesjonalizm dziennikarzy w Polsce*, w: *Współczesne media- status, aksjologia, funkcjonowanie*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, t. I, Lublin.

Eva Hvizdová

International School of Management ISM Slovakia in Prešov

Religious marketing and its impact on the development of business activities in tourism

Key words: *Religious marketing, business activities, tourism, cultural heritage*

Religious marketing is now becoming popular aspect in the development of a religious tourism and it belongs among one of the most common types of tourism. One of the ways to meet the needs of religious tourism is visiting religious buildings - wooden churches that are in the middle of Slovakia and mostly in eastern Slovakia. They are particularly cultural treasures, which are national monuments and a great cultural heritage of Slovakia. Great importance of these religious and cultural sites is supported by the fact that some of these temples were nominated and on 8 July 2008 listed in the UNESCO World Heritage.

Religious Tourism "*is a part of the cultural - cognitive tourism associated with the traditions of world religions. From cultural tourism it differs by religious motives and its refusal to mark visitors as tourists. It can be seen in the narrow and broad sense*" [Orieška, 2010: 150]. Religious marketing respects the content of above mentioned marketing definition of religious tourism but it goes further and focuses on the implementation of marketing tools in the study area.

In the strict sense it presents participating in the pilgrimage, which are based on participants, worship and pilgrimage place. The place of pilgrimage is understood as a town, city, village or landscape element. It is broadly defined as a form of tourism which participants are motivated to visit religious monuments - churches, cemeteries and cathedrals. In addition to the concept of a religious tourism there have also been included other concepts of religious tourism like religious travelling or religious hiking. Religious tourism is also part of the incentive tourism. Within the broader perception of religious tourism a marketing and promotion of marketing instruments play a pivotal role in the business activities of municipalities as well as private businesses.

Religious buildings like an interesting product of religious marketing

Religious buildings are mainly temples from different periods, cultures and religions. They are the jewels in which in an extraordinary way performances and maturity of individuals are reflected. They represent a comprehensive witness of the development of spiritual culture. In times of social decline temples were not built and in times of ideological or political regimes churches have been mostly cancelled or destroyed. Globally, the sacral architecture is considered to be very interesting area of art which constitutes evidence of complex development of spiritual culture of people. Another general feature of religious architecture is the choice of materials, particularly natural, traditional and modern at the end [Lukáčová, Bašo, Krivošíková, Dohnány, 1996-7: 15].

Wooden churches are among the jewels of cultural monuments in Slovakia. These are sacred buildings, which served and still serve to perform religious rites and also belong to a remarkable expression of folk art. These churches have anonymous authors and are found in areas rich in forests, both on the middle, but especially in northeastern Slovakia. Folk builders

in the church expressed the harmony of the soul of man and nature and attempts to break away from everyday life [Sacr, 2011].

- The oldest preserved wooden churches date back to the second half of the 15th century and are religious buildings of typical western - the Roman Catholic Church,
- special and unique type of Protestant churches are from the late 17th and the beginning of the 18th century,
- Greek Catholic churches were built from the 17th to 19th century in northeastern Slovakia, in southeastern Poland and western Ukraine.

Based on historical records in Slovakia there were more than 300 wooden churches and to these days there have survived about 50 of them.

Tab. 1: List of wooden churches

1. Matisová (skan. SL)	15. Nová Polianka	29. Hrabová Roztoka
2. Hraničné	16. Ladomírová	30. Ruská Bystrá
3. Lukov – Venécia	17. Potoky	31. Inovec
4. Frička	18. Krajné Čierno	32. Nová Sedlica
5. Krivé	19. Bodružal	33. Kožany
6. Hervartov	20. Vyšný Komárnik	34. Tročany
7. Mikulášová (skan. BK)	21. Nižný Komárnik	35. Brežany
8. Zboj (skanz. Bard. kúpele)	22. Príkra	36. Kožuchovce
9. Jedlinka	23. Miroľa	37. Kežmarok
10. Varadka	24. Jalová	38. Vyšná Polianka
11. Hutka	25. Topľa	39. Šemetkovce
12. Korejovce	26. Kalná Roztoka	40. Kurimka
13. Dobroslava	27. Ruský Potok	41. Tvrdošín
14. Hunkovce	28. Uličné Krivé	42. Hronsek

Source: http://www.cabyzant.sk/files/editor/file/dreven%C3%A9%20chr%C3%A1my/dch_sl.pdf

On inclusion of wooden churches into the UNESCO World Heritage List the Committee of the United Nations Educational, Scientific and Cultural

Organization (UNESCO) decided at its meeting on 7 July 2008 in Quebec, Canada.

Tab. 2. Slovak wooden churches on the list of UNESCO

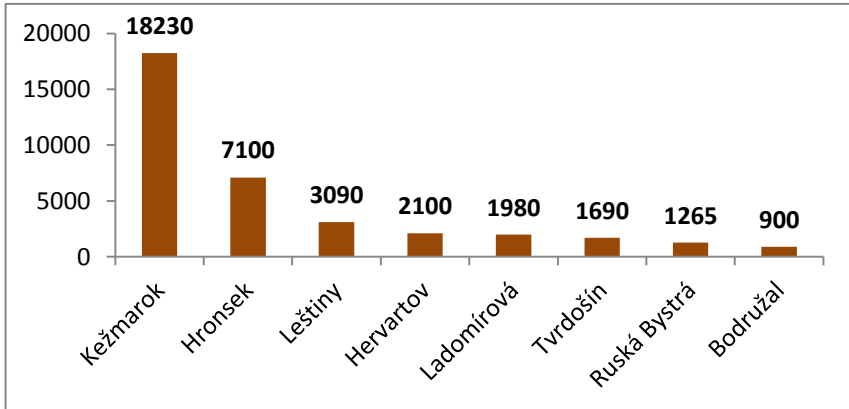
Roman Catholic	Orthodox and Protestant	Greek
Church. of Francis of Assisi in Hervartov	Church in the village Hronsek	Church of St. Nicholas the Bishop in Bodružal
Church of All Saints in Tvrdošín	Church in Kezmarok	Church of Apparition of St. Nicolas the Bishop in Ruská Bystrá
	Church in the village Leštiny.	Church of St. Michael the Archangel in Ladomírová

Source: <http://www.muzeum.sk/dostol/>, own processing

Consumer behaviour in relation to the product - sacral buildings - dimension of visit rate

Based on available secondary data we analyzed selected sacral buildings in Slovakia, it concerned mainly following religious buildings (wooden churches). Obtaining accurate attendance data was not possible because the vast majority of churches does not do direct evidence of visitors, but based on tickets sold it was possible to perform the analysis. In some churches visitor's contribution is voluntary, so the estimation is based on notes of authorized guides.

Fig. 1: Attendance of churches belonging to the UNESCO World Heritage list in 2012

Source: General and parish churches, own processing

Figure 1 shows that most attended from the wooden churches inscribed in the UNESCO list in 2012 was Lutheran wooden church in Kežmarok. The reason of several fold higher visits is that the church is located in the historic town of Kežmarok, where every year many tourists come to visit the church in addition to other attractions such as the museum, Kežmarok Castle and other sights. These sites are also visited by the hundreds of tourists who come to the High Tatras which are from Kežmarok less than 20 km away. The church is displayed in virtual form on the website of the city. The second church with the highest attendance for the year 2012 is the Lutheran church located in the village Hronsek benefiting from good accessibility of this village. Not only the believers come to visit the church, but also tourists whose primary purpose is to visit other major attractions such as Soos - Géczy Baroque castle and moated castle. Hronsek village also has a website where visitors can see all three sites in virtual form. Leštiny church in the district of Dolny Kubin is the third most visited tem-

ple of Evangelical churches among those registered on the UNESCO list. According to the church guide church attendance has increased compared with previous years, when in 2008 about 2,000 visitors visited the church and in 2010 about 2,500 believers and tourists visited it and in 2012 a visit reached the number of 3,090 people. The fourth one is the Roman Catholic Church in Hervartov, which is only 11 km far from the historic town of Bardejov and is also registered in the World Heritage List. The attendance in the following churches was 1,980 visitors in the Greek St. Michael the Archangel church in Ladomírová, 1,690 visitors in the Roman Catholic Church in TvrDOSin, followed by 1,468 worshipers and tourists (180 visitors were foreigners) in the Ruska Bystra Church in Michalovce district. In the village Bodružal near Svidník there is one of the oldest Greek churches, which in 2012 had the lowest attendance among churches inscribed in the UNESCO list. The reason for low attendance was poor accessibility of the village.

Fig. 2: Analysis of secondary attendance data of the Evangelical Lutheran wooden church in Kežmarok in the period of 2006-2012

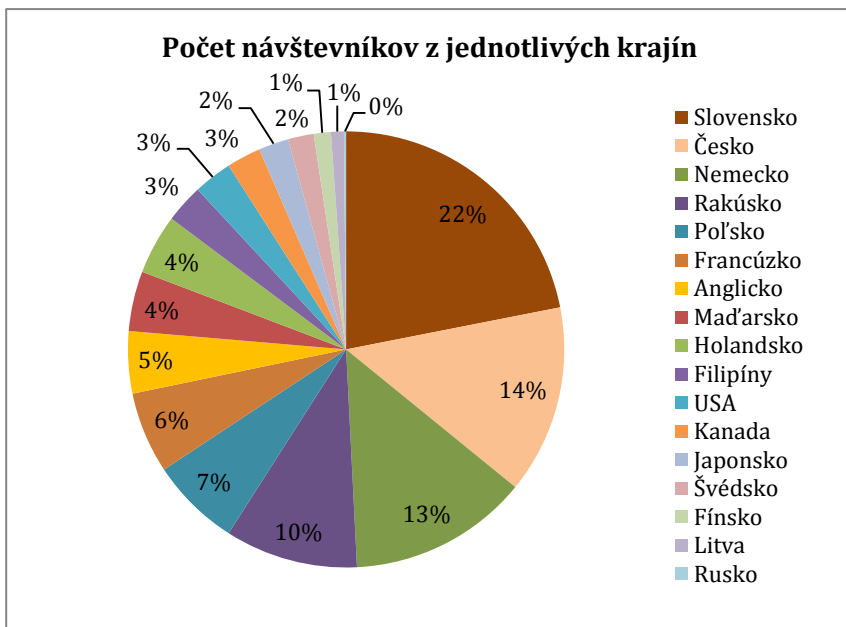
Number of visitors, Source: own processing

The data in Fig. 2 shows that in 2006 there was the biggest attendance of 26,790 local and foreign visitors of the church in Kežmarok. A year later attendance fell to 22,730 visitors. Paradoxically, church attendance after listing in the UNESCO World Heritage list declined in 2008 to 20,930 visits. Recession followed in the next year, 2009, when the church was visited by the least visitors – 17,450. We assume that the low church attendance was largely influenced by the financial crisis. Since the year 2009 this church recorded the highest attendance of 18,230 in the year 2012. Based on the results of the analysis, the church attendance in Kežmarok has not been increased after its entry into the World Heritage Site, though this church has become more visible both at home and abroad.

The annual visit of domestic and foreign visitors is ranging from 400 to 500 visitors to the churches in villages Varadka, Fricka and Krivé near the town Bardejov. In other villages as Lukov - Venecia, Jedlinka and Nižná Polianka the churches are annually visited by about 500 to 600 domestic and foreign visitors. There come more than 600 visitors to Hervartov and Tročany churches a year. Churches of the villages Mikulášová and Zboj have been moved and are now part of the open-air museum in Bardejov Spa. Open-air museum and also churches placed there were visited by 18,212 visitors in the year 2012.

FIG. 3 shows that most visitors were Slovak nationality, followed by the Czechs, Germans, Austrians, Poles, the French, the British, the Hungarians and the Dutch. These percentages are applied to a particular church in Tročany, but in the words of church administrators approximately the same structure of visitors attended all churches.

Fig. 3: Number and nationality of church visitors in Tročany in year 2012

Number of visitors from these countries: Slovakia, the Czech Republic, Germany, Austria, Poland, France, UK, Hungary, the Netherlands, Philippines, USA, Canada, Japan, Sweden, Finland.

To improve the business environment for tourism we propose these measures particularly concerning the religious marketing:

- to allocate funds from the Ministry of Culture and European funds for the restaurant business and promotion,
- to place a short TV spot on television in order to increase awareness of the wooden churches,
- to motivate editors to publish articles about wooden churches and provide readers with more information,

-
- to create a separate website for the detailed characterization of these temples with the current contact to competent church administrators or to set offer for organized trips to individual churches,
 - to create an advert for a website that would be included in other pages
 - to place billboards of sufficient size with a map of these sites and their description near the towns and districts where these churches are located,
 - to create promotional materials and place them in a network of tourist information offices across the country,
 - to place promotional materials on wooden churches in the travel agencies and motivate them to create products (pilgrimage) - wooden path for domestic and foreign visitors,
 - to initiate the incorporation of information about churches in school curricula and also to the individual book publications,
 - to promote an opportunity of non-traditional marriages in wooden churches,
 - to invite schools from all over Slovakia to visit temples,
 - to hold solemn Masses there,
 - to organize concerts of folk or jazz music there,
 - to organize thematic performances on individual religious holidays to hold retreats and youth meetings in the wooden churches, which will be linked with tourism, due to the fact that most churches are found in nature.

Conclusion

In the past, travelling was determined mainly by religious motives. The first travelers were pilgrims who traveled to places of spiritual enjoyment. **4** In these travels they sometime used tourism services. Today the situation is reversed. The business of tourism is not easy, but Slovakia has all the prerequisites for its development, particularly in terms of primary supply. Secondary offer is in the competence of business sphere. It is possible to succeed in domestic and international competition in tourism by implementation of country's resources, drawing potential financial contri-

butions from the European funds as well as the Slovak Ministry of Culture funds and proper use of tools of religious marketing mix and quality management of human resources.

The aim of this article was to highlight the growing concerns of the modern phenomenon of entrepreneurial activities in the field of marketing in relation to religion. This article is a part of the solution of grant project DCCORPORATION Washington / USA: Reg. č.WDCC-USA/02.11/02

This article is a part of the solution of grant project D.C. CORPORATION Washington / USA: Reg. No.WDCC-USA/02.11/02

Summary

In the past, people were travelling mainly for religious purposes. The first travelers were pilgrims who traveled to places of spiritual enjoyment. In these trips, tourism services were used only partly. Today the situation is reversed. The business of tourism is not easy, but Slovakia has all the prerequisites for its development, particularly in terms of primary supply. Secondary offer is in the business sphere of competence. It is possible to succeed in domestic and international competition in tourism industry by defining opportunities of a country, drawing potential for financial contributions from the European funds as well as from the Ministry of Culture, with the proper use of tools of religious marketing mix and quality management of human resources.

The aim of this article was to highlight the growing concerns of the modern phenomenon of entrepreneurial activities in the field of marketing in relation to religion.

This article is a part of the solution of grant project D.C.CORPORATION Washington / USA: Reg. No.WDCC-USA/02.11/02

Literatúra

- [1] Bašo, M. a kol. 1996. *Sakrálna architektúra na Slovensku*. Komárno : KT Komárno
- [2] Borovský, J. – Smolková, E. – Niňajová. 2008. *I. Cestovný ruch trendy a perspektívy*. Bratislava : Iura Edition
- [3] Božová, J – Gutek, F. 1997. *Drevené kostolíky v okolí Bardejova*. Bardejov: SAJANCY.
- [4] Ck Byzant. Pútnické zájazdy a drevené chrámy.[online].2013[cit. 2013-04-10]. Dostupnéinternetem:<[http:// cabyzant.cesys.org /files/editor/file/dreven%C3%A9%20chr%C3%A1my/dch_HN](http://cabyzant.cesys.org/files/editor/file/dreven%C3%A9%20chr%C3%A1my/dch_HN).
- [5] Dudáš, M. – Gojdič, I. – Šukajlová, M. 2007. *Kultúrne krásy Slovenska. Drevené Kostoly*. Bratislava : Dajama.
- [6] Dudáš, M.- Jižoušek, A. 2010. *Drevené kostoly, chrámy a zvonice na Slovensku*. Košice : JES.
- [7] Dvořáková, V.2009. *Kultúrne Krásy Slovenska- Svetové kultúrne dedičstvo UNESCO*. Bratislava: Dajama.
- [8] Jakubíková, D. 2012. *Marketing v cestovným ruchu*. 2.vyd. Praha: Grada Publishing.
- [9] Kállay, K – Gavenda, M. – Dudáš, M. – Dudáš. M. 2009. *Chrámy*. Bratislava: Ikar.
- [10] Lukáčová, E. – Bašo, M. – Krivošíková, J.- Dohnány, B., A kol. 1996. *Sakrálna architektúra na Slovensku*. Komárno: Vydavateľstvo KT Komárno.
- [11] Nízka, H. 2007. *Aplikovaný marketing*. Bratislava: Iura Edition, s.r.o.
- [12] Oriška, J. *Služby cestovného ruchu*. Bratislava : Mladé letá. 2010.
- [13] Sacr, *Drevene kostoly*. In Slovakia travel. [online]. 2011 [cit. 2013-01-15]. Dostupné na internete: <[http:// www. slovakiatravels. com/sk/co-vidiet/drevene-kostoly.html](http://www.slovakiatravels.com/sk/co-vidiet/drevene-kostoly.html)>
- [14] UNESCO. Bratislava: MK SR [online]. [cit. 2013-04-05]. Dostupné na internete: <<http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/medzinarodna-spolupraca/multilateralna-spolupraca/unesco-103.html>>

Miroslav Kmec

VŠMP ISM Slovakia v Prešove

Post-modern society and youth subculture

Key words: *Globalisation. Individualization. Young generation. Youth subculture*

Introduction

Globalisation can be seen as an ongoing process that precedes the cultural and economic path of vast majority of the world population. Young people generally look for their place in the trajectory of society. Currently, they have almost unlimited opportunities to choose their particular lifestyles and to direct their priority efforts. The situation in globalisation gives them plenty of space to inner fulfillment. Thus also manifestations of advanced individualization can be implemented in socially undesirable areas such as increased crime, various types of addiction, etc. The young, who become the engine of sub-cultural changes and globalisation, play a specific role in those processes from the perspective of a new generation. Globalisation process affects people's lives through culture, emotions, but also via the formation of identity. Young people often get into situations where they are forced to face the process in question and address the issue of their status and integration into society through individualization.

Youth and globalisation

In the process of globalisation youth plays a considerable role. It is a coming generation and the influence of globalisation changes the personality models of young person. During the life stages of youth they experience many changes. Young people seek their place, create their value system, their attitudes and seek their personal and social identity.

Hazelyová L. notes that increases in individual and social consumption under the pressure of globalisation lead to human preferences for consumer lifestyle. Young people belong to a group reflecting dynamism, flexibility, individuality and autonomy [Hanzelyová, 2006: 152].

Attitudes of the young to consumerism are subject to factors such as lifestyle, leisure, interests, friends, and of course the amount of pocket money and social situation of the family in which they grew up. Youth lives only for the moment, which is currently underway and its way of thinking, acting and living results from that.

This way of life that most young people live is largely different from the way of life, which the older generations have lived.

J. Smolik notes that fifty years ago the youth was understood and characterized by a sense of initiative, an effort to overcome the obstacles, being ambitious, seeking to self-sufficiency and being in opposition to prejudice and focusing on the future and romanticism [Smolík, 2010: 19].

Nowadays young people devote a significant part of their time to Internet, the press, television, radio, literature, as well as visiting the cinema. And these media offer individual behaviour patterns and influence the formation of attitudes and opinions.

"Few phenomena in the development of society strongly encourage laic and professional observers to such extent as a youth phenomenon in the modern post-industrial global society. Current research indicates inconsistency in evaluation ratings from positive (golden youth) to the skeptical - hopeless generation. There is a myriad of subject expressions that it is not

at all bad, and on the contrary - very good, to the expression type, there is a danger for young people - drugs, youth criminalization, youth gangs, etc., and thus is on the verge of society" [Kmec, 2009: 11].

Carr - Gregg, M. - Shale, E. point out four basic tasks the teens have to identify with today:- Create a reliable and positive identity. - Gain independence from adults.- Find loved ones outside the family. - Find career direction, ensure economic independence and find their place in the world.

The period in which it precisely starts and finishes cannot be completely specified. Youth will meet with these tasks already in puberty and completely balances with them in adolescence. Trying to find oneself is very complicated because the changes are very fast and they are gaining momentum. They are facing a future that is from the perspective of politics, spirituality and environment much more uncertain compared with the past [Carr-Gregg, Shale, 2010: 67].

"Youth is part of the society, which produces relatively independent social unit, practicing self worth and value system, creating their own standards, ultimately own subculture with specific manifestations. The society also considers young people to be specific social group with their own tasks in life, and reserves them specific legal and social norms and forms of behaviour and other customary obligations" [Kmec, 2009: 30].

In today's global world, young people have more opportunities and their lives are much more varied than in the past. This is a result of not only the opportunities offered by current time in science and technology, but also the context of globalisation arising new opportunities to study and work abroad, which allows a person much better education and professional development in the work area.

Youth subculture

In a society in which we live is an unwritten rule that the lifestyles of the rich are unconsciously presented as a model to younger generations through communication media. The youth of 21st century tries to be dif-

ferent from anything that relates to the adult world and shows interest in everything new and unknown trying to mimic patterns of behaviour seen in the media. The young people mimic the stars from show business and try to imitate them. They create their own generational subculture.

"A subculture is characterized as a culture that is different from the global culture by its particular values, norms, special structure, or even a way of life and behaviour of its members. Degree of diversity is in the broader interval. On one side it is a simple modification of culture and society, on the other hand, it is inconsistent with the values and norms of society" [Lachytová, 2011: 44].

J. Smolik argues that subculture can be classified on the basis of age, such as youth subculture, occupation, religion - sects, rituals, nationality, ethnicity, race, social position, interests etc. If we look at the difference, they result in tensions, conflicts and consequently they often lead to such dramatic situations as clashes with the police or among subcultures [Smolík, 2011: 34].

As the principal character of subculture are considered differences from the dominant culture, and this diversity is reflected in the specific norms, values, behaviour patterns and also the specific lifestyle of subcultures. Subculture contributes to the dominant culture and at the same time distinguishes from it.

J. M. Yinger defined term subculture in three meanings:

1. Subculture understood as pre-culture, which preceded the emergence and existence of all cultures.
2. Subculture considered as part of a global culture of whole society.
3. Subculture perceived as a result of conflict of one or more groups with a global society. This conflict results in counterculture, which is close by its characteristics to subculture [Ondrejškovič, 2009: 72].

Ondrejškovič P. argues that this term was originally used in ethnography and socio-cultural anthropology. This term is primarily concerned with

material culture and symbols in social behaviour. This term was transferred by the influence of technology, science, planning and organization of production. One reason was the grouping of classroom aspects. The current stable society creates a variety of subcultures, which consists of members of a group who are identifiable through behaviour, lifestyle, vocabulary and way of spending free time. Very often the term is connected with regard to youth [Ondrejkoivič, 2009: 66].

J. Smolik characterizes youth subculture as a type of subculture linked to specific ways of behaviour, its tendency to a certain value preferences, acceptance or repudiation of certain standards, lifestyle reflecting the conditions of life [Smolík, 2011: 35].

Transition of the political system in the nineties of the twentieth century led to emergence of leisure options in Slovakia for children and young people, and young people began to create their subculture.

"The component of social system of the society and hence its culture is the creation of specific subcultures of young people who become monitored both in terms of social work, but also sociology of education - hence by the sociologists, but also by social and educational workers. Time of youth is characterized indicatively in time interface between 15 and 30 years of age of an individual. In sociology it is possible to characterize this age as a transition stage of role from the period of childhood into adulthood" [Kmec, 2009: 5].

"Considering society as a whole the young are characterized as a social group with its specific position in the society. Characteristic features are social progressiveness, as well as awareness of their social status and their social views and attitudes" [Kmec, 2009: 30].

J. Smolik argues that some youth subcultures are engaged in politics. In the 1990s there was a decline of interest in political affairs and youth focused on the fun associated with leisure. Changes occurred in the late nineties when the interest was transferred in connection with the anti-globalisation movement. Subcultures of youth are a good place for the

formation of political beliefs and they actively contribute to political socialization. Youth gets first political experiences, opinions and attitudes. A part of people dealing with youth subcultures have begun to engage in new social movements regarding racism, ecology, sexism, feminism, multiculturalism, and anti-globalisation in relation to the war conflicts [Smolík, 2011: 103-104].

Shaping of subcultures and lifestyles in the past and present

"The concept of youth subcultures is now almost exclusively used in the plural. This fact reflects the reality that today there is no single subculture of youth. While in the 1960s and 1970s there was still a current idea of "mainstream", which was on the one hand, adaptive or modified youth culture conformed to the dominant culture of the society and at the same time rebellious, "authentic" subculture of the young known as "underground" culture that existed simultaneously in parallel, but today such an idea is not possible. Today there is a preponderance of "piercing" and "neo-woodstock" and "mainstream" is considered to be "minority". More and more people of non-homogeneous age are looking for a way of life of young people as their model, including external appearance. More and more desire flexibility of the young covertly and openly. And thus they become the original features of youth subculture as an instrument of self-control. Businesses and entrepreneurial entities lacking youthful image, flexibility and mobility, normally cannot be successful in the market. This results in the loss of young subculture at all, without age and biological differences of its members" [Lachytová, 2011: 44].

J. Smolik argues that the beginnings of the development of youth culture and subcultures began to shape especially in England and in the USA after World War II. Gradually, this occurred in all Western European countries, which in today's globalised world has the effect of expanding youth subcultures in other countries [Smolík, 2011: 17].

"The term subculture is often used in conjunction with youth. First of opinions speaking about youth subculture originated in the 1920s - to 1940s and were mainly influenced by the Chicago school and its studies on gangs. The approach of this institution shows trend against cultural hegemony of adult society and the creation of alternative rules and standards requiring rigorous compliance with these standards by its members" [Lachytová, 2011: 44].

Hippies could be labeled as the first best-known subculture. J. Smolik notes that hippies preached peace and love and were against violence. Hippies rejected the war in Vietnam, racism and imperialism. Members of the hippies loved life, beauty, well-being, peace, drugs and sexual promiscuity. The motto of these so-called flower children was "flower - power." The essential feature was that they refused careers, consumer lifestyle, marriage, social status. This group was characterized by the society as the group increasing divorce rates, crime, drug addiction and the growing number of single mothers [Smolík, 2011: 113-114].

Hofbauer Z. says that squatting (settling on unoccupied land, house) began to emerge in the hippies subcultures in the late sixties in the U.S. The members experimented with alternative lifestyle and at the same time they began to spread in Western Europe. It was a protest against housing policy in an effort to help socially deprived people who dealt with the crisis of housing [Hájek, Hofbauer, Pávková, 2008: 30-31].

In Slovakia, we can say that significant changes have occurred throughout society after 1989, and we have adopted to western countries in changes in thinking, behaviour and the emergence of new styles of human culture and way of life. Processes of transformation of the political and economic system in Slovakia after 1989 have been affected by the public (the older generation) so that they started to perceive youth as the most vulnerable group (by AIDS and unemployment) for the society and at the same time as a dangerous group that is subject to the pitfalls of fastest

open society - intolerance, racial prejudice (skinheads), drug addiction (delinquency, violence).

"In particular, the media tend to formulate and thus exaggerate the phenomenon of youth as a problem. The result of such an approach is that the public presents youth policy actors as those working with youth gangs, youth hanging around town, youth loving graffiti, alcohol and drugs, as young people involved in violence and crime, truants and young unemployed people, etc. (Siuralla, L2004)" [Mecháček, 2009: 59].

"Beck points out that contemporary society is in the process of individualization and diversification in a way of life, lifestyles and life situations of individuals, so to speak on a hierarchical model of social strata or classes is at least questionable. Individualization process in this respect means that in practice, now cultural patterns and lifestyles of the young are not linked essentially to the external features, such as belonging to the same class, social class, education, or occupation group. In the choice of lifestyle there are much more prevalent individual choices and decisions for specific value systems and lifestyles that are not subject to social competence" [Lachytová, 2011: 45].

Individualization of youth

The present global society is in the process of individualization and shaping lifestyles and way of life of today's youth. Young people are now much more independent, adventurous, confident with the desire to experiment with their identity and seeking their place.

Michančová S. considers the beginning of the formation of identity of a person to be an adolescent period. In this part of life youth are aware of their feelings, values, set their goals and look for their place in society. Young people want to do the same steps in life, but they are confused, are not yet mature and experience with confusion of identity, which may contribute to deviant behaviour and conflict [Michančová, 2009: 28-29].

"From the period of childhood, which is characterized by a predominance of adaptive mechanisms (acquisition roles of the child, mastering the essential elements of society, etc.), there prevails the process of personalization and individualization in the youth of 15-30 years. Young people are more aware of their needs and tasks, by which they can also define their social status. We call it a period of autonomy, responsibility towards their environment and transpersonal values as well as finding their own identity. All this is happening simply by downloading and imitating actions and behaviour of adults, but very often in conflict with them" [Kmec, 2009: 45].

Contemporary modern society offers many opportunities for young people. It brings a lot of opportunity for a much more interesting and adventurous way of life as it was in the past, but also a number of risks and social problems that arise due to globalization and individualization of youth.

L. Machacek provides three levels of juvenile social problems (Stein, G.):

a) social problems of the adolescents assimilated with adolescent problem behaviour. As a problem behaviour can be considered delinquent behaviour, violent behaviour, vandalism, youth subcultures;

b) social problems of adolescents that arise on the basis of needs and personal development. It is an unemployment, young foreigners, handicapped, young people grown up in less frequented areas with restricted access to education and leisure time activities; c) social issues that arise from the living situation that brings everyday life. These are problems in the family, partnership, school and peer groups [Mecháček, 2009: 62].

To shape the personality of youth there are involved geographical, environmental and social factors. Procházka M. states that the environment in which the individual develops affects their character. The urban environment provides a greater degree of anonymity in interpersonal relationships and is much more dynamic and offers many leisure opportunities and possibilities for individualization of youth [Procházka, 2012: 124-125].

"Fukuyama thinks that the current culture of unrestrained individualism, in which the violations become the only rule poses serious problems causing social turmoil [Ondrejko, 2009: 62].

1) Moral values and social rules cease to be a means having a power to limit individual choice and become only (note PO) a prerequisite for any kind of cooperation or joint ventures.

2) Individualism prevents them from what we call community - civil cohesive community.

3) They want to violate the rules being unfair, unreasonable and outdated seeking the greatest possible freedom. At the same time constantly they need new rules, which however, impose the restriction on individual freedom. The society constantly flipping standards and rules in the name of individual freedom will still become more disorientated, atomized, more isolated and unable to pursue their common objectives and tasks.

Feber J. considers individual such person who lives in accordance with social norms, fundamental human rights to personal autonomy in relation to other people and equality before the law, providing spiritual, political and economic freedom of each individual. An individual has the right to cultural heritage in general and the right to their own unique individuality [Feber, 2006: 69].

J. Smolik provides eight levels of differentiation perspective on youth subcultures. The first level relates to their own identity considered as a part of a youth subculture in the ongoing perception of himself / herself as a member of the group. The second level concerns the interaction between group members. It includes negotiation, communication, thought processes, self-awareness and understanding of symbols. This level refers to the daily emphasis on personal identity. The third level concerns the whole group and individual perception. It means to respect oneself as part of a whole. The fourth level is the impact of other group members and their identification to a particular group. The fifth level is the gathering of

groups with members of other groups and their attitudes to "foreign" groups and their negative attitudes (e.g. punks versus skinheads). The sixth level is the perception of "allied" subcultural groups within a subculture. Individual perceives the other subcultures as a supporting factor. The seventh level deals with the characteristics of national subcultures. The eighth presents youth subculture as part of a whole and as a conception of the ideal type [Smolik, 2011: 40-41].

"In the highly industrialized countries of the contemporary world there is reflected relative difficulty in terms of the integration of young people into the collective life of the majority society. It is mainly in the form of subcultures - the opposition of groups of young people to the conditions, values and norms of the so-called "adult" population. Minority youth associated in informal groups (subcultures) lives in a world of adults often on the margin, where we can incorporate such characteristic as aggressive types of conduct and behaviour in order to attract attention of the public existing outside the established social system" [Kmec, 2009: 36].

This papers is a part of the research project of the Grant Agency: Washington DCCORPORATION / USA Reg. No. WDCC-USA/02.11/02 Business in the new economic and social conditions.

Summary

The phenomenon of globalisation brings new possibilities of manifestations of individualization, which is implemented in the transformation of values, beliefs, attitudes, lifestyles and finding a place in society. The article emphasizes the relationship of youth to society, family, consumerism and manifestation of individualization within the frame of globalization. The effects of globalization and the subsequent individualization are characterized by the positive and negative manifestations (in the creation of youth subcultures and growth of social-pathologies phenomena). Factors such as

social services and counseling, family, school, after-school facilities may have its positive impact on creation of a positive value systems and attitudinal orientation of the young generation.

References

- [1] Carr - Greeg, M., Shale, E. 2010. *Pubertáci a adolescenti právodce výchovou dospívajících*. Praha : Portál.
- [2] Džupková, H., Pešeková, M., Kotek, T. 2006. Aké bude 21. storočie v Európskom priestore? In *Medzi modernou a postmodernou II. Partikularita a univerzalita človeka a spoločnosti, Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Prešov 16.-17.február 2006*. Prešov.
- [3] Feber, J. 2006. *Jednota hodnotového systému a univerzalita človeka*. In *Medzi modernou a postmodernou II. Partikularita a univerzalita človeka a spoločnosti, Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Prešov 16.-17.február 2006*. Prešov.
- [4] Gluchmanová, M., Gluchman, V. 2009 *Profesijná etika učiteľa*. Brno : Tribun EU.
- [5] Gulová, L. 2011. *Sociální práce. Pro pedagogické odbory*. Praha: Grada.
- [6] Hájek, B., Hofbauer, Z., Pávková, J. 2008. *Pedagogické ovlivňování volného času, Súčasný trendy*. Praha : Portál.
- [7] Hanzélyová, L. 2006. Reflexia fenoménu globalizácie v postojoch a názoroch študentov stredných odborných škôl In *Medzi modernou a postmodernou II. Partikularita a univerzalita človeka a spoločnosti, Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Prešov 16. - 17.február 2006*. Prešov.
- [8] Hill. S. J. *International business. Managing Globalization*. 2009. University of Alabama at Tuscaloosa: SAGE.
- [9] Hodkinson, P. 2002. *Goth : Identity, style and Subculture*. New York : Oxford.
- [10] Klenovský, L. 2006. *Terénna sociálna práca*. Bratislava : Občianske združenie: Edícia sociálna práca.
- [11] Kmec, M. 2009. *Mládež ako subkultúrna skupina v globalizovanej spoločnosti*. Prešov: Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove.
- [12] Kmec, M. 2009. *Úvod do sociológie výchovy (Učebné texty)*. Prešov: Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove.

-
- [13] Kudláčová, B. 2007. *Človek a výchova v dejinách európskeho myslenia*. Trnava : Pedagogická fakulta TU v Trnave.
- [14] Kunák, S. 2007. *Vybrané možnosti primárnej prevencie negatívnych vplyvov na deti a mládež*. Bratislava: Iris.
- [15] Lachytová, L. 2011. *Sociálna patológia (učebné texty)*. Prešov: Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove.
- [16] Martinek, Z. 2011. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada.
- [17] Michančová, S. 2009. *Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta.
- [18] Mecháček, L. 2009. Mládež. In *Stručný prehľad sociológie*. Bratislava : Enigma.
- [19] Oberuč, J. 2006. Zhoršovanie správania detí a mládeže môžeme eliminovať aj kvalitnou výchovou: In *Medzi modernou a postmodernou II. Partikularita a univerzalita človeka a spoločnosti, Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Prešov 16.-17.február 2006*. Prešov.
- [20] Oláh, M. a kolektív. 2009. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- [21] Ondrejkovič, P. 2009. Globalizácia, jej dôsledky a nové pohľady na spoločnosť. In : *Stručný prehľad sociológie*. Bratislava: Enigma.
- [22] Ondrejkovič, P. a kolektív. 2009. *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda.
- [23] Peters, S. 2011. *WWW wij willen weten deel 40 : Gothic*. Arnhem: Ellessy Jeugd.
- [24] Procházká, M. 2012. *Sociální pedagogika*. Praha: Grada.
- [25] Schavel, M., Oláh, M. 2010. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- [26] Schavel, M. a kolektív. 2010. *Sociálna prevencia*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- [27] Slušná, Z. 2006. Hybridácia ako výrazový princíp globálnej ekumény In *Medzi modernou a postmodernou II. Partikularita a univerzalita človeka a spoločnosti, Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Prešov 16.-17.február 2006*. Prešov.
- [28] Smolík, J. 2010. *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada.
- [29] Tokárová, A a kolektív. 2009. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity AKCENT PRINT- Pavol Šidelský.

- [30] Tóth, R. a kolektív. 2005. *Úvod do politických vied*. Bratislava: Smaragd pedagogické nakladateľstvo.
- [31] Urban, L. 2008. *Sociologie trocha jinak*. Praha: Grada.

Victor Kaplun

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

Igor Litvine

Nelson Mandela Metropolitan University, South Africa

Evaluation of reliability and corresponding financial implications of maintaining autonomous systems of energy supply

Key words: *autonomous electrical power system, traditional and renewable sources, structural and algorithmic optimization, analysis of reliability and functioning efficiency.*

At present the principal strategy of developing low capacity (independent or autonomous) systems of energy supply is in design of hybrid systems combining several sources of electricity including (in the first place) generation from renewable sources.

The utilisation of renewable energy sources of various nature allows providing energy needs (fully or to large extent) of stand-alone industrial, residential or other objects. The reliability of such systems is increased due to access to diversified sources (e.g. PV panels, wind generators, etc.). On the other hand the renewable sources are not always available due to variable nature factors. Therefore the *autonomous electrical power system (AEPS)* should include traditional sources of electricity generation or ener-

gy storages. For example, access to grid, diesel generators, batteries, etc. [Kozyrskiy, Kaplun, 2011: 109-112].

The above dictates the need of: (a) rational choice of capacities for each source, (b) design of the controlling algorithms to satisfy the pre-determined reliability of supply and optimise the costs of the system during certain period (e.g. life-time of the base equipment).

To characterise the reliability of electricity supply system one needs to define two random variables, that is, time to failure T_F and recovery time T_R . Often it is more convenient to use instead of T_R the average time of interruption of supply t_i , which accounts not only for the recovery time, but also time required to organise the supply at the required level.

The relationship between t_i and T_r is:

$$t_i \approx (1,3 \div 2,2) \times T_R, (1)$$

For every technological process there is a characteristic known as allowable (critical) time of interruption T_C . The time of critical interruption may be defined as:

$$T_A = t_i - T_C. (2)$$

For the analysis of *AEPS* we will use the graph theory, which is the most convenient tool of mathematical modelling of reliability of complex systems. A graph consists of two sets: (a) set of vertices and (b) set of edges. The reliability graph of *AEPS* each state (vertex) of the system will be represented with a circle and an identification number in it. The transition from one state to another will be denoted by lines (edges) connecting the states. The mathematical theory of graphs can be used for numerical analysis of the reliability of *AEPS*.

The reliability analysis of *AEPS* may be performed using random graphs. Random graphs may model random failures of the system elements. For quantitative assessment of *AEPS'* reliability we shall use reliability charac-

teristics of individual elements (blocks). We shall assume that failures of the elements are statistically independent.

We shall also use the theory of Markov and semi-Markov processes. A Markov chain with n states is represented with a transition probabilities matrix [Kozyrskiy, Kaplun, 2011]:

$$P = \begin{bmatrix} p_{11} & p_{12} & \dots & p_{1n} \\ p_{21} & p_{22} & \dots & p_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_{n1} & p_{n2} & \dots & p_{nn} \end{bmatrix}. \quad (3)$$

Each element p_{ij} represents probability that the system will move to state j from state i in one step. The diagonal element p_{ii} is the probability that system will not change the state.

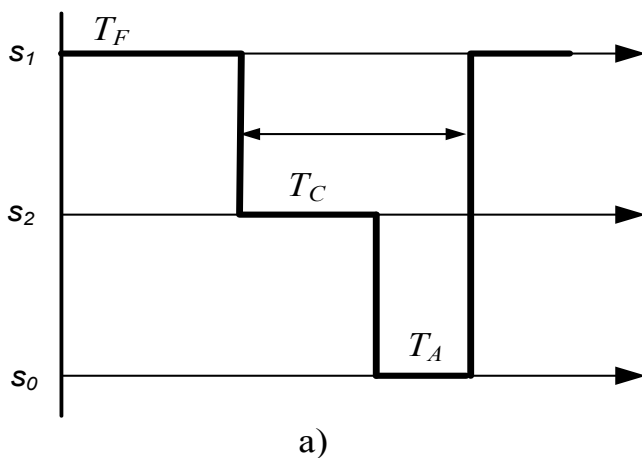
System transition from one state to another is described with a random variable having cumulative distribution function $F_k(t)$ for each state k . In case of Markov processes all distributions $F_k(t)$ are exponential distributions. Given transition probabilities p_{ij} , parameters λ_i , and distributions $F_k(t)$ of time that the process remains in state i , one may find the weight of each edge as: $\lambda_{ij} = p_{ij} \lambda_i$.

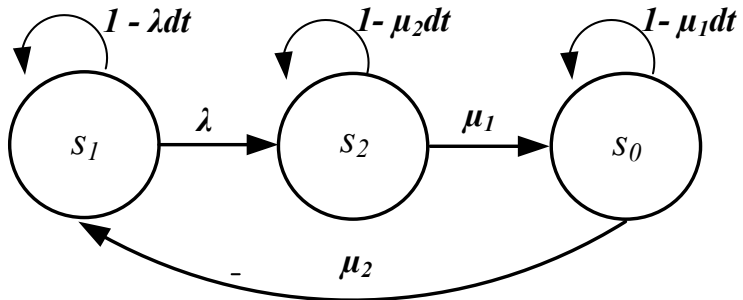
Semi-Markov process is defined with transition probabilities of inserted Markov chain p_{ij} and conditional distribution $F_{ij}(t)$ of the time duration that the system remains in state i under condition that the system will move into pre-defined state j .

Hence, the graph representing semi-Markov process should picture on each edge transition probability p_{ij} and conditional distribution $F_{ij}(t)$ of time that the process remains in state corresponding state given transition along this edge.

Consider functioning of a single non-reserved element which may take one of three states: s_1 – the element is in order, s_2 – the element is out of order, however there is no need for supply disconnection and s_0 – the element is out of order and cannot perform its function (state of failure) (fig.1a). If the failure stream has intensity λ the element transits from state s_1 to state s_2 and from there, after certain time, with intensity μ_1 may transit into state s_0 , from where it may restore to “in order” state with stream intensity μ_2 . The transitions graph over certain time dt may be seen on figure 1b.

Figure 1. The time diagram of transitions of a single element from state to state (a) and the graph of states (b).

b)

A Markov process may be represented by the following system of differential equations of states:

$$\frac{dp}{dt} = \sum_{j \in G_i^+} \lambda_{ij} p_j(t) - p_i(t) \sum_{j \in G_i^-} \lambda_{ij}, \quad (4)$$

where G_i is the subset of states of the Markov process which allow transition into state i and G_i^- is the subset of states that may be entered from state i , finally λ_{ij} are intensities of the transitions.

The system (4) is linearly dependent and, therefore, we need to add another equation (normality equation) to make the solution unique:

$$\sum_{i=1}^n p_i = 1. \quad (5)$$

To perform the Markov process analysis we will need impose the following assumptions and restriction, namely:

- tree of transitions will be assumed independent;
- all intensities of failures λ and recovers μ are constant;

- transition probabilities within short time are negligible;
- all processes are strictly Markovian with exponential probability distributions.

Consider a generalised structure of *AEPS* that combines three sources of electric power:

R_1 - is the supply from the grid;

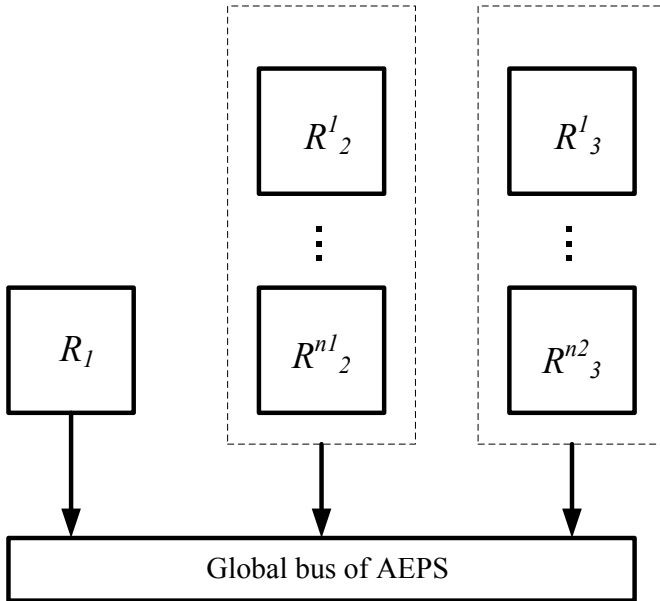
R_2 - set of sources of electric energy consisting of static converters with accumulative features and sources that use renewable and/or non-traditional primary energy. The static convertors have special functional characteristics that allow switching to the autonomous supply at shortest possible time typically without sine wave discontinuity.

R_3 - is the set of sources using the internal combustion engines (gas/petrol, diesel, gas/diesel, biofuels, etc.). The specific of these sources is in the presence of automation features that provide required activation time (that is, time from transition from unloaded/cold reserve to working mode).

The figure 2 presents the general structure of such IRES with variable sources.

From the probabilistic point of view the source R_1 is an alternating restoration process, that is, it is represented by two independent variables that come to effect in turns. These variables are identically distributed and are independent as a set.

To improve the electric energy quality and reliability the system includes two sets of sources R_2 and R_3 , which allow meeting the strictest requirements in terms of quality as well as continuity of supply. The set R_2 has n_1 sources and the set R_3 has n_2 sources.

Figure 2. General Structure of the AEPS.

In the system under study one of the sources R_2^1, \dots, R_2^{n1} works in loaded reserve ($R_2^j \in R_2, j = \overline{1, n1}$). Among R_2^1, \dots, R_2^{n1} we may have both traditional electrical energy sources (static converters with accumulation), and non-traditional/renewable. In the general case the processes behind R_2^1, \dots, R_2^{n1} are also alternating restoration processes.

The generators using renewable sources are also characterised by accessibility to the primary energy. This is caused by the natural factors, such as availability of wind, sunlight, etc. To include such states in the study we introduce the accessibility coefficient K_a . The coefficient will be defined as

a probability that the source R_2 has access to the primary energy at certain remote moment of time (that is it will be able to convert this primary energy into electrical energy).

In case of a failure of source R_1 the energy supply will be secured by one of the operational and accessible sources from the set $R_2^1, \dots, R_2^{n_1}$. In general, the activation sequence of sources $R_2^1, \dots, R_2^{n_1}$ (if R_1 fails) is defined by the *AEPS* algorithm.

The sources of set R_3 are working in unloaded mode with time-delay (time required for activation). In case of a failure of source R_1 (assuming this source is always accessible), after some time delay one of the sources R_3 becomes the main source of the electricity (the time delay normally depends on the degree of automation) (reliving from this function one of the sources $R_2^1, \dots, R_2^{n_1}$) until R_1 restores or as per *AEPS* functioning algorithm.

The reliability indicators, relative losses, time-delay and respectively indicators of reliability and efficiency of the system depend on the configuration of the *AEPS* and sets of sources $R_2^1, \dots, R_2^{n_1}$ and $R_3^1, \dots, R_3^{n_2}$.

Hence, the problem in general may be stated as follows: to select from possible "candidates" of sources with given parameters select such that the structure of the system as whole is optimal in certain a sense. In this context it seems reasonable to consider one of two approaches in optimization:

- maximization of a certain reliability indicator (e.g. readiness coefficient, operational readiness coefficient) assuming that average specific losses satisfy some restrictions;
- minimization of average specific losses in the system under restricted reliability indicators;

To state formally the optimization problem (finding most rational use of the electricity sources) we need to account for special operational indicators of the autonomous system and conduct the following phases of the research:

phase 1: Categorize the consumers of the electrical energy according to the requirements regarding continuity/reliability of electricity supply.

phase 2: Define and substantiate levels of electricity supply quality for all categories of the consumers as per following steps:

- introduction of additional equipment (filters, stabilizers, chargers, etc.) as a quality improving subsystem;
- substantiating of design solutions for achieving higher levels of technical perfection for both electricity sources (e.g. overloading capacities), and other equipment such as automation system, commutation equipment, etc.)
- optimization of operation modes of the consumers.

phase 3: Define, substantiate and analyse levels of reliability indicators for the consumers as per following steps:

- substantiate the optimal distribution of the electricity demand from selected sources.
- conduct analysis of economic indicators via introduction of the main optimization criteria – specific production cost of electrical energy.

To solve the optimization problem we need to minimize the function of expenses with respect to multiple variables satisfying a set of constraints.

Consequently, the traditional and renewable sources are included in AEPS for upgrading the power system and increasing the reliability. *The reliability indexes of electrical sources, specific losses, time delays and system effectiveness are dependent on the choice of the AEPS structure.* The analysis of the results of modeling shows that the usage the sets of sources R_2 and R_3 reduces the specific cost of electricity of AEPS.

Summary

The proposed solution increases the power efficiency of local energy system. The construction of the autonomous electrical power system is based on regularities of structures and algorithms with different sources (traditional and renewable), stochastic nature of their operation in interrelation with the general power grid by analyzing the reliability and costs of such systems.

References

- [1] Kozyrskiy, V., Kaplun, V. 2011. *Analysis of streams in local systems with distributed generation by methods of graph theory*// Annals of Warsaw University of Life Sciences – SGGW Agriculture. N57.
- [2] Wu, C., Nikulshin, V. 2000. *Method of thermoeconomical optimization of energy intensive systems with linear structure of graphs*// International of Energy Research, 24.

SPOŁECZEŃSTWO I EDUKACJA

Międzynarodowe Studia Humanistyczne

Nr 1/2013

[s. 185-214]

Mirosław Matyja

Eidgenössische Finanzmarktaufsicht FINMA
Autorité fédérale de surveillance des marchés financiers FINMA
Autorità federale di vigilanza sui mercati finanziari FINMA
Swiss Financial Market Supervisory Authority FINMA
Polski Uniwersytet na Obczyźnie (PUNO) w Londynie
Zakład Kultur Mniejszości Narodowych Instytutu Kultury Europejskiej (IKE)
Uniwersytet Guadalajara, Campus Tabasco w Villahermosa, Meksyk
Krakowska Akademia, Krakow

Wpływ elit politycznych na integrację mniejszości muzułmańskiej w szwajcarskim społeczeństwie równoległym

***The influence of political elites on the integration of muslim
minorities in the swiss parallel society***

Key words: *Parallel society, Switzerland, muslim minority, political elites, swiss political system*

Wprowadzenie

Wielojęzyczna Szwajcaria funkcjonuje w zasadzie niezmiennie od 2 połowy XIX wieku. Po 1848 roku, kiedy wprowadzono w życie szwajcarską Konstytucję i obowiązujące do dzisiaj rozwiązania ustrojowe, dzięki istotnym rozwiązaniom instytucjonalnym, korzystnej sytuacji ekonomicznej i specyficznym okolicznościom historycznym, kraj ten, w którym istnieje

cała mozaika mniejszości narodowych, językowych i religijnych, radzi sobie skutecznie w sytuacjach konfliktowych.

W Szwajcarii mniejszości narodowe należy podzielić zasadniczo na mniejszości tradycyjne, które są mniejszościami etniczno-językowymi i tzw. mniejszości nowe, ukształtowane na skutek imigracji w ostatnim półwieczu [Matyja, 2013]. Badania na temat mniejszości tradycyjnych są daleko posunięte, natomiast jeśli chodzi o mniejszości nowe istnieje kilka istotnych problemów związanych z ich klasyfikacją i ich pozycją polityczno-społeczną.

Biorąc pod uwagę rolę szwajcarskich mniejszości narodowych w systemie politycznym tego kraju, należy wziąć pod uwagę specyfikę szwajcarskiej demokracji bezpośredniej, która determinuje bezpośrednio status mniejszości w państwie helweckim. Wpływ polityki Szwajcarii, a szczególnie rola elit politycznych na uregulowania odnoszące się do mniejszości, nie zostały do końca zbadane w literaturze przedmiotu.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie tego wpływu, a szczególnie analiza uzależnienia statusu nowych, językowo-religijnych mniejszości w Szwajcarii od elementów demokracji bezpośredniej w tym kraju, na które wpływają z kolei elity polityczne. Czy szwajcarska demokracja bezpośrednia, która nie ma odpowiednika w żadnym innym państwie, wpływa korzystnie czy też negatywnie na rozwój i równouprawnienie mniejszości narodowych w tym kraju? Aby móc w pełni odpowiedzieć na powyższe pytanie, przeanalizowałem wyniki bezpośrednich głosowań w Szwajcarii, od momentu powstania Konfederacji Szwajcarskiej w 1848 roku po dzień dzisiejszy, dotyczące regulacji i statusu mniejszości narodowych na terytorium tego państwa i w ramach jego systemu politycznego. Doszedłem do wniosku, że istnieje bezpośredni wpływ szwajcarskiego systemu politycznego, zdeterminowanego działaniem elit politycznych, na status prawny mniejszości niechrześcijańskiej, a szczególnie mniejszości muzułmańskiej w państwie helweckim.

Obok wpływu polityki na kształtowanie się mniejszości narodowych w Szwajcarii, niemniej istotnym celem niniejszego projektu jest przedstawienie całej złożonej problematyki mniejszości narodowych w republice alpejskiej w ramach tzw. Ssoleczenstwa równoległego, jakim stała się społeczność Szwajcarii.

Od początku lat 60. do połowy lat 70. nastąpił duży napływ do Szwajcarii tureckich robotników, którzy z czasem sprowadzili swoje rodziny. W latach 90. pojawili się poszukujący azylu muzułmanie z państw byłej Jugosławii, w następnych latach z krajów północnoafrykańskich. W 1992 roku było w Szwajcarii już ok. 152 tysięcy muzułmanów, obecnie ich liczbę szacuje się na ok. 400 tysięcy. Muzułmańskie wspólnoty cały czas starają się o stworzenie dla siebie właściwych warunków do istnienia, o wystarczającą liczbę miejsc do modlitwy, centrów kultury i szkół koranicznych. Dotąd mieszczą się one na obrzeżach miast, w halach fabrycznych, garażach, budowa nowych meczetów przebiega bardzo opornie. Sprawia to, że część muzułmanów chcących wyznawać swą religię czuje się dyskryminowana. Do tej pory obok 130-160 meczetów w tym kraju powstało zaledwie kilka minaretów.

Największa imigracja muzułmańska do Szwajcarii pochodzi z krajów byłej Jugosławii, z Albanii i z Turcji. Do tego dochodzi ostatnia muzułmańska imigracja z krajów Afryki północnej i z krajów arabskich. Na uwagę zasługuje progresywny wzrost napływających do Szwajcarii muzułmanów, co związane jest z sytuacją ekonomiczną i polityczną w krajach pochodzenia imigrantów, jak wojny w Europie południowo-wschodniej, gwałcenie praw człowieka w krajach Bliskiego Wschodu oraz wojny domowe i reżimowe dyktatury w północnoafrykańskich krajach arabskich.

Demograficznie rzecz biorąc imigracja ta jest stosunkowo młoda grupa, która częściowo stanowi drugie pokolenie „gastarbeiterów” i ich bliscy krewni przybyli do Szwajcarii w ramach łączenia rodzin.

Zaledwie około 12% muzułmanów w Szwajcarii posiada obywatelstwo tego kraju.

Zarówno sposób i forma życia, jak i mentalność i stosunek do religii wśród muzułmanów w Szwajcarii są bardzo zróżnicowane. Powodem jest wspomniana różnorodność krajów pochodzenia tej grupy społecznej. Zaledwie 10-15% muzułmańskich imigrantów są praktykującymi wyznawcami islamskiej religii, pozostali – szczególnie drugie i trzecie pokolenie przybyłych, traktują religie jedynie jako źródło tradycji.

Debata polityczna na temat mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii

Odpowiednio do ich narodowego i kulturowego pochodzenia, muzułmanie w Szwajcarii są różnorodnie zorganizowani. Na terytorium całego państwa helweckiego istnieje obecnie około 160 organizacji muzułmańskich, funkcjonujących z reguły jako zrzeszenia na prawie prywatnym.

Rewizje kantonalnych konstytucji pozwoliły doprowadzić do prawnego zaakceptowania mniejszości muzułmańskiej w siedmiu kantonach. Debaty na płaszczyźnie kantonalnej wykazują jednak, iż uchwalenie nowych ustaw, dotyczących statusu mniejszości religijnych, napotyka również na bariery ze strony demokracji bezpośredniej na arenie parlamentarnej [Freitag, Vatter, 2000: 579-606]. Przykładowo w kantonie bazylejskim w 1984 roku i kantonie zurychskim w 2005 roku kantonalne parlamenty nie przegłosowały prawnego uznania mniejszości muzułmańskiej w obawie przed negatywnym wynikiem głosowania w ramach późniejszego referendum. Przykłady te potwierdzają restryktywny, pośredni wpływ narzędzi demokracji bezpośredniej na społeczno-prawne uznanie i akceptacje mniejszości religijnych w państwie helweckim. Należy jednak dodać, iż istotne jest, jakie mniejszości religijne są przedmiotem debaty. W przypadku mniejszości muzułmańskiej „przeforsowanie” decyzji o liberalizacji jej społeczno-prawnego statusu jest szczególnie trudne [Helbling, Kriesi, 2004: 33-58].

Szwajcarscy muzułmanie są w Szwajcarii traktowani na równych prawach jako jednostki społeczne, podobnie jak wszyscy inni mieszkańcy tego państwa. Priorytetowymi zasadami są więc podstawowe prawa człowieka

i obywatela, ale również wypływające z tego tytułu obowiązki, np. obowiązek podstawowej edukacji.

Szwajcaria należy do tych zachodnioeuropejskich państw, do których wyznawcy islamu przybyli stosunkowo późno, bowiem dopiero w okresie ostatnich 20 lat. Nie dziwi więc fakt, iż publiczna debata na temat tej grupy społecznej i jej integracji w społeczeństwie szwajcarskim, jest bardzo ożywiona.

Akceptacja pluralizmu jest w Szwajcarii niewątpliwie zasadą priorytetową w polityce państwa, biorąc choćby pod uwagę zróżnicowanie językowe i religijne kraju. Na skutek przybycia do Szwajcarii licznej rzeszy muzułmanów, kwestia ich integracji stoi niewątpliwie na porządku dziennym w polityce, mimo różnic regionalnych, generowanych systemem sferalizowanym i silna autonomia kantonów.

Debata polityczna na temat roli i integracji mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii można scharakteryzować następująco:

1. Dyskusja społeczno-polityczna jest generowana i zdominowana sytuacja poza granicami kraju, jak np. atakami terrorystycznymi, karykaturami proroka Mohammeda w 2006 roku lub atakami na chrześcijańskie mniejszości w krajach islamskich [Cesari, 2006].

2. Stosunek społeczeństwa szwajcarskiego do muzułmanów nie różni się zasadniczo od tego w innych europejskich krajach. Również w Szwajcarii dominuje pogląd, iż chrystianizm i islam nie mogą zgodnie funkcjonować w ramach jednego społeczeństwa.

3. W ciągu ostatnich paru lat nastąpiła diametralna zmiana w formie prowadzenia publicznej, otwartej dyskusji na temat islamu w Szwajcarii. Obecnie mówi się i debatuje na ten temat wspólnie z wyznawcami islamu, uprzednio dyskusja była prowadzona według motta „o nich, bez nich”.

Dopiero ukazanie się w mediach karykatur proroka Mohammeda doprowadziło do wciągnięcia w dyskusje również muzułmanów.

4. W kontaktach i obcowaniu z muzułmanami, bierze się pod uwagę przede wszystkim ich przynależność religijna, zapominając o tym, że

większość z nich, żyjących w Szwajcarii, są niepraktykujący. Nie bierze się przy tym pod uwagę innych aspektów, jak np. edukacja, czy problemy społeczne [Vatter, 2007].

7. Mimo iż muzułmańska społeczność w Szwajcarii jest bardzo zróżnicowana i pochodząca z wielu różnych krajów, to jednak w mediach przedstawiany jest jej jednolity obraz, co prowadzi do błędnego wizerunku tej mniejszości religijnej w społeczeństwie szwajcarskim.

8. Muzułmanie w Szwajcarii stali się swego rodzaju ofiarami sytuacji politycznej na świecie. Mam tu na myśli sytuacje w Afganistanie, Iraku i powtarzające się ataki terrorystyczne.

9. W szwajcarskich mediach pojawiają często negatywne stereotypy w powiązaniu z muzułmanami. Do tego dochodzi problem pomieszania takich pojęć jak: religia islamska, islamizm i ideologia fundamentalna islamu. Poza tym politycy konserwatywni wykorzystują negatywne stereotypy związane z islamem dla swoich politycznych celów, np. w ramach kampanii wyborczych lub w ramach referendum.

Wyznawcy islamu a szwajcarski porządek prawny

Wyznawcy islamu, choć od wieków są obecni na naszym kontynencie, początkowo nie byli zainteresowani integracją europejską. Państwa Południowej i Wschodniej Europy nie weszły w skład Wspólnot Europejskich w pierwszym etapie ich tworzenia. Obecnie rozszerzenie Wspólnot na kraje Europy Południowej, a także znaczny napływ emigrantów z krajów muzułmańskich spowodowało, że stali się oni znaczną grupą mieszkańców Unii Europejskiej.

Muzułmanie z jednej strony podkreślają swój wkład w rozwój cywilizacji europejskiej a z drugiej pozostają sceptyczni wobec współczesnej kultury krajów Zachodniej Europy. Sprzeciw muzułmanów budzą zwłaszcza takie zjawiska jak prostytutka, narkomania i pornografia. Szwajcarscy muzułmanie są rozdarci, z jednej strony są lojalnymi obywatelami państw szwajcarskiego, a z drugiej akceptując helwecką kulturę i porządek praw-

ny, żyją na przekór zasadom islamu [Baderin, 2003]. Przedstawiciele muzułmańskich organizacji religijnych podkreślają konieczność trwania przy zasadach swej wiary w otoczeniu europejskim, a także obowiązek dystansowania się wobec wszelkich naruszeń praw człowieka i pogardy dla prawa i sprawiedliwości jakie często mają miejsce w krajach islamskich [Besemer, 2002].

Wyznawcy islamu chcą znaleźć swoje miejsce w Europie oraz pragną, by szanowano ich odrębność kulturową. Muzułmanie chcieliby uzyskać prawo do świętowania piątku, własnego autonomicznego sądownictwa religijnego, do religijnej edukacji dzieci i młodzieży oraz publicznego wezwania na modlitwę. Taka postawa nierzadko prowadzi do zamknięcia się muzułmanów w obrębie własnych społeczności.

Z prawnego punktu widzenia trudno jest pogodzić egzystencję muzułmanów w Szwajcarii, bowiem systemy prawne tych „dwóch światów” różnią się zasadniczo. Muzułmańskie prawo opiera się na woli boskiej, zaś demokracja szwajcarska na woli społeczeństwa. Rodzi się tu problem stosunku muzułmanów do szwajcarskiego państwa świeckiego i jego demokratycznej państwowości. Istotną rolę odgrywają w tym procesie prawa człowieka i obywatela, które winny gwarantować równouprawnienie społeczne. Problemy dialogu islamsko-chrześcijańskiego występują również w kwestii językowej, bowiem jednakowe pojęcia czy określenia mają niejednokrotnie odmienne znaczenie w różnych językach.

Wspólne forum porozumiewania się jest konieczne, w przeciwnym razie trudno będzie rozwiązać nabrzmiałe problemy. Wymienić należy chociażby reguły spożywania posiłków przez muzułmanów, których muszą oni przestrzegać również w wojsku, w szpitalach czy w więzieniach, a także kwestie ramadanu. Z powodu niewuzględniania wstydlivosti muzułmanów rodzą się konflikty podczas lekcji wychowania fizycznego i w szpitalach. Następnym problemem jest budowa meczetów i cmentarzy oraz kwestia nakrycia głowy u kobiet. Szczególnie dyskusja na temat nakrycia głowy w szkołach stwarza dylemat, ponieważ z jednej strony występuje tu

wolność wyznania, a z drugiej neutralność szkoły [Allenbach, M. Sökefeld, 2010].

Problematyczną dla muzułmanów rolę odgrywa w tym wypadku system federalizmu szwajcarskiego, który przyznaje szerokie prawa kantonom, nie tylko w interpretacji prawa, ale również w jego ustanawianiu. Przykładowo sąd w kantonie genewskim zabronił nauczycielce o wyznaniu muzułmańskim noszenia nakrycia głowy. Wyrok ten został uprawomocniony przez Sąd Najwyższy w Lozannie. Jednak w innym kantonie decyzja sądu mogłaby być zupełnie odmienna. Sporna jest również kwestia pogrzebów muzułmańskich. Według tej wiary zmarły musi być pochowany na własnym terytorium, spoczywać w kierunku Mekki i być okryty płótnem. Kantony genewski, bernenski, bazylejski i zurychski akceptują w zasadzie ten rytuał, natomiast inne kantony sprzeciwiają się mu kategorycznie.

Również mieszane małżeństwa wywołują wiele dyskusji i mieszanych uczuć po „obydwu stronach” [Aldeeb, 2003].

Ostatnia debata na temat nakrycia głowy w miejscach publicznych u muzułmańskich kobiet jest kolejnym przykładem nieakceptowania islamskiego porządku religijnego w Szwajcarii. We wrześniu 2013 społeczeństwo kantonu Ticino sprzeciwiło się w referendum kantonalnym noszeniu nakrycia głowy przez kobiety o wyznaniu muzułmańskim w miejscach publicznych. Z pewnością oznacza to początek debaty ogólnoszwajcarskiej na ten drażliwy temat, a co za tym idzie – nawiązania do podobnych debat we Francji i w Niemczech [Naef, 2004].

Zderzenie obu kultur chrześcijańskiej i muzułmańskiej jest w Szwajcarii widoczne na każdym kroku i tu republika alpejska nie różni się od innych zachodnioeuropejskich państw, mimo jej wielokulturowego charakteru. Porządek prawny tego państwa nie pozwala na jakiegokolwiek wyłomy i wyjątki „na korzyść” dla muzułmańskiej mniejszości religijnej.

Inicjatywa ludowa i referendum jako czynniki hamujące integrację mniejszości muzułmańskiej

Wpływ bezpośredni szwajcarskiego systemu politycznego na status publiczno-prawny i integrację mniejszości muzułmańskiej odbywa się w bezpośrednio-demokratycznym procesie decyzyjnym w ramach referendów poprzedzonych z reguły inicjatywą ludową. Według danych statystycznych wszystkie ważne decyzje dotyczące akceptacji religijnej mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii zostały przegłosowane na niekorzyść tychże. Głównym czynnikiem, który zadecydował o wyniku tych referendów, była aktywna kampania partii politycznych, a szczególnie ich elit, które propagowały hasła niekompatybilności świata chrześcijańskiego i niechrześcijańskiego [Tanner, 193]. Im bardziej zdecydowanie partie polityczne występowały przeciwko przyznaniu dodatkowych praw mniejszości muzułmańskiej, tym większe było poparcie wśród społeczeństwa. W przypadku trzech kampanii przedreferendowych partie konserwatywno-prawicowe prowadziły otwartą kampanie przeciwko rozszerzeniu praw dla muzułmanów (W kantonie zurychskim w 1982 i 2003 r. oraz w kantonie bernenskim w 1990 r.). Jednak sukces mogły odnieść tylko dzięki poparciu partii burżuazyjno-liberalnym i aktywnym populistycznym akcjom niektórych liderów partyjnych.

Bezpośrednimi czynnikami generującymi kampanie przedreferendowe i prowadzącymi ostatecznie do przegłosowania w referendach na niekorzyść dla muzułmanów były również wydarzenia poza granicami Szwajcarii. Wymienić tu należy wydarzenia 11 września 2001 r. w USA, kampanie rozpętana przez Ajatollaha Khomeiniego przeciwko pisarzowi Salmanowi Rushdie oraz akcje sprzeciwiające się noszeniu nakrycia głowy przez muzułmanki we Francji. Te wydarzenia były mocnymi argumentami dla partii konserwatywnych podczas kampanii przedreferendowych i doprowadziły na początku XXI wieku do sytuacji, w której islam i jego ideologiczno-

społeczne wartości stały się centralnym punktem politycznej dyskusji również w Szwajcarii [Nagel, 1998: 176].

Pośrednie oddziaływanie demokracji bezpośredniej na proces integracji religijnej mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii odbywa się w ramach debat parlamentarnych dotyczących tej problematyki. Podczas przygotowywania ustaw prawnych i debaty nad nimi dyskusje o przywilejach prawnych dla mniejszości niechrześcijańskich wypadały na ogół pozytywnie tylko wówczas, kiedy dochodziło do tzw. rewizji totalnych ustaw i Szwajcarska Partia Ludowa była w parlamencie reprezentowana mniejszościowo. Szczególnie w przypadku głosowania w parlamencie nad zmianami ustaw o charakterze liberalnym, poprzedzonymi jedynie marginalnymi debatami publicznymi, było możliwe przeforsowanie rozszerzenia praw mniejszości niechrześcijańskich, w tym mniejszości muzułmańskiej. Interesujący jest fakt, że do dokonania zmian ustaw na korzyść mniejszości muzułmańskiej nie dochodzi z reguły wtedy, gdy istnieje ryzyko przeprowadzenia referendum na ten temat i realna możliwość niezakończenia proponowanych zmian ustawodawczych przez społeczeństwo szwajcarskie.

Reasumując należy stwierdzić, że to nie sam islam jest przyczyną restryktywnego głosowania w parlamencie szwajcarskim oraz w parlamentach kantonalnych na niekorzyść mniejszości muzułmańskiej, lecz perspektywa przeprowadzenia referendum i odrzucenia w nim zmian na korzyść tejże mniejszości. Pośrednie oddziaływanie demokracji bezpośredniej na przyznanie statusu publicznego-prawnego muzułmańskiej mniejszości religijnej odbywa się więc w kulisach parlamentu i podyktowane jest kalkulacją nad możliwościami omięcia zastosowania instrumentów demokracji bezpośredniej [Christmann, 191].

Biorąc pod uwagę fakt, że lobbying mniejszości muzułmańskich w parlamencie federalnym i w parlamentach kantonalnych jest bardzo słaby, szanse na pozytywne przegłosowanie nowych ustaw na rzecz tej mniejszo-

ści są bardzo nikłe i uzależnione od konstelacji politycznej w organach ustawodawczych.

Obok wpływu demokracji bezpośredniej na status mniejszości religijnych w Szwajcarii, zbadałem również wpływ systemu politycznego tego typu w odniesieniu do mniejszości w ogóle w tym kraju i spróbowałem go porównać z sytuacją w ramach demokracji reprezentatywnej. Doszedłem do wniosku, iż demokracja bezpośrednia i jej instrumenty, jakimi są inicjatywa ludowa i referendum, wpływają z reguły niekorzystnie – jak uprzednio wspomniano – na sytuację prawną mniejszości [Gamble, 1997: 245-269]. Negatywny wpływ pojawia się generalnie wówczas, gdy zainicjowane jest rozszerzenie praw mniejszości. W wypadku demokracji reprezentatywnej dochodzi łatwiej i szybciej do poszerzenia praw mniejszości. Należy jednak rozróżnić wpływ obu rodzajów demokracji w stosunku do poszczególnych grup mniejszościowych [Christmann, 2009]. W wypadku demokracji bezpośredniej uznanie praw dla homoseksualistów, inwalidów i mniejszości językowych następuje w jednakowym stopniu, jak w przypadku demokracji parlamentarnej, natomiast jeśli chodzi o status prawny obcokrajowców wyniki głosowań w ramach systemu bezpośrednio-demokratycznego wypadają częściej na niekorzyść tychże [Bielefeldt, 2003].

Porównując przyznawanie praw mniejszościom w Szwajcarii i w Niemczech, należy jednak stwierdzić, iż w niemieckich komunach i landach ma miejsce ostrzejsza kontrola formalna i administracyjna przed podjęciem decyzji o przyznaniu praw mniejszościom [Schulte, Warnke, 2004].

Taka kontrola nie występuje w Szwajcarii, gdzie dominuje teza *in-i outgroups*, określająca dyskryminująco już przed referendum daną mniejszość [Manatschal, 2013: 280]. Decyzje społeczeństwa dotyczące przyznania lub rozszerzenia praw dla *outgroups*, szczególnie obcokrajowców i muzułmanów, wypadają z tego powodu z reguły negatywnie. Natomiast pozytywne nastawienie społeczeństwa szwajcarskiego do tradycyjnych mniejszości językowych, zintegrowanych kulturowo, sprawia, iż referenda

dotyczące tych mniejszości wypadają na korzyść tych *ingroups*. Mniejszości, które nie posiadają żadnych praw politycznych i należą do obcego kregu kulturowego potrzebują więc większej „ochrony prawnej” w ramach systemu bezpośrednio-demokratycznego, w porównaniu z systemem parlamentarno-reprezentatywnym.

Mniejszość muzułmańska w Szwajcarii w kontekście teorii elit

Społeczne zapotrzebowanie na elity spowodowało, że termin elita jest rozpowszechniany i bardzo często używany, nie tylko przez badaczy elit, polityków, ale i w mediach. Współczesne przekonanie społeczno-polityczne o konieczności i potrzebie istnienia elit w społeczeństwie i państwie nosi nazwę elitaryzmu i elityzmu. Elitaryzm podkreśla, że elita jest stałym elementem struktury społecznej i pełni rolę sprawczą w procesie historycznym. Głosi też potrzebę wyodrębnienia w społeczeństwie jakościowo elit rządzących, obdarzonych nadzwyczajnymi cechami, zdolnościami i uprawnieniami. Natomiast elityzm oznacza, że każde społeczeństwo jest zawsze rządzone przez elitę [Żyromski, 2007: 21]. Drugie utożsamia elitę ze zjawiskiem władzy politycznej, na przykład elita władzy, elita rządząca, elita polityczna, itd.

Istoty elit i analizy ich funkcjonowania podjął się w swej książce *Teorie elit a systemy polityczne* Marek Żyromski [Żyromski, 2007: 21]. Wynika z niej szereg wniosków, które pozwalają zaprezentować różne koncepcje elit, porównać poglądy oraz wskazać obszary charakterystyczne dla każdego z badaczy, probujących wyjaśnić ten fenomen społeczno-polityczny. Elita w koncepcji Vilfredo Pareto oznacza ludzi, którzy dzięki własnym cechom, w dziedzinie swej aktywności, posiadają największe zdolności i osiągnięcia. Pareto twierdził, że są to ludzie wyróżniani według wielkości wpływów oraz władzy politycznej i społecznej. W swoich badaniach zwrócił również uwagę na niezbędne cechy kandydata do elity, jak władza, prestiż czy bogactwo oraz na czynniki determinujące procesy powstawania i rozpadu elit (tzw. teoria krążenia elit) [Pareto, 1994].

W poglądach Gaetano Moski elita jest grupa ludzi, obejmujących zorganizowaną mniejszość rządzących i posiadająca atrybuty władzy i narzucająca swe decyzje niezorganizowanej większości pozostałych rządzonych. Według Moski istnieją trzy kryteria wejścia do klasy politycznej: dzielność wojskowa, bogactwo i pochodzenie oraz osobiste osiągnięcia [Żyromski, 1996]. W podobnym duchu zjawisko elit oceniał Robert Michels, który podkreślał, że rozwój społeczny uzależniony jest od funkcjonowania zorganizowanej mniejszości w społeczeństwie. Elita zaprezentowana przez Michelsa to zorganizowana mniejszość w społeczeństwie, która przyjmując pozycję klasy panującej, zarówno w odniesieniu do grup, jak i ruchów społecznych. Nawiązując do masowego zjawiska partii politycznych, określił tę prawidłowość mianem żelaznego prawa oligarchii [Michels, 1995]; [Wiatr, 1999]; [Nocoń, 2004]; [Mannheim, 1974].

W badaniach Karla Mannheim'a elita jest zbiorem osób, posiadającym dostęp do jednego z trzech kryteriów: kryterium krwi – charakterystyczne dla społeczeństw arystokratycznych, kryterium własności – swoiste dla społeczeństw burżuazyjnych oraz kryterium osiągnięć – typowe dla społeczeństw demokratycznych. Mannheim rozważając też charakter współczesnych elit politycznych wyróżnił cztery procesy związane z ich kształtowaniem się: wzrost liczby elit i związane z tym zmniejszenie się ich władzy, przełamywanie ekskluzywności elit, zmiana zasad rządzących selekcją elit oraz zmiana wewnętrznego składu elit [Mannheim, 1974].

Również neofunkcjonalny paradygmat elistyczny Johna Higley'a i jego współpracowników wynika z przesłanek instytucjonalnych, gdzie elita oznacza zbiór ludzi, którzy dzięki swej strategicznej pozycji w kluczowych organizacjach społecznych są w stanie kształtować procesy decyzyjne [Field, Higley, 1980]. W swoich rozważaniach Zygmunt Bauman wskazał też trzy rodzaje koncepcji elit: koncepcje ideologiczno-normatywne, koncepcje historiozoficzne oraz koncepcje systematyczne. Pierwsze ukazują władzę elit jako doskonały typ ładu społecznego. Drugie postrzegają w podziale na elitę i nieelitę istotną cechę wszelkich społeczeństw oraz

traktują zmiany w składzie elit panujących i ich cyrkulacji za główny czynnik rozwoju społecznego. Z kolei koncepcje systematyczne przyjmują badania socjologiczne nad elitą, jej składem i dynamiką, jako jedno z możliwych kryteriów widzenia dynamiki społecznej [Bauman, 1964: 402-403].

Elita władzy składa się zatem z ludzi zajmujących najwyższe pozycję w systemie władzy. Osoby te znajdują się w organach ustawodawczych i wykonawczych państwa, zajmują naczelne stanowiska w instytucjach politycznych i w organizacjach ekonomicznych, militarnych, związkowych itp., uczestniczą w procesie kształtowania i podejmowania decyzji państwowych oraz wpływają pośrednio na proces sprawowania władzy. Zasadniczo do elit politycznych zalicza się jednostki sprawujące władzę i tym samym kształtujące życie polityczne danego społeczeństwa i usiłujące sterować jego moralnymi potrzebami i świadomością patriotyczną [Sztumski, 2007: 33-34].

W Szwajcarii elity polityczne nie są eksponowane w przeciwieństwie do innych zachodnioeuropejskich krajów. Wynika to z jednej strony z charakteru systemu politycznego w kraju helweckim (demokracji bezpośredniej), a z drugiej generowane jest mentalnością szwajcarską. Niemniej jednak elity polityczne są bardzo aktywne, co wiąże się z kolei z faktem że w Szwajcarii działa dużo polityków społecznych (niem. Milizpolitiker), którzy pracują na odpowiedzialnych stanowiskach w sferze gospodarki i polityki, a jednocześnie są parlamentarzystami. Szwajcarzy są dumni z tego typu polityków, którzy godzą życie zawodowe z uprawianiem polityki [Ein Abbild der Elite, 2013], nie postrzegając przy tym, że w ten sposób kształtowane są elity, którym w pierwszym rzędzie chodzi o polityczne wpływy i władze. Polityczna elita w Szwajcarii jest ściśle powiązana ze sferą ekonomiczną w tym kraju. Przedstawiciele elit znają się nawzajem i podzielają podobne poglądy, co potwierdza w pełni tezę Pareto o symbiozie elit [Pareto, 2006]. Są to osoby, które posiadają rzeczywistą władzę, bądź poprzez przynależność partyjną, wykonywana prace lub prywatne stosunki i powiązania. Przykładem są przedstawiciele szwajcarskiego par-

lamentu. Mimo iż szwajcarscy parlamentarzyści stają się coraz bardziej profesjonalni i stopniowo odchodzi się od modelu polityka-społecznika, to jednak ich powiązania z oligarchią finansową i ekonomiczną kraju są widoczne. Typowym przykładem są przedstawiciele Szwajcarskiej Partii Ludowej z jej przywódcą, Christophem Blocherem, który stał się prawdziwym patriarchą tej partii (Christoph Blocher (ur. 11 października 1940), szwajcarski polityk i przemysłowiec, członek Szwajcarskiej Rady Federalnej od 1 stycznia 2004 do 31 grudnia 2007. Wiceprzewodniczący Szwajcarskiej Partii Ludowej). To właśnie ta konserwatywna partia walczy o utrzymanie „świadomości narodowej” i jedności narodu Helwetów, sprzeciwiając się przeciwko wszelkim zjawiskom obcych wpływów, od wstąpienia do UE począwszy, a na zwalczaniu budowy minaretów skończywszy. Wpływowymi osobami w szeregach tej partii, obok Ch. Blochera są: Walter Frey, Oskar Freysinner i członek Rady Federalnej Ueli Maurer.

Szwajcarskie elity polityczne występują szczególnie w środowiskach konserwatywnych i prawniczych, w mniejszym stopniu natomiast wywodzą się one z kręgów liberalnych i socjaldemokratycznych, co z kolei wiąże się pośrednio z ideologią ich rodzimych partii politycznych.

Koncepcje elit opierają się w Szwajcarii na dwóch zasadach wymiany elit: na zasadzie reprodukcji oraz na zasadzie cyrkulacji, albo inaczej na zasadzie krążenia elit. Zasada reprodukcji polega na odtwarzaniu składu elity wyłącznie z własnych szeregów partyjnych, bez sięgania do zasobów innych niższych warstw społecznych. Zasada krążenia dopuszcza do grona elity osoby nowe na miejsce tych, które się nie sprawdziły [Żyromski, 1996: 54]. Zasada krążenia daje się zauważyć w Szwajcarii głównie w ramach partii liberalnych i lewicowych, natomiast teoria reprodukcji jest charakterystyczna dla partii konserwatywnych.

Biorąc pod uwagę szczególną rolę kantonów w szwajcarskim systemie politycznym i prawodawstwie, należy postawić pytanie, jaka jest rola demokracji bezpośredniej w procesie prawnego uznania wyznań religijnych? Szczególnie istotne jest tutaj pytanie, kto decyduje w tym procesie: społec-

czeństwo czy parlament, który to organ jest przecież wybrany przez kantonalną społeczność?

Kantonalne debaty parlamentarne są procesami bardzo złożonymi, w których wbudowane są liczne filtry ochronne i zabezpieczające, jak na przykład posiedzenia komisji i hearingi ekspertów. Generują one szeroką dyskusję, która prowadzona jest często ponadpartyjnie i prowadzi do nieoczekiwanych wyników głosowań na forum parlamentu. Poza tym dyskusje w szwajcarskich parlamentach kantonalnych prowadzone są często nieoficjalnie i niepublicznie, co w zasadzie nie jest typowe dla organów parlamentarnych. Proces parlamentarny odznacza się wysokim stopniem integracji, bowiem biorą w nim udział aktorzy polityczni, którzy współpracują ze sobą przez dłuższy czas i popierają się nawzajem, nawet wbrew własnej linii politycznej. Podczas głosowania dochodzi niejednokrotnie do „wymiany” bądź wręcz do „handlu” głosami. Lobbying różnych grup interesów, który w przypadku mniejszości jest stosunkowo słaby, odgrywa przy tym bardzo ważną rolę.

W przeciwieństwie do decyzji parlamentarnych, podczas których politycy są zobligowani do uzasadnienia ich pozycji przed wyborcami, głosowania powszechne mają charakter anonimowy. Anonimowość powoduje, że każdy głosujący podejmuje swoją decyzję bez presji jej uzasadnienia lub wyjaśnienia. Prawdopodobnie spora część głosujących głosowałaby odmiennie, gdyby była zobligowana do ujawnienia swoich decyzji.

Obok opisanej zróżnicowanej logiki w procesie decyzyjnym na szczeblu parlamentarnym i wśród wyborców, należy także zwrócić uwagę na różnice w jakościowym podejściu do głosowania między społeczeństwem i elitami politycznymi. Różnice te można uzasadnić z jednej strony mniejszym stopniem wykształcenia i uświadomienia politycznego społeczeństwa w porównaniu z elitami. Z drugiej strony ważną rolę podczas podejmowania decyzji przez wyborców odgrywa jego bezpośrednie otoczenie i indywidualne perspektywy. Natomiast elity polityczne obracają się w strukturach międzynarodowych i konfrontują się częściej i intensywniej z innymi

kręgami kulturowymi. Szeroko rozumiane społeczeństwo funkcjonuje w sprawdzonych i znanych dla siebie strukturach, które najczęściej ograniczają się do miejsca zamieszkania i pracy. Stąd wynika też obawa przed obcymi wpływami kulturowymi. Oprócz tego ogromny wpływ na decyzje wyborców mają przedstawiciele uznanych prawnie mniejszości narodowych i religijnych, które obawiają się „konkurencji” i strat materialnych przy podziale środków finansowych.

Z powyższego wynika więc, że preferencje społeczeństwa i elit politycznych w procesie decyzyjnym różnią się od siebie zasadniczo w kontekście przyznawania praw mniej zintegrowanym mniejszościom religijnym. W demokracji reprezentatywnej parlament jest w stanie doprowadzić do przegłosowania odpowiedniej ustawy zgodnie ze swoimi preferencjami, bez obawy przed konsekwencjami, zakładając, że nie czyni tego tuż przed zbliżającymi się wyborami. W systemie opartym na demokracji bezpośredniej istnieje jednak wspomniane zróźnicowanie preferencji w danym procesie decyzyjnym. W obawie przed groźącym referendum propozycje i opinie są już dużo wcześniej analizowane i prowadzona jest szeroka dyskusja, mająca na celu sprawdzenie nastrojów społecznych. Chodzi tu o uzyskanie szerokiego poparcia społecznego, bez względu na to czy dojdzie do referendum czy też elity polityczne uzyskają dostateczną aprobatę społeczną i unikną powszechnego głosowania. Tak czy owak następuje w takiej sytuacji zbliżenie preferencji elit i społeczeństwa. Istotne jest też to, czy w procesie decyzyjnym chodzi o przyznanie praw bardziej lub mniej zintegrowanym grupom religijnym. W wypadku mniej zintegrowanych grup wyznaniowych parlamenty przyjmują z reguły pozycje bardziej liberalne, aniżeli wyborcy. Inaczej przedstawia się sytuacja, jeśli idzie o przyznanie praw mniejszościowym grupom wyznaniowym, które reprezentują większy stopień zintegrowania. W tym wypadku preferencje i pozycje organu parlamentarnego i rzeszy wyborców są bardzo zbliżone. Parlament ma wówczas większe szanse na to, że przyznawanie praw mniejszościom,

przegłosowane pozytywnie przez ten organ, uzyska również akceptacje podczas przeprowadzonego na ten temat referendum.

Biorąc pod uwagę referenda w Szwajcarii w ostatnich latach, należy jednak podkreślić, że podczas głosowań związanych z przyznaniem praw mniejszościom religijnym, występują różnice między wyznawcami islamu i innymi mniejszościowymi religiami. Muzułmanie są trzecią co do wielkości grupą religijną w tym państwie i wywołują obawy w społeczeństwie szwajcarskim. Przyczyną tego jest z jednej strony szeroko pojęta ksenofobia, bądź islamofobia, a z drugiej konkretne zjawiska i przykłady, związane ze sposobem życia wyznawców islamu [Bochinger, 2012: 222].

Natomiast religia żydowska jest bardziej zbliżona do religii chrześcijańskich i dlatego „łatwiejsza” do zaakceptowania dla społeczności w Szwajcarii. Poza tym po drugiej wojnie światowej antysemityzm praktycznie zaniknął w republice alpejskiej, a przynajmniej nie jest tematyzowany publicznie.

Elity polityczne w Szwajcarii rozumiane są na dwa sposoby: stratyfikacyjny i instytucjonalny. Wymiar stratyfikacyjny określa elitę przez cechy jej położenia społecznego (władza, bogactwo, walory intelektualne, prestiż społeczny), wewnętrzne więzi (więzy towarzyskie czy wspólnota interesów) oraz wspólne treści świadomości (poczucie przynależności do elity). Ten wymiar elit politycznych ma w Szwajcarii jedynie marginalne znaczenie. Natomiast wymiar instytucjonalny postrzega elitę przez pryzmat instytucji społecznych, cechuje elitę, jako grupę ludzi wyodrębnioną na podstawie kryterium udziału w procesach podejmowania decyzji państwowych oraz wyróżnia elity zajmujące najwyższe pozycję w instytucjach władzy i organizacjach politycznych. Według tej definicji, w Szwajcarii tego typu elite stanowią przywódcy partii konserwatywnych, a szczególnie Szwajcarskiej Partii Ludowej. W łonie tej partii wyodrębniła się grupa przywódcza, usiłująca stanowić wzór dla reszty społeczeństwa, kierować życiem społecznym oraz określać i wpływać na kierunek jego rozwoju. Jest to grupa ludzi wyłoniona ze względu na przynależność partyjną, podpo-

rządkowana liderowi partii, Christophowi Blocherowi. Oczywiście nie da się jednak wyróżnić cech czy wartości, które określałyby generalnie wszystkie osoby należące do tej elity.

Teoria elit – w porównaniu z innymi teoriami – wyjaśnia w największym stopniu zjawisko izolacji religijnej mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii. Elity polityczne, których uosobieniem są z reguły przywódca partycji, kreują, określają i determinują kampanie polityczne, poprzedzające referenda na temat rozszerzenia praw mniejszości muzułmańskiej. Ich wpływy społeczne i polityczne, powiązania z innymi środowiskami i głoszone hasła populistyczne pozwalają im prowadzić zakrojoną na szeroką skalę kampanie przedreferendowa.

Referendum dotyczące budowy minaretów

Aktualna sytuacja konfliktowa, dotycząca uznania mniejszości religijnych, związana jest w Szwajcarii przede wszystkim z uznaniem tych praw dla mniejszości muzułmańskiej, co poniekąd odzwierciedla albo powiela sytuacje w innych krajach zachodnioeuropejskich [Roy, 2002]. Odbiciem tego było wylansowanie w 2007 roku przez polityków prawicowych ze Szwajcarskiej Partii Ludowej (SVP) inicjatywy dotyczącej zakazu budowy minaretów, która została dość niespodziewanie pozytywnie przegłosowana w referendum federalnym (57,5%) 29 listopada 2009 r.

Decyzja społeczeństwa szwajcarskiego o zakazie budowy muzułmańskich świątyń sakralnych miała swój początek w miejscowości Wangen w kantonie Solura, gdzie wniosek na budowę minaretu został złożony w 2005 roku. Protesty przeciwko budowie tego minaretu napływały z wielu środowisk, również ze strony obydwu kościołów chrześcijańskich w państwie szwajcarskim. Najczęstszymi argumentami przeciwników budowy minaretu była obawa przed rozprzestrzenieniem się fundamentalizmu, zagrożenie stabilności religijnej i zmiana krajobrazu miejscowości Wangen, w której miało dojść do budowy minaretu. Budowa ta nie kolidowała jednak z wymogami budowlanymi w Szwajcarii i w kantonie Solura

[Kiener, Kuhn, 2004]. Znamienne były reakcje opinii publicznej w okresie debaty poświęconej budowie świątyni sakralnej dla wyznawców islamu, w których dominowały negatywne stereotypy, jak np. pojawienie się dominacji muzułmańskich fundamentalistów, „islamizacja regionu” itd.

Analiza referendum w sprawie zakazu budowy minaretów wskazuje na fakt, że przytoczone przez elity polityczne argumenty dotarły do społeczeństwa i zdeterminowały nastawienie głosujących [Vatter, 2011]. Te osoby, których przekonały kulturowo-protekcjonistyczne argumenty o zagrożeniu islamu w świecie zachodnim, głosowały pozytywnie, a więc opowiedziały się za zakazem budowy świątyni muzułmańskich. Ci natomiast, którzy uważali, iż propaganda politycznej prawicy jest przesadzona i nieadekwatna do domniemanego zagrożenia ze strony islamu, głosowali na *nie*. W konsekwencji wyborcy nie opowiadali się w głosowaniu za prawem muzułmanów do budowy minaretów, lecz postulowali swój punkt widzenia na temat polityczno-kulturowego konfliktu, zdominowanego obawą przed utratą zachodnich wartości pluralistyczno-społecznych. Nastawienie głosujących było zdominowane mocno zarysowanym podziałem między lewica i prawica. W tej sytuacji polityczne partie umiarkowane były w stanie określić i określiły ostateczny wynik referendum. Badania referendum federalnych w latach 1970-1987 potwierdzają dobitnie, że to walka między partiami i wpływ elit politycznych decydują o wynikach głosowań [Papadopoulos, 1994].

Rada Europy zażądała od Szwajcarii zniesienia zakazu budowy minaretów tak szybko, jak to tylko możliwe. Zakaz uznano za „dyskryminujący” i na okres przejściowy Rada Europy zaleciła Szwajcarii wprowadzenie moratorium na stosowanie owego zakazu. Rezolucję w tej sprawie uchwaliło jednomyślnie Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w Strasburgu. Podkreślono, że zakaz „dyskryminuje społeczność muzułmańską i narusza Europejską Konwencję Praw Człowieka”.

Inicjatywa w sprawie budowy minaretów była najistotniejszym referendum dotyczącym praw muzułmanów w Szwajcarii, wskazującym

ogromny wpływ narzędzi demokracji bezpośredniej na przebieg konfliktów związanych z przyznaniem praw dla mniejszości niechrześcijańskich i możliwości ich rozwiązania. Na podstawie wywiadów i analizy innych konfliktów potwierdza się teza, że prawa muzułmanów w Szwajcarii są ograniczone lub ich przyznanie tej mniejszości znacznie spowolnione przez istniejące prawodawstwo. Poza tym daje się zauważyć konflikt między elitami politycznymi i społeczeństwem. Instytucje państwowe i politycy czują się odpowiedzialni za przyznanie mniejszościom narodowym podstawowych praw społeczno-politycznych, natomiast dla społeczeństwa aspekty prawne odgrywają zaledwie rolę drugoplanową. Grupy społeczne koncentrują się na sprawach na poziomie gminy i kantonu, nie przykładając większej wagi do wolności religijnej i wyznaniowej [Vatter, Danaci, 2010: 205-222]. Właśnie na tym poziomie Szwajcarska Partia Ludowa mobilizowała społeczeństwo do opowiedzenia się przeciwko budowie muzułmańskich świątyń sakralnych. Należy przy tym dodać, że sam zakaz minaretów był dla prawicy drugorzędny. Politykom prawicowym chodziło w większym stopniu o zainscenizowanie protestu przeciwko konkretnej, muzułmańskiej mniejszości religijnej i wskazanie na potencjalne zagrożenie ze strony islamu dla kultury szwajcarskiej. Poza tym była to również dogodna sposobność do zmobilizowania społeczeństwa po stronie prawicy przed zbliżającymi się wyborami do parlamentu. Niemniej jednak ta precedensowa decyzja doprowadziła do zmiany art. 72 w konstytucji szwajcarskiej. Po referendum 29 listopada 2009 r. wprowadzony został do konstytucji punkt 3 w tym artykule, zabraniający budowy nowych minaretów na terytorium Szwajcarii [Müller, Tanner, 2009: 38].

Izolacja mniejszości muzułmańskiej - społeczeństwo równoległe

Spoleczenstwo rownoległe jest terminem o charakterze politycznym, określającym funkcjonowanie mniejszości w danym społeczeństwie, która organizuje się na swój sposób i kieruje własnymi, odmiennymi regułami i zasadami. Pojęcie społeczeństwa rownoległego wiąże się w sensie treści

z terminem subkultury i jest nie jako przeciwstawieniem lub uzupełnieniem pojęcia społeczeństwa otwartego [Popper, 1992]. Maria N. Loewe postuluje w tym kontekście raczej używanie terminu społeczeństwa otwartego, w którym mniejszość może stać się potencjalnym wrogiem większości [Loewe, 2007].

Pojęcie społeczeństwa równoległego pojawiło się w literaturze przedmiotu na początku lat 90. ubiegłego wieku, użyte pierwszy raz przez niemieckiego socjologa Wilhelma Heitmeyera w kontekście społecznych procesów migracyjnych i integracyjnych [Heitmeyer, 1996]. Jednak dopiero w latach 2003-2004 pojęcie społeczeństwa równoległego stało się popularne w naukach społecznych.

Werner Köster ostrzega w swojej książce „Parallelgesellschaften: Diskursanalysen zur Dramatisierung von Migration” przed nadużywaniem tego terminu, co może prowadzić do dramatyzowania problemu imigracji prowokować neoracizm lub „racizm bez rasy” [Köster, 2007].

Z kolei Jürgen Nowak jest zdania, że termin pojęcie społeczeństwa równoległego używany jest przede wszystkim przez polityków konserwatywnych i nie odpowiada on aktualnej sytuacji socjologicznej i społeczno-historycznym kierunków rozwoju. Nowak postrzega głównie problemy o charakterze społecznym między mniejszościami i większością w danym państwie, eliminując przy tym kwestie etniczne jako przyczynę funkcjonowania społeczeństwa równoległego [Nowak, 2006].

Po zamordowaniu krytyka islamu Theo van Gogha 2 listopada 2004 r. miały miejsce w Holandii liczne ataki na szkoły koranu, meczety i szkoły islamskie. Na skutek tych wydarzeń rozpętana została w środkach medialnych dyskusja w Holandii i w innych krajach zachodnioeuropejskich, w której określenie społeczeństwa równoległego zostało ostatecznie spopularyzowane. Po atakach terrorystycznych w Londynie 7 lipca 2005 r. i niepokojach i rozruchach społecznych we Francji w przeciągu 2005 r. pojęcie społeczeństwa równoległego łącznie jest z tezą, że model społeczeństwa

czeństwa wielokulturowe poniósł porażkę i do zastopowania podziału społecznego konieczne są aktywne działania polityczne.

W styczniu 2007 w berlińskiej gazecie *Der Tagesspiegel* opublikowany został artykuł Wolfganga Kaschuby pt. *„Wie Fremde gemacht werden“*, w którym autor pisze między innymi: *„Wer nach Deutschland einwandert (offenbar nur noch Menschen aus der Türkei oder aus arabischen Ländern), der wandert gar nicht wirklich in die deutsche Gesellschaft ein. Stattdessen sucht er sich seinen Platz in migrantischen Parallelgesellschaften. Und die sind vor allem eines: bewusst nichtdeutsch“* [Kaschuba, 2007].

W ramach konfliktu między społeczeństwem i społeczeństwem równoległym dochodzi do kolizji interesów między ustabilizowaną społecznie i politycznie większością i mniejszością, która staje się dla większości konkurencyjną, mimo iż posiada niższy status społeczny od większości.

Kolizja i odmienność interesów obu społeczności jest jednocześnie konfliktem na tle socjalnym i religijnym.

Dostępne dane dotyczące mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii pokazują, że szwajcarscy muzułmanie są często nieproporcjonalnie reprezentowani na obszarach oferujących gorsze warunki mieszkaniowe, z kolei ich osiągnięcia edukacyjne nie osiągają średniej, a wskaźniki bezrobocia wśród nich przewyższają średnią krajową. Muzułmanie są często zatrudniani do prac wymagających niższych kwalifikacji i jako grupa społeczna są nadreprezentowani w nisko opłacanych sektorach gospodarki. Wielu szwajcarskich muzułmanów, szczególnie młodych ludzi, napotyka bariery w awansie społecznym, co prowadzi niejednokrotnie do poczucia beznadziei i wykluczenia społecznego.

Słaby poziom osiągnięć edukacyjnych jest kolejnym czynnikiem w dyskryminacji europejskich muzułmanów. W kilku kantonach, w których znaczna część populacji imigrantów składa się z muzułmanów, imigranci i potomkowie imigrantów z państw trzecich wykazują niższe wskaźniki wykształcenia i średnio zdobywają niższe kwalifikacje niż populacja większościowa. Wspólnoty muzułmańskie zapewniają co prawda

dotatkowe zajęcia z zakresu nauk religijnych islamu, jednak pojawiają się obawy związane z praktyką zapraszania imamów z państw trzecich, którzy nie posiadają formalnych kwalifikacji i cechują się niewielką, jeśli w ogóle, znajomością lokalnego kontekstu społecznego i kulturowego.

Imigranci, w tym także ci pochodzący z krajów głównie muzułmańskich, dysponują gorszymi warunkami mieszkaniowymi i narażeni są na względnie większą niestabilność swojego statusu mieszkaniowego. Wzorce warunków mieszkaniowych nieco się poprawiły, jednak nierówności w zakresie mieszkalnictwa nadal wynikają głównie z nieodpowiedniej ilości zasobów lokali socjalnych dla grup o niskich dochodach, takich jak imigranci lub ich potomkowie.

Izolacja muzułmanów w Szwajcarii przybiera zbyt często formy generalizujące ta mniejszość religijna. Tymczasem przeważająca część muzułmanów kultywuje bardzo indywidualny stosunek wobec własnej religii. Decydujący jest fakt przynależności religijnej, mniejszą rolę natomiast odrywają codzienne praktyki religijne według islamskiego porządku religijnego. Dotyczy to przede wszystkim młodszej generacji szwajcarskich muzułmanów pochodzenia arabskiego [Müller, 2013]. Przede wszystkim dzieci imigrantów, a więc drugie pokolenie, postrzegają Szwajcarię jako własną ojczyznę i nie zamierzają powrócić do kraju pochodzenia ich rodziców.

Cztery elementy decydują głównie o ich tożsamości narodowej: język ojczysty, język którym posługują się na codzień, kultura kraju pochodzenia lub pochodzenia ich rodziców oraz kultura szwajcarska. Młodzi muzułmanie szukają indywidualnych form wyznawania religii islamu w szwajcarskim codziennym życiu, aby uniknąć izolacji społecznej. Dochodzi przy tym do wymieszania wymienionych wyżej elementów generujących ich świadomość narodową. Koran i islamskie reguły szariatu nie są w stanie dać młodym muzułmanom recepty na życie i przerwanie izolacji społecznej w Szwajcarii. Dlatego również wśród samych muzułmanów prowadzone są w kraju alpejskim dyskusje na temat powiązania ich religii i jej praktykowania w ramach demokratycznego systemu politycznego.

W ostatnich latach muzułmanie szwajcarscy wyszli wyraźnie poza ramy anonimowości związanej z ich religią i zaczęli domagać się jawnie swoich praw do udziału w życiu społeczno-politycznym Szwajcarii. Dla szwajcarskiego społeczeństwa i państwa oznacza to nowe wyzwania, jak problem budowy minaretów, akceptacja i integracja muzułmańskich uczniów w szkołach i związane z tym podporządkowane religii islamskiej zwyczaje i obyczaje. Do tego dochodzi również odpowiednie traktowanie muzułmanów w szpitalach i więzieniach.

Wyżej opisane osobliwości i nowe sytuacje generują niejako automatycznie izolację mniejszości muzułmańskiej, pojawiają się niepewność, obawą i rodzą się konflikty na tle nie tylko kulturalnym, ale i religijnym.

Demokratycznie zorganizowane społeczeństwo i państwo, jakim jest Szwajcaria, dysponuje jednak środkami prawnymi i społeczno-socjalizującymi, aby te obawy i rodzące się konflikty rozwiązywać zawczasu i znajdować drogę do kompromisu. Niemniej jednak podstawy prawne to jedno, natomiast realizacja procesu integracji mniejszości muzułmańskiej to drugie. Negatywna decyzja społeczeństwa szwajcarskiego dotycząca budowy minaretów w kraju alpejskim jest najlepszym przykładem tego, że ten proces integracji nie stanowi jeszcze integralnej części rozwoju szwajcarskiego społeczeństwa wielokulturowego. Poza tym wyjście z izolacji i integracja mniejszości muzułmańskiej wymaga otwartości i respektowania „reguł gry” przez obie strony. Kontakty i inicjatywy na płaszczyźnie lokalnej pokazują, że podjęto już wiele kroków w kierunku integrowania ugrupowań muzułmańskich, np. podczas organizacji wspólnych imprez religijnych, kulturalnych i sportowych.

Szukając odpowiedzi na te pytanie, w jaki sposób ma przebiegać przełamanie bariery izolacji, należy jeszcze raz wziąć pod uwagę znaczenie konstytucji, która winna zawierać uregulowania, zapewniające podstawowa ochronę mniejszościom językowym i religijnym.

Powyższe przykłady wskazują dobitnie na fakt funkcjonowania społeczeństwa równoległego w Szwajcarii, w którym mniejszość muzułmańska

kieruje się własnymi prawami i nie akceptuje szwajcarskiego porządku prawnego, zaś władze federalne i kantonalne nie postrzegają istoty skomplikowanego problemu integracji tej mniejszości lub nie są w stanie go rozwiązać.

Podsumowanie

Na podstawie przedstawionych przykładów nasuwa się kilka wniosków. Do powstania i ugruntowania funkcjonującej egzystencji i asymilacji ludności muzułmańskiej w Szwajcarii może dochodzić w sytuacji, kiedy kraj ten jest zainteresowany procesem integracji tej mniejszości, dążąc do asymilacji ludności napływowej, a także pragnąc rozwiązania problemów o charakterze gospodarczym, religijnym, społecznym czy politycznym. Aby proces ten się powiódł, musi być również dobra wola drugiej strony, tj. muzułmanów. Niewątpliwie w Szwajcarii istnieje grupa muzułmanów napływowych, którą śmiało można nazwać świadomymi obywatelami państwa szwajcarskiego. Wydaje się jednak, iż stanowi ona zdecydowaną mniejszość wśród populacji muzułmanów w tym kraju.

Kolejny wniosek, nasuwający się autorowi brzmi: w Szwajcarii istnieje społeczeństwo równoległe, złożone z muzułmanów nie chcących integrować się ze społeczeństwem kraju zamieszkania, przedkładających prawo muzułmańskie (szariat) nad prawo szwajcarskie, świadomie – z różnych powodów – zamykających się we własnym „świecie”.

Wymienione niejasności i wiele innych generują w Szwajcarii konieczność międzykulturowego dialogu między państwem i muzułmańskimi ugrupowaniami, który stanowiłby podstawę wspólnej płaszczyzny porozumiewania się. Są to problemy nierozwiązane do końca, wymagające rozmów, które w chwili obecnej nie są zadowalające na szczeblu Konfederacji i kantonalnym. Powodem tego jest wspomniany brak reprezentatywnej muzułmańskiej instytucji oraz nierozwiązana kwestia prawną społeczności muzułmańskiej. Władze Szwajcarii proponują utworzenie ogólno-

muzułmańskiego stowarzyszenia, które podlegałyby prawnej i finansowej kontroli państwa, jednak bez ingerencji w sprawy religijne.

Szwajcarscy muzułmanie opowiadają się za prawnym uznaniem ich wspólnoty religijnej, jednak nie chcą tego czynić w pośpiechu, aby nie eskalować już i tak nabrzmiałych konfliktów w ramach ich zróżnicowanego i skłóconego ugrupowania.

Dla Szwajcarii jest to nowa sytuacja społeczno-polityczna, dodatkowo utrudniona ze względu na zdecentralizowany federalizm i system demokracji bezpośredniej w tym kraju, który bynajmniej nie ułatwia jednolitej integracji społeczności muzułmańskiej.

Z prawnego punktu widzenia trudno jest pogodzić egzystencję muzułmanów w Szwajcarii, bowiem systemy prawne tych „dwóch światów“ różnią się zasadniczo. Muzułmańskie prawo opiera się na woli boskiej, zaś demokracja szwajcarska na woli społeczeństwa. Rodzi się tu problem stosunku muzułmanów do państwa świeckiego i jego demokratycznej państwowości. Istotną rolę odgrywają w tym procesie prawa człowieka i obywatela. Problemy dialogu islamsko-chrześcijańskiego występują również w kwestii językowej, bowiem jednakowe pojęcia czy określenia mają niejednokrotnie odmienne znaczenie w różnych językach. Rodzi się więc konflikt między prawami podstawowymi i tzw. tolerancją religijną, który – podobnie jak w innych europejskich krajach – jest konfliktem między światem chrześcijańskim i muzułmańskim [Hassmer,2004]. Prowadzi to bezpośrednio do ukształtowania się społeczeństwa równoległego, którego funkcjonowanie nie da się pogodzić długofalowo z zasadami demokratycznymi z jednej i tolerancją religijną z drugiej strony.

Summary

In Switzerland there is a parallel society made up of Muslims unwilling to integrate into the society of the country of residence, preferring Muslim law (Sharia) and - for various reasons - closing on their own "world".

This leads directly to the formation of a parallel society, whose functioning can not be reconciled for long term with democratic principles and with the tolerance of religious.

For Switzerland, this is a new socio-political situation, additionally difficult because of the decentralized federalism and the direct democracy system in this country.

The political elites in Switzerland are blocking political rights of the muslim.

- [1] Aldeeb, A. 2003. *Ehen zwischen schweizerischen und muslimischen Partnern: Konflikte erkennen und ihnen vorbeugen*, Lausanne.
- [2] Allenbach, B. Sökefeld, M. 2010. *Muslime in der Schweiz*, Seismo.
- [3] Baderin, M. A. 2003. *International human rights and Islamic law*, Oxford.
- [4] Bauman, Z. 1964. hasło: *elita*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. III, Warszawa.
- [5] Besemer, K. 2002. *Islam im Konflikt zwischen Modernisierung und Islamisierung*, Aachen.
- [6] Bielefeldt, H. 2003. *Muslime im säkularen Rechtsstaat: Integrationschancen durch Religionsfreiheit*, Bielefeld.
- [7] Bochinger, Ch. 2012. *Religionen, Staat und Gesellschaft: Weiterführende Überlegungen*, (w:) *Religionen, Staat und Gesellschaft*, Hrsg. Ch. Bochinger Zürich.
- [8] Cesari, J. (ed.). 2006. *European Muslims and the secular state*, Aldershot.
- [9] *Ein Abbild der Elite*, „Tages Anzeiger“, 18 grudnia 2013
- [10] Field, G. L. Higley, J. 1980. *Elitism*. London.
- [11] Freitag, M. Vatter, A. 2000. *Direkte Demokratie, Konkordanz und Wirtschaftsleistung: Ein Vergleich der Schweizer Kantone*, Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik, 136.
- [12] Gamble, B. 1997. *Putting Civil Rights to a Popular Vote*, „American Journal of Political Science“, No 41.
- [13] Hassemer, W. 2004. *Religiöse Toleranz im Rechtsstaat : das Beispiel Islam*, München.
- [14] Heitmeyer, W. 1996. *Für türkische Jugendliche in Deutschland spielt der Islam eine wichtige Rolle*, „Die Zeit“ Nr 35.

-
- [15] Helbling, M. Kriesi, H. 2004. *Staatsbürgerverständnis und politische Mobilisierung: Einbürgerungen in Schweizer Gemeinden*, Schweizerische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 10.
- [16] Christmann, A. 2009. *In welche politische Richtung wirkt die direkte Demokratie*, Baden-Baden.
- [17] Christmann, A. *Die Grenzen direkter Demokratie. Volksentscheide im Spannungsverhältnis von Demokratie und Rechtsstaat*.
- [18] Kaschuba, W. 2007. *Wie Fremde gemacht werden*, „Der Tagesspiegel“, 14 stycznia.
- [19] Kiener, R. Kuhn, M., 2004. *Die bau- und planungsrechtliche Gleichbehandlung im Lichte der Glaubens- und Gewissensfreiheit: Gutachten für die Eidgenössische Ausländerkommission* (red.): Bern.
- [20] Köster (Hrsg.), W. 2007. *Parallelgesellschaften: Diskursanalysen zur Dramatisierung von Migration*. Klartext Verlag.
- [21] Loewe, M. N. 2007. *Die offene Gesellschaft und ihre neuen Feinde*. Die neuen Bedrohungen der offenen Gesellschaft-Terrorismus und Terrorismusbekämpfung als Feinde der Freiheit. Saarbrücken.
- [22] Manatschal, A. 2013. *Kantonale Integrationspolitik im Vergleich. Eine Untersuchung der Determinanten und Auswirkungen subnationaler Politikvielfalt*, Bern.
- [23] Mannheim, K. 1974. *Człowiek i społeczeństwo w dobie przebudowy*, Warszawa.
- [24] Matyja, M. 2013. *Mniejszości w Szwajcarii*, w: Aspekt Polski, nr 186.
- [25] Michels, R. 1995. *Oligarchiczne tendencje organizacji*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, J. Szczupaczyński (red.), Warszawa.
- [26] Müller, F. Tanner, M. 2009. *Muslime, Minarette und die Minarett-Initiative in der Schweiz: Grundlagen*, (w:) Streit um das Minarett. Zusammenleben in der religiös pluralistischen Gesellschaft, Hrsg. M. Tanner, F. Müller, F. Mathwig, W. Lienemann, Zürich.
- [27] Müller, M. 2013. *Migration und Religion*, Wiesbaden.
- [28] Naef, S. 2004. *Y a-t-il une „question de l'Image“ en Islam?*, Paris.
- [29] Nagel, E. J. 1998. *Minderheiten in der Demokratie*, Politische Herausforderung und interreligiöser Dialog, Stuttgart.
- [30] Nocoń, J. 2004. *Elity polityczne. Studium interpretacji funkcjonalnej*, Toruń.
- [31] Nowak, J. 2006. *Leitkultur und Parallelgesellschaft*. Argumente wider einen deutschen Mythos, Frankfurt a.M.

-
- [32] Papadopoulos, Y. (red.). 1994. *Élites politiques et peuple en Suisse: analyse des votations fédérales: 1970–1987*, Lausanne.
- [33] Pareto, V. 1994. *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, A. Kojder (red.), Warszawa.
- [34] Pareto, V. 2006. *Allgemeine Soziologie*, München.
- [35] Popper, K.R. 1992. *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*. Bd. 1: Der Zauber Platons. 7. Aufl., Tübingen.
- [36] Roy, O. 2002. *L'Islam mondialisé*, Paris.
- [37] Schulte, Ch. Warnke, R. 2004. *Direkte Demokratie und repräsentative Demokratie*, Berlin.
- [38] Sztumski, J. 2007. *Elity Elity ich miejsce i rola w społeczeństwie*, Katowice.
- [39] Tanner, E. *Die muslimische Minderheit und ihre Religion*.
- [40] Vatter, A. 2007. *Direkte Demokratie in der Schweiz: Entwicklungen, Debatten und Wirkungen*, Uwe Wagschal und Markus Freitag (Hg.), *Direkte Demokratie im internationalen Vergleich*, Münster.
- [41] Vatter, A. 2011. *Vom Schächt- zum Minarettverbot*, Zürich.
- [42] Vatter, A. Danaci, D. 2010. *Mehrheitstyannei durch Volksentscheide? Zum Spannungsverhältnis zwischen direkter Demokratie und Minderheitenschutz*, w *Politische Vierteljahresschrift*, nr 51 (2).
- [43] Wiatr, J.J. 1999. *Socjologia polityki*, Warszawa;
- [44] Żyromski, M. 1996. *Gaetano Mosca. Twórca socjologicznej teorii elity*, Poznań.
- [45] Żyromski, M. 2007. *Teorie elit a systemy polityczne*, Poznań.

Dagmar Marková-Stanislava, Lištiak Mandzáková

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FF UKF v Nitre

Katedra špeciálnej pedagogiky PF PU v Prešove

***Želanie mať deti v partnerskom vzťahu:
Eticko-deskriptívny výskum vybraných aspektov
reprodukcie – Slovensko-Česká komparácia***

***Desire of having children in partnership: Ethical-
descriptive research of chosen aspects of reproduction –
Slovak-Czech comparison***

Key words: *Reproduction. Ethics. Morality. Values. Partnership. Sexuality. Descriptive Ethics. Research. Reproductive Aspirations.*

Úvod

Reprodukcia sa v minulosti dávala do úzkej spojitosti s uzatváraním manželstiev a na tie významne pôsobil religiózny faktor, keďže väčšina obyvateľov sa hlásila ku katolíckemu vierovyznaniu. V súčasnosti však dochádza k zmenám aj v dôsledku trendu monoparentálnych rodín, kde sa o dieťa/deti stará iba jeden z rodičov, ale aj na základe partnerského spolužitia bez uzatvorenia manželstva, či vytvárania manželstiev s už existujúcimi záväzkami v podobe detí z predchádzajúcich vzťahov [Brezák, 2005; Janiš, 2010 a i.]. Brezák (2005) v tomto kontexte hovorí o týchto

novovzniknutých manželstvách s deťmi z predchádzajúcich vzťahov ako o palingamných.

Predmetom mnohých vedeckých diskusií v súčasnosti je práve diverzifikácia a pluralizácia foriem rodinného spolužitia. Vo vzťahu k reprodukcii manželstvo nie je zárukou ani podmienkou vzniku rodiny. Realita súčasnosti – to sú aj adoptívne rodiny, rodiny s jedným rodičom, rodiny, kde rodičia nie sú zosobášení, páry bez detí, rodiny s homosexuálnymi rodičmi atď. [Marková, 2012 a i.]. Naše výsledky [Marková, 2007, 2012 a i.] potvrdzujú, že vo vzťahových biografiách heterosexuálnych mužov a žien sa striedajú periódy singles s periódami nemanželského spolužitia a rodinného spolužitia (zosobášení/é alebo nezobášení/é s vlastnými deťmi, príp. s deťmi z predchádzajúcich vzťahov alebo sám/a s deťmi atď.), pričom v jednej biografii nasledujú často aj viackrát.

V príspevku sa nezameriavame na častejšie skúmané a deskribované demografické aspekty reprodukčného správania, ale na aktuálnu tému reprodukčných ašpirácií vo vzťahu k partnerskému statusu a morálnym hodnotám.

Výskum

V tomto príspevku prezentujeme malý výsek z výsledkov, ktoré sa týkajú reprodukčných ašpirácií v súčasnom partnerskom vzťahu u slovenských a českých účastníkov a účastníčok výskumu – mužov a žien mladšieho, stredného a staršieho dospelého veku – v kontexte dôvodov udržania partnerského vzťahu, čo môže poukazovať aj na morálne preferencie opýtaných mužov a žien. Tiež sme sa zamerali na zisťovanie niektorých premenných partnerského vzťahu (súčasný sexuálny životný štýl, želanie svadby so súčasným/ou partnerom/partnerkou, želanie bývať v spoločnej domácnosti, či stretávať sa čo najčastejšie so súčasným/ou partnerom/partnerkou a i.) v súvislostiach so želaním mať deti v so súčasným partnerom/partnerkou (Ďalšie výsledky, ktoré súvisia s reprodukčnými

ašpiráciami, boli parciálne publikované napr. v: Lukšík, Marková (2012), Marková, Lukšík, (2012), Marková (2013) a i.).

Metódy výskumu a výskumný súbor

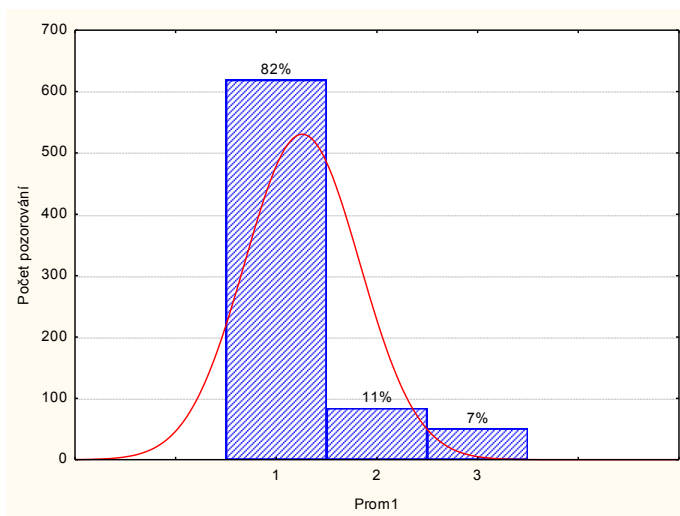
Vo výskume, z ktorého časť výsledkov uvádzame v príspevku, sme využili dotazníkovú metódu (celkovo boli ale využité aj iné kvalitatívne a kvantitatívne metódy).

Výskumný súbor tvorilo spolu 754 osôb mladšieho, stredného a staršieho dospelého veku zo Slovenska a Českej republiky, ktorí/é uviedli, že majú v súčasnosti partnerský vzťah. Dôvodom tejto podmienky bol predovšetkým charakter dát a sledovaná premenná „reprodukčné ašpirácie v súčasnom partnerskom vzťahu“.

Výskumný súbor zo Slovenska tvorili denné/í a externé/í študenti a študentky Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Univerzity Komenškého v Bratislave, Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Prešovskej univerzity v Prešove a ich detašovaných pracovník. V rámci Českej republiky sa výskumu zúčastnili študenti a študentky: Univerzita Hradec Králové a Slezska univerzita v Opavě. Vzorka nebola reprezentatívna.

Charakteristiku výskumného súboru začíname prezentáciou údajov o vekovom zastúpení účastníkov a účastníčok výskumu (graf č. 1). Na základe veku sme dotazované osoby rozdelili do troch vekových kategórií – mladšieho dospelého veku (do 30 rokov), stredného dospelého veku (31 – 40 rokov) a staršieho dospelého veku (40 a viac rokov). Je zrejmé, že najviac zastúpenými sú v našom súbore osoby mladšieho dospelého veku (82%). Stredný dospelý vek tvorí 11% a starší dospelý vek 7%.

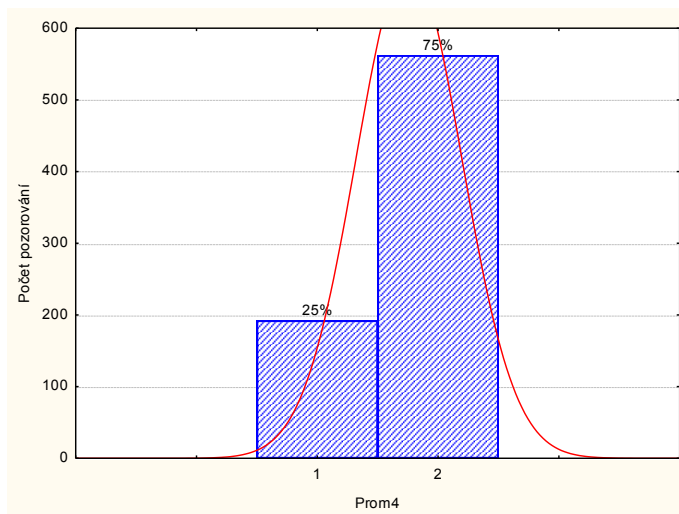
Najviac je zastúpených osôb medzi 20 až 25 rokom (48%). Priemerný vek bol 23,65 rokov a najčastejšie sa vyskytujúci bol 22 rokov.

Graf 1. Účastníčky a účastníci výskumu podľa vekovej kategórie

Legenda:

Vekové kategórie: 1 – mladší dospelý vek, 2 – stredný dospelý vek, 3 – starší dospelý vek.

Podľa pohlavia, rozloženie účastníkov a účastníčok výskumu demonštruje graf č. 2. Ako je možné vidieť, vo výskumnom súbore výrazne prevažovali ženy (75%) – muži tvorili 25% z výskumného súboru.

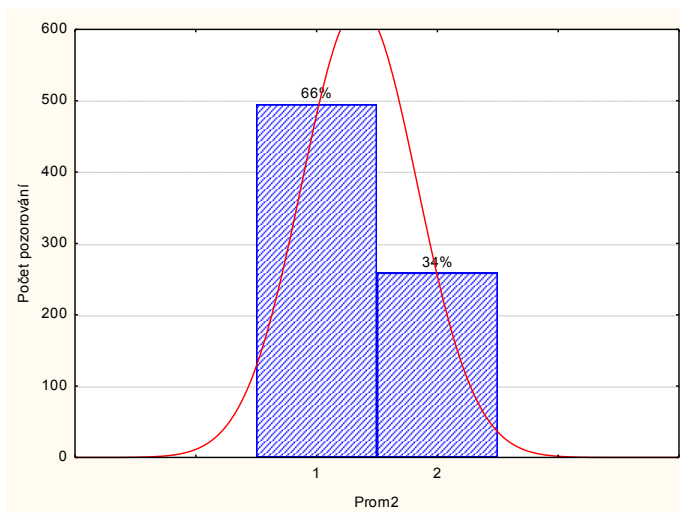
Graf 2: Účastníčky a účastníci výskumu podľa pohlavia

Legenda:

Pohlavie: 1 – muži, 2 – ženy.

Ďalšou charakteristikou bola príslušnosť k Slovenskej alebo Českej republike. Podľa toho, či respondenti a respondentky pochádzali zo Slovenskej republiky alebo Českej republiky možno vidieť, že 66% opýtaných pochádzalo zo Slovenska a 34% z Česka (graf č. 3).

Graf 3: Účastníčky a účastníci výskumu: Slovenská republika a Česká republika

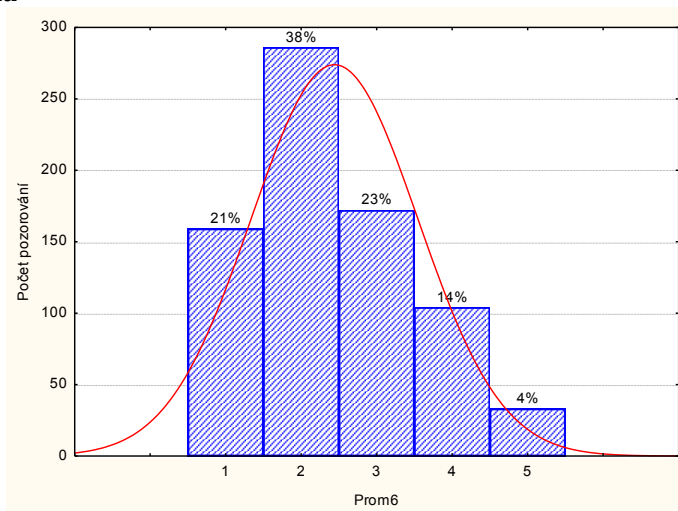
Legenda:

1 – Slovenská republika, 2 – Česká republika

Z hľadiska náboženského presvedčenia možno charakterizovať účastníčky a účastníkov výskumu pomocou percentuálneho zastúpenia nasledovne:

- dominovali tí/tie, ktorí/é uviedli odpoveď považujem sa za „veriaceho/u katolíka/čku – protestanta/ku – príležitostne chodím do kostola“ (38%),
- často zastúpenými boli tí/tie, ktorí/é uviedli odpoveď považujem sa za „veriaceho/u katolíka/čku – protestanta/ku – nechodím do kostola“(23%) a taktiež „veriaceho/u katolíka/čku – protestanta/ku – pravidelne chodím do kostola“ (21%),
- ateizmus uviedlo 14% z opýtaných mužov a žien.

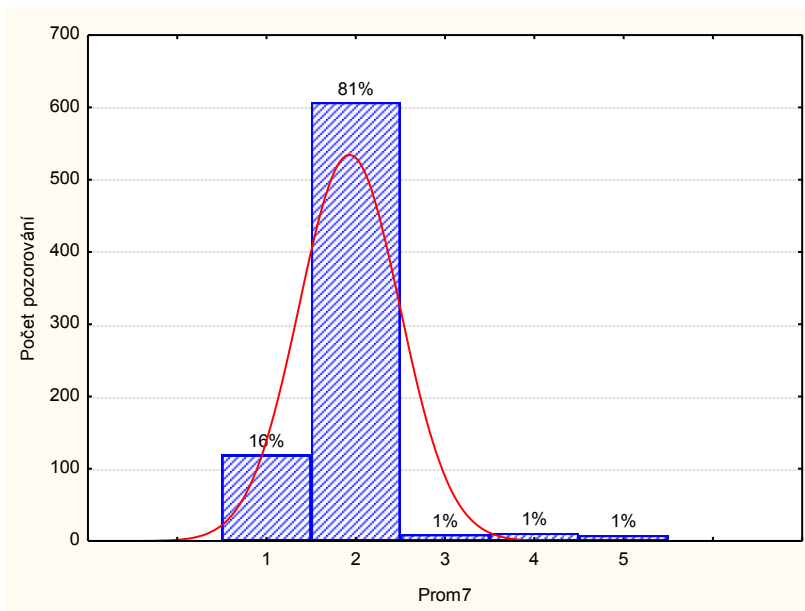
Graf 4: Účastníčky a účastníci výskumu z hľadiska náboženského presvedčenia

Legenda: Položka: Považujem sa za: 1 - veriaceho/u katolíka/čku - protestanta/ku - pravidelne chodím do kostola; 2 - veriaceho/u katolíka/čku - protestanta/ku - príležitostne chodím do kostola; 3 - veriaceho/u katolíka/čku - protestanta/ku - nechodím do kostola; 4 - ateistu/ku - neveriaceho/u; 5 - iné.

Odpovede na otázku, resp. ich percentuálne vyjadrenie, ako „silno“ sú respondenti a respondentky „nábožensky založený/á“, znázorňuje graf č. 5. V odpovediach výrazne dominovala odpoveď „2 – silno“ – uviedlo ju 81% opýtaných. 16 % sa považuje za „veľmi silno“ nábožensky založených a ostatné odpovede „priemerne“, „slabo“ a „vôbec“ boli uvedené po 1%. Z uvedeného sa domnievame, že aj ateisti/ateistky deklarovali, že ich presvedčenie je „silné“. Celkovo však odpovede potvrdzujú rozšírené kresťanské náboženské presvedčenie predovšetkým na Slovensku.

Graf 5: Účastníčky a účastníci výskumu z hľadiska deklarovanej sily ich viery

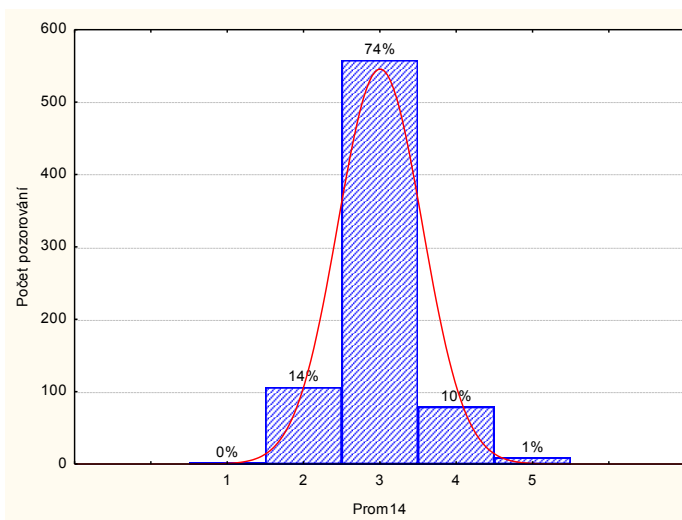

Legenda: Položka: Ste nábožensky založený/á: 1 – veľmi silno; 2 – silno; 3 – priemerne; 4 – slabo; 5 – vôbec nie.

Charakteristiku súboru uzatvárame informáciami o socio-ekonomickej vrstve, v rámci ktorej boli respondentky a respondenti počas detstva vychovávané/í, ako aj socio-ekonomickom statuse v súčasnosti.

V odpovediach ohľadom socio-ekonomickej vrstvy počas detstva dominovala stredná vrstva – uviedlo ju 74% z opýtaných. Percentuálne rozloženie odpovedí je v grafe č. 6.

Graf 6: Účastníčky a účastníci výskumu podľa socio-ekonomickej vrstvy počas detstva

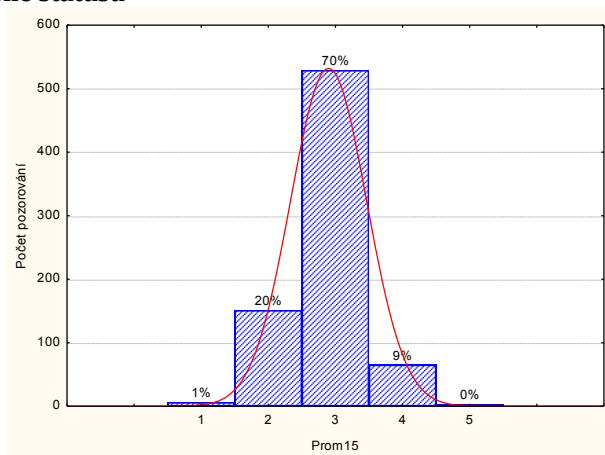

Legenda:

1 - vyššia vrstva, 2 - vyššia stredná vrstva, 3 - stredná vrstva, 4 - nižšia stredná vrstva, 5 - nižšia vrstva

Vo vzťahu k socio-ekonomickému statusu v súčasnosti možno vidieť, že najčastejšie uvádzaným je stredná socio-ekonomická vrstva. Uviedlo ju 70% opýtaných mužov a žien. Vyššiu strednú vrstvu uviedlo 20% účastníkov a účastníčok. Ostatné odpovede sú v grafe č. 7.

Graf 7: Účastníčky a účastníci výskumu podľa súčasného socio-ekonomického statusu

Legenda:

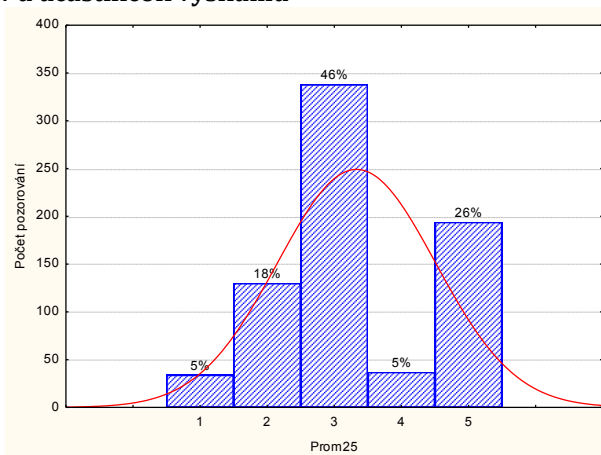
1 – vyššia vrstva, 2 – vyššia stredná vrstva, 3 – stredná vrstva, 4 – nižšia stredná vrstva, 5 – nižšia vrstva

Výsledky výskumu

Partnerský status a reprodukčné ašpirácie

Kľúčovou otázkou, ktorou sme v rámci výskumu sledovali reprodukčné ašpirácie u účastníkov a účastníčok výskumu bola otázka, či chcú mať deti/dieťa so súčasným partnerom/partnerkou. Odpovede sú prezentované v grafe č. 8. Možno vidieť, že väčšina opýtaných plánuje alebo už má deti. So súčasným/ou partnerom/partnerkou si deti neželá len 5% opýtaných mužov a žien a 18% zvolilo odpoveď „nie som si istý/á, neviem“. Najčastejšou odpoveďou bolo „áno, želám si mať deti so súčasným partnerom/partnerkou, ale neskôr“ (46%). Odpoveď „najradšej hneď“ uviedlo 5% respondentov a respondentiek. Deti/dieťa má 26% z opýtaných mužov a žien.

Graf 8: Ašpirácie mat' deti so súčasným/ou partnerom/partnerkou u účastníkov a účastníčok výskumu

Legenda:

Želanie mat' deti – otázka: *Želáte si mat' so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?*

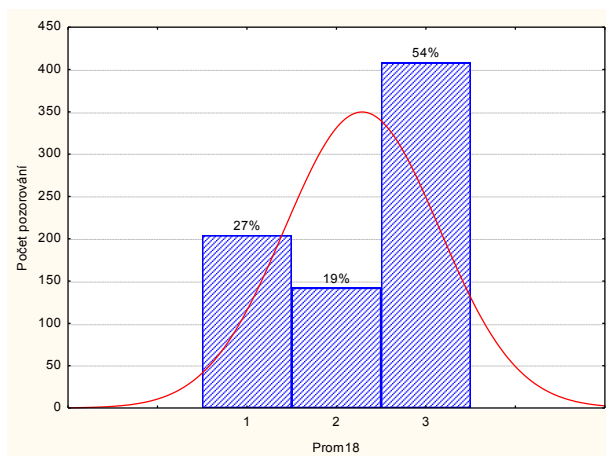
1- nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

Z hľadiska partnerského statusu sme okrem iných sledovali aj súčasný sexuálny životný štýl [Sexuálny životný štýl chápeme podľa: Schmidt et al. (2003(a,b), Dekker, Matthiesen (2002)] u respondentiek a respondentov. Možno ho popísať nasledovne (graf č. 9):

- ženatý/vydatá – 27%,
- trvalý partnerský vzťah a bývanie spolu (nezosobášené spolužitie) – 19%,
- trvalý partnerský vzťah a bývanie oddelene (oddelené spolužitie) – 54%.

Ako sme spomínali pri charakteristike výskumného súboru, tí/tie respondenti a respondentky, ktoré sú v súčasnosti bez trvalého partnerského vzťahu (single) boli vzhľadom na charakter analýz reprodukčných ašpirácií so súčasným/ou partnerom/partnerkou z výskumného súboru vynechaný.

Graf 9: Súčasný sexuálny životný štýl u účastníkov a účastníčok výskumu

Legenda:

Sexuálny životný štýl – otázka: V súčasnosti:

1 – som ženatý/vydatá; 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu; 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebyvame spolu.

Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu, ktoré sa týkajú súčasného sexuálneho životného štýlu a reprodukčných aspirácií so súčasným/ou partnerom/partnerkou u opýtaných mužov a žien, sú zobrazené v tabuľke č. 1. Ako dokladajú výsledky, odpovede, týkajúce sa reprodukčných aspirácií so súčasným/ou partnerom/partnerkou sa vzhľadom na súčasný sexuálny životný štýl sa štatisticky významne odlišujú. Konkrétne sa štatisticky významne odlišujú odpovede účastníkov a účastníčok výskumu o reprodukčných aspiráciách vo všetkých typoch sexuálnych životných štýloch – tých, ktorí/é sú ženatí/vydaté alebo majú v súčasnosti trvalý partnerský vzťah a bývajú s partnerkou/partnerom a aj tých, ktorí/é majú v súčasnosti trvalý partnerský vzťah, ale nebyvajú spolu.

Tab. 1. Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – súčasný sexuálny životný štýl a reprodukčné ašpirácie so súčasným partnerom/kou (Česká a Slovenská republika)

Vícenásobné porovnaní p hodnot (oboustr.); Prom25 Prom18 Kruskal-Wallisův test: $H(2) = 407,2317$ $p = 0,000$			
Závislá:	1	2	3
Prom25	R:609,91	R:336,20	R:261,51
1		0,000000	0,000000
2	0,00		0,001158
3	0,00	0,001158	

Legenda:

Sexuálny životný štýl – otázka: V súčasnosti:

1 – som ženatý/vydatá; 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu; 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebyvame spolu.

V tabuľkách č. 2 a 3 sú uvedené výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu zvlášť pre odpovede respondentov a respondentiek z Českej a Slovenskej republiky. Možno vidieť, že kým odpovede slovenských účastníkov a účastníčok výskumu, týkajúce sa reprodukčných ašpirácií so súčasným/ou partnerom/partnerkou, sa vzhľadom na súčasný sexuálny životný štýl štatisticky významne odlišujú vo všetkých typoch sexuálnych životných štýlov, tak štatisticky významné diferencie neboli zistené medzi odpoveďami českých respondentov a respondentiek u sexuálneho životného štýlu oddelené a nezobášané spoluzitie (tabuľka č. 3).

Tab. 2. Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – súčasný sexuálny životný štýl a reprodukčné ašpirácie so súčasným partnerom/kou (Slovenská republika)

	Vícenásobné porovnaní p hodnot (oboustr.); Prom25 Prom18 Kruskal-Wallisův test: H (2) =268,3988 p =0,000		
	1 R:402,87	2 R:231,97	3 R:172,79
1		0,000000	0,000000
2	0,00		0,003299
3	0,00	0,003299	

Legenda:

Sexuálny životný štýl – otázka: V súčasnosti:

1 – som ženatý/vydatá; 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu; 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebývame spolu.

Tab. 3. Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – súčasný sexuálny životný štýl a reprodukčné ašpirácie so súčasným partnerom/kou (Česká republika)

	Vícenásobné porovnaní p hodnot (oboustr.); Prom25 Prom18 Kruskal-Wallisův test: H (2) =138,5947 p =0,000		
	1 R:207,50	2 R:106,91	3 R:89,902
1		0,000000	0,000000
2	0,00		0,405971
3	0,00	0,405971	

Legenda:

Sexuálny životný štýl – otázka: V súčasnosti:

1 – som ženatý/vydatá; 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu; 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebývame spolu.

Ďalšie premenné, ktoré sme sledovali v súvislostiach s reprodukčnými ašpiráciami v partnerskom vzťahu, boli dĺžka súčasného partnerského

vzťahu, častot' stretávania sa s partnerom, partnerkou, spoločné bývanie a želanie svadby so súčasným partnerom, partnerkou.

Z tabuľky č. 4, ktorá zobrazuje výsledok korelácií medzi odpoveďami účastníkov a účastníčok výskumu zo Slovenskej a Českej republiky, je zrejmé, že pozitívna korelácia (Uvedené je nutné interpretovať v súlade s použitou škálou v rámci výskumného nástroja) bola zistená medzi:

- aspiráciami mať deti a želaním svadby so súčasným/ou partnerom/partnerkou,
- aspiráciami mať deti a dĺžkou trvania súčasného partnerského vzťahu,
- aspiráciami mať deti a želaním spoločného bývania so súčasným/ou partnerom/partnerkou.

Negatívna korelácia bola zistená medzi:

- aspiráciami mať deti a častot'ou stretávania sa so súčasným/ou partnerom/partnerkou.

Tab. 4. Ašpirácie mať deti a želanie svadby so súčasným/ou partnerom/partnerkou u účastníkov a účastníčok výskumu - korelácie (Česká a Slovenská republika)

Proměnná	Spearmanovy korelace Označ. korelace jsou významné na hl. p <,05000				
	Prom19	Prom20	Prom21	Prom24	Prom25
Prom19	1,00000	-0,32034	0,38186	0,29431	0,59001
Prom20	-0,32034	1,00000	-0,41314	-0,16734	-0,26455
Prom21	0,38186	-0,41314	1,00000	0,39051	0,44764
Prom24	0,29431	-0,16734	0,39051	1,00000	0,70513
Prom25	0,59001	-0,26455	0,44764	0,70513	1,00000

Legenda:

19 - dĺžka súčasného partnerského vzťahu, 20 - častot' stretávania sa s partnerom/partnerkou, 21 - spoločné bývanie s partnerom/partnerkou, 24 - želanie svadby so súčasným partnerom/partnerkou, 25 - želanie mať deti so súčasným partnerom/partnerkou.

V tabuľkách č. 5 a 6 sú uvedené výsledky korelácií zvlášť pre odpovede respondentov a respondentiek z Českej a Slovenskej republiky. Možno vidieť, že výsledky sú podobné a neboli zistené významné rozdiely z hľadiska príslušnosti k Českej alebo Slovenskej republike.

Tab. 5: Ašpirácie mať deti a želanie svadby so súčasným/ou partnerom/partnerkou u účastníkov a účastníčok výskumu – korelácie (Slovenská republika)

Spearmanovy korelace					
Označ. korelace jsou významné na hl. p <,05000					
Proměnná	Prom19	Prom20	Prom21	Prom24	Prom25
Prom19	1,00000	-0,28985	0,37869	0,28433	0,58667
Prom20	-0,28985	1,00000	-0,38795	-0,18550	-0,26070
Prom21	0,37869	-0,38795	1,00000	0,41308	0,45559
Prom24	0,28433	-0,18550	0,41308	1,00000	0,74625
Prom25	0,58667	-0,26070	0,45559	0,74625	1,00000

Legenda:

19 – dĺžka súčasného partnerského vzťahu, 20 – častot' stretávania sa s partnerom/partnerkou, 21 – spoločné bývanie s partnerom/partnerkou, 24 – želanie svadby so súčasným partnerom/partnerkou, 25 – želanie mať deti so súčasným partnerom/partnerkou.

Tab. 6: Ašpirácie mať deti a želanie svadby so súčasným/ou partnerom/partnerkou u účastníkov a účastníčok výskumu – korelácie (Česká republika)

Spearmanovy korelace					
Označ. korelace jsou významné na hl. p <,05000					
Proměnná	Prom19	Prom20	Prom21	Prom24	Prom25
Prom19	1,00000	-0,37873	0,39020	0,30641	0,59048
Prom20	-0,37873	1,00000	-0,45981	-0,13082	-0,27090
Prom21	0,39020	-0,45981	1,00000	0,34361	0,43018
Prom24	0,30641	-0,13082	0,34361	1,00000	0,61856
Prom25	0,59048	-0,27090	0,43018	0,61856	1,00000

Legenda:

19 – dĺžka súčasného partnerského vzťahu, 20 – častot' stretávania sa s partnerom/partnerkou, 21 – spoločné bývanie s partnerom/partnerkou, 24 – želanie svadby so súčasným partnerom/partnerkou, 25 – želanie mať deti so súčasným partnerom/partnerkou.

Morálne hodnoty v partnerskom vzťahu a reprodukčné aspirácie

V nasledujúcej časti sú uvedené odpovede respondentov a respondentiek na otázku, ktorá sa týkala troch najdôležitejších dôvodov, čo drží ich partnerský vzťah spolu. Takéto zameranie sme si zvolili na analýzu preto, lebo uvedené vypovedá aj o hodnotovom pozadí a morálnych preferenciách respondentov a respondentiek.

Vo vzťahu ku komparácii odpovedí respondentov a respondentiek z Českej a Slovenskej republiky sa z priestorových dôvodov obmedzíme len na výsledky Mann-Whitneyovho U testu a Kruskalovho-Wallisovho testu a nebudeme prezentovať konkrétne výsledky prostredníctvom percentuálneho vyhodnotenia odpovedí v grafoch.

Z tabuľky č. 7, ktorá prezentuje výsledky Mann-Whitneyovho U testu, ktoré sa týkajú troch najdôležitejších dôvodov udržania partnerského vzťahu u účastníčok a účastníkov výskumu, možno vidieť, že neboli zistené štatisticky signifikantné diferencie z hľadiska príslušnosti k Slovenskej a Českej republike.

Tab. 7: Výsledky Mann-Whitneyovho U testu – dôvody udržania partnerského vzťahu u účastníčok a účastníkov výskumu: komparácia Česká a Slovenská republika

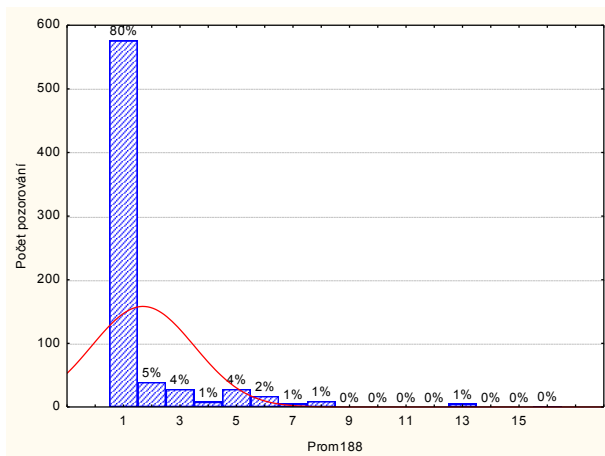
Proměnná	Mann-Whitneyův U test Označené testy jsou významné na hladině p <,05000						
	Sčt poř. skup. 1	Sčt poř. skup. 2	U	Z	Úroveň p	Z upravené	Úroveň p
Prom188	170657,1	86029,0	56654,0	-0,13314	0,89407	-0,19236	0,84745
Prom189	170229,1	86457,0	56226,0	-0,29713	0,76636	-0,30667	0,75909
Prom190	176450,1	83110,0	54430,0	1,16032	0,24591	1,16704	0,24319

Legenda:

188 – najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu, 189 – druhý najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu, 190 – tretí najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu.

V grafe č. 10 sú uvedené najdôležitejšie dôvody toho, čo drží partnerský vzťah spolu (tie, ktoré uviedli respondenti a respondentky na prvom mieste). Možno vidieť, že výrazne dominuje odpoveď „láska“.

Graf 10: Najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu u účastníčok a účastníkov výskumu

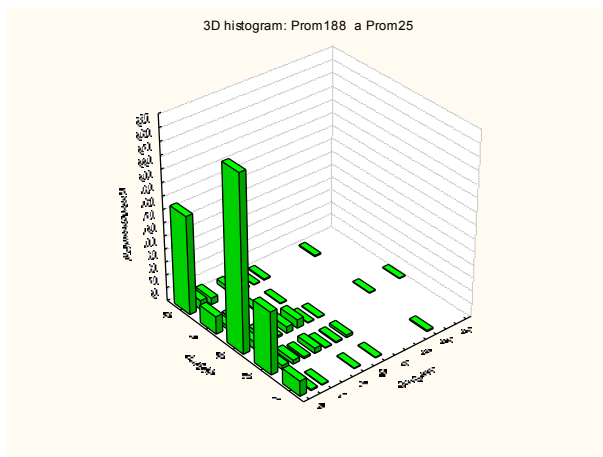

Legenda:

Dôvody udržania partnerského vzťahu: 1 – láska, 2 – dôvera, 3 – blízkosť, porozumenie, 4 – otvorenosť, 5 – spokojná, vzrušujúca sexualita, 6 – erotická príťažlivosť, telesná atraktivita, 7 – spoločné koníčky, činnosť, výlety, 8 – priateľstvo, 9 – podpora, 10 – istota, spoľahlivosť, 11 – želanie založiť si rodinu, 12 – úmysel svadby, 13 – zodpovednosť, 14 – viera, 15 – spoločná materiálna báza, 16 – zvládanie úderov osudu, 17 – zvyk, rutina, pohodlnosť, 18 – iné.

Početnosti odpovedí, ktoré sa vzťahovali na najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu, možno vidieť z grafu č. 11.

Graf 11: Najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu

Legenda:

y – početnosť

x – želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti

z – dôvody udržania partnerského vzťahu: 1 – láska, 2 – dôvera, 3 – blízkosť, porozumenie, 4 – otvorenosť, 5 – spokojná, vzrušujúca sexualita, 6 – erotická príťažlivosť, telesná atraktivita, 7 – spoločné koníčky, činnosť, výlety, 8 – priateľstvo, 9 – podpora, 10 – istota, spoľahlivosť, 11 – želanie založiť si rodinu, 12 – úmysel svadby, 13 – zodpovednosť, 14 – viera, 15 – spoločná materiálna báza, 16 – zvládanie úderov osudu, 17 – zvyk, rutina, pohodlnosť, 18 – iné.

Z tabuľky č. 8, ktorá zobrazuje výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu ($p = 0,2778$), ktoré sa týkali najdôležitejšieho dôvodu udržania partnerského vzťahu a reprodukčných aspirácií so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu, je zrejmé, že nebol zistený štatisticky signifikantný rozdiel v odpovediach účastníkov a účastníčok výskumu. Tabuľky č. 9 a 10 tiež dokladajú, že v tejto otázke neboli zistené štatisticky významné diferencie ani zvlášť u respondentov a respondentiek zo Slovenska a Čiech.

Tab. 8: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Česká a Slovenská republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom188 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =5,093743 p =,2778					
	1	2	3	4	5
	R:366,43	R:366,06	R:337,21	R:363,78	R:350,06
1		0,009035	0,760778	0,053428	0,414111
2	0,009035		1,358568	0,060115	0,689534
3	0,760778	1,358568		0,751181	0,694245
4	0,053428	0,060115	0,751181		0,374920
5	0,414111	0,689534	0,694245	0,374920	

Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

Tab. 9: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Slovenská republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom188 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =2,518612 p =,6413					
	1	2	3	4	5
	R:250,52	R:236,04	R:226,20	R:235,73	R:238,55
1		0,460196	0,823528	0,377255	0,391804
2	0,460196		0,575562	0,010037	0,133740
3	0,823528	0,575562		0,328793	0,805853
4	0,377255	0,010037	0,328793		0,094116
5	0,391804	0,133740	0,805853	0,094116	

Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

Tab. 10: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu - najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Česká republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom188 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =6,916720 p =,1404					
	1	2	3	4	5
	R:113,14	R:132,27	R:111,50	R:128,33	R:112,38
1		0,694417	0,063224	0,477942	0,028763
2	0,694417		1,633866	0,177334	1,449312
3	0,063224	1,633866		0,828400	0,084752
4	0,477942	0,177334	0,828400		0,760747
5	0,028763	1,449312	0,084752	0,760747	

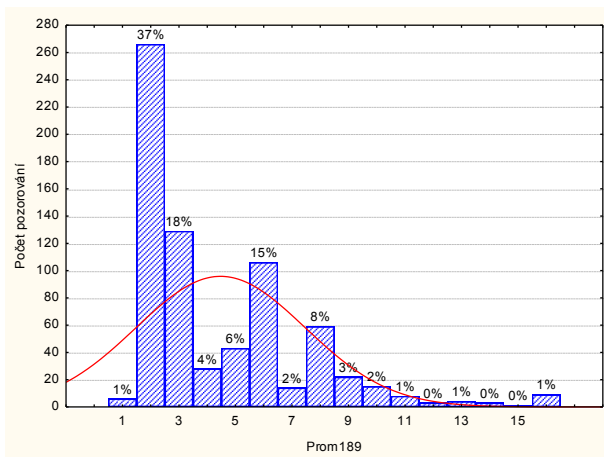
Legenda:

Želanie mať deti - otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 - nie; 2 - nie som si istý/á, neviem; 3 - áno, neskôr; 4 - áno, najradšej hneď; 5 - už máme dieťa/deti.

Zisťovali sme aj druhý najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu u účastníčok a účastníkov výskumu. Odpovede na túto položku sú uvedené v grafe č. 12. Tu sú už odpovede viac rozptýlené v porovnaní s tými, ktoré uvádzali respondenti a respondentky ako dôvody udržania partnerského vzťahu na prvom mieste. Možno vidieť, že dominujú odpovede ako „dôvera“, „blízkosť, porozumenie“, „erotická príťažlivosť, telesná atraktivita“ a i.

Graf 12: Druhý najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu u účastníčok a účastníkov výskumu

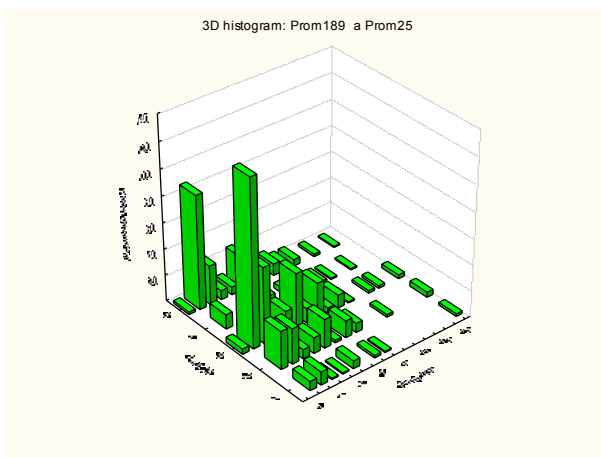
Legenda:

Dôvody udržania partnerského vzťahu: 1 – láska, 2 – dôvera, 3 – blízkosť, porozumenie, 4 – otvorenosť, 5 – spokojná, vzrušujúca sexualita, 6 – erotická príťažlivosť, telesná atraktivita, 7 – spoločné koničky, činnosť, výlety, 8 – priateľstvo, 9 – podpora, 10 – istota, spoľahlivosť, 11 – želanie založiť si rodinu, 12 – úmysel svadby, 13 – zodpovednosť, 14 – viera, 15 – spoločná materiálna báza, 16 – zvládanie úderov osudu, 17 – zvyk, rutina, pohodlnosť, 18 – iné.

Pomerne rozptýlené odpovede, ktoré sa vzťahovali na druhý najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu, možno vidieť z grafu č. 13.

Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu (tabuľka č. 11), ktoré sa týkali druhého najdôležitejšieho dôvodu udržania partnerského vzťahu a reprodukčných aspirácií so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu, naznačujú, že existuje štatisticky signifikantný rozdiel medzi odpoveďami o druhom najdôležitejšom dôvode udržania partnerského vzťahu u tých dotazovaných osôb, ktoré uviedli odpoveď, že „nie sú si isté, neviem“, či si želajú mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti a medzi tými, ktoré uviedli, že si želajú mať deti „neskôr“ ako aj tými, ktoré už majú dieťa/deti.

Graf 13: Druhý najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné ašpirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu

Legenda:

y – početnosť

x – želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti

z – dôvody udržania partnerského vzťahu: 1 – láska, 2 – dôvera, 3 – blízkosť, porozumenie, 4 – otvorenosť, 5 – spokojná, vzrušujúca sexualita, 6 – erotická príťažlivosť, telesná atraktivita, 7 – spoločné koníčky, činnosť, výlety, 8 – priateľstvo, 9 – podpora, 10 – istota, spoľahlivosť, 11 – želanie založiť si rodinu, 12 – úmysel svadby, 13 – zodpovednosť, 14 – viera, 15 – spoločná materiálna báza, 16 – zvládanie úderov osudu, 17 – zvyk, rutina, pohodlnosť, 18 – iné.

Tabuľky č. 12 a 13 zobrazujú výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu v sledovaných premenných zvlášť u respondentov a respondentiek zo Slovenska a Čiech. Na základe výsledkov konštatujeme, že, čo sa týka Slovenskej republiky, existuje štatisticky signifikantný rozdiel medzi odpoveďami o druhom najdôležitejšom dôvode udržania partnerského vzťahu medzi tými, ktorí/é si nie sú istí/é tým, či chcú mať v súčasnom partnerskom vzťahu dieťa/deti a tými, ktorí/é už deti majú. V rámci odpovedí respondentov a respondentiek z Českej republiky sme štatisticky významné rozdiely zistili u tých osôb, ktoré uviedli odpoveď, že „nie sú si

isté“, či chcú mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti a medzi tými, ktoré uviedli, že si želajú mať deti „neskôr“.

Tab. 11: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – druhý najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Česká a Slovenská republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom189 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =18,57615 p =,0010					
	1	2	3	4	5
	R:380,35	R:398,93	R:335,72	R:411,69	R:319,34
1		0,454582	1,162062	0,630623	1,543536
2	0,454582		2,976788	0,335581	3,430264
3	1,162062	2,976788		2,148498	0,885230
4	0,630623	0,335581	2,148498		2,524972
5	1,543536	3,430264	0,885230	2,524972	

Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti

Tab. 12: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – druhý najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Slovenská republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom189 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =11,86902 p =,0184					
	1	2	3	4	5
	R:244,54	R:258,82	R:232,95	R:273,40	R:204,34
1		0,453790	0,392720	0,735823	1,316112
2	0,453790		1,514286	0,470899	2,899008
3	0,392720	1,514286		1,396269	1,866798
4	0,735823	0,470899	1,396269		2,301334
5	1,316112	2,899008	1,866798	2,301334	

Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

Tab. 13: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – druhý najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné ašpirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Česká republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom189 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =12,77087 p =,0125					
	1	2	3	4	5
	R:142,93	R:142,26	R:103,69	R:138,50	R:114,66
1		0,024390	1,505767	0,139337	1,064187
2	0,024390		3,032924	0,169218	2,010792
3	1,505767	3,032924		1,712469	1,052137
4	0,139337	0,169218	1,712469		1,136786
5	1,064187	2,010792	1,052137	1,136786	

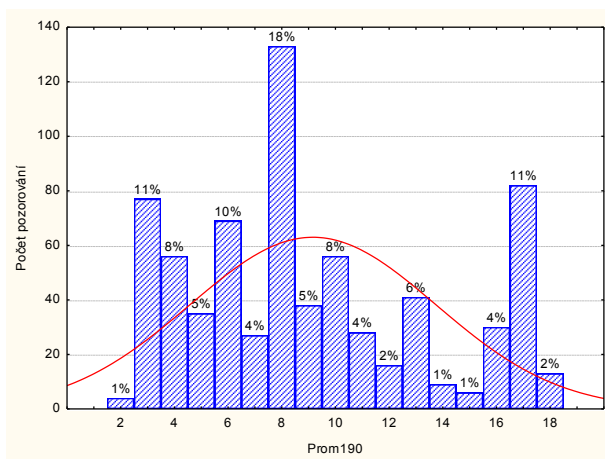
Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1- nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

A napokon, v grafe č. 14 sú uvedené najdôležitejšie dôvody toho, čo drží partnerský vzťah spolu (tie, ktoré uviedli respondenti a respondentky na treťom mieste). Možno vidieť, že i v tomto prípade sú odpovede rôznorodé. Spomedzi najčastejšie sa vyskytujúcich odpovedí to bola odpoveď „priateľstvo“, „blízkosť, porozumenie“, „zvyk, rutina, pohodlnosť“ a i.

Graf 14: Tretí najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu u účastníčok a účastníkov výskumu

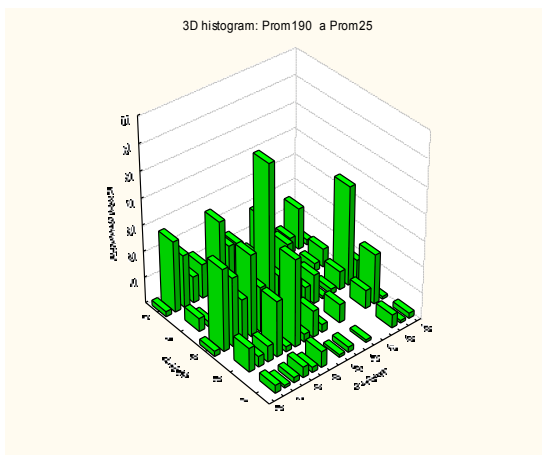

Legenda:

Důvody udržania partnerského vzťahu: 1 – láska, 2 – dôvera, 3 – blízkosť, porozumenie, 4 – otvorenosť, 5 – spokojná, vzrušujúca sexualita, 6 – erotická príťažlivosť, telesná atraktivita, 7 – spoločné koničky, činnosť, výlety, 8 – priateľstvo, 9 – podpora, 10 – istota, spoľahlivosť, 11 – želanie založiť si rodinu, 12 – úmysel svadby, 13 – zodpovednosť, 14 – viera, 15 – spoločná materiálna báza, 16 – zvládanie úderov osudu, 17 – zvyk, rutina, pohodlnosť, 18 – iné.

Početnosti odpovedí, ktoré sa vzťahovali na tretí najdôležitejší dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/partnerkou u účastníčok a účastníkov výskumu, zobrazuje graf č. 15.

Graf 15: Tretí najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné ašpirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu

Legenda:

y – početnosť

x – želanie mať deti – otázka: *Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?*

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti

z - dôvody udržania partnerského vzťahu: 1 – láska, 2 – dôvera, 3 – blízkosť, porozumenie, 4 – otvorenosť, 5 – spokojná, vzrušujúca sexualita, 6 – erotická príťažlivosť, telesná atraktivita, 7 – spoločné koníčky, činnosť, výlety, 8 – priateľstvo, 9 – podpora, 10 – istota, spoľahlivosť, 11 – želanie založiť si rodinu, 12 – úmysel svadby, 13 – zodpovednosť, 14 – viera, 15 – spoločná materiálna báza, 16 – zvládanie úderov osudu, 17 – zvyk, rutina, pohodlnosť, 18 – iné.

Z tabuľky č. 14, ktorá zobrazuje výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu, ktoré sa týkali tretieho najdôležitejšieho dôvodu udržania partnerského vzťahu a reprodukčných ašpirácií so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu, je zrejmé, že nebol zistený štatisticky signifikantný rozdiel v odpovediach účastníkov a účastníčok výskumu spolu za Českú a Slovenskú republiku a ani zvlášť (tabuľky č. 15 a 16).

Tab. 14: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – tretí najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Česká a Slovenská republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom190 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =5,021648 p =,2851					
	1	2	3	4	5
	R:359,48	R:363,38	R:344,16	R:413,57	R:339,35
1		0,094782	0,396595	1,081953	0,507238
2	0,094782		0,899742	1,312165	1,034137
3	0,396595	0,899742		1,951504	0,260521
4	1,081953	1,312165	1,951504		2,020952
5	0,507238	1,034137	0,260521	2,020952	

Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

Tab. 15: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – tretí najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Slovenská republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom190 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =3,087014 p =,5434					
	1	2	3	4	5
	R:224,00	R:242,97	R:228,63	R:275,40	R:234,27
1		0,597548	0,155295	1,299582	0,334305
2	0,597548		0,832069	1,039056	0,461636
3	0,155295	0,832069		1,600751	0,369195
4	1,299582	1,039056	1,600751		1,362307
5	0,334305	0,461636	0,369195	1,362307	

Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

Tab. 16: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – tretí najviac dôležitý dôvod udržania partnerského vzťahu a reprodukčné aspirácie so súčasným partnerom/kou u účastníčok a účastníkov výskumu (Česká republika)

Vícenásobné porovnaní z' hodnot; Prom190 Prom25 Kruskal-Wallisův test: H (4) =4,144675 p =,3868					
	1	2	3	4	5
	R:143,14	R:120,55	R:116,02	R:138,83	R:106,38
1		0,820082	1,040788	0,135592	1,383961
2	0,820082		0,356356	0,823366	1,032823
3	1,040788	0,356356		1,122237	0,925275
4	0,135592	0,823366	1,122237		1,547503
5	1,383961	1,032823	0,925275	1,547503	

Legenda:

Želanie mať deti – otázka: Želáte si mať so súčasným/ou partnerom/partnerkou deti?

1 – nie; 2 – nie som si istý/á, neviem; 3 – áno, neskôr; 4 – áno, najradšej hneď; 5 – už máme dieťa/deti.

Záver

Ako dôležitý faktor, ktorý ovplyvňuje reprodukčné aspirácie, sa ukazuje partnerský status. Želanie mať dieťa/deti sa podľa našich výskumných zistení spája s dĺžkou partnerského vzťahu, častotou stretávania sa s partnerom, partnerkou, či plánovaním páru vstúpiť do manželstva, spoločného bývania, či so želaním svadby.

Zistili sme, že väčšina opýtaných mužov a žien plánuje mať deti (so súčasným/ou partnerom alebo partnerkou), alebo už deti má.

Vo vzťahu ku komparácii medzi odpoveďami účastníčok a účastníkov zo Slovenskej a Českej republiky sa štatisticky významné diferencie vzhľadom na sledované premenné nepotvrdili. Je však nutné zohľadniť, že výskumný súbor z Českej republiky bol menší a celkovo nešlo o reprezentatívnu vzorku.

Medzi najdôležitejšie dôvody toho, čo „drží“ partnerský vzťah spolu boli uvádzané: „láska“, „dôvera“, „blízkosť, porozumenie“, „erotická

príťažlivosť, telesná atraktivita“, ale aj „priateľstvo“, „zvyk, rutina, pohodlnosť“ a i. Ukazuje sa, že sa do popredia dostávajú také hodnoty v partnerských vzťahoch, ktoré zdôrazňujú predovšetkým emocionálne aspekty, ktoré sú aj podľa Schmidta (2004) základnými kameňmi Giddensovho konceptu čistého vzťahu (1992).

Na strane druhej je zjavné, že sa v odpovediach často vyskytujú také, ktoré naznačujú skôr príklon k tradičným morálnym hodnotám, ako napr. želanie svadby či plánovanie založiť si rodinu. Tieto výskumné zistenia sú v súlade s našimi výsledkami [Marková, 2012], podľa ktorých sa síce v súčasnosti sexualita zdá byť „oslobodená“, ale nemožno jednoznačne potvrdiť také masívne zmeny, aké sú popisované napr. Schmidtom (1996, 2003, 2004) alebo Siguschom (2005), Giddensom (1992), Danneckerom (2003) a inými autormi a autorkami. Aj vo vzťahu k reprodukčným ašpiráciám, stále prevládajú konštrukcie tzv. „tradičnej“ sexuálnej morálky.

Summary

This article concentrates on reproductive aspiration in partnerships. We present partial research results, which regard to reproductive aspiration in present partnership in relation to selected variables (partnership length, wedding wish, etc.) between men and women of middle and older adult age from Slovak and Czech Republic. Moreover we analyze reasons of maintenance of partnership and reproductive aspiration in ethic contexts.

Zoznam literatúry:

- [1] Brezák, J. 2005. *Regionálne odlišnosti v oslabení nukleárnej rodiny na Slovensku*. In: Rodina na prelome tisícročia. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2005. ISBN 80-8050-914-X.
- [2] Dannecker., M. 2003. *Sexualität im Wandel*. In: AIDS INFOTHEK : Das Magazin der Aids Info Docu Schweiz, 2003, vol.15, p. 10–19. ISSN 1021-321X.
- [3] Dekker, A. – Matthiesen, S. 2000. *Bedeutungen der Sexualität*. In: Schmidt, G. (Hg.). *Kinder der sexuellen Revolution : Kontinuität und Wandel im studentischen Sexualverhalten 1966-1996*. Eine

- empirische Untersuchung. Gießen: Psychosozial-Verlag, 2000, p. 97–109. ISBN 3-89806-027-6.
- [4] Giddens, A. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism* in Modern Societies. Stanford: Stanford University Press, 1992. ISBN 0-8047-2214-5.
- [5] Janiš, K. 2010. *Modely partnerského soužití a představy mladých lidí o budoucím partnerském soužití*. In: Marková, D. (Ed.) *Sexuálně životné štýly v ich sociálnych súvislostiach*. Nitra: UKF, 2010, p. 42–53. ISBN 978-80-8094-842-9.
- [6] Lukšík, I. – Marková, D. 2012. *Čo posilňuje ašpirácie mat' deti u mužov a žien na Slovensku?* In: Marková, D. – Rovňanová, L. (Ed.) *Sexuality V : Zborník vedeckých príspevkov*. Banská Bystrica, UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0379-4.
- [7] Marková, D. 2013. *Reprodukčné ašpirácie v súčasných partnerských vzťahoch v kontexte morálnych hodnôt a Sternbergovej teórie lásky*. In: *Fyzika a etika VII : Vesmír – príroda- človek*. Nitra, UKF, 2013, s. 144–176. ISBN 978-80-558-0244-2.
- [8] Marková, D. 2012. *O sexualite, sexuálnej morálke a súčasných partnerských vzťahoch*. Nitra: Garmond, 2012, 262. s. ISBN 978-80-89148-76-9.
- [9] Marková, D. 2007. *Predmanželská sexualita v kontextoch sexuálnej diverzity a variability*. Bratislava: Regent, 2007. ISBN 978-80-88904-59-5.
- [10] Marková, D. – Lukšík, I. 2012. *Reprodukčné ašpirácie a sexuálne životné štýly z hľadiska náboženského presvedčenia a ich etické kontexty*. In: 20. celostátní kongres k sexuální výchově v České republice. Pardubice 2012. Brno: Tribun EU s.r.o., 2012, p. 79-95. ISBN 978-80-904290-8-6.
- [11] Schmidt, G. 2004. *Sexualität und Kultur : Soziokultureller Wandel der Sexualität*, In: Hornung, R. – Buddeberg, C. – Bucher, T. (Hrsg.). *Sexualität im Wandel*. Zürich: VDF Hochschulverlag AG an der ETH Zürich, 2004, p. 11–28. ISBN 3-7281-2886-4.
- [12] Schmidt, G. 2003. *Zur Sozialgeschichte der Jugendsexualität in der zweiten Hälfte 20. Jahrhunderts*. In: *Aids Infothek : Das Magazin der Aids Info Docu Schweiz*, 2003, vol.15, p. 4–9. ISSN 1021-321X.
- [13] Schmidt, G. 1996. *Sexuelle Verhältnisse: Über das Verschwinden der Sexualmoral*. Vollständig überarb. und erweit. Neuausgabe. Reinbek: Rowohlt, 1996. ISBN 3-499-60234-2.
- [14] Schmidt, G. – Starke, K. – Matthiesen, S. – Dekker, A. – Starke, U. 2003(a). *Beziehungsformen und Beziehungsverläufe im sozialen*

Wandel : Eine empirische Studie an drei Generationen. In: Zeitschrift für Sexualforschung, 2003, heft 03, vol.16, p. 195–231. ISSN 0932-8114.

- [15] Schmidt, G. – Starke, K. – Matthiesen, S. – Dekker, A. – Starke, U. 2003(b). *Beziehungsbiographien im sozialen Wandel. Ein Bericht über erste Ergebnisse für die befragten Frauen und Männer.* Februar 2003.
- [16] Sigusch, V. 2005. *Neosexualitäten. Über den kulturellen Wandel von Liebe und Perversion.* Frankfurt am Main, New York: Campus, 2005. ISBN 3-593-37724-1.

Krystyna Teresa Panas

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

The level of emotional intelligence and the faces of emotional blackmail of girls at the Youth Detention Centre and the Young Offenders' Institution in Warsaw Falenica

Key words: *Emotional intelligence, emotional blackmail, girls in the Young Offenders' Institution, social work*

Introduction

Contemporary psychology in the description of the *self* is starting to depart from the description of the *self* as a static or unchanging structure. There appear reports about presenting the *self* from the point of view of phenomenology, that is taking into consideration the perspective of the subject through self-description, their narration in the context of functioning in social relations and inner experience. Revealing of the *self* in self-description is determined to a large extent by the surrounding reality. It can be especially significant in young people in the period of adolescence. Their self-esteem is a personality trait for which social relations are responsible. Adolescents build their self-esteem on the basis of personal experiences and emotional relations with their families or friends (the community surrounding them).

Appropriate functioning of young people can be ensured by high self-esteem formed by satisfying psychological needs such as acceptance, security, autonomy, belonging, as well as the appropriate level of emotional intelligence. Self-esteem formed on negative family and social role models can lead to the formation of negative identity [Ziółkowska, 2005: 404-407].

The presented research refers to girls who are staying at the Youth Detention Centre and Young Offenders' Institution in Warsaw Falenica according to the ruling of Family Division and Juvenile Court. The area of scientific interest referred to the level of emotional intelligence of girls in the understanding of Salovey and Mayer and susceptibility to emotional blackmail (according to the theory of S. Forward, D. Frazier).

The presented research is a pilot study. It charts a new scope of research. It can also be used in the work of tutors, social therapists and social workers taking care of juveniles both during and after their stay at the Young Offenders' Institution.

Emotional Intelligence in the conception of Salovey and Mayer

The conception of defining the structure of emotional intelligence was put forward by Salovey and Mayer in 1990. They outlined three groups of components. The first one refers to the abilities connected with identification and expression of one's own emotions, verbalised and nonverbalised and those connected with identification of other people's emotions, also interpreted on a verbal and nonverbal level (empathy).

The second group of components is the ability to manage emotions in both ourselves and other people. The third group of components of emotional intelligence includes the abilities to use emotions for our own motivation to act; they are also essential in flexible and creative thinking as well as in thinking skills. In 1997 the authors widened their conception, taking into account its developmental aspect, and therefore proposing degrees of maturity of emotional intelligence [Mayer, Salovey, 1999: 23-69].

The new approach includes:

1. the abilities to perceive and express emotions,
2. the abilities to emotionally support thinking in cognitive processes,
3. the abilities to comprehend and analyse emotions as well as using emotion knowledge in everyday life,
4. the abilities to control and regulate one's own emotions as well as other people's.

The notions close in meaning to that of emotional intelligence which exist in the scientific sphere are:

1. emotional competencies, that is learned capabilities, which help in various life situations and are of practical nature,
2. emotional knowledge, which is acquired and shaped from the earliest stages of human development,
3. social intelligence
4. personal intelligence [Jaworska, Matczak, 2008: 13-16].

On the basis of the above theory a questionnaire was designed by Schutte and associates, which is known under several different names: *Emotional Intelligence Scale*, *Assessing Emotions Scale*, *Schutte Self-Report Inventory for Emotional Intelligence Scale* [Jaworska, Matczak, 2008: 31-34]. In Poland adaptational work of the above quoted questionnaire was led by Anna Ciechanowicz, Aleksandra Jaworowska and Anna Matczak.

Emotional blackmail in the conception of Forward and Frazier

The authors think that emotional blackmail is a strong form of manipulation, in which "blackmailers who are close to the victim threaten – either directly or indirectly – that they will punish them if they do not do what they want" [Forward, Frazier, 2007: 12]. Emotional blackmail is a common form of manipulation of another person. Threatening is fundamental in every act of blackmail, it can be expressed in a variety of forms. It is

a method which strikes at us personally because the blackmailer knows how valuable this relationship is for us.

The blackmailers may threaten to use information concerning the past of the person being subjected to blackmail and to ruin this person's reputation. They usually demand money in return for keeping a secret. They know our vulnerabilities and deepest secrets. And even if they really care about us, when they are afraid that they will not get what they want they will use their knowledge about us to formulate threats, which will bring them what they want – our submissiveness.

An important element of emotional blackmail is the very understanding of how our relationship with the blackmailer works. It is a very important step in the process of eliminating blackmail from our relationship. Blackmailers can very skilfully conceal the pressure they are exerting on us and that is why we are so often not sure what we are really experiencing.

The world of emotional blackmail is extremely complex. Some emotional blackmailers openly express their threats while others send ambiguous signals to their victims. It all makes it very difficult to recognise when in our relationship manipulation patterns start developing. Obviously, there are unequivocally declared blackmailers who always openly say what will happen if we do not submit and they set out consequences of our disobedience in a way that does not leave a shadow of a doubt. However, more often than not emotional blackmail is much more subtle and it happens in a relationship in which a lot of positive features also become apparent. Memories of nice, good events have an influence on it and we are not able to accept our partner as a blackmailer.

Forward and Frazier identify four types of blackmailers. Each of them reflects a different type of blackmail: „punisher”, “self-punisher”, “sufferer” or “tantaliser”. Each of the type makes use of different vocabulary and each imparts a different nature to their demands, threats or negative judgement that they give to other people as an element of blackmail. Those differ-

ences often make it difficult to recognise blackmail, though most people think that they can discern it.

„Punishers” are the easiest to recognise. They are people who accurately define what they want and what consequences there will be if people do not give in to them. They may display aggressive behaviour, or the opposite – they may remain stubbornly silent. Regardless of the behaviour they display, their anger, which they feel when they come across opposition, is directly aimed at the other person. The „punishers” do not have to say a lot in order to inform us about their stand. The most terrible threats turn into emotional abuse when they change into intimidation and one person takes total control over the relationship. In the heat of emotional blackmail, blinded by the intensity of their own needs, „punishers” appear to be indifferent to our feelings and not too critical of themselves. They truly believe they are right in what are doing and that they are entitled to fulfil their desires.

The second group of blackmailers are „self-punishers” who emphasise what they are going to do to themselves if they do not get their own way. Dramatic words, hysterics and the atmosphere of crisis surround „self-punishers”, who are people of great needs. They tend to create tangled relationships with people close to them and they often find it very difficult to take responsibility for their own life. If they resort to blackmail, they justify their demands blaming the partner for all the difficulties in their life, either real or imaginary.

„Self-punishers” are talented prosecutors, they like to burden others with a sense of guilt and they often force others to guess what their desires are, claiming that someone else should fulfil them. „Self-punishers” are totally preoccupied by how they feel and they think that other people’s inability to read their mind is evidence that they are not given enough attention. Depressed, silent, often with tears in their eyes, „self-punishers” retreat when their partner does not fulfil their desires.

The last type of blackmailers are the so called "tantalisers". They are the most subtle of the blackmailers. Such people subject others to a series of tests, at the same time promising wonderful rewards, which others will get if only they are compliant with them. Sometimes the rewards offered by "tantalisers" are less measurable than material ones. The desire to receive what was promised can be so strong that those repeatedly blackmailed have to suffer a disappointment before they realise that they are emotionally blackmailed [Forward, Frazier, 2007: 58-77].

The psychological situation of an adolescent

The purpose of emotional blackmail, as the above considerations indicate, is to satisfy the needs of the perpetrator at the victim's expense. Children and adolescents appear to be the least resistant and unprepared for manipulation. They get entangled in many difficult situations, which they are unable to handle. Communication problems in the family, with peers or at school do not make it easier for the youth to adapt and to develop their own personalities, including emotional intelligence.

Crises, in other words specific changes which occur in confrontation with oneself and the world, are typical for adolescence. Adolescents are to perceive themselves as social persons, functioning and cooperating with other people, respecting norms, principles and values. The discrepancy between self-expectations of adolescents and public opinion's expectations and requirements of them can lead to experiencing tension within the somatic, psychological and social spheres. In the search for ways of reducing the tension and of personality reorganisation they expect adults to help them. The result of risk factors at work in the situation of shortage of resources can be a lack of social adaptation, manifesting itself in actions which are a manifestation of opposition to adult authorities; actions reducing the level of anxiety, frustration connected with school failures; actions leading to belonging or identification with peer groups; actions whose aim is to demonstrate the attributes of one's own identity; actions, which seem-

ingly help to achieve a higher level of development [Ziółkowska, 2005: 388-399]. Finding out about young people's resources and shortages is therefore a priority for tutors.

The purpose of the above considerations is to pinpoint the scientific problem which the author of the article engaged in, that is to look for relationships between emotional intelligence and emotional blackmail in adolescent girls staying in a Young Offenders' Institution.

The research question and the aim of research

The aim of the presented research was to look for relationships between the level of neuroticism, emotional intelligence and emotional blackmail in peer relationships. On the basis of the subject literature the research question can be formulated as follows:

Is there a relationship between the level of neuroticism, emotional intelligence and the type of emotional blackmail in adolescent girls staying in the Young Offenders' Institution in Warsaw Falenica?

The hypotheses resulting from the problem formulated thereby:

1. The level of emotional intelligence of the girls who took part in the research is lower.
2. The girls take on the roles of victims and perpetrators in social situations.
3. The level of neuroticism of the underage girls is high.

The research is a pilot study and will be continued.

The applied research methods and the research procedure

In the research there were used the following: Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE (INTE Emotional Intelligence Questionnaire) adopted by Aleksandra Jaworowska and Anna Matczak [Jaworowska, Matczak, 2008: 31-34], an experimental version of „Moi rówieśnicy i ja” (“My peers and I”) questionnaire designed by Marta Pawelec and Jacek Łukasiewicz [Pawelec, Łukasiewicz, 2012: 299-312] and Skala Jawnego

Niepokoju Jaki jesteś? (the Scale of Open Anxiety What Are You Like?) designed by Elżbieta Skrzypek and Mieczysław Chojnowski.

Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE consists of 33 items, most of which are phrased in the first person. The statements were rated on a scale from 1 to 5 degrees depending on the extent to which the participants agree that particular sentences refer to them (from "I completely disagree" to "I completely agree"). 24 statements refer to abilities or skills – the participant having a given ability or skill – or they are evidence of difficulty in coping in different situations. Other statements reveal possessed skills.

„Moi rówieśnicy i ja” questionnaire consists of 36 questions (earlier version). The participant underlines one answer on the scale from 0 to 4. The questions were grouped under three categories. Each category constitutes a separate part of the questionnaire. The first one contains questions, which help diagnose whether the participant is a victim of emotional blackmail, or whether the participant is experiencing peer pressure. The second category contains questions which help to determine the type of the participant's reaction to peer pressure. Whether he or she adopts a compliant attitude towards the person who is exerting pressure. The open questions contained in the third part enable us to diagnose whether the participants are perpetrators of emotional blackmail, whether they themselves are putting pressure on their peers. The diagnostic answers in each of the category are evidence of the participant's adopting a definite role. The average of the sum total of the answers in each distinct category is the indication.

„Moi rówieśnicy i ja” questionnaire

based on the conception of Susan Forward, questionnaire adopted by Marta Pawelec, Jacek Łukasiewicz.

The purpose of the questionnaire below is to learn about selected aspects of peer relationships. It is anonymous. It means that nobody will

know how you answered individual questions. I believe that therefore your answers will be truthful. Your honesty is really important to me.

Read the questions carefully and mark the answers by putting a cross **X** in the appropriate space.

The numbers mean: 0 - never, 1 - rarely, 2 - it's hard to say, 3 - often, 4 - always.

Lp.	A. Does any of your friends:	0	1	2	3	4
1.	Threaten that they will make your life difficult if you don't do what they want?					
2.	Threaten that they break up with you if you don't do what they want?					
3.	Say or insinuate that they will hurt themselves or will be overcome with great sadness if you don't do what they want?					
4.	Want more, no matter how much you give them (e.g. time, things)?					
5.	Feel convinced that you will always give in to them?					
6.	Ignore or hurt your feelings or desires?					
7.	Promise you a lot but on condition that you fulfil their wishes?					
8.	Shower you with words of admiration, friendliness and praise when you give in to them and dislike or anger when you don't want to give in?					
9.	Use bribery in order to get their own way?					
10.	Try to control you e.g. keeps asking you who you spend your time with and feels jealous of the time spent with another person?					

Lp.	A. Does any of your friends:	0	1	2	3	4
11.	Ignore your protests when you don't want to agree to their suggestions, ideas?					
12.	Say it is entirely your fault in case of misunderstandings?					
Lp.	B. When you come across pressure from your peers do you:	0	1	2	3	4
1.	excuse yourself					
2.	argue					
3.	cry in secret					
4.	change or cancel your plans					
5.	give in and hope this is the last time					
6.	get into a fight with them					
0 - never, 1 - rarely, 2 - it's hard to say, 3 - often, 4 - always.		0	1	2	3	4
7.	say that such behaviour is unacceptable					
8.	call them names and swear					
9.	tell your parents or a teacher about it					
10.	not protest in front of them but you will „take it out” on another friend					

Lp.	A. Does any of your friends:	0	1	2	3	4
11.	think badly of them but you don't say it aloud					
12.	imagine you "take them apart"					
Lp.	C. Do you happen to behave in the following ways towards any of your friends:	0	1	2	3	4
1.	Threaten that you will make their life difficult if they don't do what you want?					
2.	Threaten that you will break up with them if they don't do what you want?					
3.	Say or insinuate that you will hurt yourself or will be overcome with great sadness if they don't do what you want?					
4.	Want more, no matter how much they give you (e.g. time, things)?					
5.	Assume that they will give in?					
6.	Ignore or hurt their feelings or desires?					
7.	Promise them a lot but on condition that they fulfil your wishes?					
8.	Show them with words of admiration, friendliness and praise when they give in to you and dislike or anger when they don't want to give in?					
9.	Use bribery in order to get your own way?					
10.	Try to control them e.g. keep asking them who they spend their time with and feel jealous of the time spent with another person?					

Lp.	A. Does any of your friends:	0	1	2	3	4
11.	Ignore their protests when they don't want to agree to your suggestions, ideas?					
12.	Say it is entirely their fault in case of misunderstandings?					

The purpose of *Skala Jawnego Niepokoju Jaki jesteś?* is to study the level of anxiety considered equivalent with neuroticism in school age children and young people – 40 questions, it also has a scale of lying interpreted as a susceptibility to social approval – 10 questions. The participant chooses the answer YES or NO in accordance with their self-knowledge. Answering time is unlimited.

The test was of mixed character: group and individual. The girls were informed about the scientific purpose of the test and about the fact that the answers were anonymous. They were asked to carefully read each questionnaire and give answers in accordance with the first idea they had. Additional information or explanation was not needed during the test. The time of test was unlimited.

Description of the participants

The research was conducted from September to December 2012 at the Youth Detention Centre and Young Offenders' Institution in Warsaw Falenica. 30 girls participated.

Table 1. The age of the participants

Age	N	%
14 years old	3	10
15 years old	7	23,33
16 years old	7	23,33
17 years old	6	20
18 years old	4	13,33
19 years old	2	6,67
20 years old	1	3

Source: based on author's own research

The biggest group of participants was girls at the age of 15-17, that is in the period of escalation of developmental crises (unstable self-esteem, strong need for acceptance, fear of humiliation, searching for a close person, somebody important to them, sexual initiation, change of school).

Table 2. Number of participants with regard to their participation in compulsory education

Type of school	N	%
Primary School	3	10
Gymnasium/ Junior High School	25	83,33
Vocational school	2	6,67

Source: based on author's own research

Analysis and interpretation of results

Based on the analysis of the research results the following were established: the level of emotional intelligence of the participants, the adopted roles in the victim – perpetrator relationships in emotional blackmail and

the level of neuroticism. The act of presenting oneself in a favourable light with the aim of gaining public approval was also verified – a lie.

Table 3. The participants' results in the Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE

	Average raw scores (M)	Standard error of measurement	Confidence intervals	The limits of raw scores intervals	Sten scores
Factor I	57	+/- 7	95%	50-64	2-6
Factor II	41	+/- 6	95%	35-47	2-7
General factor	115	+/- 10	95%	105-125	2-5

Source: based on author's own research

The analysis of mean scores obtained in the Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE (95% confidence intervals) indicates a tendency to a low level of social competencies – managing in social life and effective functioning in the society. The described behaviour and competencies are signs of a lower level of empathy of the participants – empathising with other people's experiences (emotional empathy) as well as understanding and accurately predicting their feelings (cognitive empathy). The dispersion of scores in factor I – from low to elevated may suggest a variability of emotional regulation and use of emotions. The scores obtained in factor II are contained in the interval from low to elevated, which may mean that the participants' ability to recognise emotions in themselves and other people is the best developed (The obtained results – in the author's opinion – may be the result of therapeutic work in the Young Offenders' Institution).

Table 4. Mean scores (M) in the „Moi rówieśnicy i ja” questionnaire

Scales	M	Range of scores
Victims	8,1	0 – 23
Perpetrators	5,2	0 – 16
Submissiveness	10,7	0 – 16

Source: based on author's own research

Based on the analysis of the data, the roles most frequently adopted by the girls were established. Mean scores in the scales of victims, perpetrators and submissiveness are an indication of an increase in the studied phenomenon of emotional blackmail. The lowest score was achieved by the participant in the role of the perpetrator (M=5,2), and elevated ones in the role of the victim (M=8,1). The highest one was in submissiveness (M=10,7). It can therefore be concluded that this behaviour is typical of the participant. Nonetheless, during result interpretation the context of the research has to be taken into consideration despite anonymity of the answers.

Table 5. The roles adopted by the participants

Role	N	%	M Perpetrator	M Victim
Victim	6	20	0	7,5
Perpetrator	3	10	5	0
Victim and Perpetrator	18	60	8,16	10,8
Neither of the roles	3	10	0	0
Total	30	100		
Submissiveness	21	70		

Source: based on author's own research

The results presented above indicate that 80% of the participants may be described as victims of peer blackmail as compared to 10% that of perpetrators. In the perception of 20% of girls they are victims of peer blackmail, however they have never experienced a situation in which they would become perpetrators. The participants who declare themselves as perpetrators are a small group – 10%. They make use of blackmail towards peers but they themselves do not experience it. 10% of the participants think that neither of the suggested roles refer to them. Such an answer may suggest a defensive attitude or a poor insight into one's own behaviour. The combination of the roles of the victim and the perpetrator, however, looks really interesting. As many as 60% of the participants notices such combination in themselves. It might be well to consider in which situations the same person is once the victim and another time the perpetrator. What conditions have to occur, what personal characteristics predispose them to the above relationships in social contacts.

Emotional blackmail may appear within a group or towards one, yet submissive person. In the presented research 21 people (70%) revealed that they are also submissive. They may, therefore, adopt the role of the victim.

Table 7. Mean scores obtained in Skala Jawnego Niepokoju Jaki jesteś?

Scale	Raw score	Confidence interval	SEM	The limits of confidence interval	Sten scores
Neuroticism	22	80%	+/-3	19-25	6-8
Lie	4	x	x	X	6

Source: based on author's own research

Mean scores on the Neuroticism scale indicate that the participants are characterised by a high level of Neuroticism, and so they can be less moti-

vated to study and are less socialised. The results on the Lie scale let us draw a conclusion with regard to an average tendency to present oneself in a more favourable light. The analysis of the data contained in the Skala Jawnego Niepokoju Jaki jesteś? provides us with a basis to analyse the remaining questionnaires due to the average scores on the Lie scale.

Discussion of results and practical conclusions

As it was indicated in the introduction the presented research is a pilot study. The proposed thesis was proved.

The participating girls staying in the Youth Detention Centre and Young Offenders' Institution in Warsaw Falenica have a lower level of emotional intelligence, a low level of social competencies. They have difficulty in managing in social life and effective functioning in the society. Their low competencies are a sign of a lower level of emotional and cognitive empathy.

The research results presented in this work indicate that 80% of the participants are both victims and perpetrators of blackmail at the same time. This group of participants shows a necessity for further research into the relationship between emotional blackmail in connection with personality studies, system of norms, principles and values, family relationships, peer relationships. In the perception of 20% of the girls they are victims of peer blackmail, however they have never experienced a situation in which they would become perpetrators. Only 10% of the participants mentioned the role of the perpetrator, never having been the victim. They make use of blackmail towards peers but they themselves do not experience it. 10 % of respondents could not find themselves in either of the roles. Their attitude can be interpreted in terms of psychological resistance and/or low self-awareness or self-esteem.

The whole of the verified hypotheses are completed by the statement about a high level of neuroticism of the participants, which is conducive to lower emotional competencies and entering the role of the perpetrator, victim or both at the same time. The obtained results confirm reports from

the research conducted by Pawelec and Łukasiewicz about universality of the phenomenon of emotional blackmail among young people [Pawelec, Łukasiewicz, 2012: 310].

Observational data gathered by the author and the Youth Detention Centre and Young Offenders' Institution tutors indicate that the participants use socially disapproved behaviour because they are not familiar with strategies to deal with difficult situations. Negatively valenced solutions are the only means of adaptation, gratification of needs, solving intrapsychic or interpersonal problems that are accessible to them, they also serve to build one's own self-image.

In a further stage of the research it is essential to establish whether the role of the victim-perpetrator in one person depends on the social situation and the peer, or whether the roles are fluid, that is one time victim behaviour predominates, and another perpetrator towards the same person but in different situations. Emotional or social intelligence of the participants might play an important role in understanding the adoption of the role of the victim or perpetrator and entering into violence relationships. This is also the direction that should be pursued in further research, expanding onto a larger test group.

The development of appropriate self-esteem in adolescent girls, appropriate shaping of personality structure, searching for identity and building one's own self-image is a challenge for tutors, therapists and social workers working with juveniles at the Youth Detention Centre and Young Offenders' Institution. The ongoing psychoprevention and minimising of violence phenomena is very important, in which the above research results can be extremely helpful.

Summary

Contemporary psychology in the description of the self is beginning to take into consideration – apart from the self described as a static, unchanging structure – the point of view of phenomenology, the perspective of the sub-

jects through self-description, their narration in the context of functioning in social relations and inner experience. Revealing of self in self-description is determined to a large extent by the surrounding reality. It can be especially significant in young people in the period of adolescence. Their self-esteem is a personality trait for which social relations are responsible to a great extent. Adolescents build their self-esteem on the basis of personal experiences and emotional relationships with their families or friends (the community surrounding them).

The appropriate functioning of young people can be ensured by high self-esteem formed by satisfying psychological needs such as acceptance, security, autonomy, belonging as well as the appropriate level of emotional intelligence. Self-esteem formed on negative family and social role models can, on the other hand, lead to the formation of negative identity, and thereby inappropriate peer relationships.

The presented research refers to girls who are staying at the Youth Detention Centre and Young Offenders' Institution in Warsaw Falenica according to the ruling of Family Division and Juvenile Court.

The presented research is a pilot study. It charts a new scope of research. It can also be used in the work of tutors, social therapists and social workers taking care of juveniles both during and after their stay at the Young Offenders' Institution.

References

- [1] Bąk, W. 2009. *Wielość Ja w ujęciu poznawczym i dialogowym. Próba integracji podejść. Przegląd Psychologiczny*, 52,
- [2] Forward, S., Frazier, D. 2007. *Szantaż emocjonalny*, Gdańsk: GWP.
- [3] Jaworowska, A., Matczak, A. 2008. *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE*. Handbook. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- [4] Mayer, J.D., Salovey, P. 1999. *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- [5] Pawelec, M., Łukasiewicz, J. 2012. *Szantaż emocjonalny w relacjach rówieśniczych. Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej*. 4(59).

- [6] Salovey, P., Mayer, J.D. 1990. *Emotional intelligence. Imagination, Cognition, and Personality*, 9.
- [7] Ziółkowska, B. 2005. *Okres dorastania. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać*, [in:] A. I. Brzezińska (ed. by) *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. Gdańsk: GWP.

Irena Piskorova

WSM Warszawa

Jazyk moderní reklamy ve formování kultury

Language of modern advertising in the shaping of culture

Key words: *language, advertising, culture*

Již od počátku věků, kdy se zrodily první lidské bytosti, se současně začaly formovat civilizace a duchovní kultura. Na začátku významní učenci tyto dva termíny zaměňovali. V 18. století ve Francii dominoval termín civilizace, v Německu hrál prim pojem kultura. Ani dnes nepanuje v terminologii úplná shoda, ačkoli jistá souvislost mezi civilizací a kulturou zde je, civilizace bude vždy nad přirozenou primitivní lidskou existencí. Bude zahrnovat soubor opatření, které lidé vytvořili pro usnadnění života, činnosti, organizace, státní zřízení, právo, morálku, náboženství získávání a uchovávání vědomostí, umělci a kritiky formovaný smysl pro umění a především ideologii [Gajda, 1995: 26-27].

Oproti tomu kultura bude vždy tvořit duchovní bohatství člověka, vyšší formu lidského já, které je nad ostatními bytostmi na zemi, subjektivní, psychický, vnitřní, individuální stav, který, ačkoli je pro každého jiný, je univerzální a charakteristický pro všechny, kdo žijí blízko sebe. Lidé žijící ve stejné době, ve stejné zemi, ve stejné civilizaci, přesto každý má svoji vyšší nebo nižší kulturu. Civilizace je dílem lidí, kteří mají kulturu, ale

i opačně – je podhoubím, z něhož vyrůstá jejich další kultura [Gajda, 1995: 105]. Mezi kulturou a civilizací dochází k neustálé výměně. Jedinci s vyšší kulturou se podílejí na rozvoji civilizace a rozvinutá civilizace se podílí na pozvedání kultury ostatních jednotlivců. Vývoj kultury ovlivňovaly a ovlivňují mnohé faktory. K těm nejdůležitějším patří tradice, tvořivost, společenské, ekonomické a politické podmínky a odkaz předchozích epoch, který je dědictvím této kultury.

Jak upozorňuje M. Filipiak, kultura má především společenský charakter a je úzce spjatá s člověkem [Filipiak, 2000: 38-40]. Podstata kultury tkví ve vývoji společenských kontaktů. Jak dokládá ve své práci E. Nowicka, kultura je v rámci společnosti předávána v čase a prostoru, tzn., že během hromadění zkušeností může v rámci dědičnosti docházet ke kumulaci [Nowicka 1991: 59-60]. S. Czarnowski zase vnímá kulturu jako obecné dobro, jako plod tvořivého a před tvořivého úsilí mnoha lidských pokolení [Czarnowski, 1982: 240]. Kultura je schopná šířit se v prostoru, je jakýmsi souhrnem zobjektivizovaných prvků a odkazu celé společnosti. Pani Antonina Kłoskowska se domnívá, že v rámci kultury nenajdeme všechny typy lidského chování, ale pouze ty, jež se v průběhu věků staly společenskou normou tj. chování, pro něž je charakteristická pravidelnost, specifická pro členy dané společenské vrstvy [Kłoskowska, 1983: 23-24].

Dle názoru A. Webera lze kulturu postavit mimo sféru adaptačních požadavků, kde se náš život začíná formovat skrze vytyčování cílů, bez nichž nelze dále existovat, případně lépe naplňovat čistě fyziologické potřeby [Krawczyk, Morawski, 1991: 243].

Kultura je tedy systém naučených událostí a chování. Není totiž předávána biologicky, největší podíl na jejím spoluutváření má učení a výchova. Všechny kulturní činnosti jsou tedy naučeny, nabyty skrze vzdělávání a získávání vědomostí.

Kultura má časový rozměr, a protože se rozpíná v čase, má také prostorový rozměr, je to systém, který se skládá z jednotlivých prvků, mezi nimiž dochází k integraci [Filipiak, 2000: 41]. Kromě toho je kultura každé sku-

piny a společnosti stejná jako její členové a jejich osobní vlastnosti jsou stejné jako jejich kultura [Dyczewski, 1993: 38-40].

Každý kulturní jev lze zařadit do čtyř základních rovin:

1. materiální rovina, protože všechny kulturní jevy mají materiální rozměr. Namísto termínu „materiální kultura“ bychom raději měli hovořit o materiálních jevech v kultuře [Nowicka, 1991: 68].
2. aksionormativní rovina – upřednostňuje hodnoty a normy,
3. behaviorální rovina, která předpokládá, že všechny kulturní jevy je třeba spojovat s motorickým vnitřním nebo vnějším chováním. Zde jsou hlavní podstatou kultury normy a veškerá pravidla chování,
4. psychologická rovina, která se skládá z hodnocení, stanovisek, motivů, významů materiálních předmětů a chování člověka. Díky takovému vnímání lze ke každému předmětu a chování přiřadit nějaký význam a tím ho začlenit do kultury [Filipiak, 2000: 44].

Je možno souhlasit s definicí, která kulturu vnímá jako celek materiálního a duchovního dědictví, které je shromažďováno, zachovááno a v průběhu dějin obohacováno, předáváno z pokolení na pokolení. Součástí takto vnímané kultury jsou nejen materiální produkty a společenské instituce, ale také pravidla vzájemného společenského soužití, způsoby jednání, vzory, kriteria estetického a morálního hodnocení, které daná skupina přijala a uznala jako normu chování [*Popularna Encyklopedia Powszechna*, 2000: 542].

Součástí kultury je také určitý kód, který členům společnosti umožňuje vzájemnou komunikaci, tímto kódem je jazyk. Společenské vědy vnímají každou lidskou bytost jako odraz nějaké kultury, dokonce i v činnostech, které s ní zdánlivě nesouvisí. Vnímání kultury je úzce spjato se společností, náboženskými společenstvími a etnickými skupinami. Může se týkat také jiných společenských skupin jako např. skupiny zaměstnanců stejné společnosti či různé rodinné skupiny.

Mnoho definic kultury tvrdí, že je nabývána v procesu učení, předávána z pokolení na pokolení prostřednictvím jazyka a ostatních symbolických

znaků. Kultura je adaptační, přizpůsobena k životním podmínkám lidstva. Mění se pouze v závislosti na etapách společenského vývoje, ekonomických změnách, vzniku nových situací a problémů. Prostřednictvím souboru norem a hodnot kultura tvoří prvek, který tříbí lidskou existenci, tvoří také pedagogický prvek, učí, co je dobré a co špatné. Dává událostem smysl, je lupou, díky níž si člověk všímá psychofyzických zákonů. Nutí jednotlivce správně uvažovat a všimát si svého okolí a jevů, které se v něm vyskytují. Je vzorem lidské aktivity, která nutí jednotlivce spolupracovat v rovině společenské a produkční aktivity a určuje subjekty, které ovlivňují tyto dva druhy působnosti. Ovlivňuje způsob, jakým člověk formuje své okolí [Terek-lak, 1998: 326-326].

Kultura je souborem vzorů chování, které společnost získává a předává svým členům prostřednictvím jazyka a ostatních symbolů. Pro každou kulturu je charakteristická vlastní, zvláštní vize světa, který má svůj význam. Tento význam je uzavřen v kulturních kategoriích, přesvědčeních, pravidlech, normách, hodnotách, mýtech, symbolech či rituálech.

Současné vnímání kultury se nástupem konzumpce a komercializace začalo pohybovat spíše v ekonomické rovině, v oblastech trhu.

Kulturní produkty jsou považovány za zboží na prodej, které, stejně jako každé jiné zboží, podléhá zákonům trhu a jehož prodej musí být rentabilní a přinášet určité zisky. Cena zboží je určena nabídkou a poptávkou. Kulturní produkty musí, stejně jako každé jiné zboží, být pořizovány, musí vyhovět průměrným a obecným nárokům širokých mas, stejně jako vybranému a rafinovanému vkusu elity. Tito příjemci jsou vnímání jako účastníci kultury a spotřebitelé určitého zboží.

Zvětšení poptávky po kulturních produktech probíhá ve třech rovinách. První je propagační rovina a její různé formy. Patří zde reklama, jejíž podstatou je konkrétní služba nebo zboží, akvizice, tedy bezprostřední osobní prodej poléhající na osobním kontaktu výrobce nebo prodejce s potenciálním zákazníkem. Další formou je působení public relations. Tato forma se zaměřuje na vytvoření a zachování důvěry ve výrobce, účinek

doplňujících akcí, tedy různých činnosti, které cílí bezprostředně na zákazníky a obchodní zprostředkovatele. Zde patří mj. degustace a prezentace. V poslední době je velmi rozšířenou formou reklamy sponzoring, nový způsob působnosti, jehož podstatou je financování institucí, klubů nebo sportovních a společenských akcí a zároveň využívání sponzorovaných subjektů k propagaci vlastní firmy a značky [Sznajder, 7].

Druhou rovinou je zodpovědná kulturní kritika, která přijímá především kulturní produkty a propaguje jejich pořizování. Takto vnímány nárůst poptávky slouží k prosazování a vytváření celebrit, zveřejňování listin bestsellerů či propagaci stále se měnících módních trendů.

Ve třetí rovině jde o aktivizaci, vytváření potřeb prostřednictvím různých vzdělávacích procesů s cílem formovat v příjemci kulturní zájmy a postoje. Přijetí či vnímání daného výrobku má vycházet z uvědomění si náležitých potřeb a návyků, má být odrazem vytvořených estetických, poznávacích a morálních návyků, má jít o vědomý akt, nikoli pouze výsledek působení módy či reklamy.

Vnímáme-li kulturu jako zboží, uzavíráme její produkty v množstevních ukazatelích. Manipuluje se mj. s množstvím nákladu vydávaných knih a časopisů, statistickými údaji prodaných lístků na různé kulturní akce. Cílem je ukázat celkovou spotřebu s ohledem na zisky a ztráty a současně upozadit otázku kvality a způsobů, jak jsou tyto produkty používány, stranou také zůstávají motivy a výhody vyplývající z aktu přijetí kultury [Gajda, 1995: 105].

Vnímání kultury ve spotřebním smyslu slova, zaměření na její komerční charakter vede k určitým důsledkům. Za prvé jde o podporu kulturních produktů a jejich šíření za účelem zisku. Evidujeme rekreačně-zábavní formy, u nichž je upřednostňován zábavní průmysl, který naplňuje potřeby uživatelů. Následují situace, kdy se ambiciózní kultura stává nerentabilní, protože není oblíbená mezi širokými společenskými vrstvami. Výrobky tohoto kulturního směru nutně musí být nákladnější a právě to je důvo-

dem, proč jsou nedostupné méně zámožným vrstvám. Tím se rozdělení na elitářskou kulturu a populární či masovou kulturu dále prohlubuje.

Komericializace kultury přináší zhoršení estetického cítění a pokles úrovně kultury vůbec. Hodnotné produkty, o něž není zájem, se na trhu vůbec neobjevují, případně jsou nabízeny za velmi vysokou cenu, a tudíž nejsou dostupné pro všechny. Hynou ve stoce levných, plochých a beztvarych obsahů masové zábavy, čímž je účinně zabrzděn rozvoj estetických zájmu a vše směřuje k poklesu kulturní úrovně. Obecnému vkusu nepodléhají pouze nemnozí jednotlivci, kteří se vůči němu vymezují a brání se před vlivem masové kultury, která je vyráběna s řemeslnou zručností. Zaměřují se na ambiciózní projekty ruku v ruce se svými vybranými a originálními zájmy. Mezi takovými jednotlivci patřícími ke kulturní elitě a zbytkem společnosti, která vůči masové zábavě odolná není, se propast prohlubuje [Gajda, 1995: 15-16].

Máme-li to na paměti, je naší povinností udělat vše, aby k prohloubení nedošlo. Použít můžeme některou z rovin komercializace kultury, jako je propagace a zvláště její nejznámější forma reklama, která má za úkol proniknout a maximálně uspokojit každou společenskou vrstvu s důrazem na její kulturní podmínky.

Reklama spoluvytváří mediální a kulturní universum. Díky své příslušnosti ke sféře, pro niž je velmi charakteristická mezikulturní interference, čerpá množství inspirací z odkazů kulturní osobitosti. Stopy polské národní hrdosti jdou ruku v ruce s využíváním v reklamní činnosti historických odkazů, obyčejů, tradic, slavných postav a mnohých jiných a ve značné míře ukazují na přítomnost více či méně integrovaných s přesahem textových prvků.

Kulturní témata, jejichž symboly reklamy používají, výrazně zefektivňují jejich působení. Jednoduchý a snadno srozumitelný obsah, ideálně zvolena specifika a kulturní identita obsažena v symbolech, působí na spotřebitele dojem blízkosti reklamy i zboží.

Jedním z nejviditelnějších symbolů polské národní kultury v reklamách byl typ šlechtice, který se objevoval v reklamě na prášek Pollena 2000 v roce 1998. Tvůrci reklamy se prostřednictvím osobnosti polského šlechtice odvolávali k takovým národním hodnotám, jako jsou obětavost pro rodinu, oddanost svému rodu a vlasti. Byla znázorněna oddanost šlechty v boji o čest rodu a poslušnost syna vůči otci, charakterizována slavným sloganem „Otec prát?“. Tento obrat využívá sloganového významu slůvka „prát“, které neznamená nic jiného než „někoho bít“. Přesto prášek značky Pollena 2000 je populární polský prášek a i proto jej tradiční spotřebitelé mohou upřednostňovat. Tato reklama navazuje na Trilogii H. Sienkiewicze, což tradičního spotřebitele přivazuje k výrobku ještě více.

Úcta a provázanost s rodnou hroudu a určitá náklonnost k rodinným oslavám byla zobrazena ve velmi aktuální reklamě firmy „Winiary“. Manželka vítá na prahu manžela a ihned ho zve k rodinné tabuli, na které je už připraveno tradiční polské menu. Zajímavé jsou reklamy, které své produkty propagují s odvoláním na tradiční roli ženy v domácnosti, na společné rodinné pečení a vaření jak je tomu v nejnovější reklamě na olej „Kujawski“, margarín „Kasia“ nebo v reklamách firmy „Delekta“. Starost o členy rodiny zase využívají reklamy pojišťovacích společností. Péče o rodinu, její zdraví a prestiž jsou symbolizovány v mnoha reklamách propíraným sloganem „Dejte vaší rodině jen to nejlepší“.

Prvky národní kultury jsou základem integrace členů daného společenství a zároveň udržují společenský systém. Vytyčují osobité vnímání minulosti, přítomnosti a budoucnosti vlastního národa [Filipiak, 2000: 67].

K nejvýznamnějším kapitolám polských národních dějin, které významně ovlivňují rozvoj národní kultury, bezpochyby patří bitva pod Grunwaldem. Z námětu pro polský národ tak významné bitvy těžší reklama firmy „Atlas“ na lepidlo využívané ve stavebnictví.

Tato reklama zobrazuje vítěznou náladu polských vojáků po bitvě s křižáky. Jsou zde zobrazení křižáci, kteří se s radostí zbavují vojenské zbroje výměnou za lepidlo na obklady. Celkem nedávno vysílána reklama

na stejné zboží využívá polské vojsko, které je vnímáno jako symbol cti a války pro dobro vlasti.

Velmi mnoho reklam, obzvlášť těch z oblasti potravinových výrobků, se odvolává k polskému etnocentrismu. Tyto výrobky jsou nabízeny jako kvalitnější než zahraniční a hlavním argumentem je, že jsou polské. Domácí výrobky jsou oceňovány prestižní obchodní značkou „Teraz Polska“, jejíž logo je vytvořeno z polské vlajky, která se v různých reklamách objevovala už dříve. K etnocentrismu se odvolává také firma „Amino“, která ve své reklamě na instantní polévky zobrazuje rodinu sedící u tradiční polévkové mísy v polských regionálních krojích.

V roce 1996 provedli A. Falkowski, B. Roźnowski a T. H. Witkowski výzkum, který se zabýval projevy etnocentrismu u polských spotřebitelů. Pro své výzkumy použili polskou verzi spotřebitelského etnocentrického měřítko (CET) a také sémanticko-diferenční měřítko. Výzkum měl zjistit preference polských spotřebitelů s ohledem na původ polských a zahraničních výrobků. Výsledky byly analyzovány pomocí vícerozměrných metod kalibrace a mnohonásobné regrese. Bylo zjištěno, že spotřebitele s nižším etnocentrickým cítěním vidí výrazné rozdíly mezi domácí a zahraniční produkcí a rozhodně upřednostňují tu zahraniční. Na druhou stranu spotřebitelé s vyšším etnocentrickým cítěním žádné výrazné rozdíly nevnímají a ani nijak neupřednostňují domácí produkci.

Zdá se, že etnocentrismus může ovlivnit chování spotřebitele při výběru potravin, které ve svých reklamách těží z tradičních symbolů polské kultury a také těch, které jsou levnější než zahraniční konkurence. Jde-li o stále zboží se složitou konstrukcí a vysokou cenou a prestižní výrobky, je vliv etnocentrismu na volbu spotřebitelů minimální.

Symbolem úspěchu mohou být pro mnohé mladé lidi uznávání herci, sportovci a zpěváci, kteří se stále častěji objevují v reklamách na různé zboží od obuvi po hodinky a parfémy. Hrdina přesně symbolizuje vlastnosti zboží, které mají být zdůrazněny prostřednictvím reklamy, což může účinnost reklamy ovlivnit.

V reklamách se také objevuje zboží, které odráží současné trendy partnerské rovnoprávnosti např. v reklamě na prostředek na čištění podlah „Pronto“, v níž manžel provádí domácí práce namísto ženy, která je tradičně vnímána jako hospodyně. Reklama cílí na mladé rodiny, jejichž kariérní status je podobný a podobné je také pracovní vytížení.

Typickými koníčky žen jsou: umění, hudba, kultura, divadlo, literatura, jiní lidé. Nejčastěji voleným zaměstnáním je: administrativa, výuka a sociální práce. Polky rády pracují v obchodní sféře. Stále více z nich řídí vlastní firmu, pracuje na pozicích manažerky, jako pojišťovací poradce nebo v oblastech bezprostředního prodeje.

Velké množství polských žen pracuje a zároveň plní tradiční roli hospodyně a matky. Někteří vědci se domnívají, že profesně aktivnější ženy věnují méně času nákupům než ženy, které nepracují. Jsou také více spjaty se značkami a s obchody. Reklamy, které cílí na ženy, jsou spojeny s efektivitou domácích prací. K reklamním produktům, které mají domácí práce zefektivnit a urychlit, patří mj. moderní vybavení do domácnosti, univerzální čisticí prostředky, prací prášky a mnoho jiných.

Už víme, že jde-li o reklamu vybavení domácnosti, prášků a také různých potravin, jsou nebo by alespoň měly být cílovou skupinou ženy, něžné pohlaví v nich však hraje také hlavní roli. V reklamách, které souvisejí s tradiční rolí matky a hospodyně, jsou ženy více důvěryhodné než muži.

Velmi důležitou skupinou, na níž cílí reklamy luxusního a prestižního zboží jsou atraktivní, profesně aktivní a bohaté ženy. Zájem o luxusní zboží jako jsou značkové přístroje, auta, parfémy atd., je pro tuto skupinu charakteristický, protože takové zboží zvyšuje prestiž a bezprostředně ovlivňuje, jak tyto ženy vnímá okolí.

Hodnoty, které ženy oceňují, velmi často využívají reklamy na parfémy. Základní hodnoty, které motivují k používání parfému, jsou: příjemnost, estetika, fyzická přitažlivost. Reklamy na parfémy i ostatní kosmetiku pro ženy mohou odrážet také jiné významy spojené bezprostředně se značkou

používaných parfémů jako např. zmiňovaná prestiž či život plný dojmů a radosti.

K takovým reklamám patří např. reklama na parfém Chanel či jiné prestižní značky. Reklamy podobných parfému zobrazují většinou atraktivní, vkusně oblečené ženy. Vytvářejí obraz finančně nezávislé, excentrické a svůdné ženy.

Příkladem, kdy se reklama odvolává na excentrickou a svůdnou ženu je parfém Celine Dion „sensational“. V tiskové reklamě na tento výrobek byla prezentována originální lahvička ve tvaru drahokamu, vedle níž stojí známá a oceňovaná zpěvačka, hezký nalíčena ve vyzývavých šatech. Póza, ve které je Celine Dion zachycena je velmi vyzývavá a extravagantní.

Soutěživost, nezávislost, sebevědomí, agresivita, odvaha jsou obecně považovány jako mužské vlastnosti. Už malí chlapani jsou si vědomí, že určité činnosti jsou typicky mužské a ve svém chování odmítají všechno ženské. Muži se zajímají více o mechaniku, techniku nebo politiku. Potřeby a zájmy mužů se projevují touhou dobývat, tvořit, hromadit majetek a pyšnit se jeho vlastnictvím. Většina reklam cílících na muže se zaměřuje právě na výše zmíněné vlastnosti a potřeby. Příkladů takových reklam je mnoho.

K typicky mužským vlastnostem se odvolává reklama na vůz Škoda Octavia, která představuje stručný životopis hlavního hrdiny, který si už od dětství vybíral vždy správně a jeho poslední volbou je právě Škoda. Komfort, luxus, spolehlivost a unikátní kvalita a styl čili hodnoty, kterých si muži váží a po kterých touží, se často objevují v reklamách na auta proslulých značek, jako jsou Volvo, Audi, BMW nebo Mercedes. Pozornost si zaslouží rovněž vzor mužnosti, jakým je Jánošík, který v současnosti využívá reklama na pivo „Harnaš“.

Nabídka výrobků jako jsou digitální zápisníky, překladače, organizéry, značkové psací potřeby jsou určeny mužům, kteří se pohybují ve sférách velkého byznysu. Takové reklamy ukazují muže, kterým propagované zboží zvyšuje úroveň a prestiž. Reklamy jsou často doprovázeny vážnou

hudbou známých skladatelů, která má zvýraznit unikátní styl propagovaného výrobku.

Vlastnosti jako individualismus a odvaha využívá reklama na toaletní vody značky „Empario Armani“ nebo reklama na kosmetiku „STR8“. Tyto parfémové by měli užívat odvážní a pro ženy žádoucí muži. V reklamách kosmetiky pro muže Adidas je zobrazován fyzicky aktivní muž, sportovec, reklama povzbuzuje k aktivnímu životnímu stylu a současně k užívání výrobků značky Adidas.

Na muže, kteří upřednostňují trávení volného času doma, kteří si váží estetických prožitků a materiálního komfortu se zaměřují reklamy na elektroniku, alkohol, cigarety a také kosmetiku pro klidné vyrovnané muže. Reklamy zaměřeny na tento typ příjemců využívají obraz vzorného otce a manžela, který tvrdě vydělává, aby se postaral o vlastní rodinu. Cílí na určitý typ zákazníka prostřednictvím postav a osobnosti, které mají stejné vlastnosti jaké má nebo po jakých touží příjemce reklamy.

Celkem nedávno Polské telekomunikace propagovaly svůj produkt v reklamě, která navazovala na kultovní seriál „Čtyři v tanku a pes“. Reklamní heslo znělo „Je to lidské si popovídat“ a týkalo se levnějších tarifů na telefonní služby. Do postavy Janka Kose se převtělil P. Wiczorkowski. Lze vypořádat využití vzoru hrdiny, osoby známé mnohým pokolením. V takové reklamě se setkáváme s tzv. pedagogikou vzorů. Toto působení je účinné na různých úrovních společenské vyspělosti [Pielasińska, 1976]. Působení prostřednictvím pozitivních vzorů více ovlivňuje mladší adresáty, kteří snadněji podléhají procesu identifikace. Osobní vzory plní ve výchovném procesu afirmativní a kompenzační funkci [Kobiewska, Stefaniewicz, 1976].

Poslední dobou jsou stále oblíbenější společenské reklamy např. proti diskriminaci, domácímu násilí, nádorům, patologickému chování jako jsou závislosti na drogách a alkoholu. Tento nový typ reklam je neobvykle sugestivní, snaží se měnit návyky a pohled na svět členů společnosti.

Jak lze vypožorovat, je obsah podobných reklam podmíněn kulturní orientací daného státu. Analýzy reklam ukazují, že tradiční hodnoty polské kultury a hodnoty současných Poláků jsou si velmi blízké. Důležitým faktorem pro účinnost reklamy je také pohlaví. Ženy se o reklamní akce zajímají mnohem více než muži.

Summary

Culture is relatively integrated unit involving human behavior and its creations. This behavior is governed by a particular community and we can say that culture is the accumulated experience, which its forms of the principles, rules and social norms influencing and regulating their mutual coexistence. What is the impact of advertising this cohabitation and what is the effectiveness of ads for sex? They are interested in promotions of women more than men?

- [1] Czarnowski, S. 1982. *Wybór pism socjologicznych*, Warszawa.
- [2] Dyczewski, L. 1993. *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin.
- [3] Filipiak, M. 2000. *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*, Lublin.
- [4] Gajda, J. 1995. *Wprowadzenie do wiedzy o kulturze*, Lublin.
- [5] Kłoskowska, A. 1983. *Kultura masowa*, Warszawa.
- [6] Koblewska, J. Stefankiewicz, L. 1976. *Bohaterowie filmu jako wzory osobowe dzieci i młodzieży*, „Przekazy i Opinie”, nr 1.
- [7] Krawczyk, Z. Morawski, W. 1991. *Socjologia problemy podstawowe*, Warszawa.
- [8] Nowicka, E. 1991. *Świat człowieka – świat kultury*, Warszawa.
- [9] Pielasińska, W. 1976. *Portret młodzieżowego bohatera – oczekiwania i rzeczywistość*, „Przekazy i Opinie”, nr 1.
- [10] *Popularna Encyklopedia Powszechna*, Warszawa 2002.
- [11] Terelak, J. 1998. *Psychologia konsumenta i reklamy*, Bydgoszcz.

Magdalena Popek

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

***Dotychczasowe osiągnięcia w zakresie badań
nad postawami studentów
Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu***

***Developments in research on Poznan university
of economics students'***

Key words: *University of Economics students' attitudes; career; family life*

Wstęp

Głównym celem przedstawionego w artykule badania jest ukazanie czynników pod wpływem których młodzi ludzie podejmują decyzję o swojej karierze zawodowej i życiu rodzinnym. Przystępując do identyfikacji czynników kształtujących postawy młodzieży przyjęto, iż na określenie postawy przez jednostkę wpływ ma rodzina (rodzice, dziadkowie, rodzeństwo), szkoła, środowisko kolegów, kościół i mass media, przy czym założono że najistotniejszym czynnikiem jest rodzina pochodzenia.

W badaniu podjęto próbę określenia, co w opinii młodzieży stanowi o sensie życia poprzez identyfikację wartości, które nadają sens życiu. Rzadko zdarza się ażeby jednostka szukała sensu życia w jednej tylko dziedzinie życiowej. Zazwyczaj występuje kilka wartości najważniejszych decydujących o sensie życia, inne pozostają im tylko podporządkowane.

Przystępując do przeprowadzenia badania zagłębiono się w problematykę systemu wartości rodzinnych młodzieży polskiej i badań przeprowadzonych przez prof. Walentybę Ignatczak we współpracy z Centrum Badań nad Rodziną. Badania pani profesor są swoistym wzorem do przeprowadzenia własnych badań.

Młodzież akademicka żyjąca w środowiskach o różnorodnych wpływach ma możliwość wyrobienia sobie poglądów na małżeństwo i rodzinę

- Młodzież akademicka Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu

Badanie zostało przeprowadzone na grupie studentów z Poznania, którzy podejmują kształcenie na dziennych i zaocznych studiach licencjackich i magisterskich. Młodzież akademicka uważana jest za swoiste „zaplecze” inteligencji jako tej warstwy społecznej, która w niedalekiej przyszłości będzie w dużym stopniu decydować o kształcie państwa [Pająk 2007: 33]. Celem prezentowanego artykułu jest przedstawienie systemu wartości osób uczących się. Nie można zapomnieć, że to nie tylko młodzież, która po szkole średniej kontynuuje edukację, ale to także ludzie mający założone już rodziny, posiadający stałą pracę, którzy z jakiś powodów udali się na studia w późniejszym czasie swojego życia. Obie społeczności stykają się w jednym, tym samym środowisku jakim są studia, jednak obie grupy pragną i dążą do czegoś innego, posiadają inny system wartości.

Badanie zostało przeprowadzone drogą elektroniczną na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu. Zebrano dane zarówno od studentów uczących się w trybie dziennym jak i zaocznym.

- Czynniki kształtujące postawy młodzieży wobec ich planów zawodowych i życia rodzinnego

Podejmując badanie założono hipotetycznie, że nie można jednoznacznie określić, jakim systemem wartości rodzinnych charakteryzować się będzie młode pokolenie Polaków i jakie będą zachowania rodzinne. System wartości może okazać się prorodzinny, o ile upowszechnią się postawy

oparte na tradycyjnych wartościach, głęboko zakorzenionych w kulturze polskiej. Jeśli natomiast preferowany będzie system negujący życie rodzinne w formie instytucjonalnej, istnieje niebezpieczeństwo dominacji systemu antyrodzinnego. Są to dwa odmienne, przeciwstawne warianty systemu wartości i obecnie trudno określić, który z nich może zdominować społeczeństwo polskie, gdyż wymaga to dużego wysiłku badawczego. Można jednak przyjąć, że przemiany systemu wartości będą zróżnicowane wśród społeczeństwa, a zwłaszcza wśród młodzieży i zdeterminowane wielorakimi czynnikami o różnej sile oddziaływania. Również młodzież nie będzie miała i nie ma jednolitego systemu wartości, gdyż jako grupa niejednorodna podlega różnym wpływom [Ignatczyk 2005: 268].

- **Metodologia badania**

Techniką badawczą, aby zebrać potrzebny materiał empiryczny była sporządzona ankieta, składająca się z czterech części. Efekty badania ukazały, że hierarchia systemu wartości młodzieży nie jest stabilna i powoli ewoluje ku postawom nietradycyjnym. Każdy człowiek, zwłaszcza młody, ma określone plany życiowe, które zamierza osiągnąć. Cele te determinuje w znacznym stopniu uznawany system wartości.

Aspiracje młodzieży

Wśród aspiracji przejawianych przez różnych przedstawicieli populacji szczególnie ważne znaczenie posiada poznanie aspiracji młodzieży. W okresie dorastania u człowieka pojawiają się i rozwijają określone aspiracje, to od ich treści oraz poziomu zależy w dużym stopniu przebieg rozwoju społecznego oraz procesu socjalizacji dorastającej młodzieży. Aktywny jej udział w różnych formach działania, doznawane w nim sukcesy i niepowodzenia. Samopoznanie aspiracji oraz prawidłowości ich funkcjonowania są pomocne w procesie samowychowania i samokształcenia, który sprzyja wszechstronnemu rozwojowi osobistości. Znajomość aspiracji młodzieży może być wykorzystywana przy organizowaniu różnych form działalności kulturowo-oświatowej. Jednym z jej wyznaczników po-

winy być aspiracje uczestników, które w tym celu trzeba poznać. Treść aspiracji młodzieży należy również uwzględnić przy prognozowaniu kierunku rozwoju oświaty, zatrudnienia oraz wytwórczości dóbr konsumpcyjnych. Równocześnie może zachodzić potrzeba właściwego ukierunkowania niektórych aspiracji [Skorny, 1980: 6].

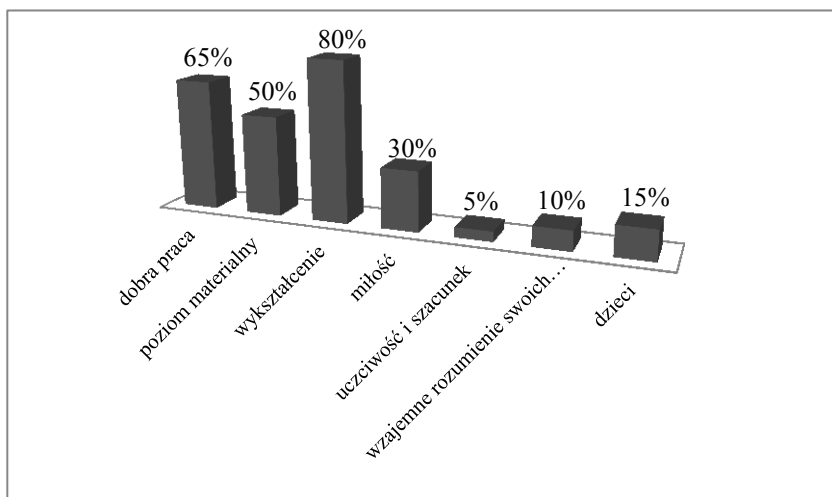
Zgodnie ze sformułowaniem zawartym w Wielkiej Encyklopedii Powszechnej [1962: 417] poziom aspiracji „jest to rezultat działania przewidywany przez osobę wykonującą zadanie lub realizującą jakiś cel”. Według M. Tyszkowej [1972: 59] „poziomem aspiracji nazywamy spodziewany z góry przez jednostkę wynik własnego działania”. W ujęciu A. Janowskiego [1977: 12] poziom aspiracji to „przewidywany przez jednostkę przyszły wynik jej akcji lub działalności w warunkach, gdy realizacja tej akcji lub działalności w warunkach, gdy realizacja tej akcji ma zaspakajać istotne potrzeby jednostki lub przybliżać ją do istotnych dla niej celów”.

Przedmiotem badań są aspiracje określonej populacji czyli młodzieży. Celem takich badań może być również ustalenie zależności aspiracji od płci, wieku, pochodzenia, warunków ekonomicznych oraz niektórych innych czynników. Diagnostyczne badania aspiracji mogą być przydatne przy określeniu hierarchii wartości wytworzonej w danej populacji. Można wtedy stwierdzić, że aspiracje są wskaźnikami odpowiadających im wartości. Jeśli przykładowo zasadniczą wartością dla studenta jest ukończenie studiów i tym samym podjęcie pracy w określonym zawodzie i aspiracje osiągnięcia pozytywnych wyników przy uczeniu się. Jeśli naczelną wartością jest udział w działalności naukowej, to towarzyszą aspiracje dotyczące przeprowadzenia określonych badań. Diagnostyczne badania aspiracji można podejmować także w odniesieniu do różnych innych populacji. Uwzględniając przedmiot niniejszego opracowania w dalszej części zostaną omówione dokładniej badania aspiracji młodzieży za szczególnym uwzględnieniem badań przeprowadzonych w ostatnich latach. Aspiracje należą bowiem do składników osobowości kształtujących się w zależności od wpływu środowiska społecznego oraz całości kształtu warunków życia.

Z tego względu różne aspiracje może przejawiać młodzież wychowana w różnych warunkach społeczno-ekonomicznych, pozostająca w kręgu odmiennych oddziaływań kulturowych.

Wyniki badań

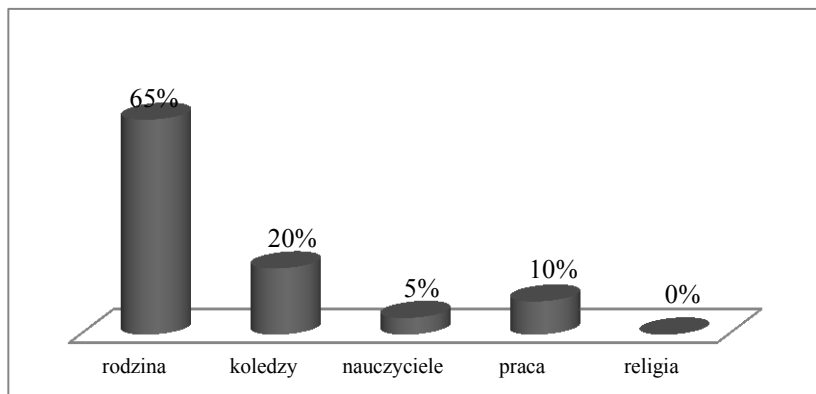
Wśród dotychczasowo przeprowadzonych badań, otrzymano wiele wyników, z których wynika, że respondentami byli w 100% panny i kawalerowie, odpowiednio 70% kobiet i 30% mężczyzn. 40% ankietowanych pracuje zawodowo, są to zazwyczaj umowy zlecenie, o dzieło bądź też darmowe praktyki. Młodzi ludzie starają się już w początkowych latach studiowania zdobyć jak najwięcej praktyki zawodowej, aby w późniejszym czasie łatwiej byłoby im zdobyć pracę w wyuczonym zawodzie. W dzisiejszych czasach można studiować dziennie i pogodzić to z pracą (zapewne w niepełnym wymiarze godzinowym), choć zdarzają się i tacy studenci którzy potrafią iść do pracy na 8 godzin i studiować dziennie, ale należą oni zdecydowanie do rzadkości. Respondenci podczas badania zadeklarowali tryb studiowania jako 65% dziennych i 35% zaocznych. Ciekawą rzeczą może wydawać się fakt, iż większość ankietowany korzysta, mimo pracy zawodowej, ze wsparcia finansowego rodziców. Przeprowadzona ankieta była bardzo obszerna, składająca się z ponad 60 pytań. Na cele niniejszego artykułu zostaną przedstawione tylko te najciekawsze wyniki. Poniżej zostały zaprezentowane odpowiedzi do pytania, co w systemie wartości młodzieży jest ważne? Ankietowani mogli wybrać kilka odpowiedzi. Ponieważ są to młodzi ludzie, którzy w obecnej chwili studiują, najważniejszą wartością wydaje im się wykształcenie, aby ukończyć studia i znaleźć dobrą pracę (65%), co zapewni im odpowiedni poziom materialny (50%). Później ważna okazuje się miłość (30%), dzieci (15%), wzajemne rozumienie swoich potrzeb oraz uczciwość i szacunek. Niestety wartości które kiedyś wydawały się być najważniejsze miłość, uczciwość, szacunek w oczach młodych ludzi stają się coraz mniej ważne.

Rys. 1. Co uznaje Pan(i) za ważne w systemie wartości

Źródło: obliczenia własne

Kolejne pytanie dotyczyło wskazania osób, którzy przyczynili się do ukształtowania takiego systemu wartości. Zdecydowana większość zaznaczyła odpowiedź rodzina (65%). Respondenci mogli wskazać tylko jedną odpowiedź. Co piąta osoba zaznaczyła, że to koledzy mieli największy wpływ na ich system wartości. A nauczyciele, którzy w pierwszej fazie życia powinni dawać przykład młodemu pokoleniu nie mają praktycznie żadnego wpływu na ukształtowanie wartości w życiu młodego człowieka (10%).

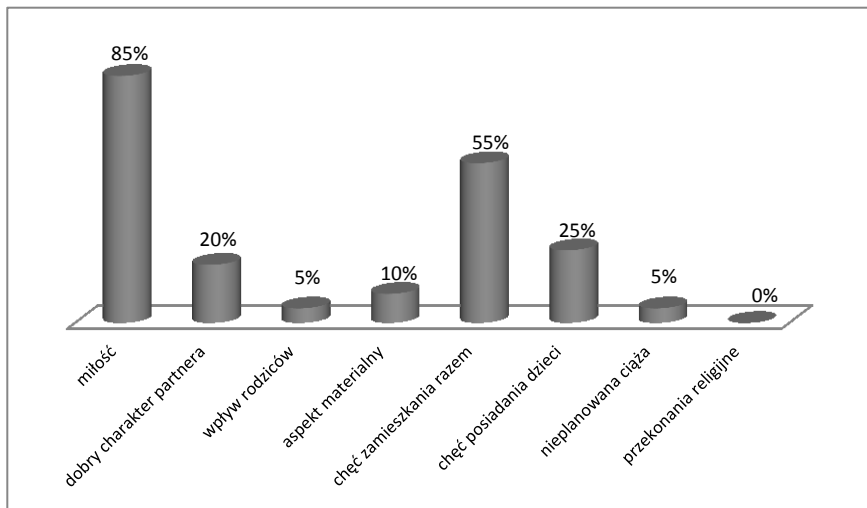
Rys. 2. Na ukształtowany przez Pana(ią) system wartości wpływ miały

Źródło: obliczenia własne

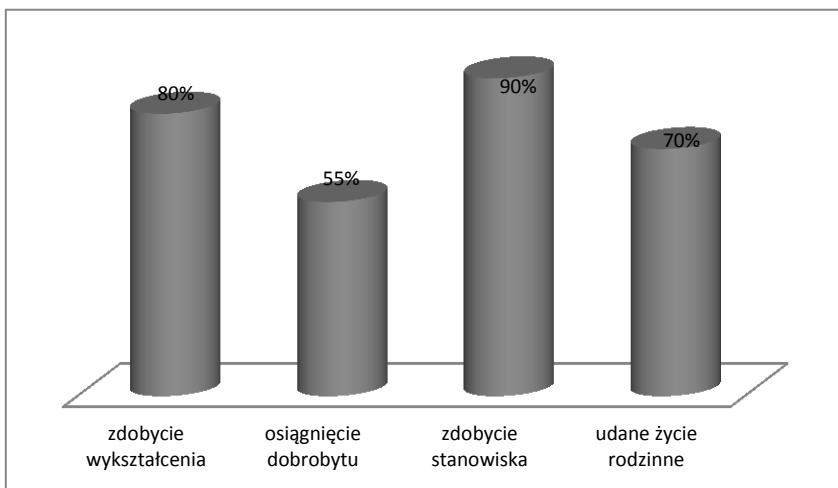
Następne pytania dotyczyły życia rodzinnego. Co według respondenta byłoby powodem zawarcia związku małżeńskiego. Innymi słowy co musiałyby się stać, aby ankietowany zdecydowałby się na ślub? 85% badanych uważa, że wystarczyłaby miłość, aby zdecydowali się na zawarcie związku małżeńskiego. Co druga osoba wzięłaby ślub, gdyby chciała zamieszkać z partnerem (55%). Znaczący wpływ też ma chęć posiadania dzieci (25%) czy dobry charakter partnera (20%). Odpowiedzi respondentów są optymistyczne i dają nadzieję, że być może za kilka lat zwiększy się ilość zawieranych związków małżeńskich i coraz mniej osób będzie mieszkała z partnerem bez ślubu.

Rys. 3. Co byłoby powodem zawarcia związku małżeńskiego przez Pana(ią)

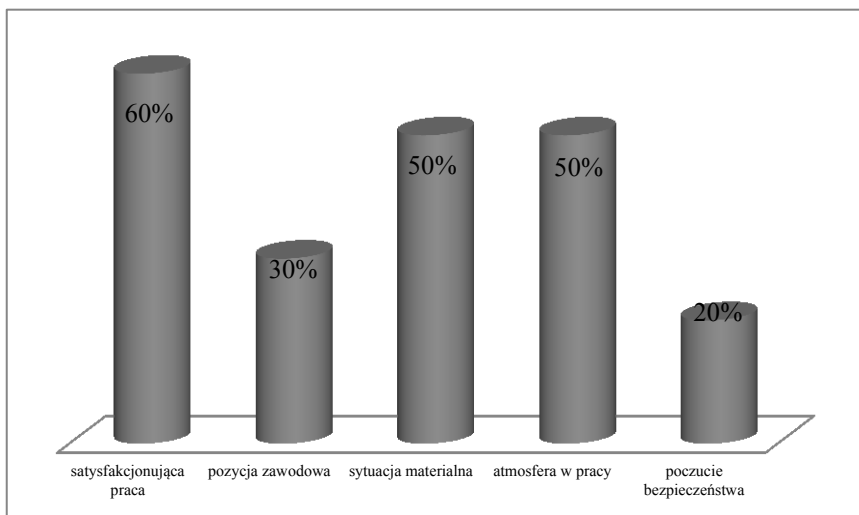
Źródło: obliczenia własne

Późniejsze pytanie dotyczyło celów życiowych. Tutaj respondenci mogli zaznaczyć kilka odpowiedzi, wskazując najważniejszy cel życiowy. Okazało się, że najważniejsze jest zdobycie stanowiska (90%), następnie zdobycie wykształcenia (80%), udane życie rodzinne (70%) i osiągnięcie dobrobytu (55%).

Rys. 4. Co uważa Pan(i) za swoje cele życiowe

Źródło: obliczenia własne

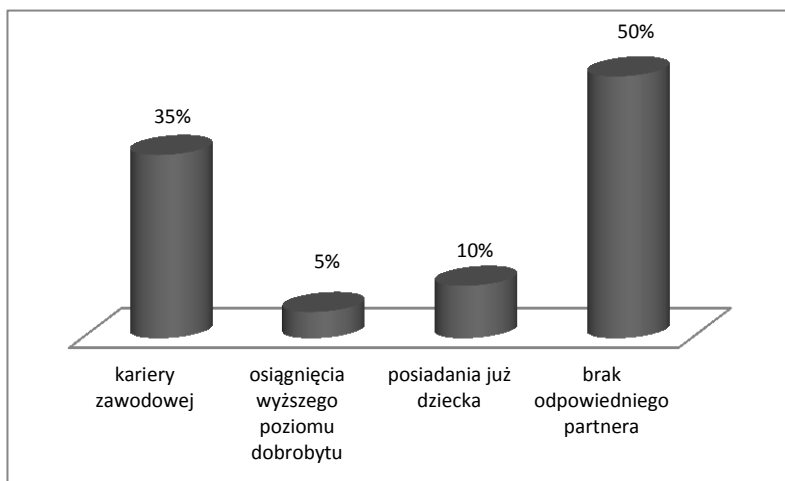
Dalszy ciąg pytań dotyczył kariery zawodowej. Co jest w pracy ważne? Respondenci uważają, że najważniejsze w pracy jest satysfakcjonująca praca (60%). Ważna jest także atmosfera w pracy (50%) i sytuacja materialna (50%). Zadziwiające jest to, że poczucie bezpieczeństwa nie jest już tak ważne. Tylko 20% ankietowanych szukając pracy będzie zwracał uwagę, aby czuć się w niej bezpiecznie.

Rys. 5. W pracy zawodowej są dla Pana(i) ważne

Źródło: obliczenia własne

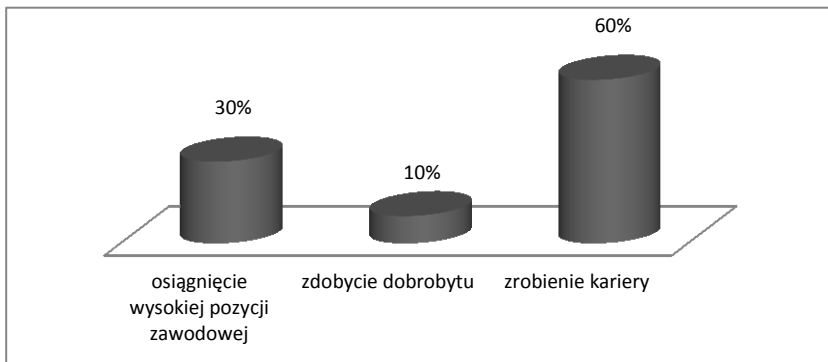
Następne pytania dotyczyły konkurencyjności. Konkurencyjność miała polegać na określeniu z czego respondenci byliby wstanie zrezygnować na rzecz czegoś innego. Co jest dla nich ważniejsze? Tego typu pytania w łatwy sposób określiły system wartości młodych ludzi. Dzięki odpowiedziom dowiedziano się czy to kariera zawodowa czy też życie rodzinne jest ważniejsze w życiu studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. Pytanie brzmiało z powodu jakich czynników ankietowany nie wstąpiłby w związek małżeński? Co druga osoba odpowiedziała, że z powodu braku odpowiedniego partnera. Dla 35% respondentów zrobienie kariery zawodowej jest ważniejsze niż wstąpienie w związek małżeńskich. Takie czynniki jak posiadanie dziecka czy osiągnięcie dobrobytu nie okazały się ważne dla tego pytani.

Rys. 6. Z powodu jakich czynników nie podjąłby(podjęłaby) Pan(i) decyzji o wstąpieniu w związek małżeński

Źródło: obliczenia własne

Kolejne pytanie to pod jakimi warunkami po wstąpieniu w związek małżeński respondent nie zdecydowałby się na posiadanie dzieci? Tutaj zdecydowana większość odpowiedziała, że ważniejsze byłoby zrobienie kariery (60%) bądź osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej (30%). Co dziesiąta osoba odpowiedziała, że dobrobyt byłby ważniejszy od posiadania dzieci. To pytanie pozwala dostrzec jak dla młodych ludzi ważny stał się czynnik finansowy, odpowiednia pozycja społeczna. Byliby w stanie zrezygnować z posiadania dzieci, tylko po to, aby zrobić karierę zawodową i zapewnić sobie pozycję społeczną i materialną.

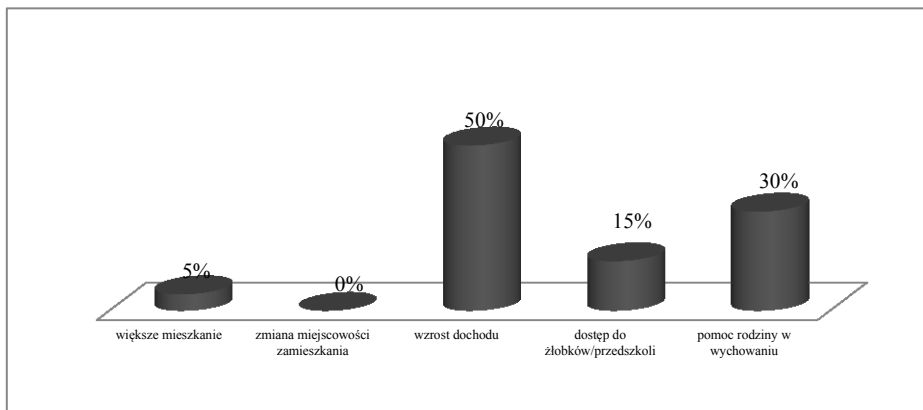
Rys. 7. Pod jakimi warunkami po wstąpieniu w związek małżeński zrezygnował(a)by Pan(i) z posiadania dzieci

Źródło: obliczenia własne

Ostatnie pytanie dotyczyło pod jakimi warunkami ankietowany zdecydowałby się na dziecko bądź też kolejne dziecko? Co druga osoba podaje powód dochodów. Gdyby nastąpił wzrost dochodu można byłoby się zdecydować do dziecko. Ważnym czynnikiem też jest pomoc rodziny w wychowywaniu dzieci (30%) czy łatwiejszy dostęp do żłobków/przedszkoli (15%)

Uzyskane efekty badania potwierdziły, że młodzież akademicka charakteryzuje się tradycyjnym systemem wartości, w którym rodzina i szczęście rodzinne są wartościami cenionymi wysoko. System ten w dużej mierze ukształtowały rodziny pochodzenia. Można stwierdzić, że młodzież poznańska nadal ma prorodzinny system wartości, a erozja tradycyjnego systemu wartości jest i będzie zdeterminowana głównie czynnikami społeczno-gospodarczymi, kształtującymi warunki życia w społeczeństwie polskim.

Rys. 8. Pod jakimi warunkami zdecydował(a)by się Pan(i) na kolejne dziecko

Źródło: obliczenia własne

Młodzięży zależy głównie na zajęciu lepszej pozycji w społeczeństwie, wyższym poziomie wykształcenia. Traktuje to jako element dowartościowujący lecz jednocześnie docenia znaczenie wykształcenia w aspekcie ekonomicznym.

Podsumowanie

Jedno z podstawowych pytań formułowanych dzisiaj pod adresem młodzieży dotyczy przyszłości instytucji małżeństwa i rodziny, od których uzależniany jest w dużej mierze wskaźnik dzietności i bezpieczeństwo demograficzne Polski. Jakkolwiek badania odnotowują daleko idącą liberalizację poglądów obyczajowych młodzieży, małżeństwo, rodzina i chęć posiadania dzieci ciągle należą do mocno akcentowanych i otwarcie deklarowanych wartości życiowych. Gdyby zależało to tylko od deklaracji, przyszłość demograficzna Polski byłaby bezpieczna. Moglibyśmy też być spokojni o pomyślność tworzonych związków i trwałość zawieranych małżeństw. Młodzi ludzie widzą je jako instytucję „miękką”, opartą na miłości, dobrym kontakcie, zaufaniu i partnerstwie, odrzucającą stereotypy w defi-

niowaniu ról kobiecych i męskich. Z społecznego i ekonomicznego punktu widzenia każde społeczeństwo powinno być zainteresowane powstaniem rodzin, w którym będą przychodzić na świat dzieci.

Summary

For several years we have watched worsening demographic situation of our country. Fewer children are born and fewer people choose legalization of their relationships. There are a lot of arguments to explain such a situation. Problem of appropriate work is worth special attention. It is hard for the young people to find decent job for decent salary. The main study objective is showing what kind of values are the most important in Poznan students' life. The study attempts to determine what, according to the youth's opinion, is the sense of life through the value identification. Usually there are several important ones, the rest remains complying.

Literatura

- [1] Ignaczyk, W. 2005. *Postawy młodzieży akademickiej miasta Poznania wobec instytucji małżeństwa*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, zeszyt 4, Poznań.
- [2] Jankowski, A. 1977. *Aspiracje młodzieży szkół średnich*, PWN, Warszawa.
- [3] Pająk, J. 2007. *Młodzież studencka jako kategoria socjologiczna*, Zeszyt Naukowy WSZ w Częstochowie, Częstochowa.
- [4] Skorny, Z. 1980. *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Ossolineum, Wrocław.
- [5] Tyszka, Z. 2002. *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [6] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, PWN, Warszawa 1962, t. I

Maria de Fátima Ribeiro, Ramiro Délio Borges Meneses

Professores Adjuntos do Instituto Politécnico de Saúde do Norte – Gandra.,

Paredes – Portugal

***À descoberta das origens da Violência do Génesis
à parábola do Bom Samaritano (Lc 10,25-37):
para uma leitura de antropologia religiosa***

***Discovering the origins of the violence of Genesis
to the parable of the Good Samaritan (Luke 10:25-37)
for a reading of religious anthropology***

Key words: *Bible, violence, endogenous and exogenous, and the Good Samaritan parabl*

Introdução

De forma omnipresente, a violência humana chama a atenção e distingue-nos pelas suas inquietudes, de que são exemplo os crimes, as guerras, os massacres, entre outros, com perturbantes pressões quotidianas. Não convirá então admitir, que, por isso mesmo, ela se encontra na raiz da conduta humana?. Esta temática, ligada a este lado sombrio do ser humano, é muito discutida hoje, não só nos meios literários, como também na comunicação social, sendo motivo de reflexão, procurando-se encontrar soluções para o aumento desta na sociedade, em geral, e na pessoa- idosa, em particular.

Segundo o dicionário etimológico da língua latina [Ernout, Meillet, 1932: 1072-1073] o termo “violência” significa: um comportamento que causa dano a outra pessoa, ser vivo ou objeto. Invade a autonomia, a integridade física ou psicológica e mesmo a vida do Outro. É o uso excessivo da força, além do necessário ou esperado. Será o abuso da força (*vis*). Deste termo *vis, vis* (3ª declinação latina, substantivo, feminino) surge um adjectivo triforme: *violentus*; -a; -um, muito comum nas Odes de Horácio. É um termo antigo e muito usual, também, na prosa de Cícero e demais escritores do Lácio. Tem a sua origem no grego, que aparece, pela primeira vez, na *Iliada* e na *Odisseia* de Homero, proveniente da raiz proto-indo-europeia: *Fis*, que originou o termo, no dialeto jónico clássico, *Fiphia*, que é o termo grego correspondente ao latino: *violentia, -ae* (substantivo da 1ª declinação, nominativo, singular, feminino). No dialeto ático (grego clássico erudito), o termo violência diz-se e escreve-se, da forma seguinte: *bía*; -as (qualidade do que é violento). O uso da violência, nas tragédias e comédias gregas clássicas (Eurípedes, Sófocles e Aristófanes), diz-se, *biázomai*, na voz média, por isso é uma acção activa e passiva. Filosoficamente pensando, toda a violência é activa e passiva, tal como já se descrevia na literatura e filologia greco-romanas. Este termo liga-se a *biós, -ou* (termo grego clássico, da 2ª declinação, nominativo, singular, masculino que significa “vida”). Assim, a violência, nos escritos de Platão, Aristóteles e filósofos da *STOA*, como Crisipo e Cícero, seria uma “vida degradada”, devido à analogia semântica entre *biós* e *bías*. O termo *violentia, -ae* deriva do baixo latim (indicando um comportamento alterado) a partir de *vis* (força, vigor), como aplicação de força, vigor, contra qualquer coisa de forma abusiva. É conveniente dizer que, sendo embora um termo comum, teve a sua raiz primitiva no proto-indo-europeu, em *váyah* (tema em -s), que significava “a força vital ou força jovem”.

1 - Pensar a violência é pensar a história da humanidade. Sabe-se que a civilização foi criada e desenvolvida sobre conflitos: num primeiro momento, entre as tribos nómadas; posteriormente, quando estas começaram a

fixar-se nas cidades. Os conflitos, mais tarde, passaram a ser entre os países, quando se formaram as nações. Os objetivos destes conflitos são quase sempre os mesmos: dominar, aumentar o território, escravizar o inimigo. Isto torna-se mais claro quando nos lembramos dos grandes impérios, que surgiram ao longo dos séculos, tendo, como exemplos, Império Macedónico; Império Romano; Império Otomano; Império Napoleónico, etc.. Todos se expandiram, através das guerras, que foram descritas de variadas formas e por diferentes autores. A violência humana, ao longo dos séculos, está descrita, através da Literatura, ao lado de concepções quer de ordem filosófica, quer de ordem social e antropológica, quer nas revelações vetero e neotestamentárias. Vale também a pena destacar a importância das descrições, em alguns dos textos folclóricos do livro do *Genesis*, da Sagrada Escritura, onde aparece a figura da violência, de que é exemplo a história de dois irmãos, Caim e Abel, que disputam o “poder” perante Deus. Caim e Abel decidem fazer uma oferenda ao Senhor, cada qual oferece o que possui, fruto de seu trabalho. Caim oferece os frutos da terra, pois era agricultor. Já Abel, sendo pastor, oferece-lhe os recém-nascidos do seu rebanho. Deus aceita a oferta de Abel e recusa a de Caim, castigando-o, sem que o texto bíblico justifique tal atitude. O resultado é fatídico: Caim mata Abel, iniciando assim a violência, segundo os relatos bíblicos, entre os homens [Girard, 14]. Contudo, trata-se, segundo a exegese moderna, de uma “narrativa folclórica”.

Alguns autores defendem que este fratricídio original pode ser considerado como a violência, que está na origem de tantas outras, que surgem no decorrer de um processo histórico, originando outra violência. Ao lermos um texto bíblico do Velho Testamento, como suporte para tal suposição, verificar-se-á que toda a história do Homem é feita de violência. Violência que pode ser de Deus como do próprio homem em nome Dele, ou não. Do mesmo modo, se voltarmos para a Mitologia Grega, vem ao de cima a ideia que a discórdia e o ódio faziam parte da vida, não só dos homens como dos deuses. A primeira história mitológica que demonstra isso é a castração de

Urano. Após o deus ter mandado seus filhos rebeldes, os ciclopes, para o Tártaro, a Mãe-Terra, convence, assim, os titãs atacarem seu pai. Liderados por *Chronos*, o mais jovem dos sete, eles surpreendem Urano durante o sono e *Chronos* castra-o e, segurando sua genitália, com a mão esquerda, atirou-a no mar. Os Titãs então concederam a *Chronos* a soberania sobre a Terra. Sua mãe profetiza que ele seria destronado por um de seus filhos, como fez com o pai, por ter confinado novamente os ciclopes, no Tártaro, junto com os gigantes de cem mãos, todos seus irmãos. Ao tomar conhecimento disso, *Chronos* devora todos os filhos, que vão nascendo de sua irmã e mulher Reia. Ela, enraivecida com a atitude de *Chronos*, ao dar a luz Zeus, seu terceiro filho, homem, o dá à Mãe-Terra, que o leva a *Lictos*, em Creta, para que fosse criado pela ninfa Adrastéia. Quando adulto, Zeus pede ajuda de sua mãe Réia. Tornando-se copeiro de *Cronos*, deu-lhe a poção de Métis. Ao beber em excesso, *Chronos* vomitou primeiro a pedra que Reia lhe havia dado no lugar de Zeus, depois vomitou também os filhos que tinha devorado. Eles estavam intactos e, por gratidão, pediram a Zeus que os liderassem em uma guerra contra os Titãs. A guerra durou dez anos, mas no final, após libertar os ciclopes e os gigantes de cem braços, Zeus e seus irmãos vencem os Titãs, tendo sido confinados no Tártaro e vigiados pelos gigantes de Cem Mãos. Apenas *Atlas*, por ser o líder, foi obrigado a carregar a Terra, aos ombros, como punição.

Por meio desta narrativa mitológica, verifica-se que os deuses estarão sempre em pé de guerra uns contra os outros. Exemplo disso é a tentativa dos outros deuses para destronarem Zeus (pai dos deuses na Grécia Clássica). Porém, Tétis, antevendo uma guerra no Olimpo, correu em busca de Briareu, um dos gigantes de cem mãos, que libertou Zeus das amarras. O deus olímpico castigou Hera, sua esposa e irmã, que liderou o grupo, pendurando-a no céu com um bracelete de ouro, em cada punho, e uma bigorna amarrada, em cada tornozelo. Puniu também Poseidon e Apolo, mandando-os como servos ao rei Laomedonte, para quem construíram a cidade de Tróia. Os outros deuses, como foram coagidos a participar da

revolta, foram perdoados por Zeus. O autor faz questão de ressaltar, nas suas narrativas, que os homens devem sacrifícios aos deuses. Antes de cada batalha, ou mesmo em tempos de paz, uma parte dos animais, abatidos para consumo, deve ser queimada em honra dos deuses. Mais ainda, o abate do animal deve ser envolvido em rituais.

A morte do animal é oferecida aos deuses, satisfazendo as suas necessidades de sangue, apagando, assim, qualquer possibilidade de castigo, advindo do Olimpo. Do mesmo modo, pode-se perceber a violência entre os heróis míticos da Grécia Antiga. Além dos vários relatos e estudos sobre a Mitologia Grega, será ainda a *Ilíada* e a *Odisseia*, que revelam a violência entre os homens daquele tempo. Para usar a primeira como exemplo, evidencia-se nas descrições das batalhas, na guerra contra Tróia, uma violência sem precedentes, tais como as cenas de lutas descritas no “canto V”: “Tendo-se aproximado, o filho de Fileu [Meges], célebre por sua lança, acutilara-o [Pedeu] na nuca com o dardo agudo: passando através dos dentes, cortou-lhe o bronze a base da língua. Pedeu caiu no pó e mordeu o bronze frio com os dentes” [Homero, 1982: 76], ou: “Eurípilo, ilustre filho de Evemon, vendo Hipsenor fugir à sua frente, atingiu-o no ombro com o sabre e, num salto, arrancou-lhe do corpo o braço pesado. O braço, ensanguentado, caiu ao chão, e sobre os de Hipsenor abateram-se a morte purpúrea e a potente sorte” [Homero, 1982: 76]. Ou, ainda, ao descrever as façanhas de Diomedes, a epopéia deixa clara a violência de uma batalha, corpo a corpo, quando este degolava os seus inimigos: “Aí venceu Astínoo e Híperon, pastores de tropas e atingiu o primeiro acima do seio, com a lança, de ponta de bronze, golpeou o outro com a grande espada na clavícula e destacou-lhe o ombro do pescoço e das costas” [Homero, 1982: 77] ou “Lá ainda, Diomedes surpreendeu dois filhos do dardânio Príamo, montados no mesmo carro, Equemon e Crônio. Assim, como um leão, que entre reses se atira e quebra de um golpe o pescoço de um bezerro ou de uma vaca, assim, a ambos, fê-los descer duramente do carro o filho de Tídeu” [Homero, 1982: 78].

A mesma violência aparecerá na morte de Pátroclo, no “canto XVI”, que depois de ser ferido, por trás, pelo deus Apolo, envolvido no meio da batalha, será ferido por Euforbo, com sua lança, também por trás. Então, aproveitando-se da situação, “Vendo retirar-se o magnânimo Pátroclo, ferido pelo bronze agudo, abeirou-se dele Heitor, atravessando as fileiras; feriu-o, com a lança, em baixo do flanco, empurrando o bronze através da carne” [Homero, 1982: 254]. A morte de Pátroclo faz com que Aquiles retornasse a batalha, da qual até então estava afastado por divergências com Agamêmnon. A seu regresso à guerra traz uma carnificina das tropas troianas, que culminará na luta entre ele e Heitor e a conseqüente morte deste. Não só a morte de Heitor será violenta, como também a atitude de Aquiles em relação ao cadáver do inimigo: Verifica-se, também, que, no primeiro texto escrito, considerado como literário, já está presente a descrição da violência do ser humano contra o seu próximo, seja ele inimigo ou não. Pois, se pensarmos na situação vivenciada por Aquiles, no texto épico, percebe-se que deixou de guerrear entre os gregos, que atacavam Tróia, porque foi violentado, em seu direito, de Rei dos Mirmidões, quando utilizou a palavra na assembleia, narrada no início da epopeia.

Agamêmnon retira inclusive o prêmio recebido por batalhas vencidas anteriormente, num sinal de prepotência e arrogância, de quem detém o maior poder naquele momento. Há muitos exemplos de que já na Grécia Antiga, berço da civilização Ocidental, a violência sempre esteve presente, não só para manutenção como também pela modificação do *status quo* (estado por meio do qual ...). Se pensarmos, noutras histórias mitológicas, que refletem a fundação da sociedade grega antiga, então percebe-se uma coincidência de factos com a história bíblica. Principalmente, surge nas situações de brigas entre irmãos e parentes para a obtenção do poder ou do reconhecimento. Refira-se o caso de Sarpedon e Minos, tidos como filhos de Zeus, que foram criados pelo rei Astério. Eles apaixonaram-se por um belo jovem, Mileto, filho de Apolo. Como o jovem prefere Sarpedon. Minos expulsa o irmão de Creta. Após a morte do rei Astério, os irmãos

disputam a sucessão do reino e Minos vence a batalha, assumindo o trono. Na realidade, são inúmeros os exemplos de situações deste tipo, segundo a Mitologia Grega.

2 - Consta-se que sendo as obras, tidas como as mais antigas da história da humanidade, o texto bíblico e as epopeias de Homero, estas encerram a violência que alastra na humanidade desde os primórdios. Estes factos demonstram que a natureza humana está construída, não apenas pelo aspeto racional, que tomou conta do ser, a partir de um determinado momento, mas principalmente pelo aspeto instintivo, que leva o Homem, em determinadas situações, a realizar atos de extrema violência e, por que não dizer, de crueldade, contra o seu semelhante. Não se pode afirmar que a violência será apenas fruto de momentos, em que o homem perde o controlo das suas emoções. Pois, quando o homem se torna um ser racional, passando a controlar as suas emoções e as suas vontades, não percebe que a qualquer momento isto pode vir à superfície, originando uma violência incontrolada. Mas, ao mesmo tempo, por se ter tornado racional, o Homem passou a controlar a violência. A partir do momento que se faz o recurso à razão, o ser humano passou a controlar, a calcular, a projetar, a planejar, a justificar, a elaborar, até mesmo a própria violência. Isto não significa que o Homem deixou de ser violento, pelo contrário, a violência faz parte das características mais primitivas da humanidade, ela está dentro de cada um, à espera do momento para reaparecer. Entretanto, pode ressurgir tanto como forma incontrolada da natureza humana, nos acessos de loucura e de descontrolo do ser, quanto como forma racionalizada, nas diversas possibilidades, desde crimes premeditados até guerras entre comunidades. Desta maneira, não há como falar de violência, realçando alguns aspetos das teorias elaboradas sobre ela. Roger Dadoun apresenta uma teoria em “A Violência: ensaio acerca do *homo violens*”, em que afirma que a violência é característica essencial do homem, sendo constitutiva de seu ser. Assim, estaria associada a qualquer aspeto da realidade humana, sendo “auto-destrutiva” por vocação. Ou, ainda, a posição crítica de René Girard, na

obra “A Violência e o Sagrado”, onde se desenvolve uma ideia semelhante, quando diz que a violência é “intestinal”, ou seja, ela é interna, íntima ao ser humano e revela-se através das desavenças, das rivalidades, ciúmes e disputas entre próximos. A violência manifesta-se como uma conduta endógena e exógena.

Na obra “Violência e o Sagrado”, o antropólogo René Girard integra a sua teoria do desejo mimético, anteriormente desenvolvida pelos seus estudos sobre o sacrifício ritual, nas sociedades antigas, procurando desenvolver uma teoria compreensiva do sacrifício humano, sob forma litúrgica, em tais sociedades. Girard demonstra o duplo aspeto das vítimas expiatórias. Elas são, a um só tempo, tratadas como seres sagrados e criminosos, respetivamente. Isto é assim porque representam, nestas sociedades, o papel de válvula de escape dos impulsos violentos, acumulados no interior da mesma. Sobre ela, os seus tiranos, que despejam todo ódio e sede de violência, que carregam, aliviando-se e livrando a sociedade de possíveis conflitos. Também, para Girard, o sacrifício ritual, presente invariavelmente em todas as culturas primitivas e antigas, mesmo na Grécia Clássica, contra vítimas humanas ou animais, tem um sentido real e não meramente simbólico, pois serve para acalmar as violências “intestinais” e impedir a formação de conflitos. Uma sociedade está sempre sujeita a uma escalada de violência, devido ao círculo vicioso de represálias. Tal situação já foi observada por etnólogos em sociedades primitivas. O emergir de uma violência incontável, no interior de uma sociedade, ocorre normalmente nos momentos de crise litúrgica, ou seja, quando os sacrifícios rituais já não atuam eficientemente como válvula de escape dos impulsos violentos.

3 - Para Girard, os rituais de sacrifício, bem como os mitos que os relatam simbolicamente, representam a forma de uma sociedade reviver o seu acontecimento fundador, o sacrifício não mais ritual, mas real e espontâneo de uma vítima expiatória. Aqui insere-se a teoria do “desejo mimético”. Para Girard, o desejo mimético (o desejo de ter o bem do outro) é inerente à natureza humana. Os homens desejam o bem e o ser do

próximo de forma constante, o que acabará por causar a “rivalidade mimética”. O detentor do bem quererá defendê-lo mas, ao mesmo tempo, espiará o desejo do Outro, pois o facto do seu bem ser também desejado por outrem, potencializa o valor do mesmo. Quando irrompe um gesto violento, o outro imediatamente responderá por “impulso mimético” e assim se poderá dar início a uma vingança sangrenta, um interminável número de represálias, que somente termina com o sacrifício de uma vítima expiatória, que trará de volta a paz à sociedade. Para este autor toda a sociedade primitiva experimentou uma crise de violência generalizada, que ameaçava a sua própria existência e que terminou com o sacrifício de uma vítima escolhida arbitrariamente, sobre a qual foram descarregados todos os ódios e desejos de vingança, restabelecendo-se a paz social e fundando-se a própria sociedade politicamente organizada. Os mitos descreviam, em sentido figurado, aqueles eventos e dentre os mitos, Girard inclui não apenas as narrativas mitológicas, mas a tragédia grega e até mesmo muitas narrativas do Antigo Testamento, particularmente as referentes ao Pentateuco. Nestes textos, Girard descobre a descrição metafórica, parcial ou total, da “rivalidade mimética”, da escalada de violência e do sacrifício de vítimas expiatórias.

A análise e comparação destes textos, bem como os subsídios científicos trazidos pelos estudos etnológicos e antropológicos, compõem a metodologia através da qual Girard chega às conclusões de seu trabalho. Este autor explica o sentido oculto de muitos dos textos das culturas primitivas e antigas, que, para ele, representam, simbolicamente, os horríveis eventos fundadores da sociedade, que terminam no sacrifício da vítima. Os rituais de sacrifício são encontrados, sistematicamente, nas sociedades primitivas e antigas.

O ritual serve assim para manter viva a memória do acontecimento fundador e para servir como despejo de impulsos violentos. Quando o ritual deixa de desempenhar a sua função, surge a crise sacrificial que está representada pelo mito de Caim e Abel. Abel sacrifica os primogênitos de seu

rebanho, funcionando como uma libertação religiosa e soberania perante Deus. Caim já não a possui, por isso não contém os impulsos violentos e, movido pelo desejo mimético ou inveja, pelo amor que Deus tem pelo seu irmão, mata Abel. A teoria de Girard, cujos pilares são os conceitos de desejo mimético e o sacrifício de vítimas expiatórias, firma uma teoria de antropologia religiosa, ao abranger muitos dos fenómenos sociais e humanos. Assim, as teorias de Girard ajudam-nos a compreender os problemas do nosso próprio tempo, tais como: racismo, aborto, eutanásia, entre outros. Afinal, exemplos como estes não poderão ser outras formas de fazer valer o velho ritual do sacrifício, escolhendo outras vítimas, que para o autor são chamadas de vítimas expiatórias dos nossos ódios intestinos?

4 - Dadoun e Girard [René] discordam da ligação da violência com a religiosidade. O primeiro chega a esclarecer que não pretende fazer julgamentos, que impliquem referências religiosas, embora se sirva da génese bíblica como figura representativa da violência. A violência fundadora seria aquela do Criador para com as suas criaturas, quando expulsou Adão e Eva do Paraíso, por terem desobedecido às suas ordens, tendo comido o fruto da Árvore do Bem e do Mal. Mas o castigo foi ainda maior, porque o homem estaria destinado a trabalhar para o seu sustento e a mulher passaria a “dar à luz” com dor [Dadoun, 1998: 16]. Outro exemplo, que o pensador utiliza, é a narrativa, já citada, em que acontece a desavença entre os irmãos: Caim e Abel. Caim sentindo-se preterido por Deus, que não aceita a sua oferenda, mata Abel. Caim recebe como castigo a expulsão do local, onde se fixou a sua família. Todavia, ele acaba por criar uma nova civilização, o que, para Dadoun, comprova a ideia de que a humanidade descende de um *homo violentus*. Convém situarmo-nos novamente neste crime original, para verificar o posicionamento de Dadoun sobre ele [Dadoun, 1998: 15]. Segundo o estudioso, aquilo que parece ser apenas violência bruta, ou pura violência, é, na verdade, feito sem que se lhe possa atribuir uma razão necessária e suficiente. Apoiar-se no texto bíblico, o qual afirma que Caim mata porque é tomado por uma “grande cólera”, é tautológico.

A cólera, diz o teórico, é uma manifestação típica da violência, ou seja, é a vertente interna e psicológica do ato. A origem desta violência criminal, em verdade, não é outra senão o próprio Deus e é, por isso, que pode ser qualificada de pura. Como já foi dito antes, em louvor a Deus, os dois irmãos trazem os produtos, selecionados de seu trabalho: Caim, agricultor, oferece os frutos colhidos da terra, enquanto Abel, pastor, oferece os primogênitos de seu rebanho de ovelhas. Aqui temos um quadro bíblico, que deveria ter transbordado de satisfação a um Deus, pleno de bondade e adorado pelas suas criaturas. No entanto, segundo opinião de Dadoun, “Deus estragou tudo”, agradece a oferenda de Abel e recusa a de Caim, puro capricho do divino, num gesto de soberana arbitrariedade, a não ser que Deus tenha conseguido cheirar, nos animais trazidos por Abel, os sangrentos eflúvios de sacrifícios vindouros. Assim, Deus acusa e castiga Caim, que mata seu irmão. Este fratricídio original leva a violência a um ponto extremo, que servirá de matriz para uma longa e incansável sequência de crimes [Dadoun, 1998: 16] Enquanto Dadoun [Dadoun, 1998: 9] utiliza a religiosidade e o texto bíblico para expor uma das figuras da violência, Girard afirma que o sagrado é tudo o que domina o Homem.

As condutas religiosas e morais visam à não-violência na vida quotidiana, paradoxalmente por intermédio da própria violência, através do freio automático e onipotente de instituições, que determinam a vida em sociedade. No caso de Caim e Abel, Girard faz uma ligação com o ritual do sacrifício, onde a “violência visceral” poderia ser ludibriada através do sacrifício. O ponto comum que se pode perceber sobre esta figura da violência do Homem contra o Homem, na teoria dos dois estudiosos, é que ambos a consideram originária e primordial. Através disto, deixam transparecer que a civilização foi, fundamentalmente, construída sobre o sangue derramado, desde os primórdios da presença do Homem na Terra. Neste sentido, Dadoun defende a sua posição, seguindo o percurso da violência humana, para demonstrar que esta é uma característica intrínseca do ser e não pode ser modificada em qualquer hipótese, já que defende a existên-

cia do *homo violens*. Diz ele na introdução de seu ensaio: “ O nosso propósito agora é o de introduzir uma outra característica do homem, que consideramos essencial, e até mesmo constitutiva de seu ser, a saber: a violência. *Homo violens*, tal como o apresentamos e analisamos aqui, é o ser humano definido, estruturado, intrínseca e fundamentalmente pela violência”. [Dadoun, 1998: 9]. Já René Girard vê esta imagem, transcrita pelo texto bíblico, como a possibilidade de desviar a violência da vítima humana. Ele analisa a situação no sentido de que parece existir um desejo interno de violência, de um irmão contra outro irmão, demonstrando que, fundamentalmente, no princípio das sociedades, os irmãos estão destinados a lutar entre si. Para exemplificar esta posição, basta relembrar as histórias mitológicas já transcritas. Desta forma, Girard entende, como um ensinamento, a postura de Deus ao recusar a oferta de Caim, ou seja, somente através de uma “vítima sacrificial” é possível desviar o desejo de violência, que Abel também sentia contra seu irmão Caim. Talvez seja este, entre outros, o significado da história de Caim e Abel. Caim cultiva a terra e oferece os frutos de sua colheita. Abel é um pastor e sacrifica os primogénitos de seu rebanho.. A diferença entre o culto sacrificial e o culto não-sacrificial é, na verdade, inseparável do julgamento de Deus, em favor de Abel. Dizer que Deus acolhe favoravelmente os sacrifícios de Abel, o que não ocorre com as oferendas de Caim, é redizer em outra linguagem, a do divino, que Caim mata seu irmão, ao passo que Abel não o mata [Girard, 1998: 15]. Embora os dois pensadores sigam caminhos distintos, ao falar da violência, há um ponto em comum, entre os dois: a violência faz parte das características do ser humano; ela é de todos e está em todos, é intrínseca, é interna. A mesma situação encontra-se, claramente, na obra de Sigmund Freud. Além do princípio de prazer, na “Teoria dos Instintos”, ou, ainda, em “As duas classes de instintos”, ele defende a tese de que a natureza do homem se estabelece através de duas classes de instintos, que visam à auto-preservação: “instinto sexual”, ou de vida, também cognominado de *Eros*, e “instinto destrutivo”, ou de morte, também cognominado de *Tanatos*.

O instinto destrutivo seria responsável pela violência, a partir do facto de que deve ser desviado para fora de si mesmo, evitando, desta forma, a autodestruição. Neste sentido, infere-se na teoria de Freud que o homem seria violento, por natureza, não só para se autopreservar, como também para evitar a ameaça, que o outro representa para sua vida. Tem-se, assim, um sentido de que a violência seria sempre uma resposta a outra violência. Esta ideia foi refutada, tanto por Dadoun, quanto por Girard, que se dedicaram, exclusivamente, nas obras já citadas, a discursar sobre a violência humana e suas consequências para o ser humano. Dadoun, discordando claramente, expõe que a violência é sempre vista como uma resposta a outra violência. Segundo ele, na vida quotidiana, as coisas são percebidas, mais ou menos, desta maneira, tendo em vista que a vida diária se desenvolve sob uma grande quantidade de pequenas alteridades violentas. É a partir do outro, portanto, que ameaças, agressões, hostilidades e duros golpes atingem o Homem. De acordo com o autor, ao declarar o Outro, como detentor da violência, chega-se a uma medida identificadora, em que só é possível descobrir a identidade pessoal, quando se evacua no outro o mal, ou seja, o violento que cada um traz em si. Desta maneira, segundo o próprio, traça-se uma definição evidentemente não violenta da violência, onde ela é aquilo que não faz outra coisa senão replicar. Se assim fosse só existiriam contra-violências, jamais uma verdadeira violência. Entretanto, conclui todas as pretensas contra violências apenas esclarecem melhor a estrutura do *homo violens*, iluminando a sua face de agressão e revelando-o fundamentalmente como um ser de violência. Para tornar mais clara a sua posição, Roger Dadoun expõe os percursos da violência de alteridade e de identidade. As alteridades violentas estão em torno de um “eu” que se sente vitimado ou atacado. Defende este autor, que para dar coerência e consistência ao próprio “eu”, é necessário que o Outro seja o detentor da violência. Diante disso, nada se pode afirmar quanto à origem de determinado ato violento, porque, negando a própria estrutura psíquica, o ser humano considera que não só a violência é “violência do outro”, como

é o Outro, como tal, que carrega em si a violência. Neste sentido, afirma que o “outro” aplica uma dupla violência, “violência da alteridade”, como tal, e “violência de alteridade”, porque tenta identificar e porque corrói a identidade do “eu”. Consequentemente, para resistir às alteridades violentas é necessário um “eu” forte, uma identidade segura, que implica uma violência singular. Colocar o “eu” em posição de força consiste em enfrentar pressões de um Super-ego, que o atormenta com interdições e ordens e afronta os assaltos de um inconsciente fortalecido por uma energia pulsional. Dessa forma, o “eu”, para resistir, para tentar manter-se, inevitavelmente, deve ser uma estrutura violenta, uma espécie de força permanente, no ser do indivíduo, deixando evidente que a violência não seria apenas a resposta a um ato do outro. Em Girard, encontra-se também a afirmação de que a violência humana é sempre considerada como exterior ao Homem. Ela funde-se e confunde-se no sagrado, com forças externas, que pesam sobre o Homem, tal como a morte, as doenças, os fenómenos naturais. Para este autor, os homens não conseguem enfrentar a nudez insensata da sua própria violência, sem correrem o risco de se entregarem a ela. Segundo este, cria-se um jogo, no qual os homens querem e conseguem acreditar que estão completamente ausentes, que é o jogo de própria violência. Deste modo, percebe-se o aparecimento de uma “violência recíproca”. Uma violência que afeta toda a comunidade, uma violência nociva e contagiante, que deve ser transformada, como benéfica e fundadora, gerando ordem e segurança. É compreensível, diz o autor, que todas as atividades humanas estejam subordinadas a esta metamorfose da violência no seio da comunidade. Quando os homens deixam de se entender e de colaborar, todas as atividades ficam prejudicadas. Os benefícios, atribuídos à violência fundadora, vão, portanto, exceder, de maneira prodigiosa, o quadro das relações humanas. Assim, o jogo da violência, ora recíproco e maléfico, ora unânime e benéfico, torna-se o jogo de todo o universo. Girard afirma que, quer a violência física quer a verbal, num certo intervalo de tempo, decorre entre cada um dos golpes. A violência

recíproca torna-se irresistível e oscila de um combatente a outro, durante todo o conflito, sem conseguir fixar-se, espalhando-se por toda a coletividade. Somente a expulsão coletiva, segundo ele, conseguirá fixá-la, definitivamente, fora da comunidade através da vítima sacrificial. A vítima carrega consigo, na morte, esta violência recíproca. A partir deste momento, considera-se que ela encarna a violência, tanto na sua forma benévola, quanto na malévola. Por conseguinte, o desejo liga-se à violência triunfante, porque os homens possuem tendências agressivas, mais ou menos latentes. Assim, eles esforçam-se desesperadamente para dominar este ímpeto irresistível. O ritual, conclui Girard, só tem sucesso para apaziguar e enganar as forças malélicas, se deixar que a violência se liberte um pouco, mas não demais, num contexto e sobre objetos rigorosamente determinados. A violência unânime, ou seja, aquela que se elimina a si própria, é considerada fundadora, pois todas as diferenças, que estabiliza, todas as significações que fixa, já estão aglutinadas a ela e oscilam de um combatente a outro. Mas, Girard afirma, por fim, que enquanto a violência permanece presente entre os homens e enquanto constitui um objeto de disputa, ao mesmo tempo, nada poderá imobilizá-la. Evidencia-se, assim, que o pensamento, tanto de Dadoun quanto de Girard, leva ao entendimento da violência, como parte integrante do ser humano, isto é, não há como eliminá-la da coletividade, porque os homens são seres violentos *per naturam suam*.

5 - A Cruz, como lugar do “sofrimento” e do abandono, já estava no caminho de Jericó a Jerusalém. Na verdade, a Cruz é uma violência soteriológica. Jesus morre cheio de pavor e angústia (Mc 14, 33), no meio de grandes clamores e lágrimas (Heb 5, 7). A Cruz será uma violência recíproca. Com a súplica, no Getsémani, começa o silêncio de Deus e, conseqüentemente, a paixão de Cristo, que tem o seu prelúdio na “narrativa do Bom Samaritano”. A parábola do Desvalido no Caminho pertence ao evangelho do sofrimento, como um proêmio do mesmo. A parábola do Bom Samaritano descreve-se como proto--evangelho do Sofrimento e manifesta-se como

propedêutica às narrativas sinópticas da paixão e morte de Cristo. A narrativa lucana do “Desvalido no Caminho” apresenta-se como “prólogo” ao “evangelho do sofrimento” (segundo a leitura de João Paulo II). Assim, se deverá entender a parábola do Bom Samaritano como o prólogo dos evangelhos soteriológicos. Será, pois, a narrativa da violência. A narrativa exemplar encontra-se, segundo Lucas, na viagem de Jesus a caminho de Jerusalém para a Paixão e Morte. A natureza do seu sofrimento tem a ver com o medo da separação de Deus. À medida que o tempo da salvação se aproxima, se dá conta de que se não pode evitar o cálice. (Mc. 14:41) [Moltmann, 1992: 643]. O “semi-morto” encontra-se numa situação dramática pelo caminho do calvário. Começa o abandono de Deus, como prefácio da Cruz. A singularidade da morte de Cristo será devidamente ressaltada se tivermos em consideração o seu relacionamento com Deus. Com efeito, será este relacionamento que dá ao acontecimento da Cruz uma expressão dramática, bastando atender ao grito de Jesus, com as palavras do Salmo 22, 2: “Meu Deus, meu Deus, porque me abandonaste” (Mc. 15, 34; Mt. 27, 46). Na parábola, o drama do sofrimento começa no silêncio do abandono na estrada. Na Cruz, estará o “grito de dor”. Foi um gesto de violência,. Mas surge como uma violência redentora.

Lucas substitui a expressão “abandono” pelas palavras da oração judaica, tiradas do Salmo 31, 6: “Pai, nas tuas mãos, entrego o meu espírito” (Lc. 23, 46). No evangelho de Lucas, os discípulos não fogem da Cruz, dado que, para eles, Jesus não morre como “abandonado”, mas como testemunho do comportamento exemplar (mártir) [Moltmann, 1974: 176]. Assim, entende que o Samaritano não abandona o “semi-morto”, abandonado pelo Sacerdote e pelo Levita. O Sacerdote e o Levita criaram uma violência de identidade sobre si próprios e sobre o Desvalido no Caminho.

6 - A parábola como surge como a prefiguração da flagelação, perante Poncio Pilatos, segundo o quarto evangelho. A narrativa, segundo S. João, tem aqui o seu prolegómeno. A flagelação de Jesus Cristo é a primeira “dimensão staurológica”. A “qualidade staurológica” define-se no sofrimento.

Mas, antes do Gólgota, está a primeira figura stauroológica, aqui descrita e vivida pelo Desvalido no Caminho (Jesus Cristo).

Assim, de outro modo, o Salmo 22, na boca de Jesus, teria unicamente como interlocutor o Deus dos seus antepassados, ao dizer-se isto, representaria o fim da novidade da sua mensagem. Com efeito, o que está em causa na morte de Cristo não é o paradoxo da confiança em Deus, pelo abandono de Deus, mas a “divindade” do seu Deus e seu Pai [Pinheiro Teixeira, 2002: 96].

Para J. Moltmann, Jesus morre como “abandonado de Deus”, porque só a vida de Jesus distingue a sua cruz das numerosas cruces, sofridas por homens esquecidos, sem nome e sem voz, ao longo da história [Moltmann, 1974: 177]. Mas, aquele que foi abandonado pelo seu Deus e Pai é “ressuscitado”. Então a fé escatológica deverá reconhecer, na cruz de Cristo o “caminho escatológico” [Moltmann, 1974: 174]. Parece que, na Ressurreição, se retoma a comunhão plena após a “passagem” vivida na Cruz. Esta é realidade e símbolo do sofrimento, que se manifesta como paradoxo entre a fealdade do pecado e expressão viva da redenção do sofrimento e da dor. Segundo A. Couto: “a cruz é uma profecia para os olhos. Ela expõe o espetáculo do nosso pecado, da nossa cobiça, da nossa inveja e da nossa malvadez, mas também e, sobretudo, o espetáculo do perdão de Deus. Jesus tinha, de facto, dito: quando eu for levantado (*hypsódô*) da terra, atrairéi (*hêlkô*) todos a mim” (Jo. 13, 32). E já antes tinha associado o seu levantamento com o da cobra do deserto: como Moisés levantou (*hypsódô*) a cobra no deserto (Nm. 21, 8-9), assim é necessário (deí) que seja levantado (*hypsódô*) o Filho do Homem (Jo. 3, 14). Através desta associação, o corpo de Jesus sobre a cruz é interpretado como o corpo da cobra (nu como o dele) fixado num poste. A cruz, que é sabedoria (*sophía*) de Deus (1 Cor. 18-25), faz ver que a malvadez existe e que é preciso vê-la, descobri-la, reconhecê-la, denunciá-la para dela sermos curados [Couto, 2003: 253-254].

7 - Na sua poderosa impotência, o Crucificado é a parábola, que faz ver (ideén) até onde a vista não alcança, bem dentro de nós, a crueza da nossa

malvadez, e n'Ele, em Deus, a força subversiva e nova do amor e do perdão [Couto, 2003: 254]. Na sua poderosa impotência, como Desvalido, o “semi-morto” será o crucificado, que é parábola e está na parábola e que faz com que o Samaritano “veja” e depois “cure” o que está em sofrimento.

Inserido no evangelho do sofrimento, e numa narrativa parabólica, segundo João Paulo II, como prefiguração do “semi-vivo”, é comovedor o que se designa como Cântico quarto do Servo de Yavé, contido no Livro de Isaías. O profeta, que justamente é chamado o quinto evangelista, dá-nos, neste Canto, a imagem dos sofrimentos do Servo, com um realismo tão vivo, como se o contemplasse com os próprios olhos [A. A. S., 12, 212]. Assim, o quarto Cântico do Servo de Javé refere-se cinco vezes à “morte redentora” (Is. 53, 1-12). Aqui, o sofrimento exprime uma entrega à vontade de Deus-Pai e contribui para expiação dos pecados dos homens (Is. 53, 11). O Servo conhece o sofrimento, em toda a sua extensão, ao ponto de suscitar horror e desprezo (Is. 52, 14-15; 53, 3). O Cântico do Servo sofre-dor contém uma descrição na qual se podem, de certo modo, identificar os passos da paixão de Cristo com vários pormenores: prisão e humilhação na caminhada para a cruz. Na humilhação, nas chagas e feridas do Servo de *YHWH*, saberemos “ver” (Is. 52, 14-15) as nossas limitações e transgressões (Is. 53, 5). Assim, veremos o espectáculo (Lc. 23, 48) de Cristo crucificado diante dos nossos olhos (Gl. 3, 1), e regressaremos batendo no peito (Lc. 23, 48; Ap. 1, 7).

As palavras da oração de Cristo, no Getsémani, provam a verdade do amor mediante a verdade do sofrimento. As palavras de Cristo, segundo a Carta Apostólica *Salvifici Doloris*, confirmam a verdade humana da violência. Assim, o sofrimento consiste em suportar o mal, diante do qual o homem estremece. Precisamente, como referiu Cristo no Getsémani, também o homem diz: “passe de mim” [A. A. S. – 18, 223]. Com efeito, o sofrimento constitui um apelo a manifestar a grandeza moral do homem e a sua maturidade espiritual [A. A. S., nº 22, 230], significando a formulação de duas questões: qual o sentido do sofrimento, e se este consegue

ser factor de humanização. No meio de Israel, na sua mensagem pelo Reino de Deus, Jesus Cristo tornou-se “próximo” do mundo do sofrimento humano e “passou fazendo o bem, por causa da “violência stauroológica”

8 - Cristo aproximou-se do mundo do sofrimento humano, sobretudo pelo facto de ter Ele próprio assumido sobre si este sofrimento [A. A. S., nº 16, 218]. Assim, o sofrimento não tem nenhum direito na criação de Deus, até porque o mal e o sofrimento não procedem de Deus. O livro de Job [Eibach, 1984: 328] põe, de modo clarividente, a pergunta sobre o “porquê” do sofrimento e mostra, segundo João Paulo II, que ele atinge o “inocente”. Mas ainda não dá a solução para esta magna questão. Somente a vislumbra e parece ficar *ad limina doloris* [A. A. S., 12, 212]. Procura-se, assim, no livro de Job uma resposta “ao porquê” e “para quê” do sofrimento à luz de um novo conceito de Deus. O abandono de Deus, experimentado em Job, que se referencia como ponto de partida das lamentações do Antigo Testamento (Sal 22, 2), torna-se o problema fundamental do próprio sofrimento, onde a grande pergunta está na relação do homem com Deus [Alves, 1988: 489-490]. O prólogo do livro sapiencial pretende explicar o sofrimento de Job sob influência de Satanás (Job. 1, 6-12). No entanto, os seus amigos, a sua esposa e ele próprio pensavam que a causa do sofrimento era Deus (Job 1, 21; 2, 9-10) [Pinheiro Teixeira, 2002: 30]. Job passa por um processo de amadurecimento, onde há momentos de profundo desconforto. Onde está a minha esperança? Alguém viu por aí a minha esperança? Ela descerá comigo ao túmulo, quando juntos nos afundarmos no pó. (Jó 17, 15-16) [Terrien, 1994: 52-53]; [Sousa Santos, 2002: 121-129]. Apesar de tudo, Job não deixa de confiar em Deus, apesar do seu profundo sofrimento (Job. 19, 25-26). Não se trata aqui de encontrar uma explicação lógica ou ontológica para o sofrimento. O que está em causa é a possibilidade de uma fenomenologia e de conseguir uma linguagem adequada sobre Deus a partir do sofrimento. Segundo João Paulo II, no evangelho do sofrimento, pode dizer-se que, com a paixão de Cristo, todo o sofrimento humano se encontra em nova situação (Job 19, 25) [A. A. S., nº 19, 225].

Ainda, segundo o Romano Pontífice, na opinião manifestada pelos amigos de Job, exprime-se a convicção que se encontra na consciência moral da humanidade. A ordem moral objectiva exige uma pena para a transgressão, para o pecado e para o crime. O sofrimento aparece como um mal justificado. A convicção daqueles que explicam o sofrimento como castigo pelo pecado apoia-se na ordem da justiça, o que corresponde à posição referida por um dos amigos de Job: “pelo que vi, aqueles que cultivam a iniquidade e os que semeiam a maldade, recolhem outro tanto” (Job. 4, 8) [A. A. S., nº 10, 211]. Na verdade, na perspectiva de M. Isidro Alves, esta relação baseia-se na “justiça”, tanto de Job, que se confessa justo (Job. 27, 5); quanto de Javé, a quem compete proteger, misericordiosamente, as suas criaturas [Isidro Alves, 1988: 489]. Todavia, a justiça, no primeiro testamento, significa precisamente esta relação entre duas pessoas. A justiça e a integridade que Job reivindica, não designam a ausência do pecado (Job 14, 4: 9, 2), aparecendo, porém, como exigência daquela relação contraída entre Deus e o homem, no próprio acto da criação [Von Rad, 1957: 353-361].

Segundo a *Salvifici Doloris*, Job contesta a verdade do princípio, que identifica o sofrimento com o castigo do pecado, e fá-lo, fundamentando-se na própria situação pessoal. Por fim, o próprio Deus desaprova os amigos de Job pelas acusações e reconhece que este não é culpado. O livro de Job não abala as bases de ordem moral transcendente, fundada sobre a “justiça”, como são propostas em toda a Revelação, quer na antiga, quer na nova Alianças. Contudo, este texto sapiencial dramático demonstra que os princípios desta ordem não podem ser aplicados de maneira exclusiva e superficial. Se é verdade que o sofrimento se apresenta como um castigo, sempre ligado à culpa, já não será verdade que todo o sofrimento seja consequência da culpa e tenha um carácter de pena. A figura do justo Job é disso prova convincente no Antigo Testamento [A. A. S., nº 11, 212]. O Desvalido no Caminho (Lc. 10:30-35) é o homem sofredor, que não fala, não age, não grita. Está no silêncio e na proximidade do Samaritano. Está,

com efeito, sujeito à “violência de identidade”. A narrativa dramática de Job não é a última palavra da Revelação sobre o sofrimento. Mas uma narrativa dramática do sofrimento. A parábola do sofrimento encontra-se em Lucas (parábola do Bom Samaritano) e tem o seu epílogo na Paixão de Cristo. O sofrimento, na revelação véterotestamentária, é um meio de correcção e disciplina, não nas mãos de um tirano inexorável, mas de um Pai extremo (Jer. 10,24; 30, 11; 31, 118; 46, 28; Sab. 3, 5). O modo antropomórfico de se exprimir no primeiro testamento, conhece o sofrimento de Deus, mas é sempre um sofrimento pelo amor não correspondido (Gen. 6, 6; Is 1, 2-5), dado que jamais se apresenta como sofrimento de fraqueza [Rodenberg, 1987: 174-193]. Deus está junto dos que sofrem, porque “sofreu” no “semi-morto” (Servo de dores), quebrantado de coração (Sal 9, 19). Como diz certa e belamente H. Kueng: o seu amor não protege de todo o sofrimento, mas protege em todo o sofrimento [Kueng, 1978: 554]; [Cornelas Carvalho, 1991: 389-403]. O sofrimento manifesta-se como instância “corretiva” da solicitude de Deus-Pai (Jer. 10, 24; Sal 3, 5). Aviolência de identidade ser]a corrigida pela violencia de alteridade. Pelo Génesis, o sofrimento é resultante de uma falta, da ruptura das relações do homem com Deus (Gén. 3, 16-19). Mas, aqui, como não tem a última palavra, o sofrimento poderá ser “redentor” devido às possibilidades que oferece [Pinheiro Teixeira, 2002: 29]. O Novo Testamento recapitula Jesus, como o “homem das dores”, que encarna a misteriosa figura do Servo de YHWH de Isaías e vem libertar o homem de todo o sofrimento (Lc. 4, 18 s; Is. 58, 6; 61 1 s). Daqui que, na narrativa do Juízo Final (Mt. 25, 31-46), se aluda novamente à luta contra o sofrimento. Assim, na parábola do Bom Samaritano, é o “semi-morto” a prefiguração de todo o sofrimento na Cruz. Daqui que, segundo os Sinópticos, o sofrimento prepara para acolher o Reino e, por isso, Jesus proclama “bem-aventurados” os que, por sua causa, sofrerem injúrias, calúnias e perseguições. (Mt. 5, 11 s; Lc. 6, 22 s).

Conclusão

Para viver em sociedade, não podendo explicar ou resolver aquilo que é próprio do ser humano, seus instintos mais primitivos, a solução foi recalcar os desejos e as vontades no sentido de manter o controle e diminuir os conflitos da convivência social. Assim, pensou-se que, através da razão, os problemas da humanidade estariam resolvidos. Acontece, entretanto, que a cada vez que a racionalidade falhou, a humanidade conheceu convulsões de graves conseqüências. Porém, os relatos de violência contra civis durante as guerras são reveladores deste lado do homem que devia estar escondido dentro de si e que, em momentos como este, aparecem de maneira a pôr às claras a verdadeira natureza do ser. Vários são os relatos de estupro, torturas, dizimação completa de vilas e cidades. O sofrimento possui um “sentido”, porque constitui apelo a manifestar a grandeza ética do homem e a sua maturidade espiritual. Apesar do “sofrimento” ser uma “provocação”, expresso no paradoxo da fraqueza e força, segundo S. Paulo (2 Cor. 12, 9; 2 Tim 1, 12; Fil. 4, 13), encontra na Cruz de Cristo o sentido soteriológico, do qual participamos, como adequadamente salienta o Sumo Pontífice: “É assim com estas e com expressões semelhantes, que as testemunhas da Nova Aliança falam da grandeza da Redenção, que se realizou mediante o sofrimento de Cristo. O Redentor sofreu em lugar do homem e em favor do homem. Todo o homem tem a sua participação na Redenção. E cada homem é, também, chamado à Redenção, sendo chamado a participar no sofrimento, por meio do qual foi redimido bem como o sofrimento humano. Realizando a salvação, mediante o sofrimento, Cristo elevou o sofrimento humano ao nível de Redenção. Por isso, todos os homens, com o seu sofrimento, podem tornar-se participantes do sofrimento redentor de Cristo” [A. A. S., n.º 19, 226]. Ao participar no sofrimento de Cristo, Deus-Pai participa, não ficando à margem da paixão e do sofrimento. Por meio deste, o crucificado surge como “imagem de Deus” A compaixão, que tem uma parábola, descrita pelo nome de Bom Samaritano, segundo Lucas,

confirma a associação inseparável entre amor e sofrimento [Barcia, 1995: 406-412]; [Galot, 1976 : 116-118].

Assim, o sofrimento está no centro da humanização, o qual unirá o *logos* do Desvalido ao “ethós” do Samaritano. A associação inesperável entre – *pathós* – e – *ágape* – também se encontra na humanização em saúde, explicada no novo paradigma pela narrativa do comportamento exemplar do Samaritano. O capítulo 19 do livro de Job tem sido apontado como um dos textos em que a expressão do sofrimento humano atinge um dos seus momentos mais dramáticos, quase insuperável na sua expressão vivencial e inenarrável na sua forma sufrológica. Segundo a parábola do Bom Samaritano, o sofrimento, tal como no livro de Job, apresenta uma referência direta ao Pai das Misericórdias. Apesar de questionar Deus, Job mantém firme a sua esperança e acredita sempre que a sua reabilitação depende d’Ele. Na parábola do Bom Samaritano há uma reabilitação sufrológica segundo os cuidados prestados pelo Samaritano e pelo estalajadeiro. A perícopes de Job 19, 23 – 27 aparece como afirmação do seu sentido teológico, estando no centro do versículo 19, 25, onde o meu libertador é vivente. Esta expressão será um acto de fé e de confiança absoluta na justiça divina, à qual Job se entrega plenamente, apesar das reclamações dos seus amigos. Eles achavam que Job recusa reconhecer as suas faltas e converte-se, para assim poder reconciliar-se com Deus. A parábola do Bom Samaritano acusa não somente esta realidade sufrológica, como também a realidade da violência.

Summary

The Bible is full of mythological narratives- on the concept of violence. Thus, it becomes possible to construct a biblical anthropology on this concept, appears in Bible, as a concept that is both endogenous and exogenous. Of course the Good Samaritan parable is the illustration of two forms of violence, ranging from identity to alterity.

-
- [1] A. A. S., n.º 10-12, 16-19, 19, 22.
- [2] Alves, M. I. 1988. *O sentido do sofrimento na Sagrada Escritura*, in: *Communio*, 6, 1988.
- [3] Barcia, D. 1995. *Actitudes ante el dolor, el sentido cristiano del sufrimiento*, em: *Carthaginensis*, 21.
- [4] Cornelias Carvalho, J. 1991. *O sofrimento no Antigo Testamento*, in: *Communio*, 8.
- [5] Couto, A. 2003. *Pentateuco: caminho da vida agraciada*, Lisboa: Universidade Católica Editora.
- [6] Dadoun, R. 1998. *A Violência: ensaio acerca do "homo violens"*. Publicações Europa América, Sintra.
- [7] Eibach, U. 2984. *El dolor del hombre y su imagen de Dios*, in: *Selecciones de Teología*, 23.
- [8] Ernout, A., Meillet, A. 1932. *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine, Histoire des Mots*, Paris. Librairie C. Klincksieck.
- [9] Galot, J. – *Dieu souffre-t-il?*, Paris: Du Cerf.
- [10] Girard, R. – *La violence et le sacré*, Paris, 14
- [11] Isidro Alves, M. 1988. *O sentido do sofrimento na Sagrada Escritura*, in: *Communio*, 6.
- [12] Kueng, H. 1978. *Ser cristiano*, traducción del tedisco, Madrid: Cristiandad,
- [13] Moltmann, J. 1974. *Le Dieu crucifié. La croix du Christ, fondement et critique de la théologie chrétienne*, tradução do alemão, Paris: Du Cerf.
- [14] Moltmann, J. 1992. *La pasión de Cristo y el dolor de Dios*, in: *Carthaginensis*, 13-14.
- [15] O. Rodenberg, 1987. *Vom Schmerz Gottes. Ein Beitrag zur biblischen Anthropomorphie Gottes*, in: *Theoloogicher Beitrag*, 18.
- [16] Pinheiro Teixeira, J. A. 2002. *Sofro, logo existo*, Lisboa: Multinova.
- [17] Pinheiro Teixeira, J. A. 2002. *Sofro, logo existo*, Lisboa: Multinova.
- [18] Pinheiro Teixeira, J. A. 2002. *Sofro, logo existo, onde abunda o sofrimento superabunda Deus*, Lisboa Multinova,
- [19] Sousa Santos, M. 2002. *O livro de Jó e o problema do sofrimento humano*, in: *Revista Ciltura Bíblica*, 104.
- [20] Terrien, S. 1994. *Jó grande comentário bíblico*, tradução do francês, S. Paulo: Paulus.
- [21] Von Rad, G. 1957 – *Théologie de l'Ancien Testament*, I, tradução do alemão, Genève.

Д.О. Устрижицкая

Krasnodar State University of Culture

Российский транзит и проблема перспектив

Russian transit problem and prospects

Key words: *society, modern Russian society, the typology of societies*

В 1991-92 гг. произошли события, которые послужили отправной точкой современных реформ: путч ГКЧП и распад СССР, Пятый съезд народных депутатов России и план радикальных реформ Б. Ельцина, либерализация под руководством «правительства реформ» Е. Гайдара (1991-1992) [Горшкова, 2011: 7]. В результате этих реформ через 20 лет в России сформировалась новая экономическая, социальная и политическая реальность [Горшков, 2007: 3-11]; [Андреев, 2009: 21].

Один из основных вопросов современного отечественного обществознания – это вопрос: К какому типу относится современное российское общество? Очевидно, что ответ на этот вопрос имеет первостепенное как познавательное, так и практическое значение, например, для практики политического управления страной.

С точки зрения теории общественно-экономических формаций отечественное общество находится в крайне оригинальной ситуации – переход от государственного социализма к капитализму. Такой

реставрационный переход в реальной практике социально-исторического развития не только не осуществлял, но и даже не прогнозировал. Следовательно, теория общественно-экономических формаций в том виде как она разрабатывалась до этого, должна быть критически переработана. Слабыми местами этой теории является недостаточный учет многообразия видов собственности, стремление редуцировать все виды собственности к одной. Другим слабым местом можно обозначить недоучет исторической конкуренции общественно-экономических формаций и возможности социально-исторического синтеза элементов разных формаций в одном социуме.

В результате социально-экономической и политической деконструкции СССР произошел переход к обществу, экономической и политической доминантой которого является государственный и олигархический капитализм. Социальным фактом является то, что современный отечественный капитализм является реставрационным, государственно-олигархическим, по двум основным видам собственности, преимущественно ориентированным на сырьевую ренту, в значительной степени коррупционным и криминальным, как по происхождению, так и по современному состоянию, в значительной мере полуфеодальным. В предшествующей теории общественно-экономических формаций недостаточно учитывалось, что любое государство и страна не существует в «чистых» рамках одной формации.

С точки зрения стадияльной теории цивилизаций мы можем констатировать наличие индустриального общества с сырьевой экономикой. Поскольку это общество «смешанное», то в нем есть отдельные вкрапления как «продвинутости» - постиндустриальное общество, так и элементы архаики.

Если с точки зрения стадияльной теории цивилизаций прогноз может быть оптимистическим, так как все время речь ведется о

переходе к «информационному обществу», «постиндустриальному обществу», то с точки зрения циклической теории цивилизаций прогноз может выглядеть пессимистически. Например, можно допускать, что тот тип цивилизации и тот антропологический облик индивида, который населяет геополитическое пространство «Россия» исчерпал себя. В этом случае наличный культурно-исторический тип идет к закату, а на освобождающемся географическом пространстве поселится новый «кочевник», переселившийся на него то ли в ходе мирной миграции, то ли в результате глобальной войны за передел геополитического пространства. Этот сценарий вполне укладывается в существующие теории глобализации. «Западный проект» отводит России преимущественную роль как поставщика сырья и на практике он пока и реализуется. В глобальной иерархии «потребители», производители, поставщики сырья и аутсайдеры мы не аутсайдеры, но поставщики сырья. Конечно, в нашей стране существуют «зоны» индустриальной и модернизационной продвинутости, которые оставляют почву для оптимизма.

Политической идеологией и идеологией проводившихся на первом этапе отечественных экономических реформ стал либерализм. Поскольку реформе подвергалась экономика государственного социализма, то основной пафос либеральных реформ был направлен на реализацию идеи приватизации государственной собственности. Идейной основой такой политической линии в 1970-е и 1980-е годы служили теоретические взгляды неоклассиков и неоавстрийцев. Главными знаковыми фигурами стали «официально» мировым сообществом манифестированные идеи Ф.А. фон Хайека, Дж. Бьюкенена и Р.Э. Лукаса о вреде «активного государства» [Розмаинский, 2006: 71-82].

Фон Хайек провозгласил главной философской идеей своего проекта спонтанность социальных и экономических явлений.

Государство объявляется главным «врагом» социальной спонтанности, искажает относительные цены, структуру размещения ресурсов, дезориентирует агентов. Идеальным отражением технологических возможностей и потребительских предпочтений провозглашается конкуренция и свободное ценообразование. Основным аргументом Бьюкенена является то, что всякое государственное вмешательство реализует решения определенных чиновников, воздействия лоббирующих групп, что сводит к нулю его рациональность в экономике. Р. Лукас также подверг критике всякое вмешательство государства в экономику, так как такие действия предвидятся агентами, чьи ожидания формируются рационально.

Эти догмы законодателей моды мировой экономической мысли и их примитивное воплощение в практику российской экономики стали причиной политического волюнтаризма. Ведь волюнтаризм может проявляться не только в форме огосударствливания, но и в форме разгосударствливания (в данном случае как большевизм наоборот). Шокотерапевтическая политика правительства Е. Гайдара была также ангажирована зарубежными советниками и экспертами относительно стратегий трансформации плановых хозяйств в рыночные системы в 1980-х - 1990-е гг.

В настоящее время мы наблюдаем возврат в противоположность, современные критики политической экономии, социальные философы, политологии, посткейнсианские теории экономики вновь придают существенную роль государству в деле рационализации экономики. Теоретическая критика либерализма с точки зрения посткейнсианства [Розмаинский, 2004: 59-71]; [Розмаинский, 2006: 71-82]; [Розмаинский, 2008: 48-59] приводит к определенным обобщениям, имеющим не только экономическое, но и социально-философское значение. Существенным является то, что типологические характеристики современной экономической системы России обусловлены наследием и ролью государства.

Основные институциональные характеристики современного отечественного капитализма - очень неэффективная государственная защита прав собственности и контрактов, высокие «официально-административные» и «неофициально-криминальные» ограничения доступа к различным видам экономической деятельности, а также низкая степень исполняемости законов и высокая степень их нестабильности. Все это рассматриваются как институциональная слабость современного государства. Для такой системы типичны большая роль различных олигархических и чиновничьих кланов в обеспечении принуждения к выполнению контрактов, а также низкая степень конкуренции, большая доля теневого сектора, фрагментация экономически-правового пространства и другие характеристики неэффективной институциональной среды. Среди стратегических недостатков такой системы можно назвать низкую склонность к долгосрочным инвестициям и инновациям, технологический застой, отсутствие экономического роста.

Основной выход видится на пути трансформации государственно-олигархического, криминально-бюрократического капитализма в рационально рыночный капитализм. Эффективность государства в этом случае заключается в создании соответствующей институциональной среды. Основные качества этой среды – создание равных возможностей для всех экономических агентов, справедливая судебная защита интересов и контрактов, отсутствие лазеек для неуплаты налогов.

Как оказывается, подобный экономический переход - движение к «институционально адекватному» государству зависит от интенсивности формирования гражданского общества в подобных экономических системах. Постепенное усиление контроля рядовых членов общества над деятельностью государственных должностных лиц и выработка стимулов к «дальновидности» у тех, кто приходит

во властные структуры, могут в долгосрочной перспективе способствовать «отмиранию» институтов олигархического капитализма и их преобразованию в институты рыночного капитализма. Однако жесткое противодействие таким тенденциям могут оказать такие направления институциональной эволюции в условиях олигархического капитализма, как ужесточение политических ограничений, расширение прав различных элит, а также укоренение обычаев и традиций, благоприятствующих взяточничеству и вымогательству. Опыт конца первого десятилетия XXI века в России и некоторых других постсоциалистических странах показывает, что подобные неблагоприятные изменения могут стать реальностью. В этом случае наша страна рискует быть обреченной на экономический застой с неэффективным государством, что будет прямым продолжением бюрократического социализма административно-командной системы СССР.

Таким образом, с точки зрения теоретической, роль государства в экономике не является однозначно отрицательной или однозначно положительной. Все определяется конкретными условиями и конкретными функциями государства. В случае современной России роль государства в экономике обусловлена рядом обстоятельств:

- - Россия имеет обширные пространства с разреженной инфраструктурой и сетью поселений, суровыми природно-климатическими условиями, патерналистско-этатистскими традициями, северной энергоемкой экономикой, нерыночным характером развития значительных территорий;
- в условиях критического осложнения финансово-экономической обстановки государство играет главную роль в предотвращении дестабилизации;
- любые меры мобилизационного типа потребует концентрации на ключевых направлениях усилий, ресурсов, средств,

- человеческого потенциала, консолидации элит и нации в целом, политической воли, идеологического обеспечения, административных шагов;
- без гарантий и стимулирования со стороны государства невозможны также разрешение демографической ситуации в стране, сглаживание перекосов в межрегиональном развитии, диспропорций в размещении экономики и свехурбанизации;
 - геополитическое положение России, вопросы военной безопасности в условиях глобальной конкуренции за природные и сырьевые ресурсы также требуют сильного в военном отношении государства.

В конце 1980-х гг. Россия вступила в очередной этап своей модернизации, приведшей к широкомасштабной социальной трансформации, глубина которой имела характер цивилизационного «сдвига». К середине 1990-х годов начали наблюдаться резкий спад базовых экономических показателей, фактическая деиндустриализация экономики, падение жизненного уровня населения, беспрецедентная зависимость от импорта и практически полная внешняя неплатежеспособность Российской Федерации.

В настоящее время Российская Федерация играет в мировой экономике роль экспортера сырья и импортера потребительских и инвестиционных товаров и услуг. Сырьевая модель экономического развития не может обеспечить ни высоких темпов роста благосостояния народа, ни макроэкономической стабильности, ни международной конкурентоспособности российских предприятий, ни национальной безопасности России. Ее недостатком также является вялый научно-технический прогресс, который только и может быть основным источником современного экономического роста.

Как указывают отечественные исследователи [Фетисов, 2008], надо менять модель экономического развития и прекратить практически бесплатное кредитование западных стран, а начать вкладывать государственные средства в реальные активы, обеспечив отток спекулятивного капитала из России и заместив иностранные займы российских госкомпаний бюджетными кредитами. Это позволит без усиления инфляции инвестировать средства Фонда национального благосостояния в развитие российской индустрии. Можно вкладывать нефтяные доходы внутри страны, не провоцируя, а замедляя инфляцию. Для этого их надо помещать в высокотехнологичные отрасли; в создание компаний на высокомонополизированных рынках; в расширение «узких мест», порождающих структурную инфляцию; в отрасли, в которых улучшатся конкурентные преимущества в случае падения цен на нефть.

Один из выходов - «диверсификационная» модель развития российской экономики, возможности которой с учетом международной конкуренции очень ограничены. В высокотехнологичных отраслях мировой экономики доминируют ТНК, в трудоемких же отраслях с традиционной технологией Россия не может конкурировать с Китаем и Индией, имеющими огромные ресурсы дешевой рабочей силы. Кроме того, в этих и в «новых индустриальных» странах десятилетиями проводилась политика «догоняющего развития» с применением мер господдержки экспорта торгуемых продуктов. Япония и Южная Корея уже создали высокотехнологичную экономику. Начинают вторгаться в высокотехнологичные отрасли и китайские компании, пользующиеся мощной поддержкой государства. Поэтому возможности модели «догоняющего развития» очень ограничены.

Основной причиной неразвитости в России высокотехнологичного сектора стало создание множества технологических монополий,

возникших из-за приватизации по отдельности звеньев «технологических цепочек» по производству готовых продуктов, особенно предприятий, находившихся в советскую эпоху в ведении разных министерств. Вместо межотраслевых концернов возникли сети из связанных технологически, но юридически независимых предприятий, генерирующие «инфляцию издержек». Поэтому необходимо стимулировать создание объединенных технологических цепочек в виде концернов и единых компаний.

Как отмечают некоторые авторы, если исходить из парадигмы «экономикс», в которой рассматривается наилучшее (с точки зрения максимизации суммарной прибыли и доходов индивидов) распределение ресурсов, то переход России к «высокотехнологичной» модели развития невозможен. Специалисты указывают, что если руководствоваться институционально-эволюционной теорией, в которой предприятия рассматриваются как развивающиеся и самообучающиеся организации, то возможности для мобилизационной модернизации еще есть. Политика государства должна быть направлена на создание инновационно активных российских вертикально-интегрированных корпораций. При необходимости государство должно само такие ТНК создавать, в том числе – на основе частно-государственного партнерства.

С. Хантингтон [Huntington, 1996: 75] указывает несколько моделей модернизации: (1) вестернизация без модернизации, по такому пути пошли Египет и Филиппины; (2) модернизация без вестернизации, по этому пути пошли новые индустриальные страны Юго-Восточной Азии, они модернизировались, не меняя своей идентичности; (3) догоняющее развитие, при котором пропорции модернизации и вестернизации примерно одинаковы (Россия, Турция, Мексика и др.).

И хотя догоняющее развитие беспощадно раскритиковано, но иного пути, чем постепенная модернизация трудно придумать. Финансовой «подушкой безопасности» в этом случае остается

экспорт энергоносителей, потому что Запад не заинтересован плодить себе конкурентов. Поэтому он будет развивать сотрудничество лишь в выгодных для себя сферах. В то же время, в настоящее время развитие производительных сил РФ, а значит и проведение инновационно-модернизационных реформ, невозможно с опорой только на собственные силы. Поэтому задача может заключаться очень часто лишь в том, чтобы заимствовать нечто за рубежом, но сделать это лучше. Кажется, экономический феномен Японии во многом заключается в этом. России предстоит быть готовой к реализации в таком партнерстве собственных целей и иметь для этого на руках достаточные козыри, в том числе политические.

Наконец, есть прорывные отрасли, в которых отечественный производитель может занимать первые позиции. Но, представляется, что без солидной государственной поддержки это не получится.

Итак, современный российский модернизационный проект определяется предпосылками самой российской истории, положением в системе глобального сообщества и разделения труда, задачами тренда, который она стремится реализовать. Российский модернизационный проект несет в себе сочетание следующих моделей:

- «сырьевая» модель как базовая;
- «высокотехнологичная» модель как сопутствующая и модернизационная;
- «цивилизационная» модель, как ценностный выбор и выбор образа жизни и средство перехода к новому культурно-цивилизационному проекту - «обществу знания» [Бузгалина, 2007].

Реализация суммирующей составляющей зависит от соотношения внешних и внутренних, объективных и субъективных факторов и

соотношения указанных моделей в практике политического и социального управления. Современное российское общество является в высокой степени стратифицированным [Арутюнян, 2008: 176-180], существует большой разрыв в доходах верхних и нижних слоев, при наличии сравнительно малочисленного среднего класса. Такая социальная структура не может быть основой для полноценной стабильности. Поэтому достигнутая в настоящее время социальная устойчивость не может быть основой благополучного социума, так как она не обеспечивает не только социальной справедливости, но и социальную и экономическую динамику. Недостаточность такой социальной иерархии сказывается и в том, что неоправданными оказывается социальные ожидания многих россиян, особенно в связи с полнотой вознаграждения за качество труда. Тем не менее, оснований для проявления социального взрыва также пока нет. Главная задача видится в том, чтобы перевести сложившуюся устойчивость в динамичное состояние, связанное с модернизационными процессами, положительной экономической динамикой и развитием условий для самореализации граждан, как в структурах гражданского общества, так и в структурах профессионально-трудовой деятельности.

Внутри российского общества существуют различные субкультуры, характеризующиеся консерватизмом, традиционализмом, приверженностью модернизационным ценностям. В каждой из этих субкультур наблюдаются свои механизмы ретрансляции ценностей, социальных норм и политических установок, свои «опережающие» группы, выступающие в качестве генераторов установок. В то же время, не менее половины общества существует в рамках пограничных культурно-политических ценностей. Многие исследователи связывают общекритическое состояние современного российского общества с переоценкой традиционных ценностей идентификации. За последние годы

оформилась тенденция переориентации значительной части общества на индивидуальные ценности, что некоторые исследователи характеризуют как «революцию ценностей». Особым фактором переходного состояния общества стала регионализация сознания в различных ее формах и проявлениях. Некоторые исследователи в этой связи прогнозируют распространение ныне наблюдаемых элементов регионализации массового сознания на социально-культурную этнокультурную сферу и предполагают наличие кризиса суперэтничности. Мы рассматриваем это как часть общего антропологического кризиса. Однако картина социального кризиса возникает в том случае, когда исследователи применяют традиционную классовую и стратификационную методологию. В то же время, цивилизационный и социокультурный анализ дают несколько иную оценку. В интенциях российского социума существует значительный модернизационный тренд, связанный с формированием рациональности постиндустриального общества.

Поэтому, оценки и выводы отрицательного характера, считающие, что возникший в России в результате проводившихся с 1992 г. либеральных реформ общественный строй не соответствует коренным интересам подавляющего большинства граждан и интересам развития страны являются оправданными, но они не являются доминирующими.

Существующий строй является «смешанным» обществом с элементами олигархического капитализма, либерального капитализма, социализма, интенций информационного общества, реликтов феодализма и варварского рабства. С точки зрения социальных интересов большинства российских граждан «идеальным» было бы осуществление синтеза положительных сторон прежней общественной модели, предоставлявшей высокие социальные гарантии, и наиболее весомых достижений современного западного общества, с его гражданскими свободами,

эффективной экономикой и ответственным государством. Однако историческая инициатива принадлежит модернизационному тренду, субкультуре интеллектуалов и деятелей информационной цивилизации. Они существуют в социальных мирах «параллельных» традиционным структурам и не отображаемых в картинах стратификации, ранжирующих социум по критериям богатство/бедность. Новая, более подвижная, более синергетичная социальная среда существует глобально в сетевой форме и является носителем новой рациональности, взламывающей традиционные структуры и создающей видимость социального кризиса и хаоса.

Сказанное не означает, что перестала быть актуальной задача повышения благосостояния большинства российских граждан, ибо это способствует различного рода социальным взрывам, в том числе и в виде террора, с другой стороны, происходит социальная деградация больших слоев населения, в том числе, и путем роста смертности, люмпенизации, роста потребительства, социального иждивенчества, наркомании, алкоголизма и пр. С нашей точки зрения, надо учитывать, что в современной России переход к высокостратифицированному капиталистическому обществу произошел в ходе шоковой терапии очень быстро. Поскольку коренным образом поменялась политическая ситуация и идеология, то возникла не революционная ситуация, а антропологический кризис, проявляющийся ярче всего в депопуляции.

Однако надо понимать, что решение большинства проблем возможно как попутная задача на пути модернизации и трансформации существующего российского общества в «общество знания». Технологический и социальный прорыв лежат в одном и том же направлении реформ. В качестве двигателя прогрессивных преобразований можно рассматривать субкультуру сетевого типа, соответствующую тенденциям и запросам информационного общества.

Мы согласны, что есть определенная связь между современной политической системой и типом экономики, но не изоморфная [Виноградов, 2006]; [Империя, 2009]. Но в современной России сложилась корреляция «экономики трубы» и недемократического политического устройства - монополистического, бюрократического, олигархического, коррупционного в своей основе.

Верховная власть в России носит президентский, персоналистский, клановый, плебесцитарно-бюрократический характер. Реальная политическая власть является приоритетом высшей бюрократии (нескольких десятков человек) – ведущие деятели президентской администрации, важнейших министры и губернаторы, верхушка партии власти, а также главы крупных государственных корпораций.

Бюрократия как основной способ осуществления верховной власти «сверху вниз», осуществляет свои полномочия административно-командным путем, что было характерно и для советской системы. Отсюда приоритет прямых, авторитарно-силовых действий в управлении. Такая система не способна к решению стратегически сложных, многоступенчатых, ранжированных задач, не способна к методам косвенного управления. Как отмечают исследователи, то, что называют «коррупция» является необходимым элементом функционирования этой системы, это механизм системы. Кадровый состав бюрократии селекционируется по персоналистскому принципу.

Демократический режим в современной России происходит свое становление и демократия существует в симулятивных, манипулятивных, параллельных и дружественных авторитаризму и бюрократии формах своего проявления. Олигархическая и плебесцитарная формы авторитаризма, опирающиеся на кланово-элитарную бюрократию, являются основной формой политической власти.

Существующая конституция и ее выполнение имеет в основном формальное значение. Реальным центром власти в течение ряда лет был едва упомянутый в Конституции технический орган – администрация Президента, возникли не предусмотренные ею институты (Государственный совет, округа, полпреды). Парламент, партии и гражданское общество фактически превращаются в некие симулякры, а права и свободы, провозглашенные в особо защищенной усложненным порядком изменения второй главе Конституции, становятся все более декларативными. В то же время, существующая власть, Президент, особенно в предвыборный период принимают дополнительные усилия по демократизации власти.

Существующий строй является «смешанным» обществом с элементами олигархического капитализма, либерального капитализма и социализма. С точки зрения интересов большинства российских граждан, «идеальным» было бы осуществление синтеза положительных сторон прежней общественной модели, предоставлявшей высокие социальные гарантии, и наиболее весомых достижений современного западного общества, с его гражданскими свободами, эффективной экономикой и ответственным государством. В качестве двигателя прогрессивных преобразований можно рассматривать различного рода элиту. Российская политическая, экономическая и интеллектуальная элиты должны приложить все усилия для того, чтобы скорректировать развитие страны в направлении оптимизации курса социально-экономического и духовного развития страны. Вопрос конструктивности отечественных элит также пока остался без анализа. Хотя в последнее время наметился новый сценарий – «народного фронта», создаваемого вокруг «Единой России».

За рамками нашего анализа остались проблемы идеологии, духовной жизни, культуры, мировоззренческая проблематика. Более комплексный и всесторонний анализ еще ждет наших усилий.

Потому что нереализованность экономических, политических, социальных ожиданий создает впечатление, что ведущим, а во многом и единственным рычагом и средством осуществления реформ и модернизации остается духовный фактор и социализация. Изменить образ жизни и культуру можно, лишь опираясь на рычаги социализации как ведущие, параллельно модернизируя экономику и технологию. К такой гипотезе приводят итоги проделанного исследования.

Summary

Discusses typological characteristics of the modern Russian society. Modern Russian society «mixed» company with elements of oligarchic capitalism, liberal capitalism and socialism. From the point of view of the interests of the majority of Russian citizens, «the ideal» was the synthesis of the positive aspects of different models: high social guarantees, civil liberties, efficient economy, the responsible state. As an engine of progressive transformations can be considered a different kind of elite.

- [1] Huntington, S.P. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. N. Y.
- [2] Андреев, Э.М. 2009. *Новая социальная реальность: методологические проблемы интегрального социально-философского и социологического анализа* // *Личность как субъект культурной политики в современной России* Материалы Круглого стола на тему "Взаимоотношение личности и общества в условиях социально-экономической нестабильности" // *Общество и право*. № 5(27).
- [3] Арутюнян, Ю.В. 2008. *О социальной структуре общества постсоветской России*. // Интернет ресурс: <http://soc.lib.Ru>; Литвинов В.А. Социальная стратификация и уровень жизни в современной России // *Россия и современный мир*. № 2 (59).
- [4] Бызов Л.Г. Империя: проблемы воссоздания // <http://www.netda/sborniki/gustroj/rs-leontiy.htm>; Холодковский К.Г. вопросу о политической системе современной России //

- http://www.perspektivy.info/rus/gos/k_voprosu_o_politicheskoj_sisteme_sovremennoj_rossii_2009-03-02.htm
- [5] Виноградов, В.Д. 2006. *Современный тип российского общества: социальная структура и государственность*. // Общество и власть: проблемы взаимодействия / Отв. редактор В.Д. Виноградов. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та.
- [6] Горшков, М.К. 2007. *Российское общество как новая социальная реальность. Вместо предисловия* // Россия реформирующаяся. Ежегодник / Отв. ред. М.К. Горшков. Вып.6. М.: Институт социологии РАН.
- [7] *Двадцать лет реформ глазами россиян: опыт многолетних социологических замеров* / под ред. М.К. Горшкова и др. М.: «Весь Мир», 2011.
- [8] Розмаинский, И.В. 2004. *К формированию посткейнсианской теории государства* // <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=52722>.
- [9] Розмаинский, И.В. 2004. *Основные характеристики семейно-кланового капитализма в России на рубеже тысячелетий: институционально-посткейнсианский подход* / И.В. Розмаинский // Экономический вестник Ростовского государственного университета. Том 2 (№ 1).
- [10] Розмаинский, И.В. 2006. *«Инвестиционная близорукость» в посткейнсианской теории и в российской экономике* / И.В. Розмаинский // Вопросы экономики. № 9.
- [11] Розмаинский, И.В. 2006. *«Инвестиционная близорукость» в посткейнсианской теории и в российской экономике* / И.В. Розмаинский // Вопросы экономики. № 9.
- [12] Розмаинский, И.В. 2009. *Неопределенность и институциональная эволюция в сложных экономических системах: посткейнсианский подход* / И.В. Розмаинский // Вопросы экономики. № 6.
- [13] Фетисов, Г.Г. *Будущее российской экономики: экспорт сырья, диверсификация или высокие технологии?* (Доклад) // <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36256> Опубликовано на сайте 09/09/2008.
- [14] *Экономика знаний и инновации: перспективы России* / Под ред. А.В. Бузгалина. М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2007.

Ivana Butoracová Šindleryová

VŠMP ISM Slovakia v Prešove

***Regional, Legislative and Marketing Aspects
of Education Need and Life Standard Quality
within SMEs of the East-Slovakia Region***

***Regional, Legislative and Marketing Aspects of Education
Need and Life Standard Quality within SMEs
of the East-Slovakia Region***

Key words: *East-Slovakia Region, legislative, education. Keyoffer of education courses responding to the need of the employers.*

Introduction

Integration of qualified and disqualified employers on the labor market is a serious problem of the present time not only in the transformed economies. This problem is being discussed in these days mainly because of lack of qualified workers on the European market and the proclamation of the European efforts to eliminate the social gaps and interregional differences. Unemployment has a lot of influence on the economic and social aspects of one's life. The target group of this research was defined as the inhabitants of Presov region and the employees of local small and medium businesses. The authors have studied their life quality and importance of

education need in relation to their employment status and promotion of education from the top management.

Aim of Study

The aim of study is to theoretically characterize the labor market and all the challenges and newest trends it has gone through and to analyze the legislative background of the employment policy as well as discrimination trends within the Slovak republic in order to present available solutions. The labor market is directly related to education, which promotion from the public or private sector is very necessary [Adamišin, 2005: 22]. Education, qualification and qualified workers are the basic elements of employment grow and increase of the workers' life standard and life quality. The unemployment might meet anyone. However, we must realize especially legislative and ethical aspects of various forms of discrimination as well as the importance of promotion of the necessity of long-life education for the publics. Analytical part of the study tries to outline the way the people perceive unemployment in relation to chosen parameters and the emphasis they put on the importance of promotion of education by the appropriate means and tools of marketing support.

Material and Methods

The labor market policy of the Slovak republic is one of the most important production factors. The demand is set by companies and the work offer depends on the marginal costs of households. The labor market defines the rate of labor offer and labor demand amount. Work demand is the amount of labor forces that are the companies and state willing to buy for the given price – the wages. It depends on the demand on the goods and services produced by the work [Bačuvčík, 2006]. The labor offer is the amount of labor forces that are the households willing to sell at the given price. This amount involves the amount of work-able inhabitants. The labor market is influenced by many external impacts from the state or un-

ions. The unions play an important role by solving the wages questions, they present the other side of employers fighting for the rights of employees.

Legislative Aspects of Labor Market

Various countries and various periods of time do declare a great difference among wages range. The amount of wages depends on profession, qualification, worker's skills, work productivity, length of praxis, etc. The economic level of the countries is important as well. There will always be some differences in wages scales. However they can not be based on the sex, religion, nationality, etc. The discrimination is not allowed in any labor relationship. The differences are usually set by the continual demand and offer on the labor market. The market should be directed to such an equal model of wages gaps in which the total demand on any category of labor force would be equal to the demand on it. That is the only way the general equilibrium without could be set. The employer is compulsory to provide the employee with the minimum wages if not agreed differently within the collective agreement. The minimum wages within the Slovak republic is 1,941 EUR per hour which makes 337,70 EUR per month.

European Declaration of Financial Support

European Committee declared the decision identifying the list of regions approved to benefit from its financial support regarding the list of budgeted calculations defined for all of the regions in the Slovak republic for the period of 2007-2013. In comparison with the pre-accession period of 2004-2006, the country was granted a great possibility to benefit from co-assistance of the Union. The amount of financial allocations claims the great potential of economic and social growth of the country if being able to use them effectively and more responsibly than in the period of pre-accession. As might be seen in the previous research results of the author [Litavcová – Butoracová Šindleryová, 2009], the main importance was put

on the development and education within the structural changes in the back-warded industrial areas in the country of author's interest – Slovakia.

Current program framework was the first framework period for the Slovak republic to use the EU financial support through the whole period on the basis of the National Strategic Reference Framework, which was processed in cooperation with the legislative coordination from the European side. Instead of four structural funds, the Slovak republic has been granted only two of them for the seventh framework program: European Regional Development Fund and European Social Fund providing including the Cohesion fund total amount of 308 mld. EUR, which presents 36% of total European budget. There are also several differences between 6th and 7th Framework Programs policies considering the objectives and tools of regional policy of the European Union. The objectives for 2007-2013 are Convergency, Regional Competition and **Employment**.

Labor Market as Determinant of Education Development

Though the economic costs of the unemployment seem to be very high, the financial expression is not appropriate to the human, social and psychological changes that would the periods of long lasting unemployment bring to a man. The modern economy is always based on the qualified labor forces and the level of education support for the employees presents the movement force of society development. The market economy can progress only in the democratic society that means that consumers of education can decide freely about the education type and content that they are able to gain in order to be active on the labor market. The quality of education process must always grow [Širá, 2007]. The unemployment statistics declare that the amount of unemployed is mainly influenced by the unqualified labor forces. Therefore the education legislative tools devoted to further education and personal development are directed mainly to that group. The investments into the education are not as high as the investments needed for the rise of employment. The education legislative pre-

cautions can not provide the labor market with free job positions, but the researches have shown that these precautions might provide the unemployed with a better chance of employment. In the end, this would support the changes on the labor market and that might eliminate the negative consequences of long-lasting unemployment.

Qualification and Requalification

Qualification is a category based on the historical development of work share process. It is predicted not only by the production-technical and economic-organizational conditions, but also by various social and sociable indicators. Qualification is the general ability to do any work activity that is required in the time and space. Qualification defines the social requirements on the personality of an employee and it defines the amount of theoretical knowledge, life and work experiences, skills, habits, general survey, intellectual maturity, moral characters and personal abilities. A qualified employee is the one that has gained the knowledge, habits, attitudes and methods of work required for the profession.

The main objective of the company education is to create the conditions for effective fulfillment of the company goals by the creation of permanent formation of work labor [Rákoš, 2006]. The organization education should be devoted to the area of qualification praxis by the activities such as adaptation, orientation, re-qualification, etc. Especially the requalification plays an important role within the restructuring economies because of the necessity of labor force adaptation to the new economic environment and its changes. The requalification can be seen as an organized process of gaining new knowledge, skills and habits that are necessary for the profession different from that previous one performed by a worker. It is a special form of education providing the continual education within the profession area. It is also a solution to the problem of structural unemployment.

The Role of Universities in Setting Up the System of Education of Labor Market

- The analysis of the regional labor market and its development.
- The analysis of the structure of the educational needs, demand in the educational market.
- Increasing of frequency and quality analyses making of a degree of satisfaction of rational student needs and his/her total satisfaction with his/her institution.
- Increasing of the offer attractiveness of the university for highest quality students of secondary schools from the population years as candidates of study of a certain college and university.
- Successive transformation of the higher educational institution into high degree of sensitivity, into so-called "high sensitive organization of services".
- To upgrade the level of reactions of the university institution for imperfections and problems found in satisfaction analysis.
- Increasing interest and high attractiveness for high quality researchers and pedagogical personalities in the institution.
- Increasing of the institution attractiveness as a thoroughgoing employer.
- Increasing of internal communication in the framework of the university.
- More out-of-budget money, including grants.
- Optimisation of fields of study structure and specializations.
- Quality increasing of all university activities.
- Goodwill increasing and prestige of the university comparing nowadays state.
- Attitude change of the students, pedagogical and non-pedagogical employees of the university concerning university matters.
- Employee identification with the university aims.
- Creating of good cooperation climate of collaboration with state and municipal authorities.
- Improving of atmosphere and working conditions in the university

by setting non-problem funding of the university (from budget and out-of-budget sources).

- Change of top-candidates-perception of the university – from the position of substitutive solution to the position of their first choice – by candidates, parents of students, secondary school teachers.
- Strengthening and increasing of market position of the university in our region comparing to other public schools or newly established universities.
- Presenting of investment importance to universities (former graduates, companies, organizations, funds, foreign funds, etc). [Štefko – Frankovský – Bačik, 2007: 80].

Economic and Other Aspects of Long-Life Education

The primary influence of education of a man may be secondary seen by performance of his or her potential skills gained by education. These skills often have economic character [Porvazník – Birknerová, 2009: 14]. Science researches proved that the economic impact of education might be seen as increase in creation of value added, rise of labor fund, rise of work productivity, evaluation of education on the level of production sources from technological and informational point of view, implementation of education skills into the IT sector, improvement of quality outputs of reproduction process.

However, there are many other than economic impacts of education. These are based on the human function of education based on the human rights and freedom. Some of uneconomic aspects of education are: development of human potential (formation of a man as the highest creator of the values by developing his or her physical and psychical skills), creation of knowledge “storage” which would be passed to other generations by a man, creation of social-cultural society defined by cultural changes and formation of political and social status of a man.

The unemployment increase and passivity of the SMEs within the Slovak republic would be caused by three main factors:

1. General re-distribution of work positions related to transformation leading to the net lost of positions. We should expect the time gap between the elimination of old and unnecessary work professions and the income of those new ones. This gap would be caused by both slow and difficult structure of administration and fear from wide-spread structural reforms.

2. The existence of strong differences between the existing source of labor force and the needs of the market economy. However, this disharmony must lead to an obvious solution – creation of work positions that would require qualification different from that being offered by workers in the geographical area of their existence.

3. The minimum wages are not attractive for the labor force looking for a job which would even strengthen the requirements on the social system.

The Union would like to solve this problem by proclamation of a new version of Lisbon strategy and providing the countries of Europe by the support of structural funds. The liberals often talk about the prohibition of social support within the national law of the countries.

Research Methodology

On the basis of described theoretical terms and analysis of the situation within the Slovak labor market the authors have set hypothesis:

Hypothesis 1: We suppose that the employed and unemployed would have different attitude to their chance of fighting against unemployment.

Hypothesis 2: We suppose that the unemployment would directly influence the quality of life of the employee.

Hypothesis 3: We suppose that there would be differences among the respondents depending on the fact if they have already participated in requalification courses.

Hypothesis 4: We suppose that the employees would consider the importance of education differently in relation to its promotion and support from the organization top management.

Hypothesis 5: We suppose that the employees would react differently to the promotion of education and re-qualification importance for their personal development.

The research target group was defined by 300 respondents of which 150 employed and 150 unemployed. Both groups were divided half to half women to men at the age of 25 to 35. All respondents live in Presov region and the choice of unemployed respondents was performed at the Local Agency of Ministry of Labor, Social Affairs and Family of the Slovak republic. All employed respondents work in Presov small and medium businesses at the moment. We have used the method of a questionnaire because of its simplicity and easy accessibility. The questionnaire involved 18 questions which were scaled and opened. The data were processed by the statistics program STATISTICA by methods of percent evaluation, analysis of diversity, Pearson correlation, T-test.

Results and Discussion

The unemployed and unqualified claim a very negative attitude to the possibility of re-employment and they mainly refuse the education need. That we have supposed as the employed and unemployed being qualified do understand the need of education differently. A very important fact was that the labor force employed besides the area of their qualification is interested in the requalification courses. On the other hand, labor force employed within the sector of their education does not show any interest in the re-education. The group of university graduates showed the highest interest in further education and re-qualification importance. We might say that the people are influenced by the opinion of the top management and the promotion and communication from the top management of the company is seen as a kind of "order" so the promotion from the top man-

agement does support the interest for education. On the basis of our research we have proved our statement that the attitude to the qualification is different in various groups of labor force and the support from the top management or the opinion leader would help to attract the employees.

The current labor market is not able to offer the work possibilities to qualified and unqualified workers equally and it can not offer the same wages for the same work position. The reform of education system would be necessary in order to provide the graduates with such education that would be helpful in their working life. The government should eliminate the creation and existence of those education branches that do not reflect the need of the labor market. However, we should not forget that not all the people are able to finish the university education and therefore the country should support the professional branches and handcrafts.

In relation to basic education reform, there is an obvious need of improvement of languages knowledge and IT skills. This need is closely related to the globalization trends and strong and quick progress of the research and science areas. The European market does offer a lot of possibilities for those who are prepared. In order to integrate into European society, we should destroy the language barriers.

The support from the top management is necessary. The top management is often seen as the opinion leader in the companies and people are used to follow such an opinion. If the marketing support would be given to the education chance then the interest of the employees would surely grow. If talking about the unemployed, the leader would be the main actor of the region or any person respected and honored.

A solution to the difference between the offer and the demand on the labor market would be eliminated by support to the courses and trainings from the government. It is necessary to provide them with quality and effectiveness. The local government agencies should provide the market with the offer of education courses responding to the need of the employers.

There are a lot of new methods of education within the companies eliminating the fluctuation of the workers. Some of them are brainstorming, coaching, assessment centers, outdoor training, etc. It is important to attract the employee and make him or her feel important by participating on the education process. These methods guarantee the development of the human capital in an organization.

The main problem is also seen as regional differences. There are great differences in wages scale and job offer among the regions [Tej, 2007]. The East Slovakia is sadly famous for the brain drain and the departure of the skilled and talented people because of their inappropriate evaluation. A lot of them leave to the capital or even further, to the EU states where they would be given an appropriate wages and job offers. However, the problem of the poorest regions should be seen in the insufficient infrastructure and low economic activity. The income of investors should be welcomed and fought for.

Conclusion

The unemployment presents an important and serious social-economic problem which has to be managed by the government in order to make the market economy effective. The labor market is just market itself. There surely is demand and offer within the market based on the labor force available and active in the country and the amount of positions offered by the companies and public sector. The promotion and support from the business leaders and the main regional actors is the first intention for the employees to be interested in the education and qualification courses. However, there is a strong social gap in opinions and attitudes among the employed and the unemployed. The labor market of our country should be accessible for everyone and the government is responsible for providing that.

This paper is a part of the research project of the Grant Agency: Washington DCCORPORATION / USA Reg. No. WDCC-USA/02.11/02 Business in the new economic and social conditions.

Summary

The aim of the study was to describe the labor market within Slovak region in relation to its social condition and level of life-standard. We have set four main hypotheses within the target group of 300 respondents. Due to the results gained from research, the solution to the difference and increasing gap inbetween the offer and the demand on the labor market might be set by support to the courses and qualification training from the government. It is necessary to provide the labor with quality and effectiveness provided and guaranteed by the local or national authorities. The local government agencies should provide the market with the

Literature

- [1] Adamišín, P. 2005. *Neuváženost' v čerpaní eurofondov sa nevypláca*. Hospodárské noviny, roč. 16, č. 19.1.2005.
- [2] Bačuvčík, R. 2006. *Marketing neziskového sektoru*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- [3] Butoracová Šindleryová, I. – Litavcová, E. 2009. *Analysis of SME Support Within Regional Innovations in Slovakia and Poland*. In: Gospodarska Turystyczna w Regionie. Jelenia Gora: AD REM.
- [4] Čábyová, L., Ďurková, K., Kollárová, D., Matúš, J. 2006. *Nové trendy v marketingu : zborník z medzinárodnej odbornej konferencie*. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave.
- [5] Kerul'ová, M. 2007. *Legal regulations of the property relations between between the spouses in the Slovak republic*. In: W strone Wartości. Warszawa: Europejskie Kolegium Edukacyjne w Warszawie.
- [6] Mrvová, K. 2006. *Marketingová analýza v orientácii na podnik cestovného ruchu*. In: Zborník referátov a príspevkov Dni otvorených dverí. 1. vyd. Bratislava: Centrum ďalšieho vzdelávania Ekonomickej univerzity.

-
- [7] Porvazník, J., Birknerová, Z. 2009. *Príprava manažérov k celostnej spôsobilosti na VŠ a v ďalšom vzdelávaní*. In: Kvalita vzdelávania, vzdelávaním ku kvalite. Žilina: SSK.
- [8] Rákoš, J. 2006. *Inovácie a ich význam pre MSP*. In: Manažment 2006 : teória, trendy a prax: Medzinárodná vedecká konferencia. Prešovská univerzita.
- [9] Širá, E. 2007. *K charakteristike pojmu znalostí*. In: Znalostné determinanty regionálneho rozvoja, FM PU, október.
- [10] Štefko, R., Frankovský, M., Bačík, R. 2007. *Regional university marketing in under-developed regions*. In Współczesna ekonomia. Contemporary Economics. Warsaw: University of Finance and Management in Warsaw, Nr. 3.
- [11] Tej, J. 2007. *Konkurencieschopnosť regiónu z aspektu inštitucionálneho prostredia*. In: Podnikanie a inovácie podnikateľských aktivít II. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.

Zdzisław Sirojć

Warsaw Management University

Крупные города прединдустриальной эры

Major cities pre-industrial era

Key words: *cities, industrial*

Старейшие города на Земле появились в эпоху неолита. Быстрое развитие земледелия способствовало увеличению численности населения и плотности поселений. Появились первые поселки городского типа, которые позже получили название «протогородов». По сегодняшним критериям можно сказать, что это были небольшие скопления людей, однако в те времена Чатал-Хююк, Хацилар или Иерихон, насчитывавшие несколько тысяч жителей, считались большими поселениями.

- В эпоху неолита была заложена основа цивилизаций. Первые цивилизации появились в IV тыс. до н. э. на Ближнем Востоке.
- Почему именно Ближний Восток стал источником цивилизационного развития? Однозначного ответа на этот вопрос не существует, однако этому факту содействовали такие предпосылки: климатические условия; географическое положение, обильность строительного сырья, несложный

доступ к другому сырью (на пример к рудам различных металлов).

Наряду с Месопотамией и Египтом на Ближнем Востоке, цивилизационными центрами стали также Индия и Китай. Первые крупные цивилизации появились в долинах рек. Их развитие тесно связано с началом использования ирригации в сельском хозяйстве. Оросительная система многократно увеличила производительность труда, сделав возможным обеспечение пищей большего количества населения.

В числе характерных черт древних цивилизаций следует отметить: развитие городов и появление государств, социальную стратификацию и иерархизацию обществ, использование письменности, развитие научных начал, деление и измерение времени.

Особенной характерной чертой древневековья было существование рабовладельчества, возникшего вследствие процесса стратификации и иерархизации обществ, а также территориальных завоеваний. Рабы (люди, лишённые личной свободы) по-разному функционировали на древнем Востоке и в античном мире. В странах Востока было развито так называемое патриархальное рабовладельчество, где раб был почти членом семьи. Классический вариант рабовладельчества выработался позже, в древневековых Греции и Риме, где рабы стали частной собственностью и не имели никаких прав [Ясинский, 2010].

Известно, что в IV тыс. до н. э. в южной Месопотамии имела место «урбанистическая революция» (Термин «урбанистическая революция» ввел британский учёный Дж.В. Чайльд.). Это был перелом в поселенчестве: формировались первые городские объединения со множеством поселений вокруг них, для которых города выполняли роль административных центров. В них проживало значительное количество населения, а наибольшие из

этих городских объединений насчитывали по несколько десятков тысяч жителей. Для городов характерно также наличие оборонных стен, храмов и монументальных общественных зданий. Такие агломерации функционировали чаще всего в качестве городов-государств. Среди наиболее важных городов Шумера – старейшей цивилизации Месопотамии – следует назвать: Ириду, Ур, Урук, Иссин, Акшак, Марад, Забалам, Нину, Бадтибару, Гирсу, Шуруппак, Ниппур, Киш, Сиппар, Адаб, Ларсу, Лагаш и Умму [Atlas Zur Geschichte, 1981: 6]; [Авадиев 1956: 40]; [*The Times Atlas of World History* 1979: 57]; [Sumer, 1990: 82]; [Roux 1998: 115]; [Śliwa 2000: 81].

Основываясь на современных археологических знаниях, можно утверждать, что первым крупным городом в истории был Урук (библейский Эрех, в настоящее время Варка), который оставался самым большим городом Земли на протяжении многих столетий. Город Урук образовался после слияния поселков-близнецов Куллаба и Зана, разрастаясь около 3300 года до н. э. в пространстве до размера более 200 гектаров, а по количеству населения – до 40 тыс. жителей. Около 2700 года до н. э. город был окружен двойным кольцом стен длиной 9 км, занимал территорию величиной 4,5 кв. км, а количество его населения на тот момент оценивается от 50 до 150 тыс. жителей. В те времена это был огромный город – самый большой на Древнем Востоке, вероятно являющийся административным и торговым центром всей Нижней Месопотамии. (Гипотезу о том, что Урук был административной столицей Нижней Месопотамии на рубеже IV и III тыс. до н. э., сформулировал [Ниссен, Warka, 1999: 76]; [Kryszczukajtis, 1967: 29]).

В конце III тысячелетия до н. э. самым большим городом Месопотамии стал Ур. Его территория (вместе с пригородами) составляла около 300 гектаров, а проживало в нем около четверти миллиона человек. Л. Мамфорд даже назвал его метрополией [Mumford, 1963: 62].

Однако крупнейшим городом Месопотамии и Ближнего Востока во II тысячелетии до н. э. был Вавилон. В. Кришчукайтис назвал этот город первой крупной метрополией мира. [Kryszczukajtis, 1967: 57-58]. Геродот описал его следующим образом: «Город... расположен на территории большой равнины и имеет форму четырехугольника, длина каждой стороны которого – сто двадцать стадиев (один стадий равен около 180 м)..., застроен множеством трех- и четырехэтажных домов и пересекается прямыми улицами» [Herodot, 1957: 34-36]. Стены Вавилона также были выстроены по квадрату, одна сторона которого имела длину 22 км, и окружали территорию 484 кв. км. В городе проживало около 350 тыс. жителей. Подобно Уруку, Вавилон был самым крупным по численности населения городом на протяжении нескольких десятков столетий. Кроме того, он был столицей всей Месопотамии и самым большим культурным и экономическим центром Западной Азии, крупнейшим научным, ремесленным и финансовым центром [Kryszczukajtis, 1967: 58].

Таким образом, первые крупные города возникали вокруг центров политической власти и религиозного культа, а также мест интенсивного обмена избытками сельскохозяйственной продукции. Чаще всего это были многофункциональные центры, выполняющие разного рода политические (административные, военные), экономические (производственные, торговые) и культурные (религиозные) функции.

В I тысячелетии до н.э. важную роль играли ассирийские города: Калах (сегодня Нимруд), Ниневия (сегодня Хорсабад) и Ашшур (Дур – Шаррукин). В VIII веке до н.э. Ниневия насчитывала 170 тыс. жителей, а длина границ города составляла около 150 км. На его территории находились не только дома, храмы и дворцы, но также сады и пастбища. Еще более крупным городом, чем бывшая тогда столицей Ниневия, был Дур-Шаррукин.

Среди других городских центров Месопотамии (особенно ее северной части) значительную роль в древние века выполняли: Мари, Борсиппа, Эшнунна, Дер, Казаллу, Терка, Экаллатум, Арбела, Вашшуканни, Таиду и Харран [Stepień, 1999: 29-78].

Среди египетских городов крупнейшим в IV тыс. до н. э. был Йераконполь, а в III тыс. до н. э. и в начале II тыс. – Мемфис. Можно утверждать, что Мемфис был практически единственным крупным городом древнего Египета в период Старого и Среднего Царства. Среди других важнейших египетских городских центров следует назвать, прежде всего, столицы: Фивы, Ахетатон (в настоящее время Телль аль-Амарна), Гераклеополь, Гелиополь, Бубастис, Саис, Буто, Аварис, Танис, Мендес [*Иллюстрированный исторический атлас мира*, 2001: 6-7].

С развитием Египта была тесно связана судьба Нубии и ее главных центров: Мероэ, Напаты и Куша. Зато параллельно с Месопотамией развивался Элам, а особенно его западная часть – Сузиана со столицей в Сузах. Это были значительные центры своих государств (Геродот даже называл Мероэ метрополией эфиопов), однако в масштабе региона они имели второстепенное значение.

Важную роль в истории Ближнего Востока сыграли семипериферийные государства, которые в позднейшем стали цивилизационными центрами. Идеальным примером являлось Хеттское царство, наиболее интенсивное развитие которого пришлось на II тысячелетие до н.э. Его главным центром был город Хаттушаш (сегодня Богазкой). Среди других важнейших городов государства Хатти следует назвать: Каниш (в настоящее время Кюльтепе) и Каркемиш.

В районе соперничества между Египтом, Хатти и Ассирией лежали земли Ханаан, на которых позже сформировались: Сирия, Палестина (на территории Палестины возникли государства-края: Израиль и Иудея), а также Финикия. На этих территориях функционировало

большое количество значительных городских центров, часто в форме городов-государств: Эбла, Угарит, Катна, Библ, Газа, Лакиш, Аскалон, Иерусалим, Гезер, Сихем, Мегиддо, Хазор, Акко, Тир, Сидон, Берит, Хама, Халеб, Арад, Дамаск [Stepień, 1999: 115-166].

Особую роль в развитии городов бассейна Средиземного моря сыграла финикийская колонизация. Со второй половины XII века до н. э. финикиане основывали колонии на Кипре, в Сардинии, Сицилии, Балеарских островах, а прежде всего в Северной Африке. Среди крупнейших финикийских колоний (основанных главным образом сильнейшим тогда финикийским городом – Тиром, а позже сильнейшей колонией – Карфагеном) следует назвать: Пафос, Саламис и Китион на Кипре, Коммос на Крите, Таррос и Нору в Сардинии, Мотию в Сицилии, Пальму и Маго на Балеарах, Тас Сильг на Мальте, Гадир, Тартесс, Малаку на Иберийском полуострове, Сабрату, Лептис-Магну, Хадруметум, Карфаген, Утику, Ликсус, Тингис и Могадор в Северной Африке [Steel, 2003: 84-85].

Особую роль в истории сыграл основанный в 814 г. до н. э. Карфаген. Город был окружен оборонными стенами и занимал территорию около 20 км². В этом городе до его разрушения римлянами проживало от 300 до 700 тыс. Жителей [Herodot, 1957: 81]. Центр города составляли цитадель, дворец, храмы, олтари и дома священников. Город имел два порта (военный и торговый) соединенных между собой.

Около середины I тысячелетия до н. э. значительную роль на Ближнем Востоке стала играть Персидская Держава. Она занимала почти всю территорию Ближнего и Среднего Востока. Особое значение в этой стране имели ее столицы: Сузы, Экбатана, Персеполь и Пасагарды, а также столицы 23 провинций, среди которых стоит выделить: Герат, Таксилу, Кандахар, Бактры, Мерв, Вавилон, Сарды, Мемфис, Саис, Иерусалим, Тир и Нисибину [Edans, 2003: 130-131].

Среди других важных городских центров Ближнего Востока следует назвать: Мариб в Йемене и Тушпу (сегодня Ван) в Урартском государстве.

В III тысячелетии до н.э. в долине реки Инд и на берегу Аравийского моря сформировалась цивилизация с высоким уровнем развития, которую позже назвали цивилизацией долины Инда. Одной из ее характерных черт было значительное развитие городов. Известны такие ее крупнейшие городские центры, как: Мохенджо-Даро, Харappa, Калибанган, Чанху-Даро, Бхататран, Ганверивала, Ракхигарми, Долавира и Лотхал. Самый большой из них – Мохенджо-Даро, по некоторым оценкам, насчитывал около 100 тыс. жителей. В этом городе были широкие улицы (от 2 до 11 метров), более чем стометровые квартиры с отопительной печью, ванной комнатой и туалетом. Город был окружен оборонными стенами и оснащен канализационными устройствами [Herodot, 1957: 51].

Цивилизация долины Инда, однако, быстро погибла по неизвестным причинам. Около II тысячелетия до н.э. на Индийский полуостров прибыли арии, воздвигнув первую цивилизацию четко индийского характера. Самым большим городским центром этого периода (II половина I тысячелетия до н. э.) была Паталипутра (современная Патна). Город насчитывал более 0,5 млн жителей и, вероятно, был самым большим на Земле. Согласно описаниям свидетелей тех времен, он был могучей метрополией, значительно превышавшей столицы Персии. Город имел густую сеть улиц и домов, базары, кабаки, театры, университет и королевский дворец [Herodot, 1957: 54-56]; [Kieniewicz 2000: 135-136].

В Восточной Азии старейшие центры городских поселений связаны с китайской цивилизацией. Уже во времена легендарной династии Сия в Китае появлялись небольшие городские центры. Зато во времена династии Шан и позже на территории Китая стали формироваться первые крупные города. Первым из них было Инь

(Аньян) – столица Китая с 1384 г. до н.э. Этот город был, без сомнения, одним из наибольших азиатских городов в эпоху бронзы. Исследования показали, что древняя столица Китая Сиань, известная в древних веках под названием Тахсин, а позднее - под названием Чанань, а также другие города, такие как Ханчжоу или Каифын, имели численность жителей на уровне более 1 млн. Значительного уровня по количеству жителей достигли также менее крупные административные центры, например, в Линзу – столице страны Оин – в III веке до н.э. проживало более 200 тыс. жителей, а позднее даже в несколько раз больше. Китайские города были административными центрами, резиденциями богатых аристократических родов либо ремесленническими и торговыми центрами [Mydel, 2000: 191]; [Kanes, 2003: 116-117]; [Rodziński, 1974: 46].

В III тысячелетии до н. э. на Крите возникла оригинальная городская культура. Среди городских построек Кносса, Фаста, Маллии и Закроса выделялись большие дворцы.

Во II тыс. до н. э. на европейском континенте в южной части Балканского полуострова родилась микенская культура. В отличие от Крита, микенская Греция практически не знала городов, зато известны огромные дворцы в Микенах и Тиринфе, позже преобразованные в цитадели.

После периода так называемых «темных веков» наступил важный, с точки зрения развития городского поселенчества, архаический период. Характерной чертой поселенческого процесса этого периода было возникновение и развитие больших городских скоплений. Это тогда сформировался *polis* – греческий город-государство, представлявший политическую общину, в состав которой входили свободные люди.

Самым важным процессом этого периода была Великая греческая колонизация, главную роль в которой сыграли богатые приморские «полисы». Она охватила практически весь бассейн Средиземного, а

также Черного морей. В числе причин, обусловивших это явление, следует назвать: неравное распределение земель вследствие завладения ими со стороны аристократии; высокий прирост населения; развитие товарно-денежной экономики (первые монеты появились в Греции в VII веке до н. э., почти одновременно с их появлением в Лидии, где они были изобретены); отсутствие шансов развития для части общества [Sirojć, 2003: 29].

Колонии (греки называли их *apoikia*) основывали города-государства. По отношению к колониям они были метрополиями, от греческого *metropolis*, что значит материнский город. Именно от этого слова происходит, приобретенное сегодня множество значений, понятие «метрополия». Вследствие колонизации произошло дальнейшее развитие торговли, увеличилась общественная миграция, а также были созданы условия для процветания городов в регионе Средиземного моря.

Некоторые колонии достигли значительного уровня заселения. Например, Сиракузы имели около 50 тыс. жителей, Акрагас – более 20 тыс [Przeglądowy atlas świata, 2000: 196]. Наиболее активными были метрополии: Коринф, Милет и Мегары в противовес таким значительным центрам, как Афины, Фивы и Аргос.

В классическом периоде наряду со Спартой главную политическую и экономическую роль играли Афины. В V веке до н.э. город-государство Афины насчитывало около 400 тыс. жителей, из которых около 50 тыс. составляли полноправные граждане города, а около 100 тыс. – женщины и дети. Кроме них, в городе-государстве проживало также более 200 тыс. рабов. В самих Афинах могло проживать 100 тыс. человек. Количество населения, политически и экономически зависимо от Афин, достигало почти 15 млн., а территория города-государства охватывала 2 400 кв. км. Афины содержали более 20 тыс. государственных служащих (чиновников), 27 тыс. военнослужащих (а также флот, состоящий из 400 кораблей),

такое же количество людей получало государственные пособия [Gill, 2003: 97]. До расцвета Афин среди греческих городов только Коринф превосходил их по величине. В VI веке до н. э. количество населения Коринфа достигало 60 тыс. и был он тогда (по всей вероятности) самым большим городом Европы [Herodot, 1957: 87].

Продолжением подхода, выработанного на протяжении классических времен, являлись эллинистические города. Они строились в основном из камня, реже из кирпича. Их воздвигали без излишеств и монументальных построек. Преобладали маленькие и средние города. Более значительными становились города, насчитывающие по несколько тысяч жителей.

Особенную роль играли столицы постмакедонских монархий: Александрия, Антиохия и Пергам, и в меньшей степени – Селевкия, Афины, Пела. Среди других крупных городов этого периода следует также назвать Эфес, Милет, Смирну (сегодня Измир) и Сарды.

Самым большим городом эллинистической эпохи была Александрия, основанная Александром Македонским в 331 году до н. э. в устье одного из притоков Нила, впадающего в Средиземное море. Как писал Страбон, город имел форму хламиды (т. е. параллелограмма, обрезанного по всем четырем углам). Александрию омывали воды моря и озера Мареотис. Город пересекали прямоугольные улицы. Главные улицы города были шириной более одного плетра (около 30 м), а прекрасные парки и королевские здания занимали около $\frac{1}{3}$ его территории.

Согласно Псевдо-Каллистенесу, Александрия состояла из агломерации 16 поселений, среди которых наибольшим и старейшим был поселок Ракотис (автор называет его *metropolis*). Его размеры во времена наибольшего расцвета (в конце прошлой и начале новой эры) составляли более 0,5 млн кв. м, а население – 700 тыс. жителей (300 тыс. уже спустя 50 лет от основания) [Tkaczow, 1988: 10-18]; [Historia świata śródziemnomorskiego, 2003]; [Sverdlow, 2003: 65].

В Малой Азии крупным политическим и культурным центром был Пергам, насчитывающий в королевские времена около 40 тыс. жителей, а в римский период – даже около 160 тыс [Jastrzębowska, 1999: 138]. Еще более многочисленной метрополией был Эфес. В конце I века он насчитывал около 200 тыс. жителей (не учитывая чиновников цезаря, военных и иностранцев). Около 100 тыс. человек проживало также в Сардах [Jastrzębowska, 1999: 13, 209].

Крупные древнегреческие города имели определенную специфику: географически-топографические условия (расположение на берегах морей или на возвышенностях); полис был основной формой государства; имели тесную связь с непосредственными источниками сырья и сельским хозяйством; выполняли разнообразные, непостоянные и взаимосвязанные функции [Sverdlow, 2003: 170].

В VIII веке до н. э. на Апеннинском полуострове развилась городская цивилизация этрусков. Хозяйство этрусских городов основывалось прежде всего на земледелии. Экспансия этрусков охватила также Рим, который позже завладел всей Этрурией.

Основание города в древнем Риме за,с. 57-59.лучалось в признании правового поощрения сообществу жителей. Организация городов в империи строилась по примеру римской модели. Города разделялись на несколько категорий: колонии (*coloniae*), муниципалии (*municipium*) и общины (*civitates*). Права, которыми могли пользоваться жители, зависели от категории, к которой был отнесен город [Jastrzębowska, 1999: 429-430].

Наибольшим и наиболее важным центром средиземноморской цивилизации был Рим. Согласно традиции, этот город был основан в 753 году до н. э., а во II веке его население достигло 1,5 млн человек. Среди других крупных городов римской империи следует выделить: Александрию, Антиохию, Смирну (Измир), Эфес, Пергам (Бергаму), Афины, Остью и Карфаген. Все они насчитывали более 30 тыс.

жителей (а в некоторых этот показатель был выше) [Herodot, 1957: 78]; [Rutkowski, 1999: 103]. Среди западноевропейских городов крупнейшими были: Медиоланум (Милан), Лондиниум (Лондон), Лугдунум (Лион), насчитывавшие более 50 тыс. жителей, Лютетия Паризиорум (Париж) – около 50 тыс., а также Аугуста Тауринорум (Турин) и Верона – около 20 тыс [Maszkin, 1950: 95].

Следует выделить и другие важнейшие городские центры средиземноморского периода римского царства: Гадес, Новый Карфаген, Тарракон и Кордубу на Иберийском полуострове; Адрианополь во Фракии; Тибериаду в Палестине; Антиноуполь в Египте; Карфаген, Утику, Гадрумет, Хиппо Региус в Африке; Цезарею в Мавритании; Нарбон и Арелат (Арль) в Галии; Трир (Августа Треверорум) и Колонию (Колония Агриппина) из надренских городов, а также Марсель (Массалию), Дамаск, Лаокидею, Дура-Европос, Милет и Пальмиру [Gill, 2003: 103].

Это была самая длительная эпоха в истории человечества. Крупные города древних веков имели такие характерные качества: многофункциональность; крепкие связи с сельскохозяйственным окружением; наличие рабовладельчества; концентрация разного рода власти; большое значение мест религиозного культа; культурное разнообразие; плотность застройки; иерархизация общества; начало общественной сегрегации (выделение городских районов для власти, иностранцев, торговцев).

В средневековье – очередной исторической эпохе – общественно-экономический строй изменился. Феодализм – это общественно-экономическая формация, суть которой заключалась в так называемом разделении собственности на землю, когда производитель (чаще всего крестьянин) имел только право на пользование по отношению к собственности, а феодальный хозяин – верховное право собственности. Феодальное общество основывалось на ленно-вассальной системе.

Среди других характерных черт средневековья следует подчеркнуть слабое развитие товарно-денежных отношений, явления реаграризации и экономической автаркии, а также классовую структуру общества; политическое и экономическое господство христианства и христианской культуры; многочисленные миграции; войны, эпидемии и крестовые походы.

Из европейского средневековья пришли также: создание основ формирования народов; начало парламентаризма; создание основ сети городов; развитие государственного самоуправления; формирование проинновационной интеллектуальной позиции [*Encyklopedia geograficzna świata*, 1996: 247-255].

Периферийными территориями по отношению к Западной Европе являлись Скандинавия и славянские государства. Из-за поздней христианизации и слабого влияния античной цивилизации эти земли значительно запоздали в цивилизационном развитии.

Крупные города как общественное явление сформировались в древности. Во времена средних веков количество городов в Европе, признаваемых большими или крупными, оставалось приблизительно сходным с древневековым, хотя концентрация населения в них немного снизилась. Вероятно, на это повлиял кризис городов во II половине I тыс. Исключения составляли города Византии и административные центры визиготов, вандалов и остроготов: Тулуза, Равенна и Толедо.

Зато в каролинской Европе выделялись два центра власти: Аахен и Арль, а также такие старые послеримские центры, как Милан, Флоренция, Кельн, Регенсбург, Марсель, Аквилея и Амальфи [Strzelczyk, 2001: 37-86].

В начале II тысячелетия в Западной Европе наблюдалось быстрое развитие городов, вызванное развитием ремесленничества и торговли. Согласно сегодняшним критериям, города тех времен не были большими – насчитывали в среднем от нескольких тысяч до

нескольких десятков тысяч жителей. Однако количество населения некоторых из них можно назвать значительным (табл. 1).

Табл. 1. Заселенность крупнейших городов средневековой Европы¹

1300 г. ²		1400 г. ³	
Город	Население, тыс. чел.	Город	Население, тыс. чел.
Париж	200	Париж	275
Гранада	150	Брюгге	125
Венеция	110	Генуя	100
Генуя	100	Гранада	100
Милан	100	Венеция	100
Флоренция	95	Милан	90
Севилья	90	Феодосия	85
Неаполь	60	Севилья	75
Кордова	60	Флоренция	55
Кельн	55	Гант	55
Барселона	50	Лиссабон	55
Булгар	50	Великий	50
Гант	50	Новгород	
Палермо	50		
Салоники	50		
Сиена	50		

¹В средневековье доминировал расположенный на границе Европы и Азии Константинополь. От VI до X века количество населения этого города превышало 0,5 млн чел. Кроме того, в XI веке население Кордовы значительно превышало 100 тыс., а в XII и XIII веках численность жителей Киева колебалась в границах 50–60 тыс.чел.

²В 1300 г. около 50 тыс. жителей насчитывалось в таких городах, как Валенсия, Акиля, Болонья, Брюгге, Кремона, Феодосия, Брюссель, Новгород Великий, Пиза, Толедо.

³В 1400 г. около 50 тыс. жителей насчитывалось в таких городах, как Болонья, Лондон, Неаполь, Толедо, Барселона, Кордова, Феррара, Малага, Салоники, Турнай, Гданьск, Кельн, Рим, Прага.

Среди важнейших (но не перечисленных в табл. 1) городов европейского средневековья, кроме того, можно выделить такие, как Нюрнберг, Авиньон, Любек, Монпелье, Вена, Аугсбург, Эрфурт, Гамбург, Страсбург, Ульм и Дордрехт. Из сказанного следует, что кроме Парижа, в средневековой Западной Европе господствовали итальянские, фландрийские и немецкие города. В конце средних веков главные итальянские города являлись своего рода городами-государствами. Они внесли значительный вклад в развитие мирового культурного наследия, а также способствовали развитию европейской торговли с дальними странами.

В Центральной и Восточной Европе было значительно меньше больших городских центров. В конце XV века к группе крупных городов Польши можно было отнести только Вроцлав и Гданьск. Более 10 тыс. жителей насчитывали Торунь, Краков и Эльблонг [Venetolo, 1995: 199].

На Руси крупными городскими единицами являлись Киев и Новгород. К меньшим следует отнести Владимир, Чернигов и Галич [Bogucka, Samsonowicz, 1986: 199].

Очень важную роль в развитии городов северной части Европы сыграло образование союза Ганза. В 1241 году Гамбург и Любек заключили торгово-военный договор, названный Ганзой, с целью приобретения привилегий в торговле. К ганзейскому союзу присоединилось множество других городов. В XV веке он насчитывал уже 160 членов. Среди польских городов к Ганзе принадлежали Гданьск, Эльблонг, Краков, Торунь, Хелмно и Вроцлав.

В отличие от западных европейских городов, города Византии и арабские городские центры были во времена средневековья примером динамического развития. Крупнейшим городским центром на границе Европы и Азии был Константинополь. По различным источникам, количество его жителей в разные периоды I тысячелетия колебалось от 500 тыс. до 1 млн жителей. Благодаря

превосходному географическому положению, город стал крупным центром производства и торговли с далекими странами. Такими же быстро развивающимися городами Византии были Александрия, Антиохия, Фессалоники и Кесария.

Позитивное влияние на процесс развития городов оказала и цивилизация ислама. В средневековье сформировались большие городские центры, основанные на ремесленничестве и торговле, являвшиеся также центрами власти, а именно: Дамаск, Халеб, Фустат (потом Каир), Кайруан, Фес, Танжер, Кордова, Севилья, Гранада, Карфаген, Багдад, Самара, Куфа, Басра, Шираз, Ормуз, Нишапур, Герат, Ургенч, Мерв, Бухара, Самарканд, Мансура, Мекка, Медина, Аден и Маскат. Некоторые из этих городов достигли значительных размеров: Багдад, Дамаск, Кордова и группа городов Каир-Фустат насчитывали в XI веке 500 тыс. Жителей [*Historia świata śródziemnomorskiego*, 1993: 96].

Наиболее многолюдными городами средневековья были китайские города. Уже в IX веке во времена династии Танг Китай имел 15 административных центров провинций, насчитывающих более 100 тыс. жителей каждый. Среди китайских городов главную роль играли имперские столицы: Чанань, Лоян, Каифын, Ханчоу, Пекин и Нанкин. В раннем средневековье наибольшее количество человек проживало в Чанань (Сиань). Этот город был построен согласно старательно разработанному плану и поделен на прямоугольные районы [Pimpraneau, 2001: 25-33]. Несколько столетий спустя, размеры китайских городов подтвердили очевидцы: Ибн-Баттута и Марко Поло [Ibn-Battuta, 1962: 39]. Крупнейшие из городов насчитывали от нескольких сотен тысяч (Чанань, Сучжоу, Чэнду, Чунцин) до более миллиона жителей (Пекин). В XII–XIII веке в Ханчжоу проживало более 2 млн жителей [Herodot, 1957: 105-109].

Многолюдными были также города Индии: Паталипутра (Патна), Катака или Канауш. Значительную роль приобрели японские и корейские центры власти: Сонгдо (Кесон), Сеул, Нара и Киото.

В Индокитае (государстве кхмеров) в начале II тысячелетия возник огромный город Ангкор. Среди других больших средневековых городов этого региона заслуживают внимания: Тан-Лон (Ханой), Вижая (Бинь Динь), Сукотай, Паган, а также Сингайри в Индонезии [Thackeray, Jenne-Jeno, 1997: 133].

Первые государства возникают в Африке. Их столицы также достигают больших размеров, например: Енне-Ено в IX веке в Мали (27 тыс. жителей) и Великое Зимбабве в XIV веке (18 тыс.) [Thackeray, Jenne-Jeno, 1997: 32-37].

Крупные города строились также в доколумбовой Америке. В VI веке Теотиуакан насчитывал 250 тыс. жителей. Такого же количества населения (около 300 тыс.) до испанской колонизации достигла столица ацтеков – Теночтитлан.

Значительными по масштабам были также города-государства майя. Тикаль превысил численность 100 тыс. жителей. Значительными по количеству населения были также Паленке, Копан и Чичен Ица. В северной части континента около 1000 г. большой по размерам была Кахокия (30 тыс. жителей) [Thackeray, Jenne-Jeno, 1997: 155]; [*Przeglądowy atlas świata*, 1998: 170-171]; [McCafferty, 2003: 162-163].

На южноамериканском континенте заслуживают внимания три центра: Куско – столица инков, которая до прибытия испанцев насчитывала около 200 тыс. жителей, Чан Чан – центр цивилизации Чиму в XII–XV веках (более 50 тыс.) и Тиауанако (III–XII века) – около 25 тыс. Человек [Duke, 1999: 143].

Для цивилизаций Мезоамерики и андийских культур характерным было: функционирование городов-государств; урбанизированность; существование культурных центров; строительство монументальных

ступенчатых пирамид; развитие ремесел и торговли с далекими странами; строительство сети дорог и использование ирригации [*Przeglądowy atlas świata. Ameryka Południowa*, 1999: 42-45].

В итоге можно утверждать, что на развитие крупных городов в средние века влияли: развитие торговли – местной и с далекими странами; развитие ремесел; локализация в них феодальной власти; постройка зданий религиозного культа; размещение в них образовательных и научных институтов.

Крупные средневековые города были чаще всего полифункциональными центрами с преобладанием торговой функции. В числе других характерных черт городов следует подчеркнуть: сельскохозяйственное окружение; классовую структуру общества со сформировавшимся мещанством; начало самоуправления; большую плотность застройки.

Крупные средневековые города отличались по масштабам, различным было также их расположение. Наибольшее количество крупных городов образовалось в Китае (более того, эти города имели наибольшие размеры) и в Западной Европе.

Эпоха великих географических открытий явилась началом периода нового времени, для экономики которого были характерны: изменение общественно-экономических отношений; быстрое развитие товарно-денежной экономики; развитие международной торговли; развитие финансовых институтов; протоиндустриализация; развитие судоходства; колониализм и рабовладельчество [Salamon, 2000: 125].

Развитие крупных городов в новое время обусловлено прежде всего: географическими открытиями и колонизацией; развитием судоходства и торговли с дальними странами; эффективностью сельского хозяйства и увеличением его продукции для рынка; размещением в городах финансовых институтов и аккумуляцией капитала. Характерными чертами городов нового периода истории

являются: полифункциональность; связь с окружением (сельскохозяйственным); иерархичность и дифференциация городского общества. Новый исторический период способствовал росту количества крупных городов и значительному расширению масштабов городских центров. Значительный рост крупных городов был особенно характерным для Европы (табл. 2).

Основу развития европейских городов составила сеть городских центров, сформировавшихся в средневековье. Преимущественное большинство из них было расположено в Западной Европе. Наряду с городами бассейна Средиземного моря быстро развивались городские центры, расположенные на побережье Атлантического океана. В начале XVIII ст. в Европе существовало почти 40 городов, насчитывавших более 40 тыс. жителей. В 1700 году в крупнейших (более чем сотысячных) городах Европы проживало около 2,5 млн человек [Wójcik, 1991: 13]; [Rostworowski, 1977: 29]. В XVIII веке, кроме городов, перечисленных в табл. 2.2, 50 тыс. жителей и даже больше насчитывали также такие города, как Эдинбург, Глазго, Корк, Лидс, Ливорно, Будапешт, Бордо, Нант, Гданьск, Варшава, Дрезден, Ньюкасл, Манчестер, Ливерпуль, Бирмингем, Петербург, Порто [Atlas Zur Geschichte, 1981: 67]. Польские города в XVIII веке, кроме Вроцлава, Гданьска и Варшавы, не отличались значительной заселенностью.

Наряду с европейскими государствами динамично развивались города Китая, Индии и Османской империи. Самые большие городские центры находились в Китае. В начале XVI столетия в Нанкине проживало более миллиона человек, а в XVIII веке Пекин насчитывал около 3 млн жителей. Другие крупные города были либо промышленными центрами: Сучжоу, Чанмеджен, Сучан, либо столицами провинций: Гуйлинь, Гуйян, Юнань, Чэнду, Учан, Нанчань, Фучжоу, Ханчжоу, Нанкин, Каифынь, Сиань, Цинань, Тайюань [*The Times Atlas of World History*, 1979: 169]; [Franaszek, 2000: 48].

В Японии только город Эдо (Токио) разросся до значительных масштабов. В числе главных индийских городских центров выделялись: Лахор, Дели, Агра, Патна, Ахмадабад, Дхака и Виджаянагар [Franaszek, 2000: 48-49]. В Османской империи, кроме Стамбула, значительными городскими центрами были: Адрианополь (Эдирну), Салоники, Бурса, Смирна, Алеппо, Багдад, Каир, Александрия, Тунис и Алжир [*Historia świata śródziemnomorskiego*, 2003: 184].

Географические открытия, развитие судоходства и торговли с далекими странами способствовали притоку европейского населения на американский континент. Единственным крупным городским центром конкистадоров в Америке в конце XVIII века был Рио-де-Жанейро, насчитывающий около 100 тыс. жителей (количество жителей Филадельфии в это время составляло около 25 тыс. человек). Стоит напомнить, что уничтоженные конкистадорами ранее города ацтеков (Теночтитлан) и инков (Куско) были в 2–3 раза больше. Зато в I половине XVII столетия крупнейшими городами континента были шахтерский город Потоси (в 1611 году в нем проживало 150 тыс. жителей), а также Лима (более 100 тыс.) [Przeładowy atlas świata. Ameryka Południowa, 1999: 49].

В эпоху нового времени размеры городов, по мнению В. Маика, ограничивались двумя факторами: избытком продовольствия, а также техническими возможностями транспортировки этого продовольствия в города. Важной характерной чертой преиндустриальной урбанизации было то, что города существовали в традиционных обществах, где превосходило земледельческое хозяйство. Эти общества были экономически относительно независимыми, использовали простые технологии, несложное разделение труда, имели незначительную общественную и пространственную подвижность жителей. Общественно-

пространственная структура прединдустриальных городов была ступенчатой [Jałowicki, 1999: 26-27].

Табл. 2. Заселенность крупнейших городов Европы в период нового времени¹

Начало XVI в. ²		Начало XVII в. ³		Начало XVIII в. ⁴	
Город	Населен и, тыс. чел.	Город	Населен и, тыс. чел.	Город	Населен и, тыс. чел.
<i>Крупные города</i>		<i>Крупные города</i>		<i>Крупные города</i>	
Париж	225	Париж	300	Лондон	575
Неаполь	125	Неаполь	275	Париж	500
Милан	100	Лондон	200	Неаполь	300
Венеция	100	Венеция	151	Амстерда м	200
Гранада	70	Севилья	135	Лиссабон	180
Прага	70	Лиссабон	130	Лиссабон	140
Лиссабон	65	Милан	120	Мадрид	138
Тур	60	Палермо	105	Венеция	135
Генуя	58	Рим	100	Рим	130
Флоренци я	50	Прага	100	Москва	125
Гант	50	Гданьск	80	Милан	114
Палермо	50	Москва	80	Вена	100
Рим	50	Толедо	80	Палермо	100
Болонья	50	Флоренци я	76	Бристоль	97
Бордо	50	Руан	70	Лион	90
Феодосия	50	Гранад	69	Марсель	80
Лондон	50	Гранада	65	Брюссель	72
Лион	50	Мадрид	65	Флоренци я	72
Орлеан	50	Тур	65	Севилья	70
Скопье	50	Валенсия	64	Гранада	67
Смоленск	50	Смоленск	64	Гранада	65
		Болонья	63	Гамбург	65

Начало XVI в. ²		Начало XVII в. ³		Начало XVIII в. ⁴	
Город	Населен и, тыс. чел.	Город	Населен и, тыс. чел.	Город	Населен и, тыс. чел.
Крупные города		Крупные города		Крупные города	
Торговище	50	Генуа	63	Антверпен	65
е	50	Белград	55	Генуа	63
Верона		Скопье	55	Копенгаге	60
Брешиа		Амстерда	50	н	60
		м	50	Лейден	55
		Мессина	50	Болонья	52
		Салоники		Дублин	50
		Вена		Лиль	50
				Берлин	50
				Гант	50
				Белград	50
				Роттердам	
				Руан	
				Валенсия	

¹В период нового времени наибольшим городом Европы (расположенным на границе Европы и Азии) был Стамбул с населением 500–700 тыс. человек.

²Среди крупных городов начала XVI ст. следует также отметить следующие: Кордова, Севилья, Венеция, Барселона, Кремона, Руан, Тулуза, Антверпен, Аугсбург, Кельн, Марсель, Феррара, Малага, Великий Новгород.

³Среди крупных городов начала XVII ст. заслуживают внимания: Антверпен, Лион, Кордова, Барселона, Вальядолид, Верона, Кремона, Тулуза, Бордо, Марсель, Гант, Лейден, Харлем, Гамбург, Мессина, Нюрнберг, Кельн.

⁴К крупным городам начала XVIII ст. относятся также: Тулуза, Барселона, Кордова, Мессина, Турин, Верона, Страсбург, Льеж, Харлем, Прага, Кельн, Вроцлав, Стокгольм, Монпелье, Амьен, Кадис, Сарагоса, Кенигсберг (Крулевец).

Источник: [Bogucka, Samsonowicz, 1986: 379–381]

Согласно М. Веберу, преиндустриальный город являл собой общественное, функциональное и пространственное единство.

Характерной чертой города этого периода была плотность и разнообразие пространства, формируемого согласно определенным общественным правилам. Преиндустриальные города не применяли территориальной экспансии (она появилась позднее).

Все функции преиндустриального города четко указывают на тот факт, что он создавался в процессе обмена и для его потребностей. Остальные факторы играли второстепенную роль.

Целесообразно выделить такие характерные черты крупных преиндустриальных городов: многофункциональность с преобладанием торговых функций; связь с окружением, главным образом сельскохозяйственным; общественная иерархизация и сегрегация; значительное культурное разнообразие; концентрация власти; относительно небольшие размеры городов.

Summary

The oldest city in the world appeared in the Neolithic era. The rapid development of agriculture contributed to the increase in population and population density. There were the first townships, which were later called "protocities." By today's criteria can say that it was a little crowded, but in those days Catal Hüyük, Hatsilar or Jericho, numbering several thousand people, were considered large populations.

- *In the Neolithic civilizations laid the foundation. First civilizations appeared in the IV millennium BC. e. in the Middle East.*
- *Why the Middle East has become a source of development? Unequivocal answer to this question does not exist, but this fact contributed to such prerequisites: climatic conditions; geographical location, abundant raw materials for construction, easy access to other raw materials (for example to ores of various metals).*

Along with Mesopotamia and Egypt in the Middle East have become the centers of civilization as India and China. The first major civilization emerged in river valleys. Their development is closely linked with the

introduction of irrigation in agriculture. Irrigation system repeatedly increased productivity, making it possible to provide more food population.

Among the characteristics of ancient civilizations should be noted: urban development and the emergence of states, social stratification and hierarchization societies, the use of writing, the development of scientific principles, division and time measurement.

- [1] *Atlas Zur Geschichte.* – Leipzig: VEB Hermann Hack, Geographisch – Kartographische Anstalt, 1981.
- [2] Benevolo, L. 1995. *Miasto w dziejach Europy. Tworzenie Europy* / L. Benevolo. – Warszawa.
- [3] Bogucka, M. Samsonowicz, H. 1986. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- [4] Duke, Ph. 1999. *Cahokia – Starożytne miasto w sercu Ameryki. Zaginione miasta. 50 najświetniejszych odkryć*, P.G. Bahn (red.). Wrocław.
- [5] Edans, Ch. 1999. *Zaginione miasta. 50 najświetniejszych odkryć*, P.G. Bahn (red.), Wrocław.
- [6] Edans, Ch. 2003. *Pierwsze społeczności – miasta i państwa*, in: Ch. Edans, *Atlas Archeologia świata*, P.G. Bahna (red.) – Warszawa.
- [7] *Encyklopedia geograficzna świata: w 10 t.*, Kraków 1996.
- [8] Franaszek, P. 2000. *Gospodarka w czasach nowożytnych*, in: *Encyklopedia historyczna świata. Epoka nowożytna*, Kraków.
- [9] Gill, D. 2003. *Klasyyczna Grecja*, in: D. Gill, *Atlas Archeologia świata*, P. G. Bahn (red.), Warszawa.
- [10] Gill, D. 2003. *Komunikacja i handel*, in: Gill, D. *Atlas Archeologia świata*, P. G. Bahna (red.), Warszawa.
- [11] Herodot. 1957. *Dzieje* / Herodot // *Geografia antyczna* / M. S. Bodnarskiego (red.), Warszawa.
- [12] *Historia świata śródziemnomorskiego.* 2003. J. Carpentier i F. Lebrun (red.). Wrocław, Warszawa, Kraków.
- [13] Ibn-Battuta. 1962. *Osobliwości miast i dziwy podróży : 1325-1354*, Warszawa.
- [14] Jacobsen, T. Sumer / T. Jacobsen. 1990. *Cywilizacje starożytne*, A. Cotterela (red.), Łódź.
- [15] Jałowicki, B. 1999. *Metropolie*. Białystok.

- [16] Jastrzębowska, E. 1999. *Miasta apokalipsy* / E. Jastrzębowska. – Warszawa : DiG.
- [17] Kanes, S. 2003. *Najstarsze dynastie świata* / S. Kanes // *Atlas Archeologia świata*, P. G. Bahna (red.), – Warszawa 2003.
- [18] Kieniewicz, J. 2000. *Indie* / J. Kieniewicz // *Encyklopedia historyczna świata: Starożytność*, Kraków.
- [19] Kryszczukajtis, W. 1967. *Jego ekscelencja miasto* / W. Kryszczukajtis. – Warszawa.
- [20] Maszkin, N.A. 1950. *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa.
- [21] McCaferty, G. 2003. *Państwa Majów w Ameryce Środkowej*, *Atlas Archeologia świata*, P. G. Bahna (red.), Warszawa.
- [22] Mumford, L. 1963. *The City in History. Its origins, its transformations, and its prospects* / L. Mumford. – London : Secker & Warburg.
- [23] Mydel, R. 2000. *Urbanizacja* / R. Mydel // *Przeglądowy atlas świata : Azja*. Cz. 1. – Kraków.
- [24] Pimpaneau, J. 2001. *Chiny. Kultura i tradycje*, Warszawa.
- [25] *Przeglądowy atlas świata : Europa*. Cz.1., R. Mydel, J. Groch. (red.), Kraków 2000.
- [26] *Przeglądowy atlas świata. Ameryka Południowa*. 1999. R. Mydela i J. Grocha (red.), Kraków.
- [27] Rodziński, W. 1974. *Historia Chin* / W. Rodziński. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk.
- [28] Rostworowski, E. 1977. *Historia powszechna: Wiek XVIII*, Warszawa.
- [29] Roux, G. 1998. *Mezopotamia* / G. Roux. – Warszawa: Dialog.
- [30] Salamon, M. 2000. *Charakterystyka głównych kręgów cywilizacyjnych i regionów*, in: Salamon, M. Waśko, A. 2000. *Encyklopedia historyczna świata : Średniowiecze*, Kraków.
- [31] Sirojć, Z. 2003. *Gospodarcze podstawy cywilizacji starożytnych*, Z. Sirojć (red.), *Zarys historii gospodarczej od czasów najdawniejszych do najnowszych* Warszawa.
- [32] Śliwa, J. 2000. *Mezopotamia* / J. Śliwa // *Encyklopedia historyczna świata : Starożytność*. – Kraków: Opres, 2000. – T. 2., cz.1.
- [33] Steel, L. 2003. *Imperium fenickie* / L. Steel // *Atlas Archeologia świata* /P. G. Bahna (red.). Warszawa.
- [34] Stępień, M. 1999. *Bliski Wschód* / M. Stępień // *Historia starożytna* / M. Jacynowska ; [red. M. Musiał, M. Stępień]. – Warszawa.
- [35] Strzelczyk, J. 2001. *Historia powszechna. Średniowiecze*, Poznań.
- [36] Sverdlow, J. L. 2003. *Trzy miasta*, in: *National Geographic Polska*, № 1.

- [37] Thackeray, Jenne-Jeno, A. 1997. *Zaginione miasta: 50 najświetniejszych odkryć*, P.G. Bahn (red.) Wrocław.
- [38] *The Times Atlas of World History*. 1979. G. Barraclough (red.). – Maplewood : Hammond Inc.
- [39] Tkaczow, B. 1988. *Aleksandria najjaśniejsza, najpiękniejsza, najświetniejsza*, Warszawa.
- [40] Wójcik, Z. 1991. *Historia powszechna : Wiek XVI – XVIII*, Warszawa.
- [41] Zientara, B. 1993. *Historia powszechna średniowiecza / B. Zientara*. – Warszawa: Trio.
- [42] Авадиев, В. И. 1956. *История древнего Востока / В. И. Авадиев*. – Ленинград : Гос. издат. полит. лит.-ры.
- [43] *Иллюстрированный исторический атлас мира*. – М. : Астрель, 2001.
- [44] Ясинский, А. 2010. *Социальная работа – вызов или долг? Сборник научных трудов*, № 3.

Józef Zalewski

ISM Slovakia Presov

Место говора кубанских казаков в структуре смешанных языков и диалектов

***The site says the Kuban Cossacks
in the structure of mixed languages and dialects***

Key words: *Cossacks, Kuban, language*

В российской диалектологии традиционно повышенное внимание оказывается исследованиям диалектов народов и этнических групп, проживающих на территории страны. В результате таких исследований были сделаны важные выводы о путях развития языков на территории России: сегодня различают территорию исконного великорусского заселения (до XV века) и область более позднего русского заселения. В пределах территории исконного заселения ещё в XV веке сложились северное и южное наречия, а также промежуточные среднерусские говоры. В XIX веке в результате заселения присоединенных территорий южнорусское наречие распространилась ещё дальше на юг — в Терскую область, на Кубань и предгорья Северного Кавказа.

Говор кубанских казаков сформировался на территории позднего заселения. Он представляет собой однородный обширный массив

южнорусских диалектов, который характеризуется общностью наиболее важных, существенных черт в области лексики, фонетики, грамматики. Выявление фактов, свидетельствующих о смешении кубанских говоров с южнорусской и украинской языковой основой, в результате которого они «механически» соединяются, заимствуя «некоторые элементы» друг друга, позволяет рассматривать кубанский диалект как оригинальный локальный идиом смешанного типа, имеющий восточнославянскую языковую основу.

Самобытный говор кубанских казаков сложился исторически в результате смешения и взаимопроникновения русского и украинского языков, южнорусских и украинских диалектов, элементов тюркизмов и арабизмов, а также говоров переселившихся на Кубань жителей других областей России. Основное население Кубани составляют потомки казаков — переселенцев из бывшей Запорожской Сечи, с Дона, Хопра, из Екатеринослава, Харьковской, Полтавской, Воронежской, Тульской, Курской и других губерний России. В основе кубанской традиции лежат культурные диалекты Запорожской, Донской, Полтавской, Харьковской, Черниговской, Воронежской, Курской, Слободской и других областей России и Украины. В результате сложился сочный, колоритный сплав, соответствующий темпераменту и духу народа.

Говор кубанских казаков стал формироваться с момента переселения первой волны переселенцев – запорожских казаков на территорию Кубани, поэтому основа его украинская. Он получил название «балачка» (от укр. *балакати* — разговаривать, болтать). Слово «балачка» для обозначения кубанских диалектов и говоров стало употребляться лишь в постсоветское время, но выделение донских и кубанских говоров было описано еще в XIX веке. В говоре кубанских казаков присутствует также влияние северо-кавказской семья языков: адыгейского, черкесского, шапсугского, косовских адыгов, черкесогаевского - горских армян.

Этнографами и лингвистами установлено, что кубанская балачка - это не единый говор, она различается территориально, в зависимости от волн заселения Кубани - линейцами (переселенцами из Воронежской губернии) и черноморцами (Запорожской Сечи), а также переселенцами - казаками с Буга, Днестра, Хопра, Запорожской, Полтавской и других губерний.

В лингвистической среде не утихают споры о происхождении кубанской балачки. Имеет место несколько взаимопротивоположных версий. Сторонники проукраинской позиции считают, что современная балачка - это испорченный украинский язык (В.К. Чумаченко). Но по версии других исследователей, кубанская балачка, наоборот, представляет собой сохранённую и пошедшую собственным путём развития разговорную практику юго-восточных украинских диалектов XVIII столетия, которые позже легли в основу украинского литературного языка. Причем ввиду переселения части народа на относительно изолированные и достаточно далеко отстоящие от материнского языка территории балачка сохранила в архаизированном варианте языковую практику именно XVIII столетия, тогда как литературный украинский язык стал развиваться дальше, впитывать иноязычные заимствования и изменяться. Таким образом, кубанская балачка законсервировала разговорную практику юго-восточных украинских диалектов XVIII века. По мнению представителей этих взглядов, казацкий язык породил и современный литературный украинский, и кубанский казачий языки.

Есть версия, что казаки как особое социальное сословие на основе смеси славянских диалектов с вкраплением тюркизмов и арабизмов выработали свой язык, но последующая украинизация и полонизация вследствие близкого соседства и миграционных контактов сильно изменила этот казачий язык и в результате дала балачку.

Еще одна версия рассматривает балачку как суржик, практически не отличающийся от того, на котором разговаривают на русифицированных территориях Украины. Но с этим не согласны некоторые лингвисты, утверждающие что суржика по сути не было, а был плавный переход из русского в украинский язык - несколько промежуточных говоров (образно говоря несколько "диалектных полос") между Москвой и Киевом. А со становлением границы и под влиянием литературного языка, который преподавали в школе и пропагандировали в средствах массовой информации, промежуточные диалекты стали соответственно более [Лингвофорум].

В пятой версии в балачке украинский и русский языки не просто смешались, но и образовали своеобразный диалект. «Это - диалект, – считает кандидат исторических наук, научный сотрудник научно-исследовательского центра традиционной культуры при Кубанском казачьем хоре Игорь Васильев. – Он относится к говорам вторичного образования, поскольку складывались они, начиная с 19 в., в результате переселения людей из самых различных областей, при котором происходило смешивание населения и диалектов» [Васильев, 2010]

Обсуждая на форуме в Интернете языковую ситуацию с балачкой, лингвисты ожесточенно спорят. «А вы уверены, что это не юго-западные говоры русского языка?»- пишут анонимные авторы, - Где критерии деления языков? Не вижу четкой разницы между русским диалектами у русско-украинской границы и украинскими диалектами у украинско-русской границы. Объявлять кубанскую балачку диалектом украинского очень, мягко говоря, политично. Любой южнорусский диалект, если у него есть черты или лексика из украинского, украинцы не преминут назвать украинским языком. Но вот если в этом говоре отчетливо чувствуются элементы русского (то же аканье), то сразу винят во всем влияние русского.

Версия анонимного посетителя форума: балачка - украинизированный или ополяченный язык природных казаков-черкасов, первоначально говоривших на южно-русском наречии. «Южнорусский» в старые времена использовали как синоним к «малорусскому». «С точки зрения деления на диалекты, говор кубанских казаков имеет очень много общего с юго-восточным наречием украинского языка – т.е., той же группой диалектов, которая стала основой для литературного украинского., - пишет это анонимный автор. - Впрочем, пути говора и украинских диалектов разошлись немного раньше, чем литературный украинский начал формироваться. Кроме того, в литературном украинском присутствует заметное влияние юго-западных диалектов – говор же этого влияния избежал. В принципе, основное различие между говором кубанских казаков и современным украинским языком – даже не грамматика и лексика, а орфография. Современный же украинский язык развивается несколько в другую сторону и общего между языками становится меньше».

Другой анонимный автор высказывания на форуме пишет: «русско-украинский континуум находится на промежуточной стадии формирования: признаки смешивания, безусловно, есть, но отличия от южновеликорусских наречий в смешанных диалектах слишком заметны. Весьма вероятно, что в будущем этот континуум не сформируется окончательно, а промежуточные диалекты вытесняются стандартным русским без какого-либо смешивания».

Ему возражает оппонент: «Континуума нет. Есть обширная территория, заселенная билингвами, отчетливо различающими украинский и русский способ произношения. Превращение украинского слова в русское и наоборот – действие примерно того же порядка, что и образование падежей».

«Пора бы давно заняться тем диалектом, который сложился, а не вычленять из него преднамеренно русскую лексику, а в равной мере

и украинскую, что ничем не оправдано и никакой научной цели не имеет», поскольку нет необходимости доказывать, что Кубанская земля – часть России. А сложившийся говор вобрал в себя слова из обоих языков, частично изменив их и придав новый смысл, и именно поэтому он столь своеобразен» [Лингвофорум].

Разгорающиеся в СМИ и среди специалистов дискуссии по поводу говора кубанских казаков неслучайны: слишком много здесь накопилось недомолвок и мифов, что предопределяет перекосы. Необходимо четко определить место говора кубанских казаков и его статус.

Как известно, языковые процессы в изолированных говорах зависят от ряда факторов:

1) исходной основы диалекта (говоры первичного образования, исконные, или вторичного образования, переселенческие, распространенные на территории позднего заселения);

2) типа говоров (севернорусские, южнорусские, среднерусские);

3) времени переселения — для вторичных (ранние переселенческие, собственно переселенческие или поздние переселенческие);

4) территории распространения (занимают обширную территорию или небольшой остров);

5) характера изоляции (территориальная или социальная изоляция);

6) административно-территориального деления в прошлом;

7) внешнего инодиалектного окружения (находятся в изоляции от окружающих говоров разного типа или контактируют с ними);

8) степени влияния литературного языка(2).

Изучение говоров изолированного типа, расположенных на территориях позднего заселения, позволяет решать вопрос об устойчивости и изменчивости их исходной диалектной основы, об их внутреннем развитии и взаимодействии друг с другом и с

литературным языком, о влиянии социально-исторических условий на формирование и дальнейшее развитие говоров, о влиянии психологического фактора и фактора коммуникативности на устойчивость или изменчивость диалектных черт (там же).

Считаем возможным утверждать, что говор обычно формируется на изолированной территории в течение длительного времени. Таким образом, два главных фактора – это значительный промежуток времени и изоляция социальной группы. Что касается времени, то этот фактор формирования говора насчитывает чуть более двухсот лет - с момента массового переселения казаков на Кубань. Это очень незначительный временной промежуток, в течение которого, как правило, еще не изжита связь с метрополитным языком переселенцев. В силу этого фактора говор кубанских казаков еще недалеко оторвался от родного украинского языка, на котором говорили казаки Запорожской Сечи.

Вторым главным фактором, влияющим на становление говора Кубанских казаков, названа изоляция социальной группы. Условия формирования говора кубанских казаков лишь частично соответствуют этому требованию. Изоляция была, но не географическая, поскольку Кубань – в основном степная зона, без значительных географических преград. Природа не создавала особых препятствий в коммуникации. Изоляция в большей степени носила социальный характер. Военная и полувоенная обстановка, административно-территориальное деление Кубанской области, последовательность заселения станиц, происхождение мигрантов способствовали формированию некоторых языковых особенностей говора на территории каждого поселения. Ведь такие факторы, как политические границы, относительная замкнутость экономических, хозяйственных связей, ограниченность общения с жителями других округов, приводили к появлению тех или иных специфических особенностей на определенной территории.

Социальная изоляция проявлялась также в том, что у казаков было чувство социальной исключительности. Казаки были доминирующей социальной группой, со своими правилами и ценностями, определяющей социальную норму на этой территории. Также был социальный слой иногородних, тех, которые не имели казачьих привилегий. В станицах были достаточно четко локализованы места поселения казаков и иногородних. Соответственно, язык, жизненные устои, элементы культуры, быта, поведения, которые были характерны кубанским казакам, служили некоторым эталоном для других переселенцев. Таким образом, социально-историческая изоляция кубанского казачества, чувство социальной исключительности повлекли за собой изоляцию и языковую.

Уникальность говора кубанских казаков заключалась также в том, что его формирование и функционирование осуществлялось в тесной зависимости от политических процессов. На протяжении двух столетий сменявшие друг друга правительства постоянно меняли «правила игры», то выделяя казаков политически и экономически, то отодвигая их на периферию, тем самым не давая народу консолидироваться в полноценный этнос и сформироваться говору. Такой исторический пример наблюдался в середине XIX века, когда царское правительство сменило политику формирования обособленной казачьей территории на общероссийскую унификацию, когда казаков переселили в станицы, а в города края хлынули переселенцы из разных губерний России. А XX век еще более «раскачал качели» судьбы кубанского казачества – от попытки полного обособления в виде самостоятельной Кубанской республики до его эмиграции, «расказачивания», выселения на другие территории.

Может ли власть изменить языковую ситуацию в том или ином регионе? Да, у нее есть весьма убедительные аргументы, которые мы можем разделить на прямые и косвенные. К косвенным, например,

относится влияние на усиление миграционных процессов, что мы видим на первом этапе формирования говора кубанских казаков, когда власть всячески стимулировала переселение. Прямое влияние - это запрет на использование того или иного языка, репрессии в отношении его носителей и пропагандистов. К факторам прямого влияния можно отнести также разрешение (запрет) преподавания в школе и других учебных заведениях на родном языке, возможность (или невозможность) ведения на нем официальной документации, развитие публикационной активности - разрешение печатать журналы, газеты, книги на разных языках. Применительно к говору кубанских казаков мы можем констатировать как прямое, так и косвенное влияние власти. Причем, в разные исторические периоды преобладало то прямое, то косвенное влияние, которое привело в конечном итоге к этнической ассимиляции кубанского казачества, уменьшению количества носителей этого говора, к переводу из разряда территориальных диалектов в социальный.

Таким образом, говор кубанских казаков представляет собой интересный и научно емкий культурный, исторический и лингвистический феномен. Исследование говора кубанских казаков в комплексе всех факторов, оказывавших на него влияние в течение двухсот лет, дает возможность показать полную картину развития языковых процессов, способствует более глубокому пониманию структуры и функционирования языковой системы в прошлом и настоящем, позволяет прогнозировать пути ее развития в будущем.

Summary

The Russian dialects traditionally attention is research dialects peoples and ethnic groups living in the country. As a result of these studies were important conclusions about the development of languages in Russia today distinguish the territory of Great- native settlement (to the XV century) and the region later Russian settlement. Within the territory of the native

settlement in the XV century, formed the northern and southern dialects, as well as intermediate Central Russian dialects. In the XIX century as a result of settlement of the annexed territories south Russian adverb spread further south - in the Terek region, the Kuban and the foothills of the North Caucasus.

Литература:

- [1] Васильев, И. Ю. 2010. *Украинское национальное движение и украинизация на Кубани в 1917—1932 гг.* [Текст] / И.В.Васильев. –Краснодар.
- [2] Кудряшова, Р. И. Специфика языковых процессов в диалектах изолированного типа: На материале донских казачьих говоров Волгоградской области. Дис.... доктора филологических наук в форме науч. докл. [Текст] -1998 - 61с.
- [3] Лингвофорум [Электронный ресурс] –Режим доступа:<http://www.philology.ru>

Lista recenzentów

Jan Balbus, Janusz Czerny, Anatolij G. Drabowski,
Abdumialik I. Nysanbajew, Konstantin D. Jakimczuk, Stanisław Jedynak,
Martin Jurašek, Borys G. Judin, Aneta Karageorgieva, Slávka Karkošková,
Walery I. Karsiekin, Stefan Konstańczak, Slavomír Laca, Renáta Madzinová,
Miroslaw Michalski, Helen Suzane, Alex Tiapkin, Igor Zahara, Juraj Žiak,
Ivica Gulasova, Josef Suvada, Maria Marinicova, Eva Dolinska.